Zd 4.71

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:3-ha32-171133730-184448905-10/fragment/page=0002

Ktima
Johannis Mulleri.
1673.

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:3-ha32-171133730-184448905-10/fragment/page=0003

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:3-ha32-171133730-184448905-10/fragment/page=0004

C. IVLII

CÆSARIS COMMENTARII,

DE

BELLO GALLICO ET CIVILI.

Eiusdem librorum, qui desiderantur, Fragmenta.

Omnia nunc opera & iudicio viri docti emendata & edita.

ANTVERPIAE,

Ex officina Christoph. Plantini, M. D. LXXXV.

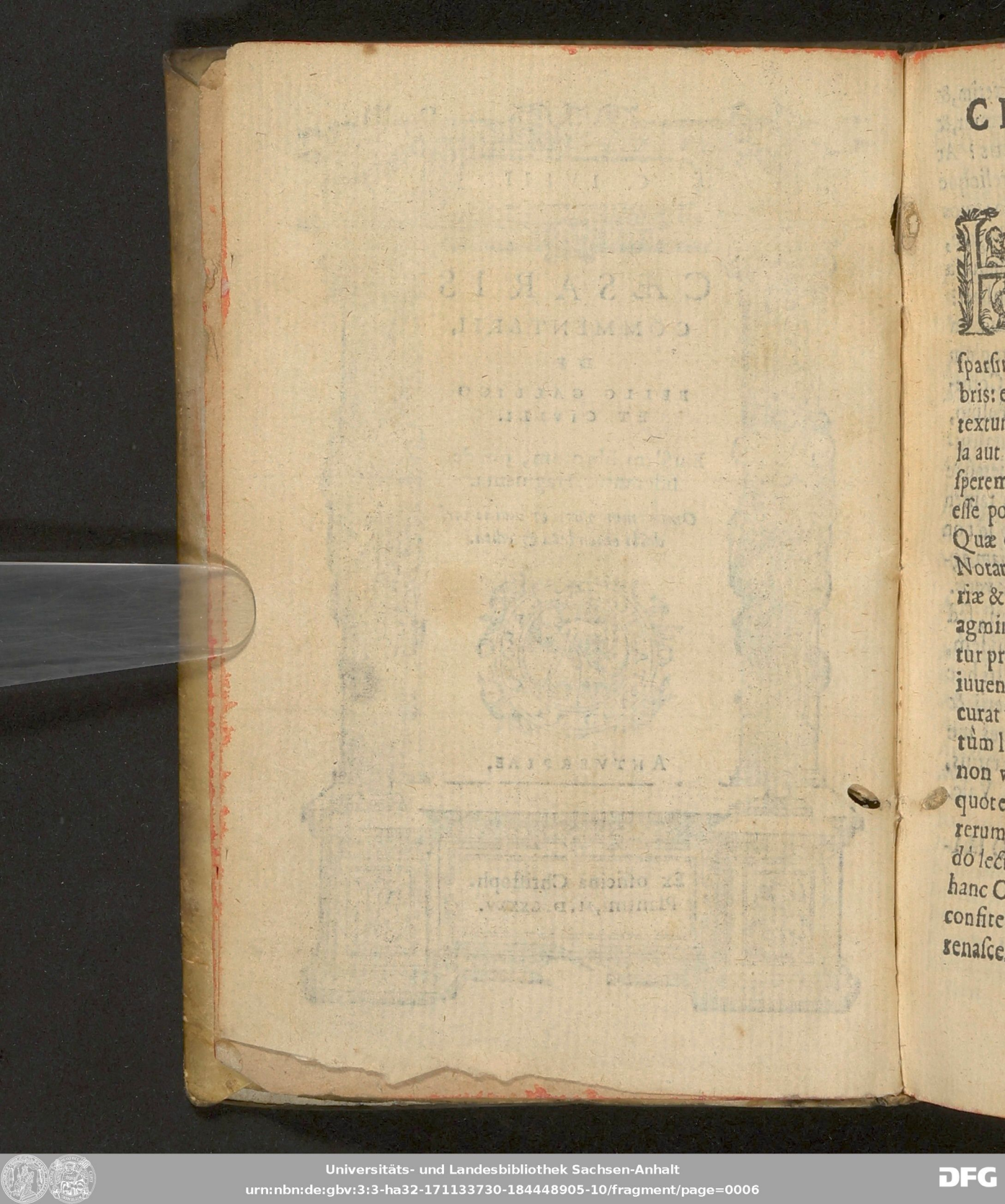

CHRISTOPHORO PLANTINO S. P.

HABES Cæsaris Commentarium duplicem, mi Plantine, de Gallico & Ciuili bello: eumq. ita aptũ & ornatum, vt, me arbitro, velim ceteros scriptores. Quę enim à viris eruditis variè & sparsim annotata fuerunt, siue ab ingenio, siue à libris: ea dilectu quodam adhibito pleraque in contextum ipsum admisimus, quędã spreuimus vt mala aut incerta. idque ea æquitate & modestia, vt sperem hanc operam æquis modestisque gratam esse posse, apud ipsos contentiosos extra culpam. Quæ enim finis alioqui tot Obseruationum, tot Notarum? quousq. paginas omnes obsidebunt variæ & vanæ sæpe lectiones? quousque Criticorum agmina limen librorum & post-limen? Excutiuntur profectò scriptores ipsi è manibus, dum auida iuuentus ad hæc diuerticula abit, & Παέργα ista curat velut ἔργα. Quàm multi iam, qui libros tantùm legunt vt emendent? vt illos meliores faciant, non vt sese? Itaque toti in voculis aut syllabis aliquot examinandis sunt: & segerem illam vberem rerum sententiarumque subterhabent, paleis modò lectis. Quid ergo? tu negas, inquiunt, vtilem hanc Criticen? Non nego. imò necessariam fuisse confiteor, elegantiore hac doctrina renascente. Sed renascente. nunc cùm adulta firmaque ea sit, cur

togam hanc ei inuidemus puram, vt sic dixerim, & virilem? cur lectionem fluctuare vltrà patimur, & agitari ambitiosis istis Correctorum ventis? At enim loci etiam plures corrupti. Esto. relinque tamen aliquid lectorum industriæ & iudicio: quos malo equidem quædam non penitus intellegere, quàm ad singula trepidos hærere. Dies nonnulla ex istis deteget: & quis scit, si ex antro aliquo liber? Tu tantum tempera: & vide ne quod studium anteà fuit, morbus nunc sit. Ego quidem exemplum in hoc scriptore præibo: in quo quæ à variis Correctoribus (inprimis, Hotomanno, Faërno, Fuluio, clarissimis viris) obseruata sunt, ea cum cura legimus & selegimus, & ad formam eam faciemque dedimus, qua censemus fuisse olim. Non tamen vt omnia germana & vera prorsus sint (scio id non posse, & multis locis Iulij Celsi vibices etiam agnosco & flagella) sed vt proxima germanis & veris. Quædam suspecta aut dubia ego ipse notaui, sed breuiter: & prompta ea in fine libri. Tu quidem, optime & accuratissime Plantine, iudicij nostri: hoc specimen habe, in Principe Romani Imperij & sermonis. quod si placere iis intellegam, quibus me velim & mea: nihil recuso quin idē, sed accuratius, à me exspectes in cetera Historicorum classe. Vale.

NOMI-

NOMINA LOCORVM, VRBIVM, POPVLORVM GALLIAE, quæ his in Commentariis habentur, quo nomine, & olim Latinè, & nunc dicuntur Gallicè, per ordinem literarum.

Aduatici, *Bosleduc*
Agendicum, *Prouins*
Alexia, *Laussoys en Bourgoingne.*
Alduasdubis, *Le Doux*
Allobroges, *Dauphinoys, & Sauoye*
Ambarri, *Semar & Monthar*
Ambuariti pars Brabantiæ
Andes, *Angers*
Aquitania, *Guienne*
Arar, *Sone*
Arduenna silua, *Foreſt d' Ardenne*
Armoricæ ciuitates, *Bretagne toute*
Ambiani, *Amiens*
Attomici, *Armignac*
Atrebates, *Arras*
Auaricum, *Viaron en Berry*
Auerni, *Auuergne*
Aulerci, *Roan*
Axona, *Desne.*
Bacenis silua, *Foreſt noire*
Bataui, *Hollande*
Bellocassij, *Bayeux*
Bellouaci, *Beauuois*
Betere, *Beſies en Guienne*
Bibracte, *Beuray d' Autum*
Bibrax, *Bray en la Conté de Rhetel*
Bituriges, *Bourges*
Boij, *Bourbonnoys, & Bauiere en Almaigne*
Brannouices, *La val de Moriana*
Cabillunum, *Challon ſur le Sone*
Cadurci, *Caors*
Cadetes, *Hipercorentin en Bretagne.*
Calete, *Cales*
Carnutes, *Chartres*
Cenomani, *Semans*
Centrones, *Saintron au pais de Liege*
Centrones, *de Tarentaſis, en Sauoye*
Curioſolites, *Cornouaille.*
Diablitres, *Leoudoul en Bretagne*
Ebrodunum, *Ambrun*
Eburones, *Liege*
Eburonices, *Eureux*
Elauer, *Aliee*
Eſſui, *Reteclu, oultre Tournay*
Gabelli, *Ledue Nauert.*
Garumna, *Garonne*
Genebum, *Orleans*
Geneua, *Geneue*
Gergobia, *Clarmont en Auer-*

Auergne
Gorduni, *Gantois*
Grudij, *Louain.*
Harudes, *Conſtance*
Hedui, *Autun*
Heluetij, *Suiſſes*
Heluij, *Albin*
Heſara, *Liſera.*
Icius portus, *Calais*
Iura mons, *S. Claude.*
Lacus Lemanus, *Lozanne*
Lemouices, *Limoſins*
Lexouij, *Loyre*
Leugones, *Langres*
Lutetia, *Pariſij*
Matrona, *Marne*
Matiſcon, *Maton*
Mediomatrices, *Metz*
Melodunum, *Mellon*
Menapij, *Gelre, & Cleues*
Morini, *Terouanne*
Moſa, *Meuze.*
Narbona, *Narbone*
Nannetes, *Nantes*
Neruij, *Tournay*
Niciobriges, *Uzes*
Montpelier
Nouiodunum, *Noyon.*
Oſiſini, *Landriger en*
Bretagne.
Petragorij, *Pirregort*
Pleumoſij, *Flandrois*
Pictones, *Poitiers.*
Rauraci, *Baſilea*
Rhemi, *Raims*
Rhedones, *Renes*
Rhenus, *Rin*
Rhodanus, *Roſne*
Rhuteni, *Rhodes.*
Sabis, *Sambre*
Santones, *Saintonge*
Seduni, *Seon*
Seguſiani, *Breſſe*
Senones, *Sens*
Sequana, *Seine*
Sequani, *Bourgongnons*
Sicambri, *Nauſo de Heſſen*
Sueſſiones, *Soiſſons*
Tarbelli, *Tarbe*
Taruſatij, *Turſe*
Tigurinus pagus, *Zurich de*
Suiſſe.
Treuiri, *Treues*
Tribotes, *Strasbourg*
Turones, *Tours.*
Vellunnodunum, *Villenoue*
en Loraine
Vellaunij, *San Flor*
Veneti, *Vanes*
Veragri, *Sainct Maurice*
Vertodunum, *Verdon en Lo-*
raine
Veromandui, *Vermandois*
Veſontio, *Beſanſon*
Virodunũ, *Verdon ſur la Sene*
Vnelli, *Percherons*
Volci, *Auignon*
Vſipetes, *Francfort.*

NOMI-

NOMINA QVARVNDAM VRBIVM, ET LOcorum Hiſpaniæ.

Anas fl.
Aſtures
Bætica
Bætis fl.
Baleares
Barcinon
Cæſarea Auguſta
Caſtulon
Calpe *Cinga fl.*
Guadiana
Aſturia
Il regno de Granata
Barcellona
Guadachibir
Maior & minor
Saragoſa
Caſtiglia
Gibralterra
Ringa *Cartheia*
Corduba
Carpentani montes
Calleci
Derthoſa
Durias fl.
Emporiæ
Ebuſus
Girunda
Hiberus fl.
Hiſpalis
Ilerda
Malaca
Numantiæ
Nituum promontorium
Oſcenſes
Olyſippo
Ophiuſa
Pampeiopolis
Rhoda
Saguntum
Sicoris fl.
Setabum
Sacrum promontorium
Tarraco
Tagus fl.
Turdetani
Valentiæ
Tariffa *Cordeua*
Il monti de Segouia
Gallicia
Tortoſa
Il Duoro
Empurias
Euiza *Girona*
Hibero
Seuilla
Lerida
Malaca
Sora
S. Maria de finibus terræ
Oſca
Liſbona
Frumentera
Pãpaluna in Nauarra
Roſet
Non vedro
El ſegro
Satina
Capo S. Vincentio
Aragon
Il Tago
Andaluſia
Valenſa.

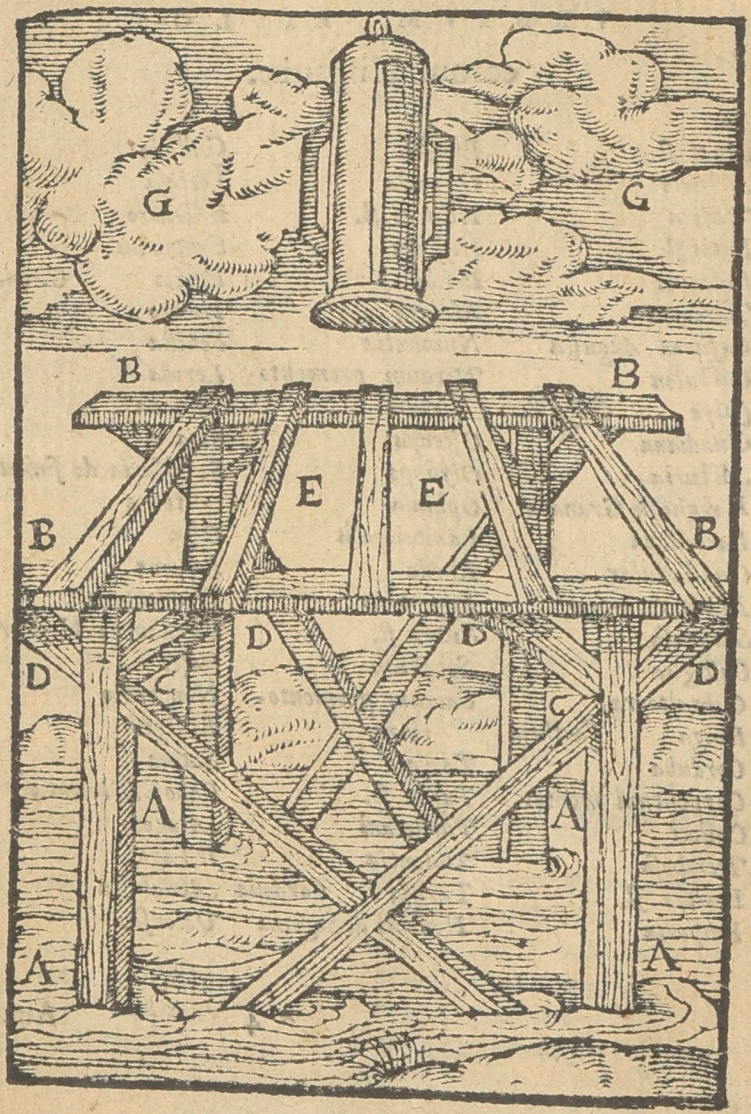
G
G
B
B
B
B
E
E
D
D
D
D
C
C
A
A
A
A

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS LIBRO QVARTO.

PONTEM, eadem forma & ratione, bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latissimum, rapidissimum, & altissimum, primum in Menapijs contra Sicambros: deinde paullulum supra eum locum in finibus Treuirorum, ex quo transitus erat ad Vbios Cæsaris amicos.

a Tigna bina sesquipedalia paullum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis, &c.

b Trabes bipedales immissæ super vtraque tigna, quæ binis vtrimque fibulis ab extrema parte distinebantur.

c Fibulæ, quæ discluſæ distinent bipedales trabes

d Vbi fibulæ discluſæ in contrariã partem reuinciuntur.

e Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes totũ opus contexebat.

f Sublicæ obliquæ ad inferiorẽ partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent.

g Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.

Hęc vtraque, insuper bipedalibus trabibus immissis, hũc locum sic corrigendum puto: Hæc vtraque insuper, bipedales trabes immissæ, hac ratione, vt Insuper sit prępositio, & hæc Vtraque, sit accusandi casus. quod si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili vsum cõstructione in secundo De bello Ciuili in expugnatione Massiliæ his verbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo adstruxerũt. sciat & Vitruuiũ in quincto, vbi agit de portubus & structuris in aqua faciẽdis, similẽ feciſſe cõstructionẽ. Tunc proclinatio ea impleatur arena & exæquetur cũ margine, & planicia puluini, deinde insuper eã exæquationẽ, pila quã magna cõstituta fuerit, ibi struatur. quare si sic, vt puto, perseuerat corruptus librariorũ vitio locus, neq.

sensus constabit. neq. constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. sed, vt vtraq. constent, sensus scilicet, & constructio tam ingeniosis, quàm grammaticis, & operi verba sint conformia, & opus verbis; animaduertendũ est, quod postquam Cæsar descripsit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatẽ assecuta sunt, vertit se ad bipedales trabes, quę transuersam totius pontis latitudinẽ perficiebãt, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet, dicens, quòd super hæc vtraque, id est, super bina tigna, quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant, bipedales trabes immissæ, quantum eorum tignorũ iunctura distabat, binis vtrimque fibulis, ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c. In hanc eandẽ sententiam mecum venire videtur Leo Baptista Albertus, vir & ingenio, & litteris clarus, in suo de Architectura, qui eiusdem Cæsariani pontis descriptionem repetens, non aliter ei visum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his verbis: Huiusmodi autem immissæ trabes binis vtrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, & cetera. quid autem sit Fibula, & quomodo discludatur, & reuinciatur, nõ omnibus peruia est notitia, quamuis eius sit quotidianus vsus. Vtuntur autem ea viri ac mulieres ad capita cingulorũ, quibus circum se fluentes contineant vestes, traiecto per anulum altero cinguli capite, fibuláq. reuincto, vt, quanto plus trahitur, tãto fortius firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellę, multis Italiæ vrbibus communes, quæ clausæ seruantur, & ad sedendi vsum, cùm discluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eo fortius compressæ firmantur. hoc etiam ita esse, ex Vitruuio clarissimè apparet in decimo, his verbis: Tigna tria ad onerum magnitudinẽ ratione expediuntur, & à capite fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur. Et infrà: Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus, & crassitudinibus erit vtendum, & eadem ratione in summo fibulationibus, in imo sucularum versationibus

expe-

expediundũ. Et libro primo, vbi de mœnibus differit: Crassitudinem autem muri ita faciendam censeo, vti armati homines supra obuiam venientes, alius alium sine impeditione prœterire possint, dum in crassitudine perpetuæ taleç oleagineæ, vstulatæ quàm creberrimæ instruantur, vti vtræque muri frontes inter se (quemadmodum fibulis) his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem. huiusmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum vallis vtebantur, hodie quoque & nos vtimur, transuersis in latum longurijs fibulatim dispositis, vt ictibus glandium, non vno loco tantùm, sed tota vallis mole resistamus, iuuantibus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis satis constare poterit & sensus & constructio verborum Cæsaris, & pontis forma, secundum figuram à nobis traditam.

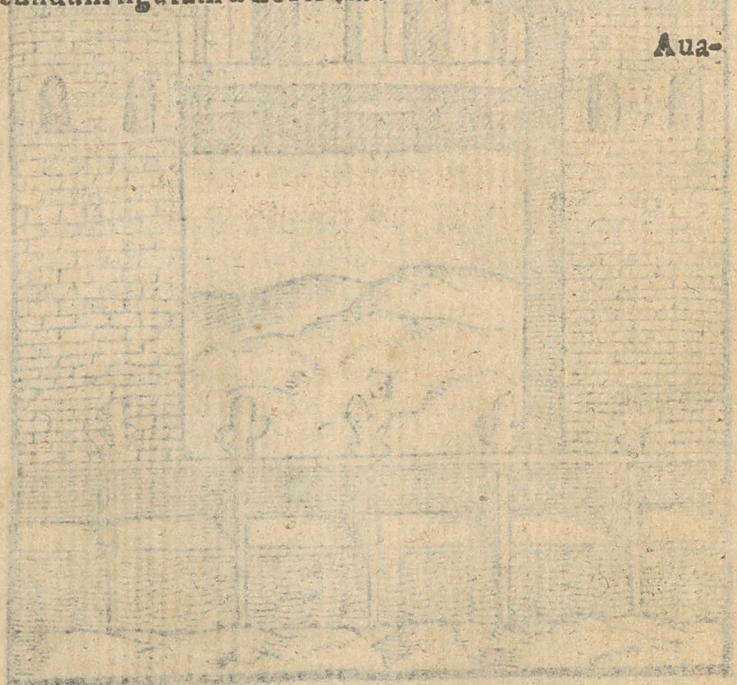

Aua-

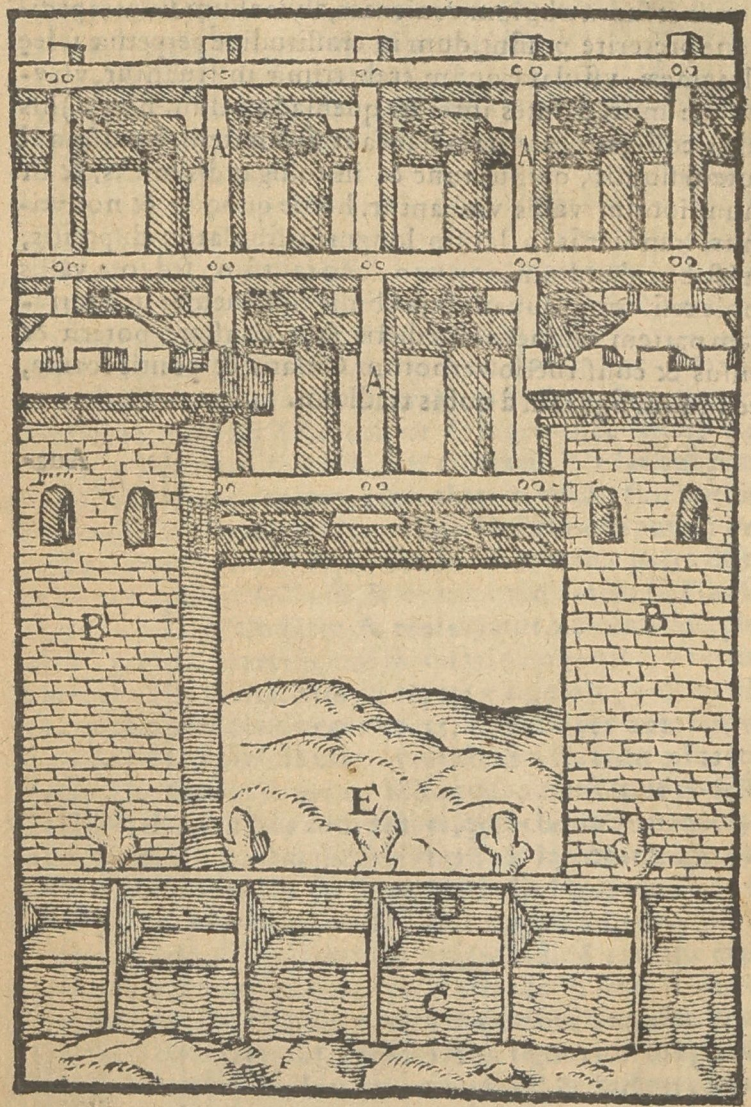
A
A
A
B
B
E
D
C

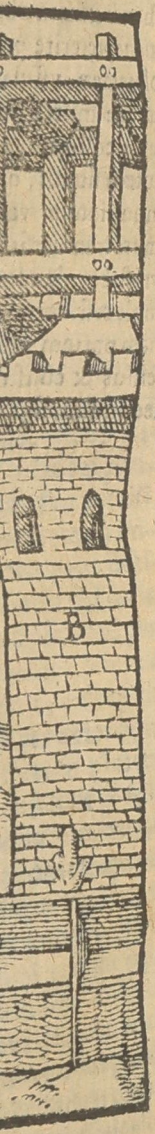

Auaricum.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO SEPTIMO.

AVARICVM, vrbs Biturigum munitissima, quę propè ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, vnum tantum & peranguſtum habebat aditum, quod Auaricum à Cæſare turribus & aggeribus excitatis ita obſeſſum eſt, vt ipſo potiretur.

a Auarici vrbis Biturigum muri, quorum forma fere cõmunis erat in Gallia. qui & ita deſcribuntur à Cæſare, vt à mediocri quoq. ingenio intelligi poſſint; nos dumtaxat texturam trabium effinximus, fabricis dimiſſis, vt, ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere videtur, reliqua ex Cæſaris lectione percipiantur.

b Turres duæ, quæ ſatis ad anguſtiam loci & aggeris viſæ ſunt.

Cerui dicuntur à Cæſare illæ pinnæ, quibus ceruinorũ cornuum imaginem aſſimilatam vides. deinde plutei ſunt, poſtremo loco vallum.

Alexio.

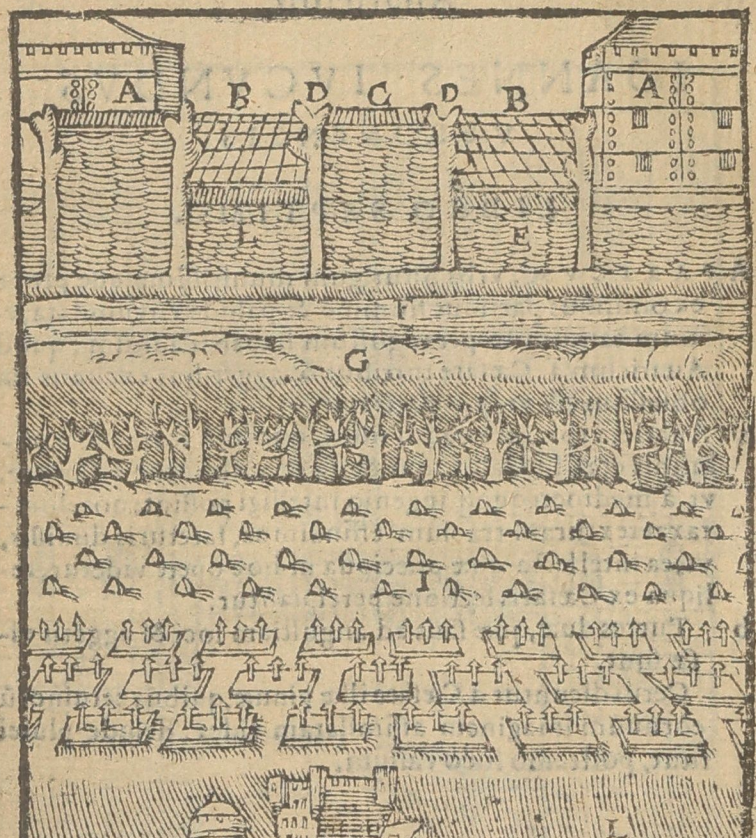
A
B
D
C
D
B
A
E
E
F
G
I
L
M

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO SEPTIMO.

ALEXIA opidum Mandubiorũ in ſummo colle poſitum edito loco, quod niſi obſidione expugnari non poſſe videbatur. huius collis radices ſubleuabantur duobus fluduabus ex partibus. cetera ex deſcriptione Cæſaris, & ex oppoſita figura patent.

a Turres coniunctæ aggeri, & vallo, quæ inter ſe diſtabant pedes lxxx.

b Plutei qui tegebant interuallũ, quod erat inter pinnas. Pinnæ interſtructæ erant inter pluteos. erant & cerui grãdes poſiti inter pinnas aggeris ad commiſſuras pluteorum; & aggeris ipſius, in quibus erant ſuſpenſi plutei, ſub quibus tecti milites adſcenſum hoſtium, & conatum omnem repellebant.

c Vallum cũ lorica. lorica enim ex cratibus, vel ſtorijs apponebatur vallo, & aggeri, ne facilè harpagonibus, vel alijs inſtrumentis demoliri poſſet ab hoſtibus. Foſſæ duæ erãt, pedum xv. latæ, & profundæ, in quibus per campeſtria loca, & demiſſa, aqua ex flumine deriuabatur.

h Stipites ex truncis arborũ, non admodum firmis ramis: præacutis cacuminibus, in perpetuam foſſam demiſſi, & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebãt; quò qui intrauerant, ſe ipſi acutiſſimis vallis induebãt. hos Cippos appellabant.

i Stipites teretes feminis craſſitudine ab ſummo præacuti, & præuſti, demiſſíq. in ſcrobibus obliquè in quincuncem diſpoſitis. hos ex ſimilitudine floris Lilium appellabant.

k Taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in terrámq. in foſſæ mediocribus ſpatijs intermiſſis, omnibus locis diſſerebantur. hos hamos Stimulos appellabant.

l Foſſa pedũ xx. lata, & profunda directis ad perpendiculum lateribus, à qua reliquæ munitiones diſtabãt pedes xl.

m Alexia opidum, ſuperius deſcriptum.

Maſſi-

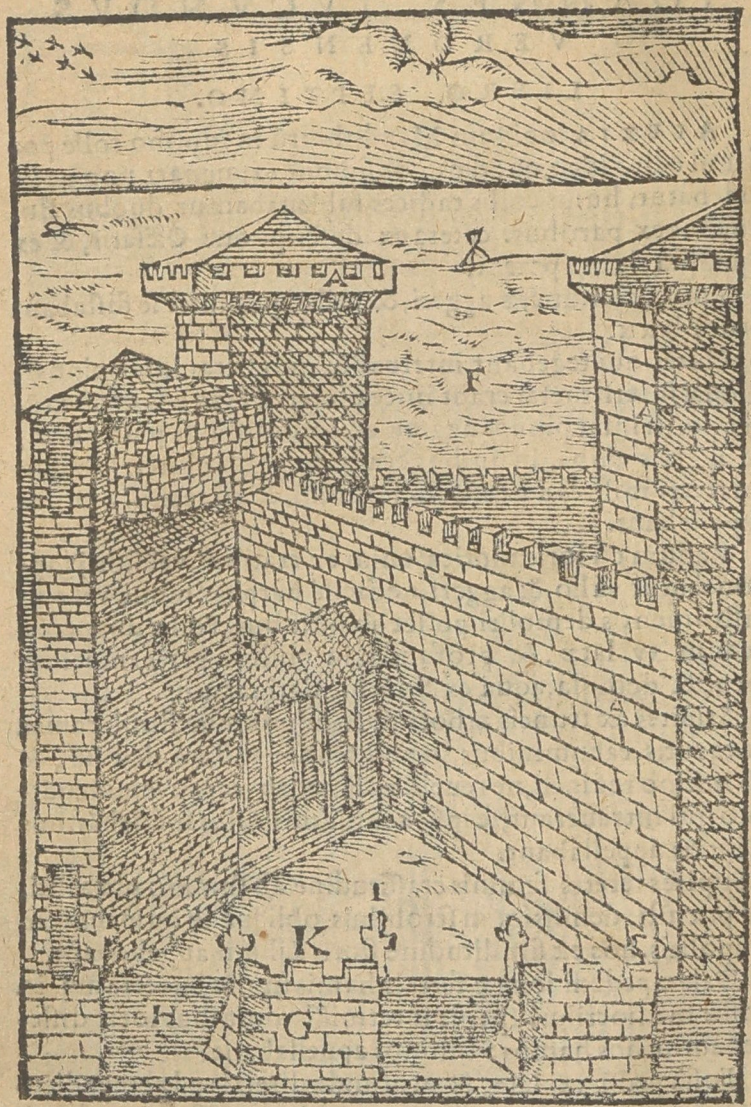
A
F
I
K
H
G

Massilia.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS,

LIBRO SECVNDO DE BELLO CIVILI.

MASSILIAE descriptio, quæ extribus fere opidi partibus mari alluitur.

Storiæ, quæ à Cæsare nominãtur, erant ex funibus anchorarijs contextæ, præpendentes contra hostium tela atq; tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.

Musculus autem, à turri latericia, ad suffodiendum, & disijciendum hostium turrem & murum.

** Vxci-

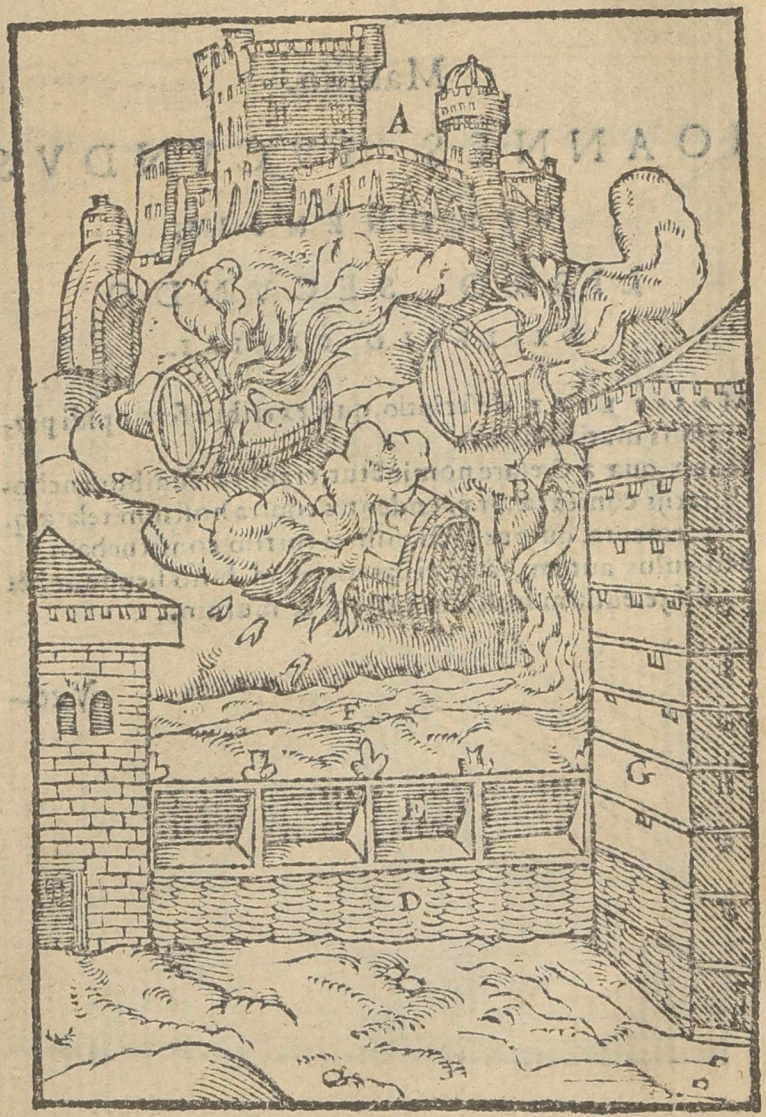
A
B
C
D
E
F
G

Vxellodunum.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS,

LIBRO OCTAVO

VXELLODVNVM opidũ egregiè natura loci munitũ, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longè à prouincia Romanorum.

C. IVLII CÆSARIS EPISTOLARVM FRAGMENTA,

EX LIBRO EPISTOLARVM AD M. T. C.

Cæsar Imp. s. d. Ciceroni Imp.

Ex lib. ix. epist. ad Attic.

CVM *Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui neq. audire me commodè potuisset, cùm properarē, atque essem in itinere, præmissis tam legionibus: præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasq. agerem etsi hoc officium, & feci sæpè, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. imprimis à te peto, quoniā confido me celeriter ad vrbem venturum, vt te ibi videam; vt tuo cōsilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum vti possim ad propositum reuertar: festinationi meæ, breuitatiq́ue litterarum ignoscas. reliqua ex Furnio cognoscas. Vale.*

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. s.

Ex lib. ix. epist. ad Attic.

RECTE *auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudelitate. atque ego cùm ex ipsa re magnā capio voluptatem,*

luptatem, tum meũ factum probari abs te, triũpho & gaudeo. neque illud me mouet, quod ij, qui à me dimissi sunt, discessisse dicũtur, vt mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quàm & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad vrbem præsto sis, vt tuis consiliis atq. opibus, vt cõsueui, in omnibus rebus vtar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse iucundius. hanc adeò habebo gratiam illi. neque enim aliter facere potuit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est beneuolentia. Vale.

Cæsar Imp. M. Ciceroni Imp. s.

ETSI te nihil temere, nihil imprudenter factu- Ex lib. x. ep. ad Att.
rum iudicaram, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimaui, & pro nostra beneuolẽtia petendũ, neque progredereris inclinata iam re, qua integra etiã progrediendũ tibi non existimasses. namq. & amicitiæ grauiorem iniuriã feceris, & tibi minus commodè cõsulueris, si non fortunæ obsecutus videbere; omnia enim secundissima nobis, aduersissima illis accidisse vidẽtur: nec caussam secutus; eadem enim tum fuit, cùm ab eorum cõsiliis abesse iudicasti: sed meum aliquod factum condemnauisse: quo mihi grauius abs te nihil accidere potest. quod ne facias, pro iure nostræ amicitiæ à te peto. Postremò, quid viro bono, & quieto, & bono ciui magis conuenit, quàm abesse à ciuilibus controuersiis! quod nõnulli cùm probarẽt, periculi caussa sequi non potuerunt. tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ iudicio, neque tu-

tius neq. honestius, reperies quidquam, quàm ab omni contentione abesse. xv. Kal. Mai. ex itinere. Vale.

EX EPIST. CAESARIS AD CIC.

Ex lib. 7. epist. ad Cæsarem

M. Furium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ Legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem.

EX EPIST. CAESARIS AD CICERONEM.

Ex Charis. lib. 1.

NEQVE pro cauto, ac diligẽte se castris cõtinuit.

EX CIC. AD ATT. LIB. X.

CAESAR mihi ignoscit per literas, quòd non venerim; seseq. in optimam partem id accipere dicit. Facilè patior quod scribit, secum Tullũ & Seruium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset, &c. sed tum exemplum misi ad te Cæsaris litterarum.

EX LIB. XIII. AD ATT.

SEXTIVS apud me fuit, & Theopompus pridie veniisse à Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; caussamq. eam adscribere, quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD C. OPPIVM ET CORNELIVM.

Cæsar Oppio Cornelio s.

Ex lib. 9. epist. ad Attic.

GAVDEO mehercule vos significare litteris, quàm valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. consilio vestro vtar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram,

vt

vt quàm leniſſimum me præberem, & Pōpeium darem operam, vt reconciliarem. tentemus hoc modo ſi poſſumus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria vti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere nō potuerunt, neq. victoriam diutius tenere præter vnum L. Sullam, quem imitaturus non ſum. hæc noui ſit ratio vincendi; vt miſericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri poſſit, nonnulla mihi in mentē veniunt, & multa reperiri poſſunt. de his rebus, rogo vos, vt cogitationem ſuſcipiatis. Cn. Magium, Pōpeÿ præfectū deprehendi: ſcilicet meo inſtituto vſus ſum, & eum ſtatim miſſum feci. Iam duo Præfecti Fabrum Pompeÿ in meam poteſtatem venerūt, & à me miſſi ſunt. ſi volent grati eſſe, debebūt Pompeium hortari, vt malit mihi eſſe amicus, quàm iis, qui & illi, & mihi ſemper fuerūt inimiciſſimi: quorum artificiis effectū eſt, vt Reſp. in hunc ſtatum peruenirēt.

Cæſar Oppio Cornelio s.

AD VII. Id. Mart. Brundiſium veni: ad murum caſtra poſui. Pompeius eſt Brundiſi: miſit ad me Cn. Magium de pace. quæ viſa ſunt reſpondi. hoc vos ſtatim ſcire volui. cùm in ſpem venero, de compoſitione aliquid me conficere, ſtatim vos certiores faciam. Valete. Ex lib. 9. ep. ad Att.

Libri ſunt epiſtolarum C. Cæſaris ad C. Oppium, & Balbum Cornelium, qui res eius abſentis curabant. in his epiſtolis quibuſdam in locis inueniuntur litteræ ſingulariæ, ſine coagmentis ſyllabarum, Ex Agell. lib. 1. ca. 9.

labarum, quas tu putes positas inconditè. nam verba ex his litteris confici nulla possunt erat autem conuentum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, vt inscriptio quidem alia aliæ locum & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus & potestas restitueretur, &c. est autem Probi Grammatici commentarius satis curiosè factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD Q. PEDIVM.

Cæsar Q. Pedio s.

Ex lib. 9. epist. ad Attic. POMPEIVS se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnũ, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab vtroque portus cornu moles iacimus, vt aut illum quamprimum traiicere, quod habet Brundisi copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD PISONEM.

Ex Charis. lib. 1. LOCELLVM tibi signatum remisi.

EX LIB. II. EPISTOLARVM AD FRONTONEM.

Ex Charis. lib. 2. VESPERA fatigatus luce dormitans.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD ANTONIVM.

Ex Cic. ad Att. lib. 11. NAM ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad

ris ad se literarum, in quibus erat: se audiuisse Cæsarem, & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ vt essent palàm: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse caussam cognouisset. deque eo vehementius erat scriptum.

Epistolæ quoque eius ad Senatum extant: quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli conuertisse: cùm anteà Consules & Duces non nisi transuersa charta mitterent scriptas. extant & ad Ciceronem; item ad familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultiùs perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, vt nullum verbum effici posset. quæ si quis inuestigare & persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, O pro A, & perinde reliquas commutet. Ex Suet. in Cæsar.

Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accepimus. epistolas verò tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil ageret, septenas. Ex Plin. li. 7. cap. 25.

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς δὲ ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. Ex Plut. in Cæs.

C. IVLII CÆSARIS ORATIONVM FRAGMENTA.

EX ORATIONE IN FVNERE IVLIAE.

Ex Suet. in Cæsar.

QVAESTOR *Iuliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas laudauit è more pro rostris. sed in amitæ quidem laudatione, de eius* „ *ac patris sui origine sic refert: Amitæ meæ Iu-* „ *liæ maternum genus ab regibus ortum, pater-* „ *num cũ diis immortalibus coniunctum est. nam* „ *ab Anco Marcio sunt Marcij Reges: quo no-* „ *mine fuit mater. à Venere Iulij, cuius gentis* „ *familia est nostra. Est ergo in genere & san-* „ *ctitas regum, qui plurimum inter homines pol-* „ *lent: & cæremonia deorum, quorum ipsi in po-* „ *testate sunt reges.*

Ex Plut. in Cæs.

Ὅτε τῆς μητρὸς γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας μητρὸς πρωθεῖσθαι.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

Ex Agell. lib. 5. c. 13

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bi- „ *thynis dixit, hoc principio usus est. Vel pro ho-* „ *spitio regis Nicomedis, vel pro horum necessita-* „ *te, quorum res agitur, refugere hoc munus M.* „ **Vinici, non potui. nam neque hominum mor-* „ *te memoria deleri debet, quin proximis retinea-* „ *tur: neque clientes sine summa infamia deseri* „ *possunt, quibus etiam à propinquis nostris opem* „ *ferre instituimus.*

Ex libri manuscripti corrupta scriptura.

Quid

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est. Ex Iulio Rufiniano de Figuris.

EX ORATIONE PRO LEGE PLAVTIA.

REPERI tamen in oratione C. Cæsaris, qua Plautiam rogationem suasit; necessitatem dictã pro necessitudine, id est, iure adfinitatis. verba „ *hæc sunt: Equidem mihi videor pro nostra ne-* „ *cessitate, non labore, non opera, non industria* „ *defuisse.* Ex Agell. lib. 15. c. 3.

EX ORATIONE IN CN. DOLABELLAM.

CAESAR in Dolabellam: Actionis illibuisti, „ *quorum in ædibus, fanisque posita, & honori erant, & ornatu. In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine* I. *littera dicenda censet.* Ex Agell. li. IV. c. 16.

Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonẽ, vno & vigesimo Cæsar Dolabellam, altero & xxx. Asinius Pollio Catonem, non multo ætatem antecedens Caluus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. Ex Corn. Tacit. in dialog. de oratorib.

Cæterùm composita seditione ciuili, Cornelium Dolabellam cõsularem & triumphalem virum repetundarum postulauit. absolutoque Rhodum secedere statuit. Ex Suet. in Cæs.

Diuus quoque Iulius, quàm cælestis numinis, tum etiam humani ingenij perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicẽdo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit, extorqueri sibi caussam optimã L. Cottæ patrocinio. Ex Valer. Max. lib. 8 cap. 9.

C. Cæsar Cn. Dolabellã accusauit, nec damnauit. Ex Pediano in ora. pro M. Scaur.

Significas

Ex Pedia. in Diuin. Significat & Cæsarem item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quantum oportuit per Hortensium, &c.

Ex Plut. in Cæs. Ἐπανελθὼν δ' εἰς ῥώμην, δολοβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας καὶ πολλοὺς ἀπὸ τῆς ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην.

EX ORAT. AD MILITES.

Ex Suet. in Cæs. FAMA verò hostilium copiarum perterritos, nō negando, minuendóue, sed insuper amplificando, ementiendoq; confirmabat. itaq; cùm expectatio aduentus Iubæ terribilis esset, conuocatis ad concionem militibus. Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum x. legionibus equitum. xxx leuis armaturæ. c. millibus elephantiq. ccc. proinde desinant quidam quærere vltrà, aut opinari, mihiq. qui cōpertum habeo, credant: aut quidem vetustissima naue impositos quocunque vento in quascunque terras iubebo auehi.

Ex Diomede li. 1 *Vt C. Cæsar apud milites de incommodis eorum.* non frustrabo vos milites.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Ex Tacit. in dialog. de orat. NISI fortè quisquā aut Cæsaris pro Decio Sānite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceteroq. cuiusdam lenti luminis ac temporis libros legit, &c.

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Ex Valer. Max. lib. 8. cap 1. QVO enim Iambo, qua procella verborum, impium Sextili caput obrui meretur? quòd C Cæsarem, à quo cùm studiosè, tum etiam feliciter grauiss-

grauissimi criminis reus defensus fuerat, &c.

EX ORAT. DE CONIVRATIS.

CATONEM primum putat de animaduersione dixisse, quam omnes antè dixerant præter Cæsarem. & cùm ipsius Cæsaris tam seuera fuerit, qui tum Prætorio loco dixerit, &c. Ex Cices. ad Attic. lib. 12.

Sed Cæsar, vbi ad eum peruentum est, rogatus sententiã à Consule, huiuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c. Ex Salust. in Cõiur.

Ὁ δὲ καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπρους, οὐ δοκεῖ πάτριον, οὐ δὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτος ἕληται κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ κατακλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπεφαίνοντο πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ κάτουλον περιῆλθεν. Ex Plutar. in Cæs.

EX ORATIONE IN FVNERE CORNELIAE.

QVAESTOR Iuliam amitam, vxoremque Corneliã defunctas laudauit è more pro rostris. Ex Suet. in Cæs.

Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγοις ἐπιταφίοις διεξιέναι πάτριον ἦν ῥωμαίοις. νέαις δ' Ex Plut. in Cæs.

οὐκ

οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπεν καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.

Ex Cic. in Bruto.

Tum Brutus. orationes quidem eius mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c.

Ex Suet. in Cæs.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temerè quædam feruntur. pro Q. Metello, quam non immeritò Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, malè subsequentibus verba dicẽtis, quã ab ipso editam. nam in quibusdam exemplaribus inuenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cùm ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum, seq. aduersus communium obtrectatorum criminationes purgantis. apud milites quoque in Hispania, idem Augustus orationem esse vix eius putat: quæ tamen duplex fertur, vna quasi priore habita prœlio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione.

C. IVLII CAESARIS FRAGM. ANTICATONES LIB. I.

Priscian. lib. 6. Cæsar in Anticatone priore.

VNO enim excepto, quem aliusmodi atq. omnis natura finxit, suos quisque habet charos.

INCERTA EX ANTIC.

Vno enim, &c. & lib. 7. & lib. 13.

ERVNT officia antelucana, in quæ incidere impunè ne Catoni quidem licuit. quem tamẽ C. Cæsar ita reprehendit, vt laudet. describit enim eos quibus obuius fuerit, cùm caput ebrij retexissent, erubuisse. deinde adiicit: Putares nõ ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehẽsos. Po-

Ex Plin. lib. 3. epi. ad C. Attil. Seue.

tuit

tuit ne plus auctoritatis tribui Catoni, quàm si ebrius tam venerabilis erat? nostræ tamẽ cœnæ vt apparatus & impendij sic temporis modus constet. neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi vt simul laudẽt.

C. etiam Cæsar grauis auctor linguæ Latinæ, in „ Anticatone: Vnius, inquit, arrogantiæ, superbiæque, dominatuque. Ex Agell. li. IV. c. 16

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quẽ Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis: itaque misi librum ad Mustam, vt tuis librariis daret. volo enim eum diuulgari. Ex Cic. ad Att. lib. 12

Hirtij epistolã si legeris, quæ mihi quasi πρόπλασμα videtur eius vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone. Ex lib. 12. ad Attic.

Cùm mihi Balbus nuper in Lanuuino dixisset, se & Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, & vehementer probasse. Ex lib. 13. ad Attic.

Quibus omnibus generibus vsus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. Ex Cicer. in Topic.

M. Ciceronis libro, quo Catonem cælo æquauit, quid aliud dictator Cæsar, quàm rescripta oratione velut apud Iudices respondit? Ex Tacito lib. IV.

His quoque vsum C. Cæsarem in vituperando Catone notauerit Cicero. Ex Quin. lib. 3.

Reliquit & de analogia duos libros, & Anticatones totidem. Ex Suet. in Cæs.

Vt Catonem Tullius laudans: & duobus voluminibus Cæsar accusans. Ex Mart. Capel. li. 5

Nudé-

Ex Plut. in Cæs. Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διεργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς ἐφ' ᾧ δὲ ἄδηλον. εἶπε δ' οὖν· ὦ κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος, οὐ δὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀνάισθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην. Paulo post: καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξαπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε κικέρων ἐγκώμιον κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα, τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον ἀντικάτων, ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ καίσαρα καὶ κάτωνα πολλούς.

Ex Plut. in Cæs. Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς κικέρωνα περὶ κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος.

Ex Plut. in Cicer. Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμὼν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον κάτωνος, ἀντιγράφων, τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον,

ὡς

ὡς μάλιστα τῷ περικλέοις ἐοικότα καὶ θηραμένοις, ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν κικέρωνος λόγος κάτων. ὁ δὲ καίσαρος, ἀντικάτων γέγραπται.

Atq. vtinam ritus veteres, & publica saltem His intacta malis agerentur sacra, sed omnes Nouerunt Mauri, atque Indi, quæ psaltria penem Maiorem, quàm sint duo Cæsaris Anticatones, Illuc, &c. Ex Iuue. Sat. VI.

C. IVLII CAESARIS DE ANALOGIA. LIB. I.

AD M. T. CICERONEM.

QVIN *etiam in maximis occupationibus cùm ad te ipsum, inquit in me intuens, de ratione Latinè loquēdi accuratissimè scripserit, primoq; in libro dixerit verborum delectum originem esse eloquentiæ: tribueritque mi Brute huic nostro, qui me de illo maluit, quàm se dicere, laudem singularem (nam scripsit his verbis, cùm hunc nomine esset affatus) Ac si cogitata præclarè eloqui possent, nonnulli studio, & vsu laborauerunt, (cuius te pænè principē copiæ, atq. inuentorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritū esse existimare debemus) hunc facilem, & cotidianum noluisse sermonē, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnificè te laudatum puto, quem non solùm principem atque in-* Ex Cic. in Bruto.

uentorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam benemeritum de Populi Romani nomine & dignitate.

Ex Agell. lib. 19. c. 8 C. Cæsar in libris quos ad M. Ciceronem de analogia scripsit, arenas vitiosè dici existimabat: quòd arma nunquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque cælum, neque triticum. contrà autem quadrigas etiam si currus vnus equorum quatuor iunctorum vnum sit, pluratiuo semper numero dicendas putat. (paullò post, ex lib. 1. de analogia) nam cùm suprà dixisset, neque cælum, triticúmue, neque arenam
„ multitudinis significationem pati. Num tu, in-
„ quit, harum rerum natura accidere arbitraris,
„ quòd vnam terram, & plures terras, & vrbem,
„ & vrbes, & imperium, & imperia dicamus.
„ neque quadrigam in vnam nominis figuram
„ redigere, neque arenam in multitudinis appel-
„ lationem conuertere possimus.

Ex Agell. lib. 1 c. 10 & Macro. lib 1. Sat. Atque id, quod à C. Cæsare excellentis ingenij ac prudentiæ viro in 1. de analogia libro scriptum
„ est, habe semper in memoria atque in pectore,
„ vt tanquam scopulum sic fugias inauditum
„ atque insolens verbum

LIB. II.

Ex Agell. lib. 9 c. 14 Sed C. Cæsar in libro de analogia secundo, huius die, & huius specie dicendum putat.

Ex Charisi. lib. 1. Panium, Cæsar de analogia libro II. dici debere ait. sed Verrius contrà.

Ex Charisi. lib. 1. C. Cæsar de analogia lib. II. fagos, populos, vlmos.

Nisi

Nisi quia Cæsar lib. II. singulariter Idem, pluraliter Iidem, dicendum affirmat. Ex Char. lib. I.

Sed Cæsar de analogia II. turbonem, non turbinem etiam in tempestate dici debere ait. Ex Char. lib. I.

Cæsar de analogiæ libro II. Panum dixit. sed Verrius Panum sine i. Ex Char. lib. I.

Lacer, &c. Cæsar de analogia lib. II. nec non Valgius de rebus per epistolam quæsitis. Ex Char. lib. I.

INCERTA EX LIB. ANALOG.

IN libris quoque analogicis omnia istiusmodi sine i, littera dicenda censet. Ex Agell. li. 4. ca. 16.

C. Cæsar, quasi indiscretum hoc sit, ait, I, littera nominativo singulari neutra finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant E littera terminata, huic animali, & ab hoc animali: huic puteali, & ab hoc puteali. Ex Char. lib. I.

Quam C. Cæsar ponit in femininis, vt puppim, restim, puluim. hæc enim mado, & ab hoc cani, & ab hoc cane. Ex Char. lib. I.

Hic & hæc Samnis, huius Samnitis. sic Cæsar de analogia. Ex Prisc. lib. 6.

Iubar: Plinius ait inter cætera etiam istud C. Cæsarem dedisse præceptum, quorum neutra nomina, ar nominatiuo clausa per i. datiuum ablatiuumque singularis ostendant, iubar tamen ab hac regula dissidere. nam vt huic iubari dicimus, ab hoc iubare dicendum est, vt huic farri ab hoc farre. Ex Char. lib. I.

Omnium nominum quæ sunt neutri generis, & in e terminantur, ait Plinius Cæsarem scisse eos-

dem esse ablatiuos, quales sunt datiuis singulares. Ar, litteris nomina neutralia nominata; idem non minus ait Cæsar quòd datiuo & ablatiuo pari iure funguntur, vt idem Plinius ait.

Ex Char. lib. 1. Partum Cæsar in analogicis, harum partum.

Ex Prisc. lib. 1. Nam tribus iij iunctis, qualis posset syllaba pronunciari: nam postremum i pro vocali est accipiendum, quod Cæsari artis grammaticæ doctissimo placitum fuisse à Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur.

Ex Quin. lib. 1. At vim C. Cæsaris fregerunt editi de analogiæ libri?

Ex Suet. in Cæs. Reliquit & de analogia duos libros & Anticatones totidem.

Ex Prisc. lib. 6. Præterea Cæsar declinat pubis, puberis.

Ex Prisc. lib. 18. Quamuis Cæsar non incongrue protulit ens, á verbo sum, es, est.

Ex Quin. lib. 1. Neque enim tam Calypsonem dixerim, vt Iunonem, quàm secutus antiquos C. Cæsar vtitur hac ratione declinandi.

Ex Quin. lib. 1. De quo genere optimè C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas malè cantas, si legis cantas.

Ex Agell. lib. 7. ca. 9 Sic M Tullius & C. Cæsar, mordeo memordi: pungo, pepigi, spondeo, spepondi dixerunt.

Prisc. lib. 6 Probus autem & Cæsar pollen pollinis declinauerunt.

Ex Isid. lib. 4. c. 12 Vnguenta autem dicuntur à locis, vt Telinum: cuius Iulius Cæsar meminit, dicens: Corpusq; suaui Telino vngimur. hoc conficiebatur in insula Telo, quæ est vna ex Cycladibus.

Apud

Apud Cæsarem & Catulum, & Caluum lectum est, quorum vacillat auctoritas: cùm iam fulua cinis fuerit. Ex Non. Mar. in voce Cinis

Salue primus omnium parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum, linguæq; lauream merite, & facundiæ, Latiarumque litterarum parens: atque (vt dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte maiorem, quanto plus est, ingenij Romani terminos in tantum promouisse, quàm Imperij. Ex Plī. li. 7. cap. 30.

Variè etiam scriptitatum est, mancipium, aucupium, manubiæ siquidem C. Cæsar per i scripsit, vt apparet ex titulis ipsius. Ex Velio Longo de orthographia.

Hoc lutum atque Macellum singulari exire memento; licet Ennius, ista macella, dicatque & Cæsar, luta. Ex Capro

C. IVLII CAESARIS LIBER APOPHTHEGMATVM.

SED *tum ipse Cæsar habet peracre iudicium, & vt Seruius frater tuus quem litteratissimum fuisse iudico, facilè diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quòd tritas haberet aures notandis generibus poëtarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, cùm volumina iam confecerit ἀποφθεγμάτων, si quod afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reiicere solere. quod eo nunc magis facit, quia viuunt mecum ferè cotidie illius familiares.* Ex Cicer. lib. 9. epi. ad Paxū.

Ex Suet. in Cæsar. *Feruntur & à puero, & ab adolescentulo quædam scripta, &c. item dicta collectanea, &c.*

C. IVLII CAESARIS LIBRI

AVSPICIORVM.

Ex Macr. Sat. lib. 1. SED *contrà Iulius Cæsar xvi. auspiciorum libro negat nundinis concionem aduocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse.*

DE SIDERVM MOTV.

Ex Macr. Sat. lib. 1. NAM *Iulius Cæsar, vt siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, vt ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet.*

Ex Plin. lib. 8. c. 26 *Cæsaris de singulorum siderum ortu & occasu obseruationes, in quibus & Idus Martias sibi ferales annotauit.*

AVGVRALIA.

Ex Pris. lib. 6. CAESAR *in Auguralibus si sincera pecus erat.*

Ex Pris. lib. 8. *C. Cæsar, quæ res augurantur* οἰωνοσκοποῦντες.

EPHEMERIDES.

Ex Seru. in lib. 11. Aen. *C. Iulius Cæsar cùm dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam de hostibus, qui eum nosset; & insultans ait: Cæsos Cæsar. quod Gallorum lingua,*

lingua, Dimitte, significat: & ita factum est, vt dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, vbi propriam commemorat felicitatem.

C. IVLII CAESARIS POEMATVM FRAGMENTA.

Tu quoque tu in summis, ô dimidiate Menander
Poneris, & merito, puri sermonis amator,
Lenibus utq. vtinam scriptis adiuncta foret vis
Comica, vt æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac despectus parte iaceres.
Vnum hoc maceror, & doleo tibi deesse Terenti.

Ex Donato in vita Terentij.

EIVSDEM C. IVLIVS CAESAR.

FELTRIA PERPETVO NIMIVM DAMNATA RIGORE
FORTE MIHI POST HAC NON AVDEVNDA VALE.

Ex antiquo lapide.

EIVSDEM.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumq́ imæ partes rapido traherentur ab amne:
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inuentum mater dum conderet vrna,
Hoc peperi flammis, cætera dixit aquis.

Ex lib. Iusuum in Priap. quidam Germanic. inscribunt.

Ex Suet. in Cæs. *Reliquit & de analogia, &c. ac prætereà poema, quod inscribitur Iter, quorum librorum primos in transitu Alpium, cùm ex citeriore Gallia, conuentibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes sub tempus Mundensis prœlij confecit nouissimum, dum ab vrbe in Hispaniam vlteriorem quarto & vigesimo die peruenit.*

Ex Plin. lib. 19. c. 8 *Nec non olus quoque siluestre est trium foliorum, Diui Iulij carminibus præcipuè, iocisque militaribus celebratum. alternis quippe versibus exprobrauere lapsana se vixisse apud Dyrrachium, præmiorum parsimoniam cauillantes. est autem id Cyma siluestris.*

Feruntur & à puero, & ab adolescentulo quædam scripta, vt laudes Herculis, Tragœdia Oedipi, item dicta collectanea, quos omnes libellos vetuit Augustus publicari.

Nisi fortè quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnitæ, &c. nisi qui & carmina eorundem miratur. Fecerunt enim & carmina, in bibliothecas rettulerunt, non melius quàm Cicero, at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt.

Καὶ ποιήματα γράφων καὶ λόγους τινὰς, ἀκροαταῖς ἐκείνοις ἐχρῆτο, καὶ τοὺς μὴ θαυμαζομένοις ἄντικρυς ἀπαιδεύτοις καὶ βαρβάροις ἀπεκάλει.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS DICTA.

MAXIME autem de Bruto nostro, de quo quidem ille, ad quem diuerti, Cæsarem solitum dicere Magni refert, hic quid velit; sed quidquid vult, valdè vult. idque eum animaduertisse, cùm pro Deiotaro Nicææ dixerit. Ex Cic. ad Att. lib. 18.

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sextij rogatu, veni ad eum, cùm expectarem sedens, dixisse Ego nunc tam sim stultus, vt hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, cùm tamdiu sedens meum commodum expectet? (de Bruto.) Ex Cicer. ad Attic. lib. 18.

Interrogatusque cur repudiasset vxorem, quoniam (inquit) meos tam suspicione, quàm crimine iudico carere oportere. Ex Suet. in Cæs.

Pontico triumpho inter pompæ fercula trium verborum prætulit titulum, Veni, vidi, vici. Ex Suet. in Cæs.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui prouinciæ eius finis erat, paululum constitit. ac reputans quantum moliretur, conuersus ad proximos, & etiam nunc, inquit, regredi possumus: quod si pontículum transierimus, omnia armis agenda erunt. Ex Suet. in Cæs.

Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. iacta est alea, inquit. Ex Suet. in Cæs.

Quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem Ex Quin. lib. 7.

„ gloriabatur, nunquam fugiens ressexeris in-
„ quit. aut crimen obiectum vt Cicero, &c.

Ex Quin. lib. 6. *Est & illa ex ironia fictio, qua vsus est C. Cæsar. nam cùm testis diceret à reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset. Quid enim faceret, inquit, cùm tu galeam & loricam haberes?*

Ex Cice. lib. 14. epist. ad Ser. Sulp. *Nam & ipse Cæsar accusata acerbitate Marcelli, sic enim appellabat, laudataque honorificentissimè & æquitate tua, & prudentia,*
„ *repentè præter spem dixit, se senatui roganti de Marcello, ne hominis quidem caussa*
„ *negaturum.*

Ex Cicer. lib. 13. ep. ad Aciliũ. *Cùm propter quosdam sordidos homines qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam in qua nomina ciuitate donatorum incisa essent, reuelli iussisset, eidem Dolabellæ, me audiente,*
„ *Cæsar dixit, nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere.*

Ex Plin. li. 18. c. 25 *Tres autem fuêre sectæ, Chaldæa, Ægyptia, Græca: his addit apud nos quartam Cæsar dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat.*

Ex Plin. li. 18. c. 26. *A Bruma in Fauonium Cæsari nobilia sidera significant:* Paulò post: *Pridie nonas Ianuarij Cæsari Delphinis matutino exoritur, & postero die fidicula, quo Ægypto sagitta Vesperi occidit.* Paulò post: *A Fauonio in æquinoctium vernum Cæsari significat* XVII. *kal. Martij triduum variè. &* VIII. *kal.*

hirundinis

hirundinis visu, & postero die arcturi exortu vespertino. item III. *Non. Martij Cæsar Cancri exortu id fieri obseruauit.* Paulò post. *Cæsar & Idus Martias Ferales sibi annotauit Scorpionis occasu.* Paulò post: *Tertio Nonas Aprilis in Attica vergiliæ vesperi occultantur. eadem postridie in Bœotia. Cæsari autem & Chaldæis, nonis.* Paulò post: *Cæsari sexto Idus significatur Imber libræ occasu:* XIV. *kal. Maij Ægypto suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, & terra, mariqué turbidum,* XVI. *Atticæ.* XV. *Cæsari, continuoque triduo significat.* Paulò post: VI. *non. Maij Cæsari suculæ matutino exoriuntur, &* VIII. *Idus Capella pluuialis.*

A vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcturi occasus matutini. Paulò post: *Vndecimo kal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit: tertio non. Iunij Cæsari, & Assyriæ Aquila vesperi oritur, &c. vndecimo kal. eiusdem Orionis gladius Cæsari occidere incipit.* Ex Plin. li. 18. c. 27.

A solstitio ad fidiculæ occasum sexto kal. Iunij Cæsari orion exoritur Paulò post: XVIII. *kal. Augusti, Ægypto aquila occidit matutino, Etesiarumque prodomi flatus incipiunt, quod Cæsar* X. *kal. sentire Italiam existimauit.* Paulò post: *Aquila Atticæ matutino occidit: tertio kal regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur.* Ex Plin. li. 18. c. 28.

DE

C. IVL. CAESARIS

DE C. IVLIO CAESARE.

Ex Cicer. in Bruto. SED tamen Brute, inquit, Atticus, de Cæsare & ipse ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo æstimatore sæpissimè audio, illum ferè omnium Oratorum Latine loqui elegantissimè, nec id solùm domestica consuetudine, vt dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus, sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen vt esset perfecta illa beneloquendi laus, multis literis, & iis quidem reconditis & exquisitis est consecutus, &c.

Ex Cicer. in Bruto. Sed perge Pomponi de Cæsare, & redde quæ restant: Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam, pura & incorrupta consuetudine emendat. itaque cùm ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quæ etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus ciuis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc cùm habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere, splendidam quandam, minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma

forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus, orationes quidem eius, &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valdè quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti omni ornatu orationis tanquam veste detracta: sed dum voluit alios habere parata unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines à scribendo deterruit, &c.

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? Ex Cicer. ad Corn. Nepot. apud Suet. in Cæsar.

EX CICERONE LIB. I.

OFFIC.

Sed bene loquendi de Catulo opinio non minor, sale verò condutus, & facetiis Cæsar.

Reliquit & rerum suarum commentarios Gallici, civilisque, belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est. alij enim Oppium putant, alij Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum, imperfectumque librum supplenerit. Paulò post: Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat. Ex Suet. in Cæsar.

putat. cùm Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temerè crediderit: & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit; existimatque rescripturum, & correcturum fuisse.

Ex Quin. lib. 10. C. verò Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur, tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, vt illum eodem animo dixisse, quo bellauit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cuius propriè studiosus fuit, elegantia.

Ex Quin. lib. 10. Quid tantum noceret vim Cæsaris, asperitatem Cœlij, diligentiam Pollionis, iudicium Calui quibusdam in locis assumere?

Ex Quin. lib. 12. Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlij, subtilitatem Calidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpicij, acerbitatem Cassij, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calui reperiemus.

Ex Tacit. in dialog. de Orat. At tristior Caluus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cælius, grauior Brutus, vehementior & plenior, & valentior Cicero.

Ex Plut. in Cæsar. Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμώτατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c.

Ex Plut. in Cæs. Εν δὲ ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν.

Ac

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat, ex nostris Gracchorum, Catonisque, quorum sanè plurimæ sunt circunciſæ & breues ego Lysiæ, Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multosque prætereà Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæsarem, Cælium, imprimis M. Tullium oppono, cuius oratio optima fertur esse, quæ maxima. Ex Plin. li. 1. epist.

Sed ego verear ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Caluum, Asinium Pollionem, M. Messallam, &c. Diuum Iulium, Diuum Augustum, Diuum Neruam, Ti. Cæsarem, &c. Ex Plin. li. 5 epist.

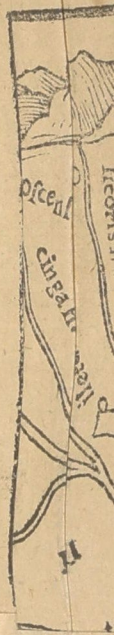

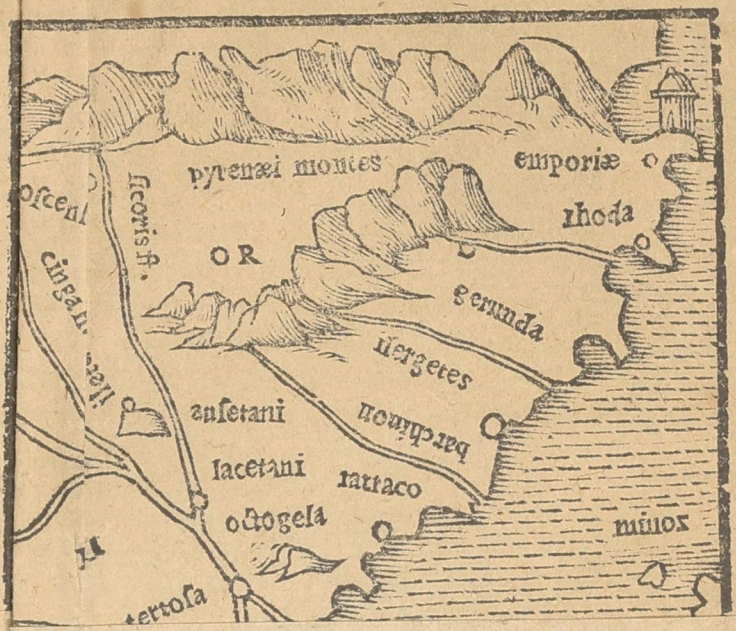
pyrenæi montes
emporiæ
rhoda
OR
gerunda
ilergetes
barchinon
ausetani
lacetani
tarraco
octogela
minor
tertosa

AQVITANICVS
SINVS
neriū ꝑm.
trileuei scopuli
callaici
s. lacobus
artabri
minius fl.
lethes
durias fl.
legio germanica
Astu
res
cantabei
pompeiopolis
calaguritani
cælarea augusta
vac
cei.
burgos
TAR
RACO
celtiberi
carpentani
vectones
segontia
numantia
iberus fl.
oscen
cinga
sicoris fl.
pyrenæi montes
emporiæ
rhoda
OR
gerunda
ilergetes
barchinon
ausetani
lacetani
tartaco
octogela
minor
tertosa
maior ins.
VLTE
salmātica
sices fl.
segouia
castulon
vacua fl.
LVSI
toletum
betula
muliadas fl.
T
anas fl.
CITE
saguntum
valentia
ebusa
ophinsa
vlysbo-
na
mos lunæ
RI
A
salsus fl.
dutius fl.
tagus fl.
NI
betis fl.
vcubis
bigerra
NENSIS
scombraria ꝑm.
sucro fl.
IBERICVM. MARE
calybis fl.
A
oflobona
vlla
corduba
ilurgis
munda
ortospeda mos
setabum
carthago
noua
dianium
R
turde
tani
hispalis
carmona
BETICA
sexi
abdera
sacrū ꝓmot.
gades insula
malaca
OCEANVS OC.
fretum
herculeum

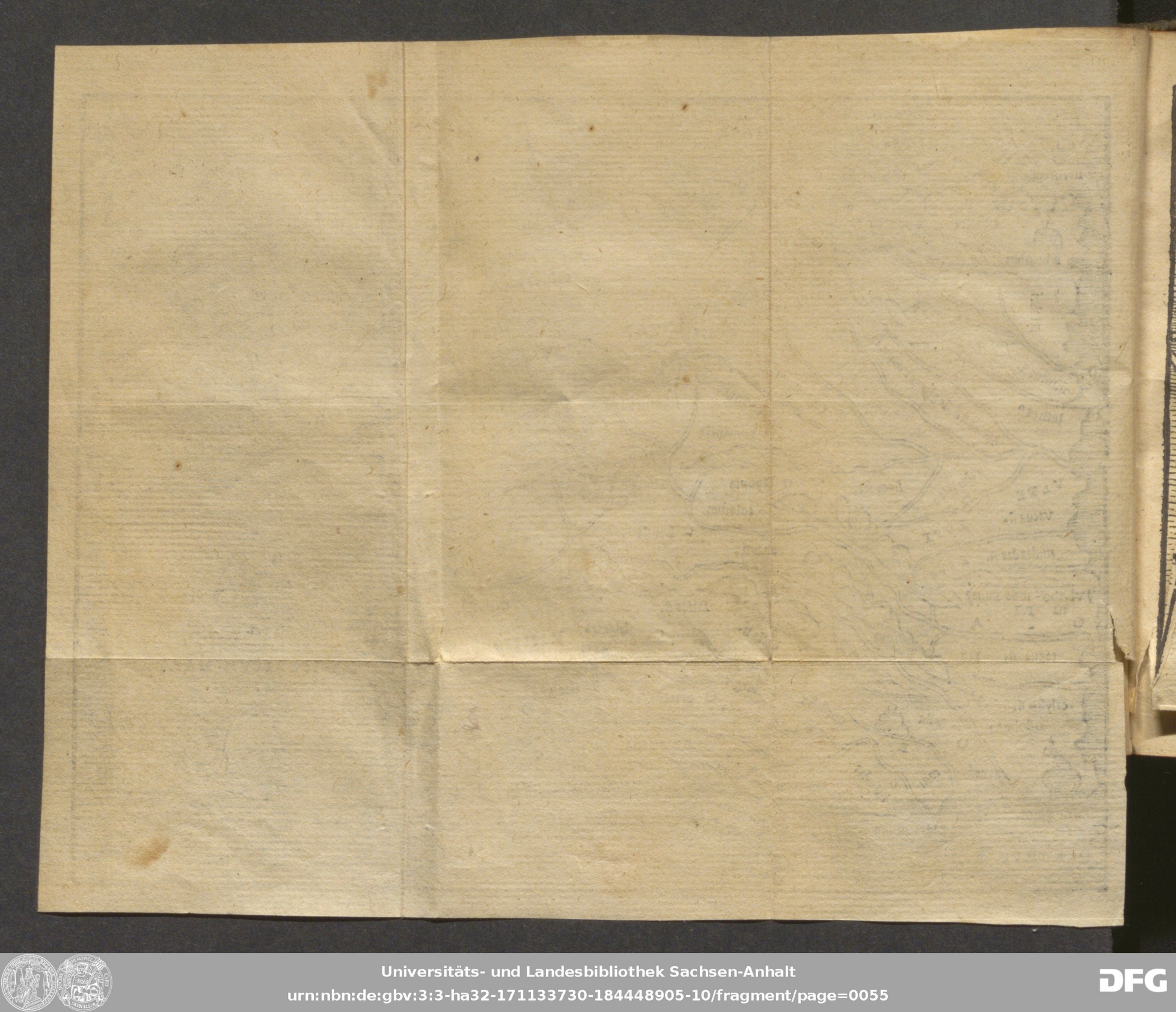

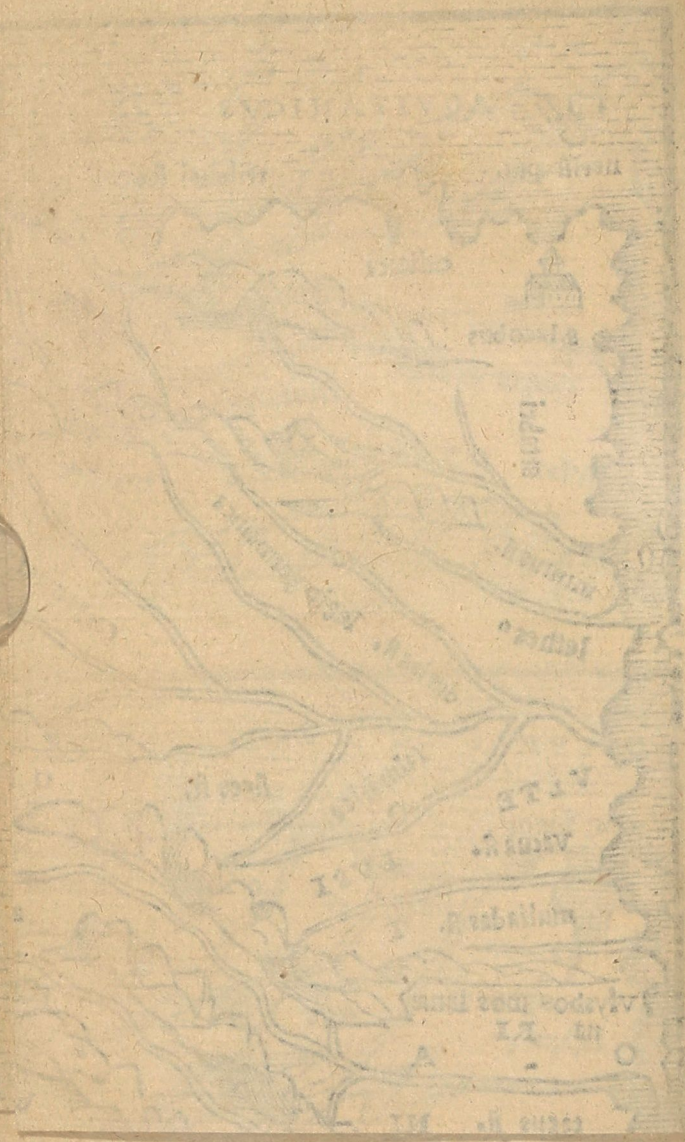

Britaniæ
insulæ
pars.
caletes
morini
BEL
axona fl.
Ambi.
veromandui
aulerci
Parisij
messio
sequana fl.
vnelli.
armorici
osisini
curiotolites
cenomani
veneti
ligeris fl.
carnutes
geneobum
Lingones
alexia
turones
lemouices
auaricum
uirodunum
thedones
Pictones
CELTAE
vxelodunum
petragorij
anctones
cadurci
garūna fl.
AQVITANICVS
SINVS
AQVI
burdigala
aruerni.
Tolosa
atax fl.
narbo
gergobia
tarbelli
Vastæ
ZANI
CIA
bigerones
OCCIDENTA
LIS OCEANVS
menapij
eburones
sabis fl.
sylua
sithrenfit
mola fl.
GAE
leuci
vogesus m.
dubis fl.
Hedui
arat fl.
lugdunum
thodanus fl.
Bataui
Vualis fl.
sicambri
vbij.
therus fl.
treueri mediomatrices
mosella fl.
GERMANIAE
PARS
Hercynia
sylua
visontium
sequani
heluetil
lemanus lacus
Geneua
PRO
Vienna
Valentia
VIN
Auenion
druentia fl.
Italiæ pars
Tarascon
arelatum
varus fl.
Mastilia
Veneris templum
MEDITERRANEVM M.

C. IV

COM

DE

na diuidit. ho
pterea quod à
me absunt, m
atq. ea, quæ a
proximi sunt
buscum conti
tij quoque rel
quotidianis p
suis finibus eo
gerunt. Eorun
est, initium ca
rumna flumine
à Sequanis &
ptemtriones. B
pertinent ad in
in Septemtrione

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO,

LIBER I.

GALLIA est omnis diuisa in partes tres. quarum vnam incolũt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differũt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequana diuidit. horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu atque humanitate prouinciæ longissime absunt, minimeq. ad eos mercatores sæpe commeant, atq. ea, quæ ad effeminãdos animos pertinent, importãt. proximi sunt Germanis, qui trans Rhenũ incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de caussa Heluetij quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod ferè quotidianis præliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum vna pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano, continetur q. Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiã à Sequanis & Heluetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in Septemtriones, & orientem Solem. Aquitania à Ga-

rumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat, inter occasum Solis & Septemtriones. apud Heluetios longè nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix. is M. Messala & M. Pisone Cos. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, vt de finibus suis cum omnibus copijs exirent. perfacile esse, cum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quod vndique loci natura Heluetij continentur: vna ex parte, flumine Rheno latissimo atq. altissimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios; tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetijs diuidit. his rebus fiebat, vt & minus latè vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atq. fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur: qui in longitudinem millia passuum ccxl. in latitudinem clxxxx. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerẽt, comparare, iumentorum, & carrorum quammaximum numerum coemere, sementes quammaximas facere, vt in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis ciuitatibus pacem & amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annũ profectionem lege confirmant. ad eas res conficiẽdas Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad ciuitates suscepit. in eo itinere [persuadet] Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat, vt

regnum

regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemq. Dumnorigi Æduo. fratri Diuitiaci qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, vt idem conaretur, persuadet: eiq. filiam suam in matrimonium dat. perfacile factu esse, illis probat, conata perficere; propterea quod ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset. non esse dubium, quin totius Galliæ plurimũ Helueti possent. se suis copiis, suoq. exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & iusiurãdum dant, &, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res, vt est Heluetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coegerunt. damnatum pœnã sequi oportebat, vt igni cremaretur. die constituta caussæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominũ millia decem, vndiq. coegit; & omnes clientes, obæratosq. suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit. per eos, ne caussam diceret, se eripuit. cũ ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemq hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, vt Heluetii arbitrantur, quin ipse sibi mortẽ consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetii id, quod constituerãt, facere conantur, vt è finibus suis exeant. vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt. frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; vt, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeũda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobri-

gis finitimis, uti, eodem usi consilio, opidis suis uicisq. exustis, una cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierāt, Noricamq. oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent, unum per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per prouinciam nostram, multo facilius, atq. expeditius: propterea quod Heluetiorū inter fines, & Allobrogum, qui nuper populo R. pacati erant, Rhodanus fluit, isq. nonnullis locis vado transitur. extremū opidum Allobrogum est, proximumq. Heluetiorum finibus Geneua. ex eo opido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod non dum bono animo in populum R. viderētur, existimabāt, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterētur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicūt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. is dies erat, ad v. kal. April. L. Pisone, A. Gabinio Cos. Cæsari cū id nūtiatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, & quam maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorē cōtendit, & ad Geneuam peruenit. prouinciæ toti quam maximum militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eū mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius & Verodoctius principem locum obtinebāt, qui dicerēt, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod iter haberent nullum aliud: rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Cæsar quod memoria

ria tenebat, L. Cassium Cōsulem occisum, exercitumque eius ab Heluetiis pulsum & sub iugū missum, concedendum non putabat. neq. homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat. tamen, vt spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, ad Idus Ap. reuerterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusq. qui ex prouincia conuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit ad montē Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, millia passuum decemnouem, murum, in altitudinē pedum sexdecim, fossamq. perducit. eo opere perfecto, præsidia disponit, castella cōmunit; quo facilius, si se inuito transire conarētur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reuerterunt, negat se more & exemplo populi Rom. posse iter vlli per prouinciā dare. &, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Heluetij, ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq. compluribus factis alij; alij. vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, non nunquā interdiu, sæpius noctu, si perrūpere possent, conati, operis munitione, & militū concursu & telis repulsi, hoc conatu destiterūt. Relinquebatur vna per Sequanos via, qua, Sequanis inuitis, propter angustias ire nō poterant. iis cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, vt eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarēt. Dumnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetiis erat amicus: quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; &, cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, & quamplurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstri-

ctas volebat. itaq rem suscipit, & à Sequanis impetrat, vt per fines suos Heluetios ire patiãtur; obsidesq. vti inter sese dent perficit. Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetij, vt sine maleficio & iniuria transeãt. Cæsari nunciatur, Heluetiis esse in animo per agrum Sequanorum & Æduorum, iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatium finibus absunt. quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, vt homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasq. ibi legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; & qua proximum erat iter, per Alpes in vlteriorẽ Galliam cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitũ prohibere conãtur. cõpluribus his prœliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorũ vlterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorũ fines peruenerant, eorumq. agros populabantur. Ædui cum se, suaq. ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium. ita se omni tempore de populo R. meritos esse, vt, pene in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorũ in seruitutem abduci, opida expugnari non debuerint. Eodem tẽpore, quo Ædui, Ambarri quoq. necessarij & cõsanguinei Æduorũ, Cæsarẽ certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, nõ facile ab opi-

dis

dis vim hostiũ prohibere. itẽ Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesq. habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, nõ exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorũ consumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita vt oculis, in vtram partẽ fluat, iudicari non possit. id Heluetij ratibus ac lintribus iunctis transibant. vbi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarũ partes Heluetios id flumen traduxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cũ legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ non dum flumen transierat eos impeditos, & inopinãtes aggressus, magnã partem eorum concîdit: reliqui sese fugæ mandarunt, atq. in proximas siluas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nã omnis ciuitas Heluetia, in quatuor pagos diuisa est. hic pagus vnus, cùm domo exisset, patrũ nostrorum memoria L. Cassium Consulem interfecerat & eius exercitum sub iugum miserat. ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo R. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias vltus est; quod eius soceri L. Pisonis auũ L. Pisonem, Legatũ, Tigurini eodem prælio quo Cassiũ, interfecerãt. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum vt consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atq. ita exercitum transducit. Heluetij, repẽtino eius aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus xx. ægerrime confecerant, vt flumen transirẽt, illum vno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Du-

uico Princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. is ita cum Cæsare egit: Si pacẽ populus R. cũ Heluetiis faceret, in eam partẽ ituros, atq. ibi futuros Heluetios, vbi Cæsar constituisset, atq. esse voluisset. sin bello persequi perseueraret; reminiscereturᵉ veteris incommodi populi R. & pristinæ virtutis Heluetiorũ. quod improuiso vnum pagum adortus esset, cum ij qui flumen transissent, suis auxiliũ ferre nõ possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. se ita à patribus maioribusq. suis didicisse, vt magis virtute, quã dolo, cõtenderent, aut insidiis niterentur quare, ne committeret, vt is locus, vbi constitissent, ex calamitate populi R. & internitione exercitus nomen caperet, ac memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Heluetij commemorassent, memoria teneret: atq. eo grauius ferre, quo minus merito populi R. accidisset. qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset; non fuisse difficile cauere. sed eo deceptum, quod neque cõmissum à se intelligeret, quare timeret; neque sine caussa timendum, putaret. quod si veteris contumeliæ obliuisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo inuito, iter per prouinciam per vim tẽtassent, quod Æduos, quod Ambaros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posset? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodq. se tam diu impune tuliſſe iniurias admirarentur, eodem pertinere: consueſſe „ enim deos immortales, quo grauius homines ex cõmu„ tatione rerũ doleãt, quos pro scelere eorũ vlciſci velint, „ his secundiores interdum res & diuturniorẽ impunitatem concedere. cùm ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, vti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & si Æduis de iniuriis, quas ipsis sociisq. eorum intulerint,

item

item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturũ Diuico respondit: Ita Heluetios à maioribus suis institutos esse, vti obsides accipere, non dare, cõsueuerint: eius rei populum R. esse testẽ. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent. idem Cæsar facit; equitatumq; omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia, & Æduis, atq. eorum socijs coactum habebat, præmittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui cupidius nouissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt: & pauci de nostris cadunt. quo prælio sublati Heluetij, quod quingentis equitibus tantam multitudinẽ equitum propulerant, audacius subsistere non numquam ex nouissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat, ac satis habebat in præsentia, hostẽ rapinis, pabulationibus, populationibusq. prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerũt, vti inter nouissimũ hostiũ agmẽ, & nostrũ primũ nõ amplius quinis aut senis millibus passuũ interesset. interim quotidie Cæsar Æduos frumentũ, quod essent publicè polliciti, flagitare. nã propter frigora, quod Gallia sub Septẽtrionibus, vt ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus vti poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerterãt; à quibus discedere nolebat. Diẽ ex die ducere Ædui; conferri, comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit Cæsar, diẽ instare, quo die frumẽtum militibus metiri oporteret; conuocatis eorũ principibus, quorũ magnam copiã in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui summo magistratui præerat, (quem Vergobretum appellãt Ædui, qui creatur annuus, & vi-

tæ neciſq. in ſuos habet poteſtatem) grauiter eos accuſat; quod, cùm neque emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab iis non ſubleuetur præſertim cum magna ex parte, eorũ precibus adductus, bellum ſuſceperit. multo etiam grauius, quod ſit deſtitutus queritur. Tum demũ Liſcus, oratione Cæſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit. eſſe non nullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui priuati plus poſſint, quam ipſi magiſtratus: hos ſeditioſa atq. improba oratione multitudinẽ deterrere, ne frumentũ conferant; quod præſtare dicant, ſi iam principatum Galliæ obtinere non poſſint, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre; neq. dubitare debeant, quin, ſi Heluetios ſuperauerint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem ſint erepturi. ab iiſdem noſtra conſilia, quæq. in caſtris gerantur, hoſtibus enuntiari: hos à ſe coerceri non poſſe. quin etiam, quod neceſſario rem Cæſari enunciarit, intelligere ſeſe, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam cauſſam, quam diu potuerit, tacuiſſe. Cæſar hac oratione Liſci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, deſignari ſentiebat: ſed, quod pluribus præſentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liſcum retinet; quærit ex ſolo ea, quæ in cõuentu dixerat. dicit liberius, atque audacius. eadem ſecreto ab aliis reperit eſſe vera. ipſum eſſe Dumnorigẽ, ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarũ rerum, complures annos portoria, reliquaq. omnia Æduorũ vectigalia paruo pretio redemta habere: propterea quod, illo licente, contraliceri audeat nemo: his rebus & ſuam rem familiarem auxiſſe, & facultates ad largiendum magnas comparaſſe: magnum numerũ equitatus ſuo ſumtu ſemper alere, & circum ſe habere: neque

ſolum

solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse. atq. huius potentiæ caussa, matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Heluetiis uxorem habere: sororẽ ex matre & propinquas suas, nuptum in alias ciuitates collocasse. fauere, & cupere Heluetios, propter eam affinitatem: odisse etiã suo nomine Cæsarem, & Romanos; quod eorũ aduẽtu potentia eius deminuta, & Diuitiacus frater in antiquũ locũ gratiæ atque honoris sit restitutus. si quid accidat Romanis, summam in spem regni obtinendi per Heluetios venire; imperio populi R. non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar, inquirendo, initium fugæ prælij equestris aduersi à Dumnorige, atq. eius equitibus factum esse: (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat) eorumq́ fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cùm ad has suspiciones certissimæ res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxisset: quod obsides inter eos dandos curasset: quod ea omnia non modo iniussu suo & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset: quod à magistratu Æduorum accusaretur: satis esse causse arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus unum repugnabat, quod Diuitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat. nam, ne eius supplicio Diuitiaci animũ offenderet, verebatur. itaq., prius quam quidquam conaretur, Diuitiacum ad se vocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillũ, principem Galliæ prouinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul cõmonefacit,

facit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta: & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit, petit, atq. hortatur, vt sine eius offensione animi, vel ipse de eo, caussa cognita, statuat, vel ciuitatẽ statuere iubeat. Diuitiacus, multis cum lacrymis Cæsarẽ complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret; scire se, illa esse vera: nec quẽquam ex eo plus, quam se, doloris capere: propterea quod, cùm ipse gratia plurimum domi, atq. in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se creuisset. quibus opibus ac neruis, non solum ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam vteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoueri. quod si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cùm ipse eum locũ amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, vti totius Galliæ animi à se auerterẽtur. Hæc cum pluribus verbis flẽs à Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit. consolatus, rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, vti & Reip iniuriam, & suum dolorem eius volũtati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet, vt in reliquũ tempus omnes suspiciones vitet. præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: vt, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit. Eodẽ die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montẽ consedisse, millia passuũ ab ipsius castris octo qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscẽsus, qui cognoscerent, misit. renunciatum est, facilẽ esse. de tertia vigilia T. Labienũ legatum propere cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum mõtis adscendere

dere iubet: quid sui consilii sit, ostēdit. ipse de quarta vigilia eodem itinere quo hostes ierant. ad eos contendit. equitatumq. omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima luce, cū summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostiū castris non longius mille & quingētis passibus abesset; neque, vt postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum accurrit: dicit, montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se à Gallicis armis atq. insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximū collem subducit; aciem instruit. Labienus, vt erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostiū castra visæ essent, vt vndiq. vno tempore in hostes impetus fieret; mōte occupato, nostros exspectabat, prælioq. abstinebat. multo deniq. die per exploratores cognouit, & mōtem à suis teneri, & hostes castra mouisse, & Considium, timore perterritum, quod nō vidisset, pro viso sibi renunciasse. eo die, quo consuerat, interuallo hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. postridie eius diei; quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumētum metiri oporteret; & quod à Bibracte, opido Æduorum lōge maximo ac copiosissimo, nō amplius millibus passuum XVIII. aberat: rei frumentariæ prospiciendum existimauit; & iter ab Heluetiis auertit, ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitiuos L. Æmilij, Decurionis equitū Gallorum, hostibus nunciatur. Heluetij, seu quod timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis prælium non cōmisissent; siue eo quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato

mutato consilio atq. itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subduxit; equitatumq, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita, vti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia, collocarit, ac totum montem hominibus complerit. interea sarcinas in vnũ locum cõferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in vnum locum contulerunt; ipsi cõfertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar, primum suo, deinde omnium, è conspectu remotis equis, vt, æquato periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. milites, e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt. ea disiecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis vno ictu pilorũ transfixis & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neq. euellere, neque, sinistra impedita, satis commodè pugnare poterãt: multi vt, diu iactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. tandem, vulneribus defessi, & pedẽ referre, &, quod mons suberat circiter ∞ passuum, eo se recipere cœperunt. capto monte, & succedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hominum millib. circiter XV. agmen hostium claudebant, & nouissimis præsidio erãt, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circũuenire Conspicati Heluetij, qui in mõtem sese receperãt, rursus instare, & prælium redintegrare cœperũt. Romani conuersa signa tripartito intulerunt: prima, ac secũda acies,

acies, vt victis, ac submotis, resisteret; tertia, vt venientes excíperet. ita, ancipiti prælio, diu atq. acriter pugnatum est. diutius cum nostrorum impetum sustinere nõ possent; alteri se, vt cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta & carros suos se cõtulerunt. nam hoc toto prælio, cùm ab hora septima ad vesperam pugnatum sit, auersum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatũ est: propterea quod pro vallo carros obiecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela coniiciebant, & non nulli inter carros rotasque, mataras ac tragulas subiiciebant, nostrosque vulnerabant. diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia, atq. vnus è filiis captus est. ex eo prælio circiter millia hominũ CXXX superfuerunt: eaq. tota nocte cõtinenter ierunt: nullã partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV. peruenerunt, cum, & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi nõ potuissent. Cæsar ad Lingones litteras, nunciosq. misit, ne eos frumento, neue alia re, iuuarẽt: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios, habiturum. ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit. Heluetij, omnium rerũ inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. qui cum eum in itinere conuenissent; seque ad pedes proiecissent; suppliciterq. locuti, flentes pacem petissent; atq. eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum exspectare iussisset; paruerunt. eo postquam Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia VI. eius pagi, qui Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerẽtur; siue spe salutis inducti, quod, in tãta multitudi-

multitudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarẽt: prima nocte vigilia, ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenũ finesq; Germanorũ, cõtenderunt. quod vbi Cæsar resciuit; quorũ per fines ierant, his, vti cõquirerent, & reducerẽt, si sibi purgati esse vellent, imperauit: reductos in hostiũ numero habuit. reliquos omnes, obsidibus, armis perfugis traditis, in deditionem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, vnde erãt profecti, reuerti iussit; & quod omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famẽ tolerarẽt, Allobrogibus imperauit, vt his frumẽti copiã facerẽt: ipsos, opida vicosq. quos incenderant, restituere iussit id ea maximè ratione fecit, quod noluit eũ locũ, vnde Heluetij discesserant, vacare; ne propter bonitatẽ agrorum Germani, qui trans Rhenũ incolũt, è suis finibus in Heluetiorũ fines transirẽt, & finitimi Galliæ prouinciæ, Allobrogibusq. essent. Boios, petẽtibus Æduis, quod egregia virtute erant cogniti, vt in finibus suis collocarẽt, concessit: quibus illi agros dederunt; eosq; postea in parẽ iuris libertatisq. conditionem, atq. ipsi erant, receperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt, litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorũ qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. quarũ omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorũ XIV. Rauracorum XXIII. Boiorum XXXII. ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. summa omniũ fuerant ad millia CCCLXIIX. eorum, qui domum redierunt, censu habito, vt Cæsar imperauerat, repertus est numerus millium C. & X. Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes

ciuitatum

ciuitatum ad Cæsarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi pro veteribus Heluetiorũ iniuriis populus R. ab iis pœnas bello repetisset, tamẽ eam rem nõ minus ex vsu terræ Galliæ, quã populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetii reliquissent, vt toti Galliæ bellũ inferrent, imperioq. potirentur, locumq; domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimũ ac fructuosissimum iudicassent, reliquaq. ciuitates stipendiarias haberent. petierunt, vti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idq; Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent. ea re permissa, diem concilio constituerunt, & iureiurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reuerterunt; petieruntq;, vti sibi secreto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea quæ dixissent, enunciarentur, quam, vti ea, quæ vellent, impetrarent. propterea quod si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Diuitiacus Æduus: Galliæ totius factiones esse duas: harũ alterius principatum tenere Æduos, alterius Aruernos: hi cũ tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factũ esse, vti ab Aruernis, Sequanisq; Germani mercede accerserẽtur. horum primo circiter millia XV. Rhenũ transisse: postea quam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad C & XX. millium numerũ: cum his Æduos, eorumq. clientes semel, atq. iterum armis cõtendisse ma-

gnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnẽ equitatum amisisse. quibus prælijs calamitatibusq. fractos, qui & sua virtute, & populi R. hospitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatẽ obstringere; sese neq. obsides repetituros, neq. auxilium à populo R. imploraturos, neq. recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atq. imperio essent. vnũ se esse, ex omni ciuitate Æduorum, qui adduci non potuerit, vt iuraret, aut suos liberos obsides daret. ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neq. iureiurando neq. obsidibus teneretur. sed peius victoribus Sequanis, quã Æduis victis, accidisse: propterea quod Arioui stus, rex Germanorum, in eorũ finib. consedisset, tertiamq. partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupauisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum XXIV. ad eum venissent, quibus locus, ac sedes pararẽtur futurũ esse pauris annis, vti omnes è Galliæ finibus pellerẽtur, atq. omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neq. hanc consuetudinẽ victus cum illa comparandã. Arioui stum autem, vt semel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factũ sit Amagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusq. liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem eius facta sit, hominẽ esse barbarum, iracundum, temerarium: nõ posse eius imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare populoq. R. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, vt domo

emigrent;

emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant, fortunamq., quæcunque accidat, experiantur. hæc si enunciata Arioui sto sint, nō dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua atq. exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum transducatur; Galliamq. omnem ab Arioui sti iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. animaduertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri. eius rei quæ caussa esset, miratus ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cum ab is sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Diuitiacus Æduus respondit, hoc esse miseriorem, & grauiorem fortunam Sequanorum, quam reliquorum; quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisq. Arioui sti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Arioui stum recepissent, quorum opida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbo confirmauit: pollicitusq. est, sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Arioui stum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & susciendam putaret; in primis, quod Æduos, fratres consanguineosq. sæpenumero à Senatu appellatos, in seruitute atq. in di-

tione videbat Germanorum teneri; eorumq. obsides esse apud Ariouistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi & Reipubl. esse arbitrabatur. paullatim autem Germanos consuescere Rhenum trãsire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque, sibi homines feros ac barbaros temperaturos, existimabat, quin, cùm omnem Galliam occupassent, vt ante Cimbri, Teutoniq. fecissent, in prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent. præsertim cum Sequanos a prouincia nostra Rhodanus diuideret. quibus rebus quammaturrime occurrendum putabat. ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiã, sumpserat, vt ferendus non videretur quamobrem placuit ei, vt ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, vt aliquem locum medium vtriusq. colloquio deligeret: velle sese de Rep & summis vtriusq. rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit: Si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. præterea, se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque molimento in vnum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino popu'o R. negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populiq. R. beneficio affectus, cùm in consulatu suo rex, atq. amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoq. R. gratiã referret, vt in colloquium venire inuitatus grauaretur, neq. de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret, hæc esse, quæ ab eo postularet. primum, ne quã multitudinem

titudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam trāsduceret: deinde, obsides, quos haberet ab Æduis, redderet: Sequanisq. permitteret, vt, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret. neue Æduos iniuria lacesseret, neue his sociisq. eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi, populoq. R. perpetuam gratiā atq. amicitiā cum eo futuram: si non impetraret, quoniā M. Messalla, L. Pisone Cos: Senatus censuisset, vti quicunq. Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reip. facere posset, Æduos ceterosq. amicos populi R. defenderet, se Æduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit: Ius esse belli vt, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent imperarent: idem populū R. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse: si ipse populo R. nō præscriberet, quēadmodum suo iure vteretur, non oportere se à populo R. in suo iure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipēdiarios esse factos: magnam Cæsarem iniuriam facere, qui suo aduentu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse, neq. iis, neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenisset, stipendiumq. quotannis penderent: si id non fecissent, longè ab his fraternum nomen populi R. abfuturū. quod sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum iniurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. cùm vellet, congrederetur, intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIV. tectum non subissent, virtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur, & legati ab Æduis & Treuiris veniebant. Ædui, questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eo-

rum populārentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Arioui∫ti redimere potuisse: Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse; qui Rhenum trā∫ire conarentur: eis præesse Na∫uam, & Cimberium fratres. quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueuorum cū veteribus copiis Arioui∫ti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. itaq., re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Arioui∫tum contendit. cùm tridui viam processisset, nunciatum est ei, Arioui∫tum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est opidum maximum Sequanorum, contendere, triduiq. viam à suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. namq. omnium rerum, quæ ad bellū vsui erant, summa erat in eo opido facultas: idq. natura loci sic muniebatur, vt magnā ad ducēdum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Alduabis, vt circino circumductum, pæne totum opidum cingit: reliquum spatiū, quod non est amplius pedum DC. qua flumen intermittit, mōs continet magna altitudine, ita, vt radices eius montis ex vtraq. parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum opido coniungit. huc Cæsar magnis diurnis nocturnisq. itineribus contendit; occupatoq. opido, ibi præsidiū collocat. dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatusq. caussa moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusq. Gallorū, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atq. exercitatione in armis, esse prædicabant, sæpenumero sese cum iis congressos ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuisse; tantus subito timor omnem exercitum occupauit, vt non

medio-

mediocriter omnium mentes animosq. perturbaret. hic primum ortus est à tribunis militum, ac præfectis, reliquisque, qui, ex vrbe, amicitiæ caussa, Cæsarem secuti, non magnum in re militari vsum habebant. quorum alius alia caussa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse duceret, petebat, vt eius voluntate discedere liceret; non nulli, pudore adducti, vt timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere, poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis communne periculum miserabantur. vulgo totis castris testamenta obsignabantur. horum vocibus, ac timore paulatim etiam ij, qui magnum in castris vsum habebãt, milites, centurionesq., quiq. equitatui præerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem siluarum, quæ inter eos, atque Arioui stũ intercederent, aut rem frumentariam, vt satis commode supportari posset, timere dicebant. non nulli etiam Cæsari renunciabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset; non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc cùm animaduertisset Cæsar, conuocato concilio, omniumq. ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusauit: primum, quod aut, quam in partem; aut, quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum, putarent. Arioui stum, se consule, cupidissime populi R. amicitiam appetisse; cur hunc tam temerè quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate condicionum perspecta, eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. quod si, furore atque amentia impulsus, bellum in-

tulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia, desperarent? factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cùm, Cimbris & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus esse videbatur. factum etiam nuper in Italia, seruili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam à nobis accepissent, subleuaret: ex quo iudicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quod, quos aliquandiu inermes sine caussa timuissent, hos postea armatos, ac victores, superassent: denique, hos esse eosdem, quibuscum sæpenumero Heluetij congressi non solum in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus, plerumq. superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. si quos aduersum prælium, & fuga Gallorum commoueret; hos si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Arioui-stum, cum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quã virtute, vicisse. cui ratiomi contra homines barbaros atque imperitos, locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare, nostros exercitus capi posse. qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasq; itineris, conferrent, facere arroganter: cùm aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere, viderentur. hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare; iamque esse in agris frumenta matura: de itinere, ipsos breui tempore iudicaturos. quod non fore dicto audientes, neque signa laturi, dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim, quibuscumq exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse conuictam: suã

innocentiam

innocentiam perpetua vita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam. itaq. se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturū, & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, vt quamprimum intelligere posset, vtrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam Prætoriam cohortem futuram. huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes, summaq. alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsq. decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset; seq. esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit; inde, reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, vti Cæsari satisfacerent: se neque vmquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed Imperatoris esse, existimauisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, quod ex alijs Gallis ei maximam fidem habebat, vt, millium amplius quadraginta circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, vti dixerat, profectus est. septimo die, cùm iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Arioui-sti copias à nostris millibus passuum XV. & XX. abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque id sine periculo facere posse existimaret: non respuit condicionem Cæsar: iamq. eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur: cum id, quod antea petenti denegasset, vltro polliceretur: magnamq. in spem veniebat, pro suis tantis, populiq. R. in

eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, vti pertinacia desisteret. dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim cùm sæpe vltro citroq́ legati inter eos mitterẽtur, Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: vterq. cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita caussa, tolli volebat, neq. salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, cõmodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quammaxime confidebat, imponere; vt præsidium quamamicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod cùm fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit; Plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere; pollicitum esse in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis hic locus æquo fere spatio ab castris vtriusq. aberat eo, vt erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar quam equis deuexerat, passibus CC. ab eo tumulo constituit item equites Arioui sti pari interuallo constiterunt. Arioui stus, vt ex equis colloquerentur, &, præter se, denos vt ad colloquium adducerent, postulauit. vbi eo ventum est, Cæsar, initio orationis, sua Senatusq. in eum beneficia commemorauit; quod rex appellatus esset à Senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa. quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis, consueuisse tribui docebat: illum, cùm neque aditum, neque caussam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus, ea præmia consecutum. docebat etiam quam veteres, quamq́ iustæ caussæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent;

qua

quæ Senatusconsulta, quoties, quamq. honorifica in eos facta essent; vt omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent: populi R. hanc esse consuetudinem, vt socios, atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctos velit esse: quod vero ad amicitiam populi R attulissent, id iis eripi, quis pati posset? postulauit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum socijs, bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domũ remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca respõdit; de suis virtutibus multa prædicauit; transisse Rhenum sese, nõ sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis; non sine magna spe, magnisq. præmijs, domum propinquosq. reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli quod victores victis imponere consueuerint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ ciuitates ad se oppugnandum venisse: ac contra se castra habuisse; eas omnes copias vno abs se prælio fusas ac superatas esse; si iterum experiri velint paratum se decertare; sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerint. amicitiam populi R. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento, esse oportere: idq se ea spe petisse. si per populum R stipendium remittatur, & deditiꝯ subtrahantur; non minus libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quam appetierit. quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, caussa facere; eius rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non venerit, & quod bellum non intulerit, sed defenderit. se

prius

prius in Galliam veniſſe, quam populum R. numquam, ante hoc tempus exercitum populi R. Galliæ prouinciæ fines egreſſum. quid ſibi vellet, cur in ſuas poſſeſſiones veniret? Prouinciam ſuam eſſe hanc Galliam, ſicuti illam noſtram. vt ſibi concedi non oporteret, ſi in noſtros fines impetum faceret, ſic iterum, nos eſſe iniquos, quod in ſuo iure ſe interpellaremus. Quod ex S.C. Æduos appellatos amicos diceret; non ſe tam barbarum, neque tam imperitum eſſe rerum, vt non ſciret, neque bello Allobrogum proximo, Æduos Romanis auxilium tuliſſe, neque ipſos, in his contentionibus, quas Ædui ſecum, & cum Sequanis, habuiſſent, auxilio populi R. vſos eſſe. debere ſe ſuſpicari, ſimulata Cæſarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, ſui opprimendi cauſſa habere. quod niſi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus; ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte habiturum: quòd ſi eum interfecerit, multis ſeſe nobilibus, principibúſque populi R. gratum eſſe facturum; id ſe ab ipſis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere poſſet. quod ſi diſceſſiſſet, ac liberam ſibi poſſeſſionem Galliæ tradidiſſet, magno ſe illũ præmio remuneraturum, & quæcunque bella geri vellet, ſine vllo eius labore & periculo confecturum. Multa à Cæſare in eam ſententiam dicta ſunt, quare negocio deſiſtere non poſſet, & neque ſuam, neque populi R. conſuetudinem pati, vti optime meritos ſocios deſereret; neque ſe iudicare Galliam potius eſſe Ariouiſti, quam populi R. bello ſuperatos eſſe Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignouiſſet, neq in prouinciã redegiſſet, neq. ſtipendium impoſuiſſet. quod ſi antiquiſſimum quodq. tempus ſpectari oporteret, populi R. iuſtiſſimum eſſe in Gallia imperium: ſi iudicium Senatus ſeruari

uari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Arioui-sti propius tumulum accedere, & nostros adequitare; lapides telaq. in nostros conijcere. Cæsar loquendi finẽ fecit; seq. ad suos recepit; suisq. imperauit, ne quod omnino telum in hostes reijcerent. nam, etsi sine vllo periculo legionis delectæ cum equitatu prælium fore videbat: tamen committendum non putabat, vt, pulsis hostibus, dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Arioui-stus vsus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumq. in nostros eius equites fecissent; eaq. res colloquium diremisset: multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Arioui-stus legatos ad Cæsarem mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cæptæ, neq. perfectæ essent, agere cum eo: uti iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari caussa visa non est, & eo magis, quod pridie eius diei, Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conijcerent. legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurũ, & hominibus feris obiecturum, existimabat commodissimum visum est, C. Valeriũ Procillum, C. Valerij Caburi filiũ, summa virtute & humanitate adolescentem, (cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Arioui-stus, longinqua consuetudine, vtebatur, & quod in eo peccãdi Germanis caussa nõ esset, ad eum mittere; & M. Mettium, qui hospitio Arioui-sti vsus erat his mandauit: vt, quæ diceret Arioui-stus, cognoscerent, & ad se referrent. quos cũ apud se in

se in castris Arioui∫tus con∫pexi∫set; exercitu suo præsente, clamauit: Quid ad se venirent: an ∫peculandi caussa? conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. eodem die castra promouit & millibus passuũ VI. à Cæsaru castris sub monte consedit postridie eius diei, præter castra Cæsaru suas copias transduxit, & millibus passuum II. vltra eum castra fecit; eo consilio, vti frumento, commeatuq., qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos V. Cæsar, pro castris suas copias produxit, & aciem instructã habuit; vt, si vellet Arioui∫tus prælio contendere, ei potestas nõ de-esset. Arioui∫tus his omnibus diebus exercitum castris cõtinuit. equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitũ millia erant VI. totidẽ numero pedites velociſſimi ac fortiſſimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis caussa, delegerant. cum his in prælijs versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, grauiore vulnere accepto, equo decideran, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, vt, iubis equorum subleuati, cursum adæquarent. Vbi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, vltra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC. ab his castru idoneum locum delegit; acieq. triplici instructa, ad eum locum venit. primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, vti dictum est, aberat. eo circiter hominum numerũ XVI. millia expedita cum omni equitatu Arioui∫tus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. nihilo secius Cæsar, vt ante constituerat, duas acies, hostem propulsare;

propulsare: tertiam, opus perficere iussit. munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra maiora reduxit proximo die, instituto suo Cæsar ex castris vtrisque copias suas eduxit: paullulumq; à maioribus castris progressus, aciem instruxit; hostibusq. pugnandi potestatem fecit vbi, ne tum quidē eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit acriter vtrimque, vsq. ad vesperum, pugnatum est Solis occasu suas copias Ariouistus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Cùm ex captiuis quæreret Cæsar, quamobrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiebat caussam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, vt matres familias eorum sortibus, & vaticinationibus declararent, vtrum prælium committi ex vsu esset, nec ne: eas ita dicere, Non esse fas Germanos superare, si ante nouam Lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidio vtrisq. castris, quod satis esse visum est, relicto: omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit: quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat, vt ad speciem alariis vteretur. ipse triplici instructa acie vsque ad castra hostium accessit. tum demum necessario Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusq. intervallis Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: omnemq. aciem suam rhedis & carris circumdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres imposuerunt, quæ, in prælium proficiscentes milites passis crinibus, flētes implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus, singulos legatos, & quæstorem præfecit;

præfecit; vti eos testes suæ quisq. virtutis haberet. ipse à dextro cornu, quod eam partem minimè firmam hostium esse animaduerterat, prælium commisit. ita nostri acriter in hostes signo dato, impetum fecerunt, itaq. hostes repente celeriterq. procurrerunt; vt spatium, pila in hostes coniiciendi, non daretur. reiectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua, phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in Phalangas insilirẽt, & scuta manibus reuellerent, & desuper vulnerarent. cũ hostium acies à sinistro cornu pulsa, atq. in fugam conuersa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum, nostram aciem premebant. id cùm animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat, quam hi qui inter aciem versabantur, tertiã aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita prælium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta peruenerunt. ibi perpauci, aut viribus confisi, transnare contenderunt; aut lintribus inuentis, salutem sibi petierunt. in his fuit Arioui stus, qui, nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. duæ fuerunt Arioui sti vxores, vna Sueua natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, à fratre missam. utraque in ea fuga periit. duæ filiæ harum altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, cùm à custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostium equitatum persequentem, incidit. quæ quidem res Cæsari non minorem quam ipsa victoria, voluptatem attulit; quod hominem honestissimũ prouin-

cia

cie Gallie, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat; neq. eius calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se præsente, de se, ter sortibus cõsultum dicebat, vtrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. sortium beneficio se esse incolumem. item M. Mettius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Sueui, qui ad ripas Rheni venerant, domum reuerti cœperunt; quos Vbij qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar vna æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conuentus agendos, profectus est.

C C. IV.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO, LIBER II.

CVM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litteriſq. item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. coniurare; obsidesq. inter se dare. coniurandi hus esse causas: primum, quod uererẽtur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noſter adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis ſollicitarentur, partim, qui, vt Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare, atque inueteraſcere in Gallia, moleſte ferebant: partim, qui, mobilitate & leuitate animi, nouis imperiis ſtudebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur. qui minus facile eam rem in imperio noſtro conſequi poterant. Iis nunciis, litteriſque commotus Cæſar, duas legiones in citeriore Gallia nouas cõſcripſit, & ineunte æſtate, in vlteriorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit. ipſe, cũm primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotiũ Senonibus, reliquiſq. Gallis, qui finitimi Belgis erant, vti ea, quæ apud eos gerantur, cognoſcant: ſeq. de his rebus certiorem faciant. hi, conſtanter omnes nunciauerunt,

manus

manus cogi, exercitus in vnum locum conduci: tum vero dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq. circiter XV. ad fines Belgarum peruenit. eo cùm de improuiso, celeriusq. omnium opinione venisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium, & Antebrogium, primos ciuitatis suæ, miserunt: qui dicerent, se, suaq. omnia in fidem atq. potestatem populi R. permittere, neq. se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum R. omnino coniurasse; paratosq. esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, ceteroq. rebus iuuare. reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosq., qui cis Rhenum incolunt, sese cum his coniunxisse; tantumq. esse eorum omnium furorem, vt, ne Suessones quidem fratres, consanguineosq. suos, qui eodem iure, iisdem legibus vtantur, vnum imperium, vnumq. magistratum cum ipsis habeãt, deterrere potuerint, quin cum his consentirẽt. cùm ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq. in armis essent, & quid in bello possent; sic reperiebat, plerosq. Belgas esse ortos à Germanis; Rhenumq. antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosq. qui ea loca incolerent, expulisse. solosq. esse, qui patrum nostrorũ memoria omni Gallia vexata, Teutonos, Cimbrosq. intra fines suos ingredi prohibuerint qua ex re fieri, vt eorum rerũ memoria magnam sibi auctoritatem, magnosq. spiritus in re militari sumerent. de numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusq. coniuncti, quantam quisq. multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerint. plurimum inter eos Bellouacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere;

hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero lecta millia LX. totiusq. belli imperium sibi postulare. Suessones suos esse finitimos, latissimos, feracissimosq. agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiã memoria Diuitiacum totius Galliæ potentissimum, (qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit) nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam, prudentiamq., summam totius belli omnium voluntate deferri: opida habere numero XII. polliceri millia armata quinquaginta; totidẽ Neruios, qui maxime feri inter ipsos habeãtur, longissimeq. absint; XV. millia Atrebates; Ambianos X. millia; Morinos XXV. millia; Menapios IX. millia; Caletes X millia; Verocasses & Veromãduos totidẽ; Atuaticos XXIX. millia; Condrusos, Eburones, Cæraesos, Pæmanos, qui vno nomine Germani appellãtur, arbitrari ad XL. millia. Cæsar, Rhemos cohortatus, liberaliterq. oratione prosecutus, omnem senatum ad se conuenire, principumq. liberos obsides ad se adduci iussit. quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse, Diuitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reip. communisque salutis interfit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine vno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellouacorum introduxerint: & eorum agros populari cœperint. his mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in vnum locum coactas ad se venire, neque iam longe abesse, ab his quos miserat, exploratoribus; & ab Rhemis cognouit: flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturauit, atq. ibi castra posuit. quæres, & latus vnum castrorũ ripis fluminis muniebat, & post eum, quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & com-

meatus

meatus ab Rhemis, reliquisq. ciuitatibus, vt sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præsidiū ponit. & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI. cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum XII. vallo fossaq. XIIX. pedum munire iubet. ab ipsis castris opidum Rhemorum, nomine Bibrax aberat millia passuum III X. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cæperunt. ægrè eo die sustentatum est, Gallorum eadem, atq. Belgarū, oppugnatio est. hi, vbi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, vndiq. in murum lapides iaci cæpti sunt, murusq. defensoribus nudatus est; testudine facta, portis succedunt, murumq. subruunt. quod tum facile fiebat. nam tanta multitudo lapides ac tela coniiciebant, vt in muro consistendi potestas esset nulli. cùm finem oppugnādi nox fecisset, Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum opido præerat, vnus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, Nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse. eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus vsus, qui nuncij ab Iccio venerant, Numidas, & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio opidanis mittit. quorū aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit; & hostibus eadem de caussa spes potiundi opidi discessit. Itaq. paullisper apud opidum morati, agrosque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisq., quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt: & a millibus passuum minus II. castra posuerunt. quæ castra, vt fumo, atq. ignibus significabatur, amplius millibus passuum III X. in latitudinem patebant. Cæsar primo, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prælio supersedere

statuit, quotidie tamẽ equestribus prœliis quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, vbi castra posita erant, paullulum ex planicie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quãtum loci acies instructa occupare poterat, atque ex vtraq. parte lateris, deiectus habebat: & in fronte leuiter fastigiatus, paullatim ad planiciẽ redibat: ab vtroq. latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum CD: & ad extremas fossas castella constituit, ibiq. tormenta collocauit, ne, cùm aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circũuenire possent. hoc facto, duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis, vt si quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt. palus erat non magna inter nostrum, atq. hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes exspectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, vt impeditos aggrederentur, parati in armis erant. interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. vbi neutri transeundi initiũ faciunt, secundiore equitum nostrorũ prælio, Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonã cõtenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis, partem suarum copiarum trãsducere conati sunt; eo consilio, vt, si possent, castellũ, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq. interscinderẽt: sin minus, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis vsui ad bellum gerendum erant; commeatusque nostros sustinebant. Cæsar, certior factus à Titurio, omnẽ equitatũ, &

leuis

leuis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosq. pontẽ transducit, atq. ad eos cõtendit, acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnũ eorum numerum occiderunt. per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorũ repulerunt. primos, qui transierant, equitatu circumuentos, interfecerunt. Hostes, vbi & de expugnando opido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi, pugnandi caussa, viderunt, atq. eos res frumentaria deficere cæpit; concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quemq. reuerti; & quorum in fines primũ Romani exercitum introduxissent, ad eos defendẽdos vndiq conuenire; vt potius in suis quam alienis finibus decertarẽt: & domesticis copiis rei frumentariæ vterentur. ad eam sententiam, cum reliquis caussis, hæc quoq. ratio eos deduxit; quod Diuitiacum atque Æduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi, vt diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu, castris egressi, nullo certo ordine, neq imperio, cùm sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret; fecerunt, vt consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus: quod qua de caussa discederent, nondum perspexerat: exercitum, equitatumque castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit; eiq. Q. Pedium & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. hi, nouissimos adorti, & mult a millia passuum prosecuti, magnam multitudinem

eorum fugientium conciderunt. cùm ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent; fortiterq. impetum nostrorum militum sustinerent: priores, quod abesse à periculo viderentur, neque vlla necessitate, neq. imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. ita sine vllo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerũt, quantum fuit diei spatium: sub occasumq. Solis sequi destiterunt; seq. in castra, vti erat imperatum, receperũt. Postridie eius diei Cæsar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; &, magno itinere confecto, ad opidum Nouiodunum contendit Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ muriq. altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, quæq. ad oppugnandũ vsui erant, comparare cœpit: interim omnis ex fuga Suessonum multitudo in opidum proxima nocte conuenit. celeriter vineis ad opidum actis, aggere iacto, turribusq. constitutis, magnitudine operum, quæ neq. viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem, de deditione, mittunt; &, petentibus Rhemis, vt conseruarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atq. ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisq. omnibus ex opido translatis, in deditionem Suessones accepit; exercitumq. in Bellouacos duxit. qui cùm se, suaq. omnia in opidum Bratuspantium contulissent, atq. ab eo opido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v. abesset, omnes maiores natu ex opido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in eius fidem ac potestatem venire; neque contra populum

lum R. armis contendere. item cùm ad oppidum accessisset; castraq. ibi poneret, pueri, mulieresq. ex muro passis manibus, suo more, pacem à Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reuerterat) facit verba. Bellouacos, omni tempore in fide, atq. amicitia ciuitatis Æduæ fuisse. impulsos à suis principibus, qui dicerent, Æduos, à Cæsare in seruitutem redactos, omnes indignitates contumeliasq. perferre; & ab Æduis defecisse, & populo R. bellum intulisse. qui huius consilij principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Æduos, vt sua clemẽtia ac mansuetudine in eos vtatur. quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar honoris Diuitiaci, atq. Æduorum caussa sese eos in fidem recepturum, & cõseruaturum, dixit: sed, quod erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, DC. obsides poposcit. his traditis, omnibusq. armis ex opido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. qui se, suaq. omnia, sine mora, dediderunt. eorum fines Neruij attingebant: quorum de natura moribusque Cæsar cùm quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumq. rerum ad luxuriam pertinentium, inferri: quod, his rebus relanguescere animos, eorumq. remitti virtutem existimarent. esse homines feros, magnæq. virtutis, increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem proiecissent: confirmare sese neque legatos missuros, neque vllam condicionem pacis accepturos. cùm per

eorum fines triduo iter fecisset: inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab castris suis, non amplius millia passuum x. abesse. trans id flumen omnes Neruios consedisse; aduentumque ibi Romanorum exspectare, una cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis suis. nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. exspectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere. mulieres, quiq per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset Cæsar, his rebus cognitis, exploratores, centurionesq. præmittit, qui locum castris idoneum deligant. cumq. ex dediticiis Belgis, reliquisque Gallis, complures, Cæsarem secuti, una iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atq. his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotij, cum prima legio in castra venisset, reliquæq. legiones magnũ spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. qua pulsa, impedimentisq. direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. adiuuabat etiam eorum concilium, qui rem deferebant, quod Neruij antiquitus, cum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student) sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi caussa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisq. in latitudinem ramis enatis, & rubis sentibusq. interiectis effecerant, ut, instar muri hæ sæpes munimenta præberent: quo non modò non intrari, sed ne perspici quidem posset. iis rebus cùm iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruij existimauerunt.

runt, loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter declivis, ad flumẽ Sabin, quod supra nominauimus, vergebat. ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur, aduersus huic, & contrarius, passus circiter CC. infimus apertus, ab superiore parte silvestris; vt non facile introrsus perspici posset. intra eas silvas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco, secundum flumen, paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioq. impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus sagittariisq. flumen transgressi cum hostium equitatu prælium committunt. cùm se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus è silva in nostros impetum facerent, neq. nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderẽt; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. vbi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebãt, visa sunt, quod tempus inter eos committendi prælij cõuenerat, ita vt intra silvam aciem ordinesq. constituerant, atq. ipsi sese confirmauerant: subito omnibus copiis prouolarunt, impetumq. in nostros equites fecerunt. His facile pulsis, ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; vt pæne vno tempore, & ad silvas, & in flumine & iam in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos,

quĩ

qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia uno tempore erant agenda. vexillum proponẽdum, quod erat insigne, cùm ad arma concurri oporteret. signum tuba dandum. ab opere reuocandi milites. qui paullo longius, aggeris petendi caussa, processerant, accersendi. acies instruenda. milites cohortandi. signum dandũ. quarum rerum magnam partem temporis breuitas, & successus & incursus hostium impediebat. iis difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum; quod, superioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab aliis doceri, poterant. & quod ab opere singulisq. legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris imperium exspectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam deuenit. milites nõ longiore oratione est cohortatus, quam vti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarẽtur animo, hostiumq. impetum fortiter sustinerent. &, quia non longius hostes aberant, quam quo telum adiici posset; prælij committendi signum dedit. atque item in alteram partem cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiumq. tam paratus ad dimicandum animus, vt, nõ modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induẽdas, scutisq. tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu deuenit, quæq. prima signa cõspexit, ad hæc constitit: ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu magis, vt loci natura, deiectusq. collis, & necessitas temporis; quam, vt rei milita-

ris

ris ratio, atq. ordo postulabat. cùm diuersis locis legiones aliæ, alia in parte hostibus resisterent. sepibusq. densissimis, vt ante demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur: neq. certa subsidia collocari, neq. quid in quaque parte opus esset prouideri, neque ab vno omnia imperia administrari poterant. itaque, in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque euentus varij sequebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites, vt in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusq. confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt; &, in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones, vndecima, & octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. At totis fere castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, quod in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo septima constitissent; omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars, aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, leuisq. armaturæ pedites, qui cum his vna fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram; cùm se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & calones, qui ab Decumana porta, ac summo iugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi caussa, egressi, cũ respexissent, & hostes in nostris castris

versari

versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusq. oriebatur. aliiq. aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorũ inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilij caussa à ciuitate missi, ad Cæsarem venerant, cum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & pæne circumuentas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diuersos, dissipatosq. in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos superatosq castris, impedimentaq. eorum hostes potitos, ciuitati renunciauerunt. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrũ cornu profectus, vbi suos vrgeri, signisq. in vnum locum collatis duodecimæ legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoq. interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his, Primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis grauibusq. vulneribus confecto, vt iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & non nullos à nouissimis desertos prælio excedere, ac tela vitare, hostes neq. à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab vtroq. latere instare: & rem esse in angusto vidit, neque vllum esse subsidium, quod submitti posset, scuto ab nouissimis vni militi detracto, (quod ipse eo sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, & manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis vti possent. huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cùm pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cupe-

ret,

ret, paullum hostium impetus tardatus est. Cæsar, cùm septimam legionem, quæ iuxta constiterat, item vrgeri ab hoste vidisset, Trib. mil. monuit, vt paullatim sese legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes inferrẽt. quo facto, cum aliis alij subsidium ferrent, neque timerẽt, ne auersi ab hoste circumuenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, cùm ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoq. in periculo & castra, & legiones, & Imperator versaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum aduentu tãta rerum commutatio est facta vt nostri, etiã qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, præliũ redintegrarent. tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent. equites verò, vt turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabãt, quo se legionariis militibus præferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, vt, cùm primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atq. ex eorum corporibus pugnarent. his deiectis, & coarceruatis cadaueribus, qui superessent, vt ex tumulo tela in nostros conijcerent, pilaq. intercepta remitterent; vt nõ nequidquam tantæ virtutis homines iudicari deberẽt. ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc prælio facto, & prope ad internicionem gẽte ac nomine Neruiorum redacto, maiores

res natu, quos una cum pueris, mulieribusq. in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seq. ei dediderunt, & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex DC. ad III. senatores, ex hominum millibus LX. vix ad D. qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, vt in miseros ac supplices vsus misericordia videretur, diligentissime conseruauit; suisq. finibus atq. opidis vti iussit; & finitimis imperauit, vt ab iniuria & maleficio se suosq. prohiberent. Aduatici, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Neruiis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reuerterunt: cunctis opidis castellisq. desertis, sua omnia in vnum opidum egregie natura munitum contulerunt. quod, cùm ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusq. haberet, vna ex parte leniter accliuis aditus, in latitudinem non amplius CC. pedum relinquebatur. quem locum duplici altissimo muro munierant. tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocarant. ipsi erãt ex Cimbris, Teutonisq. prognati; qui, cùm iter in prouinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio VI. millia hominum vna reliquerunt. hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati, cùm alias bellum inferrent, alias illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. ac primo aduentu exercitus nostri, crebras ex opido excursiones faciebant, parulisque præliis cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII. in circuitu XV. millium, crebrisq. castellis

circum-

circummuniti, opido sese continebant. vbi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt, primũ irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. quibus nam manibus, aut quibus viribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerumq. hominibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemtui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent. vbi verò moueri, & appropinquare mœnibus viderunt, noua atq. inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt: qui ad hunc modum locuti: Non se existimare, Romanos sine ope deorum bellum gerere, qui tanta altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare, possent. se, suaq. omnia eorum potestati permittere, dixerunt. vnum petere, ac deprecari: si fortè, pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset, Aduaticos esse conseruandos, ne se armis dispoliaret. sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti inuidere; à quibus se defendere, traditis armis, non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam à populo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici; inter quos dominari consuessent. ad hæc Cæsar respondit, Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, ciuitatem conseruaturum: si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse condicionem, nisi armis traditis: se id, quod in Neruios fecisset, facturum: finitimisq. imperaturum, ne quam dediticiis populi R. iniuriam inferrẽt. re nunciata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante opidum, iacta, sic vt prope summam muri aggeriq. altitudinem acerui armorum adæquarẽt:

& tamen circiter parte tertia (vt postea perfectum est) celata, atq. in opido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt vsi. sub vesperum Cæsar portas claudi, militesq. ex opido exire iussit, ne quam noctu opidani à militibus iniuriam acciperent. illi, ante inito (vt intellectum est) cõsilio, quod, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut deniq. indiligentius seruaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celauerant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (vt temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia vigilia, qua minimè arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex opido eruptionem fecerunt. celeriter, vt ante Cæsar imperauerat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est; pugnatumq. ab hostibus ita acriter, vt à viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusq. tela iacerent, pugnari debuit: cum vna in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV. reliqui in opidũ reiecti sunt. postridie eius diei, refractis portis, cùm iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius opidi vniuersam Cæsar vendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione vna miserat ad Venetos, Vnellos, Osismos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanumq. attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem potestatemq. populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tãta huius belli ad Barbaros opinio perlata est, vt ab nationibus, quæ trãs Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ, se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. quas legationes

gationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumq. properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit. Ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, vbi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. ob eas res, ex litteris Cæsaris, dies XV. supplicatio decreta est, quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO, LIBER III.

CVM in Italiam proficiscereturCæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima & parte equitatus, in Antuates, Veragros, Sedunosq. misit, qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. caussa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisq. portoriis mercatores ire consueuerant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, vti in iis locis legionem, hiemandi caussa, collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisq. compluribus eorum expugnatis, missis ad eum vndiq. legatis, obsidibusq. datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cũ reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hiemare. qui vicus positus in valle, non magna adiecta planicie, altissimis montibus vndiq. con-

tinetur. cùm hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius vici Gallis ad hiemandum concessit; alteram, vacuam ab his relictam, cohortibus attribuit. eum locum vallo fossaq. muniuit. cùm dies hibernorum complures transissent, frumentumq. eo comportari iussisset: subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis cõcesserat, omnes noctu discessisse, montesq., qui impenderent, à maxima multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. id aliquot de caussis acciderat, vt subito Galli belli renouandi, legionisq. opprimendæ consilium caperent. primum, quod legionem, neq. eam plenissimam detractis cohortibus duabus, & cõpluribus sigillatim, qui, commeatus petendi caussa, missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod, propter iniquitatem loci, cùm ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela coniicerent, ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; & Romanos, non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nunciis acceptis, Galba, cùm neq. opus hibernorum, munitiones plene essent perfectæ, neq. de frumento, reliquoq. cõmeatu satis esset prouisum; quod deditione facta, obsidibusq. acceptis, nihil de bello timendum existimauerat; concilio celeriter conuocato, sententias exquirere cœpit. quo in concilio cum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neq. subsidio veniri, neque commeatus supportari, intercluss itineribus, possent, prope iam desperata salute, nonnullæ huiusmodi sententiæ dicebantur, vt, impedimẽtis relictis,

eruptione

eruptione facta, iisdē itineribus, quibus eo peruenissent, ad salutem contenderent. maiori tamen parti placuit hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. breui spatio interiecto, vix vt his rebus, quas constituissent, colloquēdis, atq. administrādis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides, gæsaq. in vallum cōicere. nostri, primo, integris viribus, fortiter repugnare, neq. vllū frustra telum ex loco superiore mittere; vt quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxilium ferre. sed, hoc superari, quod, diuturnitate pugnæ hostes defessi, cum prælio excedebant, alij integris viribus succedebant: quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi sed ne saucio quidem eius loci, vbi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. cùm iam amplius horis VI. continenter pugnaretur, ac non solùm vires, sed etiam tela nostris deficerent atq. hostes acrius instarent, languidioribusq. nostris vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Neruico prælio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Volusenus tribunus mil. vir & consilij magni & virtutis, ad Galbā accurrunt, atq., vnam esse spem salutis, docent; si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. itaq., cōuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa excíperent, seq ex labore reficerent. post, signo dato è castris erumperent, atq. omnem spem salutis in virtute ponerent. quod iussi sunt faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui

colligendi hostibus facultatem relinquunt. ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undiq. circumuentos, interficiunt, & ex hominum millibus amplius XXX. quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt: ac, ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostiũ copiis fusis, armisq. exsutis, se in castra munitionesq. suas recipiunt. quo prælio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atq. alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat, maxime frumenti, commeatusq. inopia permotus, postero die omnibus eius vici ædificiis incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibiq. hiemauit. His rebus gestis, cum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricũ profectus esset, quod eas quoq. nationes adire, & regiones cognoscere, volebat: subitũ bellũ in Gallia coortum est. eius belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione VII. proximus mari Oceano in Andibus hiemabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosq. mil. complures in finitimas ciuitates, frumenti caussa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Vnellos; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cũ T. Silio, in Venetos. huius ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt; & scientia, atq. vsu nauticarum rerum ceteros antecedunt; & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis,

interiectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eodem mari uti consueuerunt, habent vectigales. ab iis fuit initium retinendi Silij atq. Velanij, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabāt. horum auctoritate finitimi adducti (vt sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem de caussa Trebium, Terrasidiumq. retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemq. omnis fortunæ exitum esse laturos: reliquasq. ciuitates solicitant, vt in ea libertate, quam à maioribus acceperant, permanere, quam Romanorū seruitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad suam sentētiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recuperare, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus; quod ipse aberat longius; naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresq. comparari, iubet. his rebus celeriter administratis, ipse, cùm primū per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæq. itē ciuitates, cognito Cæsaris aduentu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebāt, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum, inuiolatumque semper fuisset, retentos abs se, & in vincula coniectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maximè ea, quæ ad vsum nauium pertinerent, prouidere instituunt. hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant; pedestria esse itinera concisa æstuariis, nauigationē impeditam propter inscientiam locorum, paucitatemq. portuum sciebant. neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant. ac iam, vt omnia contra opinionem accidirent, tamen se, plurimū nauibus

uibus posse; Romanos neq. ullam facultatem habere nauium, neq. eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, uada, portus, insulasq. nouisse: ac longè aliam esse nauigationem in concluso mari, atq. in uastissimo atq. apertissimo Oceano perspiciebant. his initis consiliis, opida muniunt, frumenta ex agris in opida comportant. naues in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum esse constabat, quam plurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios, Nannetes, Ambialites, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt. auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostẽdimus. sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant: iniuriæ retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem; defectio datis obsidibus; tot ciuitatum coniuratio; in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes, idẽ sibi licere, arbitrarentur. itaq., cùm intelligeret, omnes fere Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterq. excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & condicionem seruitutis odisse; prius quam plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putauit. itaq. T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. huic mandat, Rhemos, reliquosq. Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosque, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conẽtur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis XII. & magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci iubet. ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur; ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III. in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosq. mittit, qui eam manum distinen-

distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisq. nauibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisq. pacatis regionibus conuenire iusserat, præfecit; & cùm primum posset, in Venetos proficisci, iubet. ipse eò pedestribus copiis contendit. erant eiusmodi fere situs opidorum, vt posita in extremis linguis promontoriisq, neq. pedibus aditum haberent, cùm ex alto se æstus incitauisset, quod bis semper accidit horarum XII. spatio; neque nauibus, quod, rursus minuente æstu, naues in vadis afflictarentur. ita vtraque re opidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis fortè superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant: magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatē habebant, sua omnia deportabant; seque in proxima opida recipiebant. ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naues tempestatibus detinebātur; summaq. erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi. namq. ipsorum naues ad hunc modum factæ, armataeq. erant: carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum nauium, quo facilius vada, ac decessum æstus, excipere possent. proræ admodum erectæ, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumq. accommodatæ. naues totæ factæ ex robore, ad quamuis vim & contumeliam perferēdam. transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. anchoræ, pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. pelles pro velis, alutaque tenuiter confectæ, siue propter lini inopiam, atq. eius vsus inscientiam; siue, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosq. impetus ventorum sustineri,

ſtineri, ac tanta onera nauium regi velis, non ſatis commodè arbitrabantur. Cum his nauibus noſtræ claſſi eiuſmodi congreſſus erat; vt vna celeritate, & pulſu remorũ præſtarent; reliqua, pro loci natura, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora & accommodatiora. neq. enim his noſtræ roſtro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neq. propter altitudinem, facile telum adigebatur, & eadem de cauſſa minus incommodè ſcopulis continebantur. accedebat, vt cum ſæuire ventus cœpiſſet, & ſe vento dediſſent, & tempeſtatem ferrent facilius, & in vadis cõſiſterent tutius, & ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa & cautes timerent. quarum rerum omnium noſtris nauibus caſus erant extimeſcendi. compluribus expugnatis opidis, Cæſar, vbi intellexit, fruſtra tantum laborem ſumi, neq. hoſtium fugam captis opidis, reprimi, neq. his noceri poſſe ſtatuit exſpectandam claſſem: quæ vbi conuenit, ac primum ab hoſtibus viſa eſt; circiter CCXX. naues eorum paratiſſimæ atq. omni genere armorum ornatiſſimæ, è portu profectæ, noſtris aduerſæ conſtiterunt. neque ſatis Bruto, qui claſſi præerat, neque tribunis mil. centurionibuſq., quibus ſingulæ naues erant attributæ, conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent. roſtro enim noceri non poſſe cognouerant: turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus ſuperabat; vt neque ex inferiore loco ſatis commode tela adiici poſſent, & miſſa à Gallis grauius acciderent. vna erat magno vſui res præparata à noſtris, falces præacutæ, inſertæ affixæq. longuris, non abſimili forma muralium falcium. his cum funes, qui antennas ad malos diſtinebant, comprehenſi adducti q. erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abſciſis, antennæ neceſſario concidebant; vt, cum omnis Gallicis nauibus ſpes in

velis

velis armamentiq. consisteret, his ereptis, omnis usus nauium uno tempore eriperetur reliquum erat certamẽ positũ in uirtute; qua nostri milites facile superabant, atq. eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atq. omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paullo fortius factum latere posset. omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebãtur. disiectis, ut diximus, antẽnis, cum singulas binæ, aut ternæ naues circumsisterent, milites summa ui transcendere in hostiũ naues contendebant. quod postquã Barbari fieri animaduerterũt, expugnatis cõpluribus nauibus, cũ ei rei nullum reperiretur auxiliũ; fuga salutẽ petere cõtenderunt. ac, iã conuersis in eã partem nauibus, quò ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas exstitit, ut se loco mouere nõ possent. quæ quidẽ res ad negotiũ cõficiendum maxime fuit opportuna. nã singulas nostri cõsectati expugnauerũt; ut perpaucæ ex omni numero, noctis interuẽtu, ad terram peruenerint, cùm ab hora fere IV. usq. ad Solis occasum, pugnaretur. quo prælio, bellũ Venetorũ totiusq. oræ maritimæ confectũ est. nam, cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij aut dignitatis fuit, eo cõuenerant: tũ nauiũ, quod ubiq. fuerat, unũ in locũ coegerãt. quibus amissis, reliqui, neque quo se reciperẽt, neque, quemadmodũ opida defenderẽt, habebãt. itaq. se, suaq. omnia Cæsari dediderũt. in quos eo grauius Cæsar uindicandum statuit, quo diligentius in reliquũ tempus à Barbaris ius legatorũ cõseruaretur. itaq. omni senatu necato, reliquos sub corona uendidit. Dũ hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cũ his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorũ peruenit. his præerat Viridouix, ac summã imperij tenebat earum omniũ ciuitatũ, quæ defecerant; ex quibus exercitũ, magnasq. copias

pias coegerat. atq. hũ paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexouiiq., senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebãt, portas clauserunt, seq. cũ Viridouice coniunxerũt, magnaq. præterea multitudo vndiq. ex Gallia perditorũ hominũ latronumq. conuenerat, quos spes prædãdi, studiumq. belladi, ab agricultura, & quotidiano labore, reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat: cùm Viridouix cõtra eũ duum milliũ spatio consedisset, quotidieq. productis copiis pugnandi potestatem faceret, vt iã nõ solum hostibus in contemtionẽ Sabinus veniret, sed etiã nostrorũ militũ vocibus non nihil carperetur: tantamq. opinionẽ timoris præbuit, vt iã ad vallũ castrorum hostes accedere auderent. id ea caussa faciebat, quod cũ tanta multitudine hostiũ, præsertim eo absente, qui summã imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandũ nõ existimabat. Hac cõfirmata opinione timoris, idoneũ quendã hominẽ & callidũ delegit Gallum, ex iis quos auxilij caussa secũ habebat. huic magnis præmiis pollicitationibusq. persuadet; vti ad hostes transeat; &, quid fieri velit, edocet. qui vbi pro perfuga ad eos venit, timorẽ Romanorũ proponit. quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet; neq. longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clã ex castris exercitũ educat, & ad Cæsarẽ, auxilij ferẽdi caussa, proficiscatur. quod vbi auditũ est, cõclamant omnes, occasionẽ negotij bene gerẽdi amittendã nõ esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consiliũ Gallos hortabantur. superiorum dierũ Sabini cunctatio, perfugæ cõfirmatio, inopia cibariorũ, cui rei parũ diligẽter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quod fere libenter homines, id quod volũt, credunt. iis rebus adducti, nõ prius Viridouicẽ, reliquosq. duces, ex concilio dimittunt, quã ab his sit concessum,

sum, arma uti capiãt, & ad castra cõtendant. qua re concessa, læti, uelut explorata victoria, sarmẽtis uirgultisq. collectis, quibus fossas Romanorũ cõpleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum editus, & paullatim ab imo acliuis; circiter passus ∞. huc magno cursu cõtenderũt, ut quã minimũ spatij ad se colligẽdos armandosq. Romanis daretur, exanimatiq. peruenerũt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signũ dat. impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant onera, subito duabus portis eruptionẽ fieri iubet. factũ est opportunitate loci, hostiũ insciti a, ac defatigatione, uirtute militũ, ac superiorũ pugnarũ exercitatione, ut ne unũ quidem nostrorum impetũ ferrent, ac statim terga verterent. quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnũ numerum eorũ occiderunt; reliquos equites cõsectati, paucos, qui ex fuga euaserãt, reliquerũt. sic, uno tẽpore, & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: ciuitatesq. omnes se statim Titurio dediderũt. nã, ut ad bella suscipiẽda Gallorũ alacer ac promptus est animus; sic mollis ac minime resistẽs ad calamitates perferendas mens eorũ est. Eodem fere tẽpore, P. Crassus, cũ in Aquitaniã peruenisset, quæ pars, ut antedictũ est, & regionũ latitudine, & multitudine hominũ, ex tertia parte Galliæ est existimanda, cũ intelligeret in illis locis sibi bellũ gerendũ, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atq. unde L. Manilius Procos. impedimẽtis amissis, profugisset, nõ mediocrẽ sibi diligentiã adhibẽdam intelligebat. itaq. frumẽtaria prouisa, auxiliis equitatuq. cõparato, multis præterea uiris fortibus Tolosa, Carcasone & Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sotiatium fines exercitũ introduxit. cuius aduentu cognito

Sotiates,

Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuq. quo plurimum valebāt, in itinere agmen nostrū adorti, primum equestre prœliū cōmiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atq. insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidiis collocauerāt, ostenderūt. hi, nostros disiectos adorti, prœliū renouauerunt: pugnatū est diu, atq. acriter; cū Sotiates superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutē positā putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescētulo duce, efficere possent, perspici cuperēt: tamen cōfecti vulneribus hostes terga vertēre. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere opidū Sotiatium oppugnare cœpit. quibus fortiter resistentibus, vineas turresq. egit. illi, alias eruptione tentata, aliās cuniculis ad aggerē vineasq. actis, cuius rei sunt lōge peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ fecturæ sunt: vbi diligētia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerūt, legatos ad Crassum mittūt; seq. in deditionē vt recipiat, petūt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciūt. atq. in ea re omniū nostrorū intētis animis, alia ex parte opidi Adcantuannus, qui summā imperij tenebat, cū DC. deuotis, quos illi Soldurios appellant, quorū hæc est conditio, vt omnibus in vita cōmodis vna cū his fruātur, quorū se amicitiæ dediderint. si quid iis per vim accidat, aut eundem casum vna ferant, aut sibi mortem consciscant: neq adhuc hominū memoria repertus est quisquā, qui, eo interfecto, cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret. cū iis Adcantuannus eruptionē facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cùm ad arma milites concurrissent, vehemēterq. ibi pugnatū esset, repulsus in opidum est: vti tamen eadē deditionis cōditione vteretur, à Crasso impetrauit. armis, obsidibusq. acceptis, Crassus in fines

Vocatium,

Vocatium & Tarusatiũ profectus est. tum verò Barbari cõmoti, quod opidũ, & natura loci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventũ erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquo versus dimittere, cõiurare, obsides inter se dare, copias parare, cœperunt: mittuntur etiã ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesq. accersuntur. quorũ aduentu magna cũ auctoritate, & magna cũ hominũ multitudine bellũ gerere conantur. Duces verò ij deliguntur, qui una cũ Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamq. scientiã rei militaris habere existimabantur. ij, consuetudine populi R. loca capere, castra munire, cõmeatibus nostros intercludere, instituunt. quod vbi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatẽ nõ facile diduci, hostẽ & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidij relinquere: ob eã caussam minus cõmode frumentum, commeatumq. sibi supportari, in dies hostiũ numerũ augeri; non cunctandũ existimauit, quin pugna decertaret. hac re ad conciliũ delata, vbi omnes idem sentire intellexit, posterũ diẽ pugnæ cõstituit. prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instructa, auxilijs in mediã aciẽ collocatis; quid hostes cõsilij caperẽt, exspectabat. illi, etsi propter multitudinẽ, & veterẽ belli gloriam, paucitatemque nostrorũ, se tuto dimicaturos existimabãt; tamẽ tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, cõmeatu intercluso, sine vllo vulnere victoria potiri: & si propter inopiã rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, & sub sarcinis, infirmioresq. animo aduriri cõgitabãt. hoc cõsilio probato ab ducibus, productis Romanorũ copijs, sese castris tenebant. hac re perspecta, Crassus, cũ sua cunctatione, atq. opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecissẽt, atq. omnium voces audiremur,

direntur, exspectari diutius nõ oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupiẽtibus, ad hostiũ castra cõtendit. ibi, cùm alij fossas cõplerent; alij, multis telis coniectis, defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisq. subministrandis, & ad aggerem cespitibus cõportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent; cùm item ab hostibus constanter ac non timide, pugnaretur, telaq; ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circuitis hostium castris, Crasso renunciauerunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemq; aditum habere. Crassus, equitũ præfectos cohortatus, vt magnis præmiis pollicitationibusq; suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. illi, vt erat imperatum, eductis quattuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusq; ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt; atque, his perruptis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. tum verò, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumq. in spe victoriæ accidere consueuit, acrius impugnare cœperunt. hostes vndiq. circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deiicere, & fuga salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex milliũ L. numero, quæ ex Aquitania Cantabrisq; venisse constabat, vix IV. parte relicta, multa nocte se in castra recipit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesq; vltro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates,

Elusates,

Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocosatesque. paucæ vltimæ nationes, anni tempore cõfisæ, quod hiems suberat, id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta iam æstas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapiiq, supererant, qui in armis essent, neque ad eum vmquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit qui lõge alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere cæperunt. nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas, superatasque esse, continentesque siluas ac paludes habebant: eo se, suaque omnia contulerunt. ad quarum initium siluarum cùm peruenisset Cæsar, castraq. munire instituisset; neq. hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus siluæ euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eosq. in siluas repulerũt: &, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerunt. reliquis deinceps diebus Cæsar siluas cædere instituit: &, ne quis inermibus imprudẽtibusq. militibus, ab latere impetus fieri posset; omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & pro vallo ad vtrumque latus exstruebat. incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cùm iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerẽtur, ipsi densiores siluas peterent: eiusmodi tempestates sunt cõsecutæ, vti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbriũ, diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaq., vastatis omnibus eorum agris, vicis, ædificiisq incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobiisque, reliquis item ciuitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO, LIBER IV.

EA, QVAE secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio M. Crasso Cos. Vsipetes Germani & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominũ, flumen Rhenũ transierunt, non longe à mari, quo Rhenus influit. causſa transeundi fuit, quod, ab Suevis cõplures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Suevorũ gens est longe maxima, & bellicosissima Germanorũ omniũ. ij centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorũ, bellãdi causſa, suis ex finibus educunt. reliqui domi manent, pro se atq. illis colunt. hi rursus invicem anno post in armis sunt, illi domi remanẽt. Sic neq. agricultura, neq. ratio, neq. vsus belli intermittitur: sed privati, ac seperati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi causſa, licet. neq. multũ frumento, sed maximam partem lacte atq. pecore viuunt, multumq. sunt in vẽnationibus. quae res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitae (quod à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatẽ faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. atq. in eam se consuetudinẽ adduxerunt, vt locis frigidissimis, neq. vestitus, praeter pelles, habeant quidquã, quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta;

aperta; & lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, vt, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant: quam quo vllam rem ad se importari desiderēt. quin etiā tumentis, quibus maxime Galli delectātur, quæq. impenso parant pretio, Germani importatis nō vtūtur: sed, quæ sunt apud eos nata praua atq. deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi vt sint laboris, efficiunt. equestribus prœliis sæpe ex equis desiliūt, ac pedibus prœliantur; equosq. eodē remanere vestigio, assuefaciūt: ad quos se celeriter, cū vsus poscit, recipiunt. neq. eorum moribus turpius quidquam, aut inertius, habetur, quam ephippiis vti: itaq. ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci adire audeāt. vinū ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborē ferendum remolliscere homines, atq. effeminari, arbitrātur. publicè maximam putant esse laudem, quam latissimè à suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum ciuitatium suam vim sustinere non potuisse. itaq. vna ex parte à Sueuis circiter millia passuū D C. agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla atq. florēs, vt est captus Germanorum, & paullo, qui sunt eiusdem generis, etiā ceteris humaniores; propterea quod Rhenum attingūt, multiq. ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos cum Sueui, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem grauitatemq. ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresq. redegerunt. in eadem caussa fuerūt Vsipetes, & Tenchtheri, quos supra diximus; qui complures annos Sueuorum vim sustinuerunt. ad extremū tamē, agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum peruenerunt quas

regiones Menapij incolebant, & ad vtramq. ripam fluminis agros, ædificia, vicosq. habebant. sed, tantæ multitudinis aduẽtu perterriti, ex his ædificiis, quæ trãs flumen habuerant, demigrauerunt: & cis Rhenum dispositis præsidiis, Germanos transire prohibebant. illi, omnia experti, cùm, neq. vi contendere, propter inopiam nauium; neque, clam transire, propter custodias Menapiorum possent; reuerti se in suas sedes regionesque simulauerunt. & tridui viam progressi, rursus reuerterunt: atq. omni hoc itinere vna nocte, equitatu confecto, inscios inopinãtesq Menapios oppressérunt: qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti. sine metu trãs Rhenum in suos vicos remigrauerant. his interfectis, nauibusq. eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenũ erat, certior fieret, flumen transierunt; atq. omnibus eorũ ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & nouis plerumque rebus student, nihil his committendum existimauit est autem hoc Gallicæ consuetudinis, vt, & viatores etiam inuitos consistere cogant; &, quod quisque eorum de quaq. re audierit, aut cognouerit, quærant; & mercatores in opidis vulgus circũsistat; quibus ex regionibus veniãt, quasq. res ibi cognouerint, pronunciare cogãt. &, his rumoribus atq. auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio pœnitere, necesse est: cum incertis rumoribus seruiant: & pleriq. ad voluntatem eorum ficta respõdeant. qua cõsuetudine cognita, Cæsar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quam consueuerat, ad exercitum proficiscitur. eò cùm venisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognouit: missis legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos;

manos; inuitatosq; eos, vti ab Rheno discederẽt omniaq;, quæ postulassent, ab se fore parata qua spe adducti Germani, latius iam vagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusorum, qui sunt Treuirorum clientes, peruenerãt. Principibus Galliæ euocatis, Cæsar, ea, quæ cognouerat, dissimulanda sibi existimauit: eorumq; animis permulsis & confirmatis, equitatuq; imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. re frumentaria comparata, equitibusq. delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. à quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt. quorũ hæc fuit oratio: Germanos neq. priores populo R. bellum inferre; neq. tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendãt: quod Germanorũ consuetudo hæc sit à maioribus tradita, quicumq. bellum inferant, resistere, neq. deprecari: hoc tamẽ dicere, veniisse inuitos, ejectos domo: si suam gratiam Romani velint, posse eis vtiles esse amicos; vel sibi agros attribuant, vel patiãtur eos tenere, quos armis possederint: sese vnis Sueuis concedere; quibus ne dij quidẽ immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quẽ non superare possint. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. sed exitus fuit orationis: Sibi nullã cũ his amicitiã esse posse, si in Gallia remanerẽt. neq. verum esse, qui suos fines tueri nõ potuerint, alienos occupare: neque vllos in Gallia vacare agros, qui dari, tãtæ præsertim multitudini, sine iniuria possint. sed licere, si velint, in Vbiorum finibus considere; quorũ sint legati apud se, & de Sueuorum iniuriis querantur, & à se auxilium petant: hoc se ab Vbiis impetraturum. Legati, hæc se ad suos relaturos, dixerunt; &, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarẽ reuersuros: interea, ne propius se castra moueret, petierũt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse, dixit.

cognouerat enim, magnã partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi, frumentandiq. causſa, ad Ambiuaritos trans Moſam miſſam. hos exſpectari equites, atq. eius rei cauſſa moram interponi arbitrabatur. Moſa profluit ex monte Vogeſo, qui eſt in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Vvalus, inſulam efficit Batauorum. neq. lõgius ab eo millibus paſſuum LXXX. in Oceanum trãſit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo ſpatio per fines Nantuatiũ, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricũ, Tribocorum, Treuirorum citatus fertur: & vbi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibusq. inſulis effectis, quarum pars magna à feris barbarisq. nationibus incolitur: ex quibus ſunt, qui piſcibus, atque ouis auium viuere exiſtimantur: multisq. capitibus in Oceanum influit. Cæſar, cùm ab hoſte nõ amplius paſſuum XII millibus abeſſet, vt erat conſtitutũ, ad eum legati reuertuntur. qui in itinere congreſſi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. cùm id nõ impetraſſent, petebãt, vti ad eos equites, qui agmen anteceſſiſſent præmitteret, eosq. pugna prohiberet: ſibiq. vti poteſtatẽ faceret, in Vbios legatos mittẽdi quorum ſi principes ac ſenatus ſibi iureiurando fidem feciſſent: ea cõditione, quæ à Cæſare ferretur, ſe vſuros eſtẽdebant. ad hæc res cõficiendas ſibi tridui ſpatium daret. hæc omnia Cæſar eodem illo pertinere arbitrabatur, vt, tridui mora interpoſita, equites eorũ, qui abeſſent, reuerterẽtur: tamen, ſeſe nõ lõgius millibus paſſuum IV. aquationis cauſſa, proceſſurũ eo die, dixit: huc poſtero die quamfrequentiſſimi cõuenirent, vt de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu anteceſſerant, mittit, qui nunciarent, ne hoſtes prælio lacceſſerent; & ſi ipſi lacceſſerẽtur, ſuſtinerent,

rent, quoad ipse cũ exercitu propius accessisset. At hostes, vbi primum nostros equites cõspexerunt, quorum erat V. millium numerus, cùm ipsi non amplius DCCC. equites haberent, quod ij, qui. frumẽtandi caussa, ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil nostris timẽtibus, quod legati eorum paullo ante à Cæsare discessserãt, atq. is dies induciis erat ab iis petitus: impetu facto, celeriter nostros perturbauerunt; rursus, resistentibus nostris, cõsuetudine sua, ad pedes desilierunt, suffossisq. equis, compluribusque nostris deiectis, reliquos in fugam conecerũt: atq. ita perterritos egerunt, vt nõ prius fuga desisterent, quam in cõspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur IV. & LXX in his, vir fortissimus, Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnũ obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, deiectus, quoad potuit, fortissime restitit cum circumuentus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atq. id frater, qui ĩa prælio excesserat, procul animaduertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atq. interfectus est. Hoc facto prælio, Cæsar neq. iam sibi legatos audiendos, neq. condiciones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolũ, atq. insidias, petita pace, vltro bellum intulissent. exspectare verò dum hostium copiæ augerentur, equitatusque reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: &, cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes vno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem

& perfidia, & simulatione vsi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusq. natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, vt dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra, atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commisissent; simul, vt, si quid possent, de inducijs fallendo impetrarent. quos sibi Cæsar oblatos, gauisus retineri iussit: ipse omnes copias castris eduxit, equitatum, quod recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. acie triplici instructa, & celeriter XIX. millium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neq. consilij habendi, neq. arma capiendi spatio dato, perturbabantur, vt copias ne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, nescirent, quid præstaret. quorum timor, cũ fremitu & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaq prælium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nã cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumq. transierant) passim fugere cœpit. ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani post tergum clamore audito, cùm suos interfici viderent, armis abiectis, signisq. militaribus relictis, se ex castris eiecerunt; &, cùm ad cõfluentem Mosæ & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt; atq. ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad vnum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CDXXX. millium fuisset, se in castra receperunt.

ceperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatẽ fecit. illi, supplicia cruciatusq. Gallorum veriti, quorũ agros vexauerãt, remanere se apud eum velle, dixerunt. iis Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quod, cùm videret Germanos tam facile impelli, vt in Galliã venirẽt, suis quoq. rebus eos timere voluit; cùm intelligerent, & posse, & audere populi R. exercitum Rhenũ transire. Accessit etiã, quod illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum, quam supra cõmemoraui, prædandi, frumentandiq. caussa, Mosam transisse, neq. prælio interfuisse, post fugã suorũ, se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat. seq. cum iis cõiunxerat. ad quos cùm Cæsar nũcios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæq. bellum intulissent, vti sibi dederẽt, respõderunt: Populi R. imperium Rhenum finire: si, se inuito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbij autem, qui vni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, vt sibi auxilium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerẽtur; vel, si id facere occupationibus populi R. prohiberetur, exercitum modo Rhenum trãsportaret: id sibi ad auxiliũ, spemq. reliqui temporis satis futurum: tãtum esse nomen apud eos, atq. opinionẽ exercitus Romani, Ariouisto pulso, & hoc nouissimo prælio facto, vti etiam ad vltimas Germanorum nationes opinione, & amicitia populi R. tuti esse possint. nauiũ magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de caussis, quas commemoraui, Rhenum trãsire decreuerat: sed, nauibus transire, neq. satis tutũ esse arbitrabatur, neq. suæ,

neq. populi R. dignitatis esse statuebat. itaq., etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq. fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. haec cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisq. adegerat, non sublica modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, vt secundum naturam fluminis procumberent. his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedū quadragenūm ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conuersa statuebat: haec vtraq. bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrimq. fibulis ab extrema parte distinebantur. Iquibus disclusis, atq. in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atq. ea rerum natura, vt, quo maior vis aquae se incitauisset, hoc artius illigata tenerentur. haec directa materia iniecta contexebantur, ac longuriis, cratibusq. consternebantur. ac nihilo secius sublicae ad inferiorem partem fluminis obliquae adigebantur; quae, pro pariete subiectae, & cum omni opere coniunctae, vim fluminis exciperent: & alia item supra pontem mediocri spatio: vt, si arborum trunci, siue naues, deiiciendi operis caussa, essent à Barbaris missa, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus x. quibus materia cepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Caesar, ad vtramq. partem pontis firmo praesidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. interim à compluribus ciuitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respōdit, obsidesq.

obsides q. ad se adduci iubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cæptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atq. Vsipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaq. omnia exportauerant, seq. in solitudinem ac siluas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis aedificiisque incensis, frumentisq. succisis, se in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerentur, hæc ab iis cognouit: Sueuos, postquam per exploratores pōtem fieri comperissent, more suo cōsilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, vti de oppidis demigrarent, liberos, vxores, suaq. omnia in siluas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, vnum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Sueui obtinerent: ibi Romanorum aduentum exspectare, atq. ibi decertare constituisse. quod vbi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum caussa exercitum transducere constituerat, vt Germanis metum iniiceret, vt Sigambros vlciscretur, vt Vbios obsidione liberaret: diebus omnino XIIX. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad vtilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemq. rescidit. exigua parte aestatis reliqua, Cæsar, etsi in iis locis, quod omnis Gallia ad Septemtrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod, omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat; &, si tēpus anni ad bellum gerendū deficeret; tamē magno sibi vsui fore arbitrabatur, si modo insulā adisset, & genus hominū perspexisset, loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita. neq. enim temere præter mercatores illo adit quisquam: neq. iis ipsis quidquam præter oram maritimam, atque eas regiones,

quæ

quæ sunt contra Galliam, notum est. itaq., conuocatis ad se undiq. mercatoribus, neque, quanta esset insulæ magnitudo, neq. quæ aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberēt, aut quibus institutis uterētur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinē idonei portus, reperire poterat. ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum naui longa præmittit. huic mādat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum reuertatur. ipse, cū omnibus copiis, in Morinos proficiscitur: quod inde erat breuissimus in Britanniam transiectus. huc naues undiq. ex finitimis regionibus, &, quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet cōuenire. interim, consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius insulæ ciuitatibus ad eū legati veniūt, qui polliceantur, obsides dare, atq. imperio populi R. obtēperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusq. ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit: &, cum his unà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius & virtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem arbitrabatur, cuiusq. auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; horteturq., ut populi R. fidem sequantur; seq. celeriter eo venturum nūciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se Barbaris committere nō auderet, v. die ad Cæsarem reuertitur: quæq. ibi perspexisset, renunciat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum caussa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostræ cōsuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seq. ea, quæ imperasset,

imperasset, facturos pollicerentur. hæc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus, quod neq. post tergum hostem relinquere volebat; neq. belli gerendi, propter anni tẽpus, facultatem habebat; neq. has tantularum rerum occupationes Britanniæ anteponendas iudicabat; magnum his numerum obsidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter LXXX. onerariis coactis, contractisq., quod satis esse ad duas legiones transportãdas existimabat: quidquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisq. distribuit. huc accedebãt XIIX. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum IIX. vento tenebantur, quo minus in eundẽ portum peruenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atq. in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum, cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit, equitesq. in ulteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus cum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei IV. cum primis nauibus Britanniam attigit: atq. ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas cõspexit. cuius loci hæc erat natura, atq. ita mõtibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eo conuenirent, ad horam IX. in anchoris exspectauit. interim, legatis, tribunisq. mil. conuocatis, &, quæ ex Volusseno cognouisset; &, quæ fieri vellet, ostendit: monuitq., ut rei militaris ratio, maximeq. ut res maritimæ postularent (ut quæ celerem,

lerem, atque instabilem motum haberent) ad nutum & ad tempus, omnes res ab iis administrarentur. his dimissis & ventum, & æstum uno tempore nactus secundum dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuũ VIIX. ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naues constituit. at Barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedariis, quo plerumq; genere in prœliis uti consuerunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebãt. erat ob has caussas summa difficultas, quod naues propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant. militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & graui onere armorum pressis simul & nauibus desiliendum, & fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum: cum illi aut ex arido aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, audacter tela coniicerent, & equos insuefactos incitarent quibus rebus nostri perterriti, atq. huius omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti prœliis consueuerant, utebantur. quod ubi Cæsar animaduertit, naues longas, quarum & species erat Barbaris insuetatior, & motus ad usum expeditior, paululum remoueri ab onerariis nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormẽtis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri iussit: quæ res magno usui nostris fuit. nam & nauium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti Barbari, constiterunt; ac paulum modò pedem retulerunt. at, nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui X. legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legiõi feliciter eueniret: Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere. ego certe meum Reip. atque Imperatori

officium

officium præstitero. hoc cum magna voce dixisset, se ex nauí proiecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, vniuersi ex naui desilierunt. hos item alij ex proximis nauibus, cùm conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab vtrisq; acriter. nostri tamen, quod neq. ordines seruare, neq. firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atq. alius alia ex naui, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabātur. hostes verò, notis omnibus vadis, vbi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerāt, incitatis equis, impeditos adoriebantur. plures paucos circumsistebant; alij ab latere aperto, in vniuersos tela coniiciebant. quod cùm animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit: &, quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. nostri simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atq. eos in fugam dederunt; neq. longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerant. hoc vnum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. hostes prælio superati, simul atq. se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos quæq. imperasset, sese facturos polliciti sunt. vnà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraueram à Cæsare in Britanniam præmissum. hunc illi è naui egressum, cùm ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant. tunc facto prælio, remiserunt; & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem contulerunt, & propter imprudentiam, vt ignosceretur, petiuerunt. Cæsar, questus, quod cum vltrò, in continentem legatis missis, pacem à se petissent, bellum

sine

sine causſa intuliſſent, ignoſcere imprudentiæ, dixit; obſideſq. imperauit: quorum illi partem ſtatim dederunt; partem, ex longinquioribus locis accerſitam, paucis diebus ſeſe daturos dixerunt. interea ſuos remigrare in agros iuſſerunt: principesq. vndiq. cõuenere, & ſe, ciuitatesque ſuas Cæſari commendarunt. his rebus pace firmata, poſt diem XV. quam eſt in Britanniam ventũ, naues XIIX. de quibus ſupra demõſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerãt, ex ſuperiori portu leni vento ſoluerunt. quæ cùm appropinquarent Britanniæ, & ex caſtris viderentur, tanta tempeſtas ſubito coorta eſt, vt nulla earum curſum tenere poſſet: ſed aliæ eodem, vnde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propius Solis occaſum, magno ſui cum periculo deiicerentur. quæ tamen, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, neceſſario, aduerſa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, vt eſſet Luna plena; quæ maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſueuit: noſtruſq. id erat incognitum. ita vno tempore & longas naues, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curauerat, quasq. in aridum ſubduxerat, æſtus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas afflictabat. neq. vlla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus nauibus fractis, reliquæ cùm eſſent, funibus, anchoris, reliquiſq. armamentis amiſſis, ad nauigandum inutiles, magna id quod neceſſe erat accidere, totius exercitus perturbatio facta eſt. neq. enim naues erant aliæ, quibus reportari poſſent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas vſui ſunt &, quod omnibus conſtabat, hiemare in Gallia oportere, frumentũ his in locis in hiemem prouiſum non erat quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui poſt prælium ad ea, quæ iuſſerat

iusserat Cæsar, facienda conuenerant, inter se collocuti; cum equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent; & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta frumẽto, commeatuq. nostros prohibere, & rem in hiemem producere; quod, his superatis, aut reditu intercluso, neminẽ posteæ belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confidebant. itaque, rursus coniuratione facta, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperũt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia cõparabat. nam & frumentũ ex agris in castra quotidie conferebat; &, quæ grauissime afflictæ erant naues, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas vtebatur; &, quæ ad eas res erant vsui, ex continenti comportari iubebat. itaq., cùm id summo studio à militibus administraretur, XII. nauibus amissis, reliquis vt nauigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, vna frumẽtatum missa, quæ appellabatur VII. neque vlla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret; ij, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciauerunt, pulueren maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid noui à Barbaris initum consilij: cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi, iussit. cùm paullo longius à castris

processisset; suos ab hostibus premi, atque aegre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. nam, quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, vna pars erat reliqua: suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in siluis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos, subito adorti, paucis interfectis, reliquos incerti ordinibus perturbauerant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis pugnæ, primo, per omnes partes perequitant, & tela coniiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & cum se inter equitum turmas insinuauere, ex essedis desiliunt, & pedibus prœliantur. auriga interim paullum è prœlio excedunt, atque ita se collocant, vt, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prœliis præstant; ac tantum vsu quotidiano, & exercitatione efficiunt, vt in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissimè recipere consueuerint. quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tẽpore opportunissimo Cæsar auxilium tulit. namque eius aduentu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto ad lacessendum hostem, & committendum prœlium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; &, breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui discesserunt. secutæ sunt continuos complures dies tempestates; quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. interim Barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatemque nostrorum militum

litum

litum suis prædicauerunt; &, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. his rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, vt, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen, nactus equites circiter XXX. quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderũt; deinde, omnibus longè lateque ædificiis incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace venerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit; eosque in continentem adduci iussit; quod, propinqua die æquinoctij, infirmis nauibus hiemi nauigationem subiiciendam non existimabat. ipse, idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naues soluit. quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt. ex his onerariæ II. eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo infra delatæ sunt. quibus ex nauibus, cùm essent expositi milites circiter CCC. atque in castra contenderent: Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si se interfici nollent, arma ponere iusserunt. cum illi, orbe facto, se defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI. conuenerunt. qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri mi-

lites impetum hostium sustinuerunt; atq. amplius horis fortissime IV. pugnauerũt; & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea verò quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abiectis armis, terga verterunt; magnusq. eorum numerus est occisus. Cæsar, postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit qui cum, propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberẽt; quo perfugio superiore anno fuerant vsi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisq. incensis, quod Menapij omnes se in densissimas siluas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eo duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris, dierum XX. supplicatio à senatu decreta est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM,

DE BELLO GALLICO,

LIBER V.

QVCIO Domitio, Ap. Claudio cos. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, vt quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, vti quamplurimas possent hieme naues ædificandas, veteresq. reficiendas curarent. earum modum, formamque demon-

demonstrat. ad celeritatem onerandi, subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari uti consueuimus; atq. id eo magis, quod, propter crebras cõmutationes æstuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores; quam quibus in reliquis utimur maribus. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. ea, quæ sunt usui ad armandas naues, ex Hispania apportari iubet. ipse, conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod à Piruſtis finitimam partem prouinciæ incursionibus vastari audiebat. eò cùm venisset, ciuitatibus milites imperat: certumq. in locum conuenire iubet. qua re nunciata, Piruſtæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseq. paratos esse demonstrant; omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. percepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosq. ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui lit̃ æstiment, pœnamq. constituant. His confectis rebus, conuentibusq. peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eò cùm venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter DC. eius generis, cuius supra demonstrauimus, naues, & longas XXIIX. inuenit constructas, neq. multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atq. iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit: atq. omnes ad portum Itium conuenire iubet. quo ex portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognouerat, circiter millium passuum XXX. à continenti. huic rei quod satis esse

uisum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis IV. & equitibus DCCC. in fines Treuirorum proficiscitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neq. imperio parebant Germanosq. transrhenanos sollicitare dicebantur. hæc ciuitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnasq. habet copias peditum, Rhenumq., vt supra demonstrauimus, tangit. in ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, simulatq. de Cæsaris legionumq. aduentu cognitum est, ad eum venit: se suosq. omnes in officio futuros, neq. ab amicitia populi R. defecturos, confirmauit; queq. in Treuiris gererentur, ostendit. at Induciomarus equitatum peditatumq. cogere: iisq., qui per ætatem in armis esse non poterant, in siluam Arduēnam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum a flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. sed postea quam nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduētu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerūt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati consulere nō possent; veritus, ne ab omnibus desereretur, Induciomarus, legatos ad Cæsarem mittit, se se idcirco a suis discedere, atq. ad eum venire noluisse, quo facilius ciuitatem in officio cōtineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaq. ciuitatē in sua potestate esse: seq., si Cæsar permitteret, ad eū in castra vēturum, & suas, ciuitatisq. fortunas eius fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de caussa ea dicerentur, quæq. eum res ab instituto cōsilio deterreret; tamē, ne æstatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicū bellum comparatis, Induciomarum ad se cū CC. obsidibus venire iussit. his adductis, & filio,

propin-

propinquisq eius omnibus, quos nominatim euocauerat, cõsolatus Inducíomarum hortatusq. est, vti in officio permaneret: nihilo tamẽ secius principibus Treuirorũ ad se conuocatis eos sigillatim Cingetorigi cõciliauit. quod cum merito eius à se fieri intelligebat tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in se volũtatem perspexisset. id factum grauiter tulit Induciomarus, suã gratiam inter suos minui: &, qui tã ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit. Iis rebus cõstitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus peruenit. ibi cognoscit, XL. naues, quæ in Meldis factæ erant, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atq. eodem, vnde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atq. omnibus rebus instructas, inuênit. Eodem equitatus totius Galliæ conuênit, numero millium IV. principesq. ex omnibus ciuitatibus; ex quibus perpaucos, quorũ in se fidẽ perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat: quod, cùm ipse abesset, motum Galliæ verebatur. erat vna cũ ceteris Dũnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum est. hunc secũ ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidũ imperij, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognouerat. Accedebat huc, quod iam in cõcilio Æduorum Dumnorix dixerat, Sibi à Cæsare regnũ ciuitatis deferri: quod dictum Ædui grauiter ferebãt, neq. reeusandi, neq. deprecandi caussa legatos ad Cæsarẽ mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. ille primo omnibus precibus petere contendit, vt in Gallia relinqueretur, partim, quod, insuetus nauigandi, mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. postea quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe

impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, seuocare singulos, hortariq. cœpit, vt in continenti remanerẽt, metu territare, nõ sine causſa fieri, vt Gallia omni nobilitate ſpoliaretur: id esſe consilium Cæsaris, vt, quos in conſpectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere; iusiurandum poscere; vt, quod esſe ex vsu Galliæ intellexiſſent, communi consilio administrarent. Hæc à complurib⁹ ad Cæsarem deferebantur. qua re cognita, Cæsar, quod tantum ciuitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atq. deterrendũ quibuscumq. rebus posſet, Dumnorigem ſtatuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, proſpiciendũ, ne quid sibi, ac Reip. nocere posſet. itaq. dies circiter XXV. in eo loco commoratus, quod Corus ventus nauigationem impediebat; qui magnam partem omnis temporis in his locis ſtare consueuit; dabat operam, vt Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognoſceret; tandem, idoneam tempeſtatem nactus, milites, equitesq. conſcendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cũ equitibus Æduorum à caſtris, inſciente Cæsare, domum diſcedere cœpit. qua re nunciata, Cæsar, intermiſſa profectione, atq. omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatus ad eum inſequendum mittit, retrahiq. imperat: ſi vim faciat, neq. pareat, interfici iubet. nihil hunc se abſente, pro ſano facturũ arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. ille enim reuocatus reſiſtere, ac se manu defendere, ſuorumq. fidem implorare cœpit, ſæpe clamitans, Liberum se, liberæq. ciuitatis esſe. illi, vt erat imperatum, circumſiſtunt, hominemq. interficiunt. at Ædui equites ad Cæsarem omnes reuertũtur. His rebus geſtis, Labieno in continente cũ III. legionibus, & equitum

tum millibus II. relicto, vt portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæq. in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet; ipse cũ legionibus V. & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naues soluit. & leni Africo prouectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus æstus, commutationem secutus, remis contendit, vt eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognouerat. qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectorijs, grauibusq. nauigijs, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquauerunt. accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore; neque in eo loco hostis est visus. sed, vt postea Cæsar ex captiuis comperit, cũ magnæ manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis priuatisq., quas sui quisq. commodi caussa fecerat, amplius DCCC. vnà erant visæ, timore à litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, expositio exercitu, ac loco castris idoneo capto, vbi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X. ad mare relictis, & equitibus CCC. qui præsidio nauibus essent, de III. vigilia ad hostes cõtendit, eo minus veritus nauibus, quod in litore molli atq. aperto, deligatas ad anchoras relinquebat, & præsidio nauibus Q. Atriũ præfecit. ipse, noctu progressus millia passuum circiter XII. hostium copias conspicatus est. illi equitatu, atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cæperunt: repulsi ab equitatu, se in siluas abdiderunt, locum nacti, egregie & natura, & opere munitum; quem, domestici belli, vt videbatur,

debatur, cauſſa, iam ante præparauerant. nam, crebris arboribus ſucciſis omnes introitus erant præcluſi. ipſi ex ſiluis rari propugnabant, noſtrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis VIII. teſtudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosque ex ſiluis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. ſed eos fugientes longius Cæſar perſequi vetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei conſumpta, munitioni caſtrorum tempus relinqui volebat. Poſtridie eius diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditionem miſit, vt eos, qui fugerant, perſequerentur. eis aliquantum itineris progreſſis, cùm iam extremi eſſent in proſpectu, equites à Q. Atrio ad Cæſarem venerunt, qui nunciarent, ſuperiori nocte maxima coorta tempeſtate, prope omnes naues afflictas, atque in litore eiectas eſſe; quod neque anchoræ, funesque ſubſiſterent, neq. nautæ, gubernatoresque vim tempeſtatis pati poſſent. itaque ex eo concurſu nauium, magnum eſſe incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæſar legiones, equitatumque reuocari, atque in itinere reſiſtere iubet: ipſe ad naues reuertitur: eadem ferè, quæ ex nunciis litteriſque cognouerat, coram perſpicit, ſic, vt, amiſſis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negotio viderẽtur. itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accerſiri iubet; Labieno ſcribit, vt, quamplurimas poſſet, iis legionibus, quæ ſunt apud eum, naues inſtituat: ipſe, etſi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnes naues ſubduci, & cum caſtris vna munitione coniungi. in his rebus circiter dies X. cõſumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis. ſubductis nauibus, caſtriſque egregiè munitis, eaſdem copias, quas antè præſidio nauibus relinquit. ipſe

eodem,

eodem, vnde redierat, proficiscitur eo cùm venisset, maiores iam vndique in eum locum copiæ Britannorum conuenerant. summa imperij belliq; administrandi, communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. sed, nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello imperioq; præfecerant. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi caussa, ex Belgio transierant, qui omnes ferè iis nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaq; ædificia, ferè Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus: vtuntur autem nummo æreo, aut laminis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia: ære vtuntur importato. materia cuiusque generis, vt in Gallia est, præter fagum atq. abietem. Leporem & gallinam, & anserem gustare, fas non putant: hæc tamen alunt, animi voluptatisq; caussa. loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. insula natura triquetra, cuius vnum latus est contra Galliam: huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo ferè ex Gallia naues appelluntur, ad orientem Solem; inferior, ad Meridiem spectat. hoc latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, vt existimatur, quam Britannia:

sed

sed pari spatio transmissus, atq. ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona: complures præterea minores obiectæ insulæ existimãtur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX. sub bruma esse noctem. nos nihil de eo percũctationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris, breuiores esse noctes, quam in continente, videbamus. huius est longitudo lateris, vt fert illorum opinio, DCC. millium passuum. tertium est contra Septemtrionẽ. cui parti nulla est obiecta terra: sed eius angulus lateris maximè ad Germaniam spectat. hoc millia passuum DCCC. in longitudinem esse existimatur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. ex his omnibus lõge sunt humanissimi, qui Cantiũ incolunt, quæ regio est maritima omnis, neq. multum à Gallica differunt consuetudine. interiores pleriq. frumenta non serunt: sed lacte & carne viuunt: pellibusq. sunt vestiti: omnes verò se Britanni luteo inficiunt, quod cæruleum efficit colorem, atq. hoc horribiliore sunt in pugna adspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. vxores habent deni duodenique inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum virgines quæque ductæ sunt. Equites hostium essedariique acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamẽ, vt nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in siluas collesq. compulerint. sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex siluis eiecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugna-

pugnauerunt: duabusq. missis subsidio cohortibus à Cæsare, atq. his primis legionum III. cum hæ, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissime proruperũt, seq. inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnæ cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter grauitatem armorum, quod neq. insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumq. cederent; &, cùm paullulum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. equestris autem prælij ratio & cedentibus & insequentibus, par atq. idem periculum inferebat. Accedebat huc, vt, nũquam conferti, sed rari, magnisq. interuallis, præliarentur, stationesq. dispositas haberent, atq. alios alij deinceps exciperent, integriq. & recẽtes defatigatis succederẽt. postero die, procul a castris hostes in collibus constiterunt, rariq. se ostendere, & lentius, quã pridie, nostros equites prælio lacessere cœperunt. sed meridie, cùm Cæsar pabulandi caussa III. legiones, atq. omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repẽte ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerũt, sic, vti ab signis, legionibusq. non absisterẽt. nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt: neq. finem insequẽdi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cùm post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt: magnoq. eorum numero interfecto, neq. sui colligendi, neq. consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatẽ dederunt. ex hac fuga protinus, quæ vndiq. conuenerant, auxilia discesserunt; neq.

post

post id tempus vmquam summis nobiscũ copiis hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim, in fines Cassiuellauni, exercitũ duxit: quod flumen vno omnino loco pedibus, atq. hoc agrè, transiri potest. eo cùm venisset, animaduertit, ad alterã fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita: eiusdemq. generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. iis rebus cognitis a captiuis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate, atq. impetu milites ierũt, cum capite solo ex aqua exstarent, vt hostes impetum legionum atq. equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarẽt. Cassiuellaunus, vt supra demonstrauimus, omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter IV. essedariorum retentis, itinera nostra seruabat: paullulumq. ex via excedebat, locisq. impeditis, atque siluestribus sese occultabat: atq. iis regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in siluas compellebat: &, cum equitatus noster liberius, vastandi prædandique caussa se in agros effũderet, omnibus viis notis semitisq., essedarios ex siluis emittebat; &, cum magno periculo nostrorum equitum cum iis confligebat, atq. hoc metu latius vagari prohibebat. relinquebatur vt neq. longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris vastandis, incendiisq. faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarij milites efficere poterant. interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectusq. erat à Cassiuellauno, ipse fuga mortem

tem vitauerat, legatos ad Cæsarem mittunt: pollicenturque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, vt Mandubratium ab iniuria Cassiuellauni defendat; atq. in ciuitatem mittat, qui præsit, imperiumq. obtineat. his Cæsar imperat obsides XL. frumentumque exercitui: Mandubratiumq. ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumq. miserunt. Trinobantibus defensis, atq. ab omni militū iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dediderunt. ab his cognoscit, non longè ex loco opidum Cassiuellauni abesse, siluis, paludibusq. munitum, quo satis magnus hominum pecorisq. numerus conuenerit. opidum autem Britanni vocant, cum siluas impeditas vallo atq. fossa munierunt, quo, incursionis hostium vitandæ caussa, conuenire cōsueuerunt. eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atq. opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseq. ex alia parte opidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorum repertus: multiq. in fuga sunt comprehensi, atq. interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse ad mare, supra demonstrauimus, quibus regionibus IV. reges præerant, Cingetorix, Carwilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atq. his imperat, vt, coactis omnibus copiis, castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. hi cùm ad castra veniissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc prælio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium,

mium, de deditione, ad Cæsarem mittit. Cæsar, cum statuisset hiemem in continente, propter repentinos Galliæ motus agere, neq. multum æstatis superesset, atq. id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: &, quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia pēderet, constituit. interdicit atq. imperat Cassiuellauno, ne Manubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. his deductis, quod & captiuorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum reportare cōstituit. ac sic accidit, vt, ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neq. hoc, neq. superiore anno vlla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes reiicerentur. quas cum aliquandiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod æquinoctium superat, necessario angustius milites collocauit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cū soluisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesq. incolumes naues perduxit. subductis nauibus, concilioq. Gallorum Samarobriuæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius prouenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesq. in plures ciuitates distribuere: ex quibus vnam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios, Q. Ciceroni; tertiam in Essuos, L. Roscio; quartam in Rhemis, cum T. Labieno in confinio Treuirorum, hiemare iussit: tres in Belgio collocauit: his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, &

C. Tre-

C. Trebonium, legatos, præfecit: vnam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat, & cohortes V. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Catiuulci erãt, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, legatos, præesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit. atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendã dederat) millibus passuum C. continebantur. ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. huic Cæsar, pro eius virtute, atq. in se beneuolẽtia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat vsus, maiorũ locum restituerat. tertium iã hunc annũ regnantem inimici palam, multis etiam ex ciuitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæsarem. ille, veritus, quod ad plures res pertinebat, ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibiq. hiemare; quorumq. opera cognouerit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quæstoribusq., quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna peruẽtum, locumq. hibernis esse munitum. diebus circiter XV. quibus in hiberna vẽtum est, initiũ repẽtini tumultus, ac defectionis ortũ est ab Ambiorige & Catuulco: qui, cùm ad fines regni sui Sabino Cottæq. præsto fuissent, frumẽtumq. in hiberna cõportauissent, Induciomari Treuiri nũcijs impulsi, suos concitauerũt; subitoq. oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum vene-

runt. cùm celeriter nostri arma cepissent, vallumq; adscẽdissent; atq., una ex parte Hispanus equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent: desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerũt. tum suo more cõclamauerunt, vti aliqui ex nostris ad colloquium prodirẽt, habere sese, quæ de re cõmuni dicere vellent; quibus controuersias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi caussa C. Carpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurĩ, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Cæsaris, ad Ambiorigẽ vẽtitare cõsueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Se se pro Cæsaris in se beneficiis plurimũ ei confiteri debere, quod eius opera stipẽdio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset: quodq. ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici obsidũ numero missos, apud se in seruitute & catenis tenuissent. neq. id, quod fecerat de oppugnatione castrorũ, aut iudicio, aut volũtate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suaq. esse eiusmodi imperia, vt nõ minus haberet in se iuris multitudo, quam ipse in multitudinẽ. ciuitati porro hanc fuisse belli caussam, quod repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse; quod nõ adeo sit imperitus rerũ, vt suis copiis populum R. se superare posse confidat: sed esse Galliæ commune consilium, omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset: nõ facile Gallos Gallis negare potuisse: præsertim cum de recuperãda communi libertate cõsilium initũ videretur. quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officij: pro beneficiis Cæsaris monere orare Titurium pro hospitio, vt suæ ac militum saluti consulat: magnam manũ Germanorum conductam Rhenũ transisse; hanc affore biduo: ipsorum

sorum esse consiliũ, velint ne prius, quã finitimi sentiãt, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L. alter paullo amplius absit: illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum. quod cùm faciat, & ciuitati sese consulere, quod hibernis leuetur, & Cæsari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita, discedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quæ audierant, ad legatos deferunt. alli, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligẽda existimabant: maximeq. hac re permouebãtur, quod, ciuitatem ignobilem atque humilem Eburonũ, sua sponte, populo R. bellũ facere ausam, vix erat credendum. itaq. ad concilium rem deferunt: magnaque inter eos existit controuersia. L. Aurunculeius, complures q. tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendũ, neq. ex hibernis iniussu Cæsaris discedendum, existimabant: quantas suis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetũ, multis vltro vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint. re frumentaria nõ premi: interea & ex proximis hibernis, & à Cæsare conuentura subsidia. postremo, quid esse leuius aut turpius, quam, auctore hoste, de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius, sero facturos, clamitabat, cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis conuenissent: aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum; breuem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiẽdi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cũ contemptione nostri ad castra venturos esse, non hostem auctorem, sed rem, ostentare. subesse

Rhenum: magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, & superiores nostras victorias: ardere Galliam, tot cõtumelijs acceptis, sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta. postremo, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium descẽdisse? suam sententiam in vtramq. partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos: si Gallia omnis cum Germanis cõsentiat, vnam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atq; eorum, qui dissentirent, consilium quẽ haberet exitum: in quo si nõ præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescẽda. Hac in vtramque partẽ habita disputatione, cùm a Cotta, primisq. ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clariore voce, vt magna pars militũ exaudiret: neq; is sum, inquit, qui grauissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, & si grauius quid acciderit, abste rationẽ reposcent: qui, si per te liceat, perẽdino die cum proximis hibernis coniuncti, communem cum reliquis casum sustineant: nec reiecti, & relegati longè ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex concilio: comprehendunt vtrumq., & orant, ne sua dissensione & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo vnũ omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullã se salutem perspicere. Res disputatione ad mediã noctem perducitur. tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini: pronunciatur, prima luce ituros: cõsumitur vigilijs reliqua pars noctis, cum sua quisq. miles circũspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitãtur, quare nec sine periculo maneatur, & languore militum &

vigilijs

vigiliis periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, vt, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum longissimo agmine, magnisq. impedimentis. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu, vigiliisq. de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis, bipartito in siluis, opportuno atq. occulto loco, à millibus passuum circiter II. Romanorum aduentum exspectabant: &, cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraq. parte eius vallis subito sese ostenderunt; nouissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atq. iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt. tum demum Titurius, vti qui nihil ante prouidisset, trepidare & cõcursare, cohortesq. disponere: hæc tamẽ ipsa timidè, atq. vt eum omnia deficere viderentur: quod plerumq. iis accidere consueuit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atq. ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat; &, in appellandis cohortandisq. militibus, Imperatoris; &, in pugna, militis officia præstabat cumq. propter longitudinẽ agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoquo loco faciẽdum esset, prouidere possent; iusserunt pronũciari, vt impedimenta relinquerent, atq. in orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit: nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit; quod non sine summo timore & desperatione id factum videbatur. præterea accidit, quod fieri necesse erat, vt vulgo milites ab signis discederent; quæq. quisq. eorum cariss-ima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, & clamore ac fletu omnia complerentur. At bar-

baris consilium non defuit. nam duces eorũ tota acie pronunciari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atq. illis reseruari, quæcumq. Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. erãt & virtute, & numero pugnandi pares nostri: tametsi à duce, & à fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; &, quoties quæq. cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animaduersa, Ambiorix pronũciari iubet, vt procul tela conijciant, neu propius accedant: & quã in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorũ, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus, se ad signa recipientes, insequantur. quo præcepto ab iis diligentissime obseruato, cùm quæpiam cohors ex orbe excesserat, atq. impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus, cùm in eum locum, vnde erant egressi, reuerti cœperant, & ab iis, qui cesserant; & ab iis qui proximi steterant, circũueniebantur: sin autẽ locum tenere vellent, neq. virtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. tamen, tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; &, magna parte diei cõsumpta, cùm à prima luce ad horam VIII. pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum T. Baluẽtio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, vtrumq. femur tragula transijcitur. Q. Lucanius, eiusdem ordinis fortissime pugnans, dũ circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinesq. adhortans, in aduersum os funda vulneratur. his rebus permotus Q. Titurius, cùm procul Ambiorigem suos cohortantẽ conspexisset, interpretem suum,

Cn. Pom-

Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatũ, vt sibi, militibusque parcat. ille, appellatus, respondit: si velit secum colloqui, licere: sperare, à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi verò nihil nocitum iri; inque eam rem se suam fidem interponere. ille cum Cotta saucio cõmunicat, si videatur, pugna vt excedant, & cum Ambiorige vna colloquantur, sperare se ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta, se ad armatum hostem iturum negat, atq. in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circũ se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: & cùm propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abiicere, imperatũ facit: suisq., vt idem faciant, imperat. interim, dum de cõditionibus inter se agunt, longiorq. consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumuentus interficitur. tum verò, suo more, victoriam conclamant, atq. vlulatũ tollunt, impetuq. in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militũ. reliqui se in castra recipiunt, vnde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallũ proiecit. ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. alij ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad vnum omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex prælio elapsi incertis itineribus per siluas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniunt; atq. eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac victoria sublatus Ambiorix statim cũ equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur: neq. diẽ, neq. noctẽ intermittit: peditatumq. se subsequi iubet. re demonstrata, Aduaticiq. cõcitatis, postero die in Neruios peruenit: hortaturq., ne sui in perpetuum liberandi, atq. vlciscendi Romanos, pro iis, quas

acceperint, iniurijs occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnamq; partem exercitus interisse, demonstrat; nihil esse negotij, subito oppressam legionẽ, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem profitetur adiutorem. facile hac oratione Neruios persuadet. itaque, confestim dimissis nuncijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gorãunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt & de improuiso ad Ciceronis hiberna aduolant, nõ dum ad eum fama de Tituríj morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, vt non nulli milites, qui, lignationis munitionisq. caussa in siluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. his circumuentis, magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atq. horum omnium socij & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendũt. ægrè is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atq. hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ, magnis propositis præmijs, si pertulissent. obsessis omnibus vius missi intercipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitionis caussa comportauerant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die, multo maioribus copijs coactis, castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idẽ deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. quæcumq. ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnæ, loricæq. ex cratibus attexuntur.

texuntur. ipse Cicero, cùm tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidē sibi tempus ad quietē relinquebat; vt vltro militum concursu ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principesq. Neruiorum, qui aliquē sermonis aditum, caussamq amicitiæ cū Cicerone habebant, colloqui sēse velle dicunt. facta potestate, eadē, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam. Germanos Rhenum transisse: Cæsaru, reliquorumq, hiberna oppugnari addunt etiam, de Sabini morte: Ambiorigem ostentāt, fidei faciundæ caussa; errare eos dicunt, si quidquam ab iis præsidij sperēt, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumq. R. animo, vt nihil, nisi hiberna recusent, atq. hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, & in quascumq. partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc, vnum modo respondit: Non esse consuetudinē populi R. vllam accipere ab hoste armato condicionem: si ab armis discedere velint, se adiutore vtantur, legatosq. ad Cæsarē mittant: sperare sē, pro eius iustitia, quæ petierint, impetraturos, ab hac spe repulsi Neruij, vallo pedum XI. & fossa pedum XV. hiberna cingunt. hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognouerant; &, quosdam de exercitu nacti captiuos ab his docebantur. sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc vsum idonea, gladiis cespites circumcidere, manibus, sagulisq. terram exhaurire, cogebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minus horis IIII. quindecim millium passuum circuitu munitionem perfecerunt: reliquisq. diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinesq., quas iidem captiui docuerant, parare ac facere, cœperunt. septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, feruentes fusili ex

argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. hæ celeriter ignem comprehenderunt, & venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta iam atq. explorata victoria, turres, testudinesq. agere, & scalis vallum adscendere cœperunt. at tanta militum virtus, atq. ea præsentia animi fuit, vt, cùm vndiq. flamma torrerentur, maximaq. telorum multitudine premerentur, suaq. omnia impedimenta atq. omnes fortunas conflagrare intelligerent: nō modo demigrandi caussa de vallo decederet nemo, sed pæne ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeq. pugnarent. hic dies nostris longè grauissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atq. interficeretur; vt se sub ipso vallo constipauerant, recessumq. primis vltimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosq. omnes remouerunt; nutu, vocibusq. hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq. succensa est. erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. ij perpetuas controuersias inter se habebant, vter alteri anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. ex iis Pulfio, cùm acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controuersiis iudicabit. Hæc cùm dixisset, procedit extra munitiones; &, quæ pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit.

irrumpit. ne Varenus quidem tum vallo sese cõtinet, sed, omnium veritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transfigit; quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes & in illum universi tela coniiciunt; neq. dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulfionis, & verutum in balteo defigitur. auertit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumq. hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo conuertit. illum veruto transfixum arbitrantur. Illic verò occursat ocius gladio, cominusq. rem gerit Varenus: atq. uno interfecto reliquos paullum propellit dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus cõcidit. huic rursus circumuento fert subsidium Pulfio, atq. ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamen vtrumq. versauit, vt alter alteri inimicus auxilio salutiq. esset; neq. diiudicari posset, vter vtri virtute anteferendus videretur. quanto erat in dies grauior atq. asperior oppugnatio, & maximè, quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat: tanto crebriores litterae nunciiq. ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in cõspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat vnus intus Neruius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronẽ profugerat, suamq. ei fidem præstiterat. hic seruo spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, vt litteras ad Cæsarem deferat. has ille in iaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine vlla suspicione versatus, ad Cæsarem peruenit. ab eo de periculo Ciceronis,

ceronis, legionisq. cognoscit. Cæsar, acceptis litteris circiter hora XI. diei, statim nuncium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuum XXV. iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq. ad se venire. exiit cum nuncio Crassus. alterũ ad C. Fabium legatum mittit, vt in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si Reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum veniat: reliquam partẽ exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exspectandam: equites circiter CD. ex proximis hibernis cogit. hora circiter III. ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuum XX. progreditur. Crassum Samarobriuæ præficit, legionemq. ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, litteras publicas, frumentumq; omne, quod eo, tolerandæ hiemis caussa, deuexerat, relinquebat. Fabius, vt imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cũ legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortũ cognita, cum omnes ad eum Treuirorũ copiæ venissent, veritus, si ex hibernis fugæ similẽ profectionem fecisset, vt hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoriâ efferri sciret, litteras Cæsari dimittit; quanto cũ periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes peditatus, equitatusq. copias Treuirorum III. millia passuum longè ab suis castris consedisse. Cæsar, consilio eius probato, etsi, opinione III. legionum deiectus, ad II. redierat, tamen vnum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: venit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoq; in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, vti ad Ciceronem

nem epistolam deferat. hanc Græcis conscriptam litteris mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet, vt tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorū abiiciat. in litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur, vt pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, vt erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neq. ab nostris biduo animaduersa. tertio die à quodam milite cōspicitur: dempta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conuentu militum recitat, maximáq. omnes lætitia afficit. tum fumi incendiorum procul videbantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. eæ erant armatorum circiter millia IX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstrauimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem deferat; hunc admonet, iter cautè diligenterq. faciat; perscribit in litteris, hostes ab se discessisse, omnemq. ad eum multitudinem conuertisse. quibus litteris circiter media nocte, Cæsar, allatis, suos facit certiores; eosq. ad dimicandum animo confirmat. postero die luce prima mouet castra; & circiter millia passuum IV. progressus trās vallem magnam & riuum, hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tum, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittēdum de celeritate existimabat. consedit, &, quam æquissimo loco potest, castra communit: atq. hæc, etsi erant exigua per se virorum millium VII. præsertim nullis cū impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, vt in summam contemptionem hostibus veniat.

veniat. interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire posset. eo die paruulis equestribus præliis ad aquam factis, vtriq. sese suo loco continẽt; Galli, quod ampliores copias, quæ non dum conuenerant, exspectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra vallem, vt pro castris prælio contenderet; si id efficere non posset, vt, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem riuumq. transiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, prælium q. cum nostris equitibus cõmittit Cæsar consulto, equites cedere, seq. in castra recipere iubet simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasq obstrui, atq. in iis administrandis rebus quam maximè concursari, & cum simulatione agi timoris iubet. quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias transducunt, aciemq. iniquo loco constituunt: nostris verò etiã de vallo deductis, propius accedũt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus coniiciũt. præconibusq. circummissis, pronunciari iubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam tertiã ad se trãsire, sine periculo licere; post id tẽpus non fore potestatem. ac sic nostros cõtemserunt, vt, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alij vallum manu scandere, alij fossas cõplere, inciperent. tunc Cæsar, omnibus portis eruptione facta, equitatuq. emisso, celeriter hostes dat in fugã, sic, vt omnino pugnãdi caussa resisteret nemo: magnumq. ex his numerũ occidit, atq. omnes armis exsuit. longius prosequi veritus, quod siluæ, paludesq. intercedebant: neq. etiam paruulo detrimento vllum locum relinqui videbat: omnibus suis incolumibus copijs, eodem die ad Ciceronem peruenit. institutas turres, testudines, munitionesq. hostium admiratur: legione producta,

ducta, cognoscit, non decimum quemq. esse relictum militem sine vulnere. ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, & quanta virtute, sint res administratæ: Ciceronem pro eius merito, legionemq. collaudat centuriones sigillatim, tribunosq. mil. appellat: quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini, & Cottæ certius ex captiuis cognoscit. postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites cõsolatur, & confirmat: quod detrimentum culpa & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet; quod, beneficio deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo, neq. hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; vt, cùm ab hibernis Ciceronis millia passuũ L. abesset, eoq. post horã IX. diei Cæsar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorũ clamor oriretur, quo clamore significatio victoriæ, gratulatioq. ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq. omnes in Treuiros reducit. Cæsar Fabiũ cum legione in sua remittit hiberna: ipse cum III. legionibus circum Samarobriuam trinis hibernis hiemare cõstituit; &, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totã hiemem ipse ad exercitum manere, decreuit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ ciuitates de bello consultabant, nũcios legationesq. in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilij caperent, atque, vnde initium belli fieret, explorabãt; nocturnaq. in locis desertis concilia habebant: neq. vllum totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquem de conciliis, & motu Gallorum, nunciũ acciperet. in his ab L. Roscio

Roscio legato, quem legioni XIII. præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui caussa, conuenisse, neque longius millia passuum XIX. ab hibernis suis abfuisse: sed, nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeò vt fugæ similis discessus videretur. At Cæsar, principibus cuiusq. ciuitatis ad se vocatis, alias territando, cũ se scire, quæ fierent, denunciaret; alias cohortando magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones, quæ est ciuitas in primis firma & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusq. maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cùm ille præsensisset, ac profugisset, vsque ad fines insecuti; regno, domoque expulerunt, &, missis ad Cæsarem satisfaciundi caussa legatis, cùm is omnem ad se senatum venire iussisset; dicto audientes non fuerunt. tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq. omniũ voluntatis commutationem attulit; vt præter Æduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum R. fide, alteros, pro recentibus belli Gallici officiis, nulla ferè fuerit ciuitas non suspecta nobis. idq. adeo haud scio, mirandum ne sit, cum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, vt populi R. imperia perferrent, grauissime dolebant. Treuiri verò, atq. Inducionarus totius hiemis nullum tempus intermiserũt; quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem, neq.

tamen

tamen vlli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, vt Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Arioui-sti bello, & Tenchtherorum transitu: non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus, nihilominus copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exsules damnatosq. Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit; ac tantam sibi iam in his rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, vt vndiq. ad eum legationes cõcurrerent; gratiam, atque amicitiam publicè priuatimq. peterent. vbi intellexit, vltro ad se veniri, altera ex parte Senones, Carnutesque, conscientia facinoris instigari; altera Neruios, Aduaticosq., bellum Romanis parare; neq. sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit. hoc more Gallorum est initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati conuenire coguntur; &, qui ex iis nouissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstrauimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat: bonaq. eius publicat. his rebus confectis, in concilio pronũciat, accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, aliisq. compluribus Galliæ ciuitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumq. agros populaturum; ac prius quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæq. fieri velit, præcipit. Labienus, cum & loci natura, & manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat: sed ne quã occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaq. à Cingetorige, atque eius propinquis oratione Induciomari cognita quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq. vndiq. conuocat. iis certam

diem conueniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius vagabatur, alias vt situm castrorum cognosceret, alias colloquendi, aut territandi caussa. equites plerumque omnes tela intra vallum coniiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisq. opinionem, quibuscumque poterat rebus augebat. cum maiore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs intra castra continuit, vt nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treuiros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit; atque ibi magnã partem diei consumit; equites tela coniiciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam euocant. nullo à nostris dato responso vbi visum est, sub vesperum, dispersi ac dissipati discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes vnum peterent Induciomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, mora reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. comprobat hominis consilium fortuna; & , cùm vnum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Induciomarus interficitur; caputque eius refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant, copiæ discedunt; paulloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

C. IV-

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO, LIBER VI.

MVLTIS de causſis Cæſar maiorem Galliæ motum exſpectãs, per M. Silanũ, C. Antiſtium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere inſtituit: ſimul ab Cn. Pompeio proconſule petit, quoniã ipſe ad vrbem cum imperio Reip. cauſſa maneret, quos ex Ciſalpina Gallia conſulus ſacramento rogauiſſet, ad ſigna conuenire, & ad ſe proficiſci iuberet: magni intereſſe etiam in reliquum tempus, ad opinionẽ Galliæ, exiſtimans tantas videri Italiæ facultates, vt, ſi quid eſſet in bello detrimenti acceptũ, non modo id breui tempore ſarciri, ſed etiam maioribus adaugeri copiis poſſet. quod cum Pompeius & Reip & amicitiæ tribuiſſet; celeriter confecto per ſuos delectu, tribus ante exactam hiemem & conſtitutis, & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiſerat, & celeritate, & copiis docuit, quid populi R. diſciplina, atq. opes poſſent. Interfecto Induciomaro, vt docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium defertur. illi, finitimos Germanos ſollicitare, & pecuniam polliceri, non deſiſtunt. cùm ab proximis impetrare nõ poſſent, vlteriores tentant: inuentis non nullis, ciuitates iureiurando inter ſe confirmant, obſidibuſq. de pecunia cauent: Ambiorigem ſibi ſocietate & fœdere adiungunt. Quibus rebus

cognitis, Cæsar, cùm undiq. bellum parari videret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimisq. ciuitatibus cõsilia communicare, à Treuiris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitãdum putauit. itaq., nõ dum hieme confecta, proximis XV. legionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorũ contendit, & prius, quam illi aut conuenire, aut profugere possent, magno pecoris atq. hominũ numero capto, atq. ea præda militibus concessa, vastatisq. agris, in deditionem venire, atq. obsides sibi dare coegit. eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Cõcilio Galliæ primo vere, vt instituerat indicto, cum reliqui, præter Senones, Carnutes, Treuirosq. venissent: initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, vt omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. cõfines erant hi Senonibus, ciuitatemq. patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio abfuisse existimabãtur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisq. itineribus eo peruenit cognito eius aduentu, Acco qui princeps eius consilij fuerat, iubet in opida multitudinem conuenire: conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur: necessario sententia desistunt, legatosq. deprecandi caussa, ad Cæsarẽ mittunt: adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniã: excusationemq. accipit: quod æstiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centũ, hos Æduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos obsidesq. mittũt, vsi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadẽ ferũt respõsa. peragit concilium

lium Cæsar, equitesq. imperat ciuitatibus. hac parte Galliæ pacata, totus & mente & animo in bellum Treuirorum, & Ambiorigis insistit; Cauarinũ cũ equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius tracũdia, aut ex eo, quod meruerat odio ciuitatis motus exsistat. his rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigẽ prælio non esse certaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat erant Menapij propinqui Eburonũ finibus, perpetuis paludibus, siluisq. muniti, qui vni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos numquam miserant cum iis esse hospitiũ Ambiorigi sciebat: item per Treuiros venisse Germanis in amicitiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacessendum; ne, desperata salute aut se in Menapios abderet, aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasq. legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis v. in Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio fieti, in siluas, paludesq. confugiunt; suaq. eodem conferunt. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterq. effectis pontibus, adiit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris, atq. hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapij, legatos ad eum, pacis petendæ caussa mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse, in Treuiros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare gerũtur, Treuiri magnis coactis peditatus equitatusq. copiis Labienum cum vna legione, quæ in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iamq. ab eo non

longius bidui via aberant, cum duas veniſſe legiones miſſu Cæſaris cognoſcunt. poſitis caſtris à millibus paſſuum XV auxilia Germanorum exſpectare conſtituunt. Labienus, hoſtium cognito conſilio, ſperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, V. cohortium præſidio impedimentis relicto cum XXV. cohortibus, magnoq. equitatu, contra hoſtem proficiſcitur; &, ∞ paſſuum intermiſſo ſpatio caſtra communit. Erat inter Labienum, atq. hoſtem, difficili tranſitu flumen, ripiq. præruptis. hoc neq. ipſe tranſire habebat in animo, neq. hoſtes trãſituros exiſtimabat. augebatur auxiliorum quotidie ſpes. loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicuntur ſeſe ſuas exercitusq. fortunas in dubium non deuocaturum, & poſtero die prima luce caſtra moturũ celeriter hæc ad hoſtes deferuntur, vt ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primiſque ordinibus conuocatis, quid ſui conſilij ſit, proponit; &, quo facilius hoſtibus timoris det ſuſpicionem, maiore ſtrepitu & tumultu, quam populi R. fert conſuetudo, caſtra moueri iubet. his rebus fugæ ſimilem profectionem efficit. hæc quoq. per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate caſtrorũ, ad hoſtes deferuntur. vix agmen nouiſſimum extra munitiones proceſſerat; cùm Galli, cohortati inter ſe, ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent; longum eſſe perterritis Romanis, Germanorum auxilium exſpectare, neq. ſuam pati dignitatẽ, vt tantis copiis tam exiguam manum præſertim fugientem, atq. impeditam, adoriri non audeant; flumẽ tranſire, & iniquo loco prœlium committere non dubitant. quæ fore ſuſpicatus Labienus, vt omnes citra flumen eliceret, eadẽ vſus ſimulatione itineris, placide progrediebatur. tum præmiſſis paullum impedimentis,

pedimentis, atq. in tumulo quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atq. iniquo loco tenetis: præstate eandē nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere, existimate. simul, signa ad hostem conuerti, aciemq. dirigi, iubet: &, paucis turmis præsidio ad impedimēta dimissis reliquos equites ad latera disponit celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes iaciunt. illi, vbi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt. impetum modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti, proximas siluas petiuerunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, complurib⁹ captis paucis post diebus ciuitatem recepit. nā Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treuirorum fuga, sese domum cōtulerunt. cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quē ab initio permansisse in officio demōstrauimus, principatus atq. imperiū est traditū. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treuiros venit, duabus de caussis Rhenū transire constituit. quarum erat altera, quod auxilia contra se Treuiris miserāt: altera, ne Ambiorix receptū ad eos haberet. his constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. nota atq. instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur: firmo in Treuiris præsidio ad pōtem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumq. transducit. Vbij, qui ante obsides dederant, atque in deditionē venerant, purgandi sui caussa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neq. ex sua ciuitate auxilia in Treuiros missa, neq. ab se fidem læsam; petunt, atq orāt, vt sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes

centes pro nocentibus pœnas pendant. si amplius obsidum velit, dare pollicentur. cognita Cæsar caussa, reperit. ab Sueuis auxilia missa esse; Vbiorum satisfactionẽ accepit: aditus viasq. in Sueuos perquirit. Interim, paucis post diebus, fit ab Vbiis certior, Sueuos omnes in vnum locum copias cogere; atq. iis nationibus, quæ sub eorũ sunt imperio, denũciare vt auxilia peditatus equitatusq. mittãt. his cognitis rebus, rem frumentariã prouidet, castris ideneum locũ deligit. Vbiis imperat, vt pecora deducãt suaq. omnia ex agris in opida conferant; sperans, Barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci. mandat, vt crebros exploratores in Sueuos mittãt, quæq. apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata faciunt; &, paucis diebus intermissis referunt, Sueuos omnes, posteaquam certiores nuncij de exercitu Romanorum venerant, cũ omnibus suis, sociorumq. copijs, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: siluã esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis hanc longe introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos à Sueuis, Sueuosq. à Cheruscis, iniurijs incursionibusq. prohibere: ad eius initium siluæ Sueuos aduentum Romanorum exspectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruẽtum est, non alienum esse videtur de Galliæ, Germaniæque moribus, & quo differãt eæ nationes inter sese, proponere.

IN GALLIA nõ solum in omnibus ciuitatibus, atq. pagis, partibusq., sed pæne etiam in singulis domibus factiones sunt: earumq. factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur: quorum ad arbitrium, iudiciumq. summa omnium rerum consiliorumq. redeat. idq. eius rei caussa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem

auxilij

auxilij egeret. suos enim opprimi quisq., & circumueniri, non patitur; neq., aliter si faciat, vllam inter suos habeat auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. namque omnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. cùm Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui alterius Sequani. ij cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæq. eorum erant clientelæ, Germanos, atq. Arioui-stum, sibi adiunxerant, eosq. ad se magnis iacturis, pollicitationibusque perduxerant. prœliis verò compluribus factis secundis, atq. omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia anteceſſerant, vt magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidesq. ab iis principum filios acciperent; & publicè iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæq. totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi causſa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. aduentu Cæsaris facta commutatione rerũ, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis; quod ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerãt, meliore cõdicione, atq. imperio æquiore se vti videbant, reliquis rebus, eorũ gratia dignitateq. amplificata, Sequani principatũ dimiserant. in eorum locum Rhemi succeſſerant; quos quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita & nouam, & repente collectã auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, vt lõge principes haberentur Ædui, secundum locũ dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo

sunt numero atq. honore, genera sunt duo. nam plebs pæne seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. pleriq., cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorũ premuntur, sese in seruitutem dicãt nobilibus. in hos eadẽ omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterũ est Druidum, alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur. ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ caussa concurrit; magnoq; ij sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controuersiis, publicis priuatisq., cõstituunt; & si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, iidem decernunt: præmia, pœnasq. constituũt: si quis aut priuatus, aut populus eorũ decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. hæc pœna apud eos est grauissima. quibus ita est interdictum, ij numero impiorum ac sceleratorũ habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemq. defugiũt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neq. iis petentibus ius redditur, neq. honos vllus communicatur. his autem omnibus Druidibus præest vnus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nõ numquam etiam de principatu armis cõtendunt. ij certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, cõsidunt, in loco consecrato. huc omnes vndiq., qui cõtrouersias habent, conueniunt: eorumq. iudiciis decretisq. parẽt. Disciplina in Britannia reperta, atq. inde in Galliã translata esse existimatur. & nunc, qui diligẽtius eam rem cognoscere volunt, plerumq. illo discendi caussa, proficiscuntur. Druides à bello abesse consueuerunt, neq. tributa vna cũ

reliquis

reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumq. rerum habent immunitatem. tantis excitati præmiis, & sua sp̃te multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibusq. mittuntur: magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaq. non nulli annos vicenos in disciplina permanent; neq. fas esse existimãt ea litteris mandare, cùm in reliquis ferè rebus, publicis priuatisq. rationibus, Græcis litteris vtantur. id mihi duabus de caussis institutisse videntur; quod neq. in vulgus disciplinam efferri velint; neq. eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriæ studere. quod ferè plerisq. accidit, vt præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere, Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maximè ad virtutem excitari putat, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atq. eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputãt, & iuuentuti transdunt. Alterum genus est equitum. ij cùm est vsus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris aduentum fere quotannis accidere solebat, vti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur; atque eorum, vt quisq. est genere, copiisque amplissimus ita plurimos circum se ambactos, clientesque habet. hanc vnam gratiam, potentiamq. nouerunt. Natio est omnis Gallorum admodũ dedita religionibus, atq. ob eã caussam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq. in prœliis periculisq. versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vouent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus vtuntur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur: publicèq. eiusdem generis

neris habent instituta sacrificia alij immani magnitudine simulacra habent; quorum contexta viminibus membra viuis hominibus complent; quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines supplicia eorum, qui in furto aut latrocinio aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur. sed, cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. deum maxime Mercurium colunt; huius sunt plurima simulacra: hunc omnium inuentorem artiũ ferunt: hunc viarum atq. itinerum ducem; hũc ad quæstus pecuniæ mercaturasq. habere vim maximã arbitrantur. post hũc, Apollinem, & Martem & Iouẽ, & Mineruã. de his eandem fere quam reliquæ gẽtes, habẽt opinionem; Apollinem, morbos depellere: Mineruam, operũ atq. artificiorum initia transdere: Iouem, imperium cælestiũ tenere; Martem, bella regere. huic cũ prælio dimicare constituerunt: ea, quæ bello ceperunt, plerumq. deuouent: quæ superauerint, animalia capta immolant; reliquasq. res in vnum locum conferunt. multis in ciuitatibus harũ rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet. neque sæpe accidit, vt neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauissimumq. ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Gallise omnes ab Dite patre prognatos prædicãt: idq. ab Druidibus proditum dicunt. ob eam caussam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctiũ, finiunt; & dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant vt noctem dies subsequatur. in reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleuerint, vt munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire nõ patiantur: filiumq. in puerili ætate in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducũt. viri quãtas pecunias ab vxoribus

ribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicãt. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur fructusq; seruantur. uter eorum uita superarit, ad eum pars utriusq. cum fructibus superiorum temporũ peruenit. uiri in uxores, sicuti in liberos, uitæ necisq; habent potestatem; & cum pater familias, illustriore loco natus, decessit eius propinqui conueniunt: & de morte si res in suspicionẽ uenit, de uxoribus in seruilem modum quæstionem habent; & si compertum est, igni atq; omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorũ magnifica, & sumptuosa; omniaq. quæ uiuis cordi fuisse arbitrãtur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paullo supra hanc memoriam, serui & clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funebribus confectis, una cremabãtur. quæ ciuitates commodius suam Remp. administrare existimantur, habẽt legibus sanctum, si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratũ deferat, neue cum quo alio communicet: quod sæpe homines temerarios atq. imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consiliũ capere cognitũ est. Magistratus, quæ uisa sunt, occultant; quæq; esse ex usu iudicauerint, multitudini produnt. de Rep. nisi per cõcilium loqui non conceditur. GERMANI multũ ab hac cõsuetudine differunt. nã neq. Druides habent, qui rebus diuinis præsint; neq; sacrificiis student. deorũ numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte iuuãtur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne famæ quidem acceperunt. uita omnis in uenationibus, atq. in studiis rei militaris consistit: ab paruulis duritiei ac laboris student. qui diutissime impuberes permanserunt maximã inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali hoc uires: neruosq.

neruosq. confirmari putant: intra annum verò XX. feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio; quod & promiscuè in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut paruis rhenonum tegumentis vtuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student; maiorq. pars victus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet; sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusq. hominum, qui vna coierunt, quantum, & quo loco visum est, attribuunt agri; atque anno post alio transire cogunt. eius rei multas afferunt causas; ne, assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresq. humiliores possessionibus expellant; ne accuratius, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, dissensionesq. nascuntur: vt animi æquitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat. Ciuitatibus maxima laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. cum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præsint, vt vitæ necisq. habeant potestatem, deliguntur. in pace, nullus communis est magistratus, sed principes regionum, atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasq. minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusq. ciuitatis fiunt. atq. ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ caussa fieri prædicāt. atque, vbi quis ex principibus in cōcilio se dixit ducem fore, vt qui sequi

velint,

velint, profiteantur; consurgunt ij, qui & caussam, & hominem probant, suumq. auxilium pollicentur: atq. ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis postea fides abrogatur. hospites violare, fas non putant: qui, quaque de caussa, ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctosq. habent; iis omnium domus patent, victusq. communicatur. ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, & vltro bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agriq. inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaq. ea, quæ feritilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam siluã, quam Eratosthenj, & quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant, Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamq. habet iustitiæ & bellicæ laudis opinionem. nunc quoque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani permanent, eodem victu, & cultu corporis vtuntur: Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque vsus largitur, paullatim assuefactis superari, multumq. victi præliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Huius Hercyniæ siluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo IX. dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis a flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit, neque quisquam est huius Germaniæ, qui, se aut adisse ad initium eius siluæ dicat, cum dierum iter LX. processerit, aut quo ex loco oriatur,

acceperit,

acceperit, multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maxime differant ab ceteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. Est bos cerui figura: cuius à media fronte inter aures vnum cornu exsistit excelsius, magisq. directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. ab eius summo sicut palmæ, rami quam late diffunduntur. eadem est feminæ, maruque natura, eadem forma magnitudoq. cornuum. Sunt item, quæ appellantur Alces. harum est consimilis capræ figura, & varietas pellium, sed magnitudine paullo antecedunt: mutilæq sunt cornibus, & crura sine nodis articulisq. habent, neq. quietis caussa procumbunt: neq., si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut subleuare, possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paullum modo reclinatæ, quietem capiunt: quarum ex vestigiis cùm est animaduersum à venatoribus, quo se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, vt summa species earum stantium relinquatur. huc cùm se ex consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atq. vna ipsæ concidunt. Tertium est genus eorum, qui Vri appellantur. ij sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie, & colore, & figura tauri magna vis est eorum, & magna velocitas. neq. homini, neque feræ, quam conspexerint, parcunt. hos studiosè foueis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atq. hoc genere venationis exercent; & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. hæc studiosè conquisita ab labris

argento

argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis vtuntur. Cæsar, postquam per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in siluas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, vt supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit, nō progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui Barbaris tolleret, atq. vt eorum auxilia tardaret reducto exercitu partem vltimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum C C. rescindit; atq. in extremo ponte turrim tabulatorum I V. constituit, præsidiumq. cohortiū XII. pontis tuēdi caussa, ponit; magnisq. eum locum munitionibus firmat. ei loco, præsidioq. C. Volcatiū Tullum adolescentem præfecit: ipse, cum matureſcere frumēta inciperent, ad bellum Ambiorigis, per Arduennam siluam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusq. Treuirorum ad Neruios pertinet, millibusq. amplius D. in longitudinem patet, L. Minucium Basilium cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit; monet, vt ignes fieri in castris prohibeat; ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit. Basilius, vt imperatum est, facit; celeriter, contraq. omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cūm in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. nam sicut magno accidit casu, vt in ipsum incautum atque imparatum incideret; priusq. eius aduentus ab hominibus videretur, quam fama, ac nuncius afferretur. sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisq comprehensis, ipsum effugere mortem. sed hoc eo factum est,

quod ædificio circumdato silua, (vt sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus caussa, plerumque siluarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaresq. eius angusto in loco equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt. iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silue texerunt. sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix, copias suas iudicio non conduxerit, quod prælio dimicandum non existimauerit; an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certe, clam dimissis per agros nuncijs, sibi quemque consulere iussit: quorum pars in Arduennam siluam, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, ij in insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consuerunt. multi, ex suis finibus egressi, se, suaque omnia alienissimis crediderunt. Catiuulcus, rex dimidiæ partis Eburonum, qui vna cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimauit. Segni, Condrusiq., ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Treuirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neue omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, caussam esse vnam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se vt reducerentur, imperauit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum, negauit. tum, copijs in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit.

contulit. id castelli nomen est. hoc ferè est in mediis Eburonum finibus, vbi Titurius, atq. Aurũculeius, hiemandi causſa conſederant. hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæſar, tum quod ſuperioris anni munitiones integræ manebant, vt militum laborem ſubleuaret. præſidio impedimentis legionem XIV. reliquit, vnam ex iis III. quas proximè conſcriptas ex Italia tranſduxerat. ei legioni caſtriſq. Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosq. equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III. ad Oceanum verſus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficiſci iubet, C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit: ipſe, cum reliquis tribus ad flumen Scaldium, quod influit in Moſam, extremaſq. Arduennæ partes, ire conſtituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. diſcedens, poſt diem VII. ſeſe reuerſurum, confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præſidio relinquebatur, deberi frumentum ſciebat: Labienum, Treboniumq. hortatur, ſi Reip. commodo facere poſſint, ad eam diem reuertantur; vt, rurſus communicato conſilio, exploratiq hoſtium rationibus, aliud initium belli capere poſſint. erat, vt ſupra demonſtrauimus, manus certa nulla, non præſidium, nõ opidum, quod ſe armis defenderet, ſed in omnes partes diſperſa multitudo: vbi cuiq. aut vallis abdita, aut locus ſilueſtris, aut palus impedita ſpem præſidij aut ſalutis aliquam offerebat, conſederat. hæc loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in ſumma exercitus tuenda, (nullum enim poterat, vniuerſis perterritis ac diſperſis, periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſeruandis; quæ tamen ex parte res ad ſalutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos lon-

gius euocabat; ac siluæ incertis occultisq́ itineribus, confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendiq. erant milites. si continere ad signa manipulos vellet, vt instituta ratio & consuetudo exercitus R. postulabat; locus ipse erat præsidio Barbaris; neq. ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia. At in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur: vt potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad vlciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuncios dimittit, omnes euocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; vt potius in siluis Gallorum vita, quam legionariorum, periclitaretur; simul vt, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore stirps ac nomẽ ciuitatis tollatur. magnus vndiq. numerus celeriter cõuenit. hæc in omnibus Eburonũ partibus gerebantur; diesq. appetebat VII. quem ad diem Cæsar, ad impedimenta legionemq. reuerti, constituerat. hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, vt demõstrauimus, manus erat nulla, quæ paruam modo timoris causſam afferret. trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atq. vltro omnes ad prædam euocari. cogunt equitum II. millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros atq. Vsipetes, supra docuimus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibusq́, XXX. millibus passuum infra eum locum, vbi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi Barbari, potiuntur. inuitati præda,

longius

longius procedunt, non hos palus, in bello latrociniisque natos, non siluæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemq. exercitum discessisse cognoscunt. atque vnus ex captiuis, Quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? III. horis Atuatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsidij tantum est vt ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt; ipsi Atuatucam contendunt, vsi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, VII. die diffidens, Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque vlla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam, pene obsessionem appellabant; siquidem ex castris egredi non liceret; nullum huiusmodi casum exspectans, quo, IX. oppositis legionibus, maximoq. equitatu, dispersis ac pene deletis hostibus, in millibus passuum III. offendi posset; V. cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra, vnus omnino collis intererat. complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant, circiter CCC. sub vexillo vna mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt, protinusq. eodem illo, quo venerãt, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur:

nec prius sunt visi obiectis ab ea parte siluis, quam castris appropinquarent, vsque eo, vt, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri re noua perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent: ægrè nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioq. defendit; totis trepidatur castris, atque alius ex alio causſam tumultus quærit: neque, quo signa ferantur, neq. quam in partem quisque conueniat, prouident. alius iam capta castra pronunciat; alius, deleto exercitu atq. Imperatore, victores barbaros veniſſe contendit; plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt; Cottaq. & Tituri calamitatem qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio Barbaris, vt ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium. perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat æger in præsidio relictus P. Sextius Bibaculus, qui primum pilum apud Cæsarē duxerat, cuius mentionem superioribus prœliis fecimus; ac diem iam v. cibo caruerat. hic, diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atq. in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atq. in porta consistit. sequuntur hunc cēturiones eius cohortis, quæ in statione erat. paulliſper prœlium vna sustinent. relinquit animus Sextium grauibus acceptis vulneribus. ægre, per manus tractus, seruatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant tantum vt in munitionibus consistere audeant, speciemq. defensorum præbeant. interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic

verò

verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. modò conscripti, atq. vsus militaris imperiti ad tribunum mil. centuriones que ora conuertunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, quin rei nouitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt, redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse, ex captiuis cognouerant. postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in signa manipulosque coniiciunt. eo magis timidos perterrent milites. alij, cuneo facto, vt celeriter perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sint castra: etsi pars aliqua circumuenta ceciderit, ad reliquos seruari posse confidunt: alij, vt in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo vna profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio, Equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad vnum in castra perueniunt omnes. hos subsecuti calones, equitesque, eodem impetu, militum virtute seruantur. alij, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc vsu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant, consilio permanere, vt se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis viderant, celeritatem imitari potuerunt; sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum non nulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, caussa virtutis, in superiores erant ordines huius legionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra peruenit; pars à Barbaris circum-

uenta, periit. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in siluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, vt ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. sic omnium animos timor præoccupauerat, vt, pæne alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum se ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. quem timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus, vnum, quod cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit, multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vallo, portisq. castrorum Barbaros auertissent. quarum omnium rerum maximè admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, vt Ambiorigu fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium, obtulerant. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebãtur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: vt, si qui etiam in præsentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum uideretur. ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diuiso equitatu, vt non modò visum ab se

Ambiori-

Ambiorigem in fuga captiui, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, vt, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, pænè naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris, ac siluis, aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus, alias regiones, partesque peteret, non maiore equitum præsidio, quam I V. quibus solis vitam suam committere audebat. tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reduxit; concilioque in eum locum Galliæ indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone, qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumpsit. non nulli, iudicium veriti, profugerunt: quibus cum aqua atque igni interdixisset, I I. legiones ad fines Treuirorum, I I. in Lingonibus, V I. reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit; frumentoque exercitui prouiso, vt instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

I 5 C. IV.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO, LIBER VII.

QVIETA Gallia, Cæsar, vt constituerat, in Italiã ad conuentus agendos proficiscitur. vbi cognoscit de P. Clodij cæde; de Senatu q. consulto certior factus, vt omnes Italiæ iuniores conjurarent, delectum tota prouincia habere instituit. eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur, addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; retineri vrbano motu Cæsarem, neq. in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsi occasione, qui iam ante se populi R. imperio subiectos dolerent, liberius atq. audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliæ conciliis, siluestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos recidere posse, demonstrant; miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus, ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. eius in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, vt Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile, quod neq. legiones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque Imperator sine præsidio ad legiones peruenire possit. postremo, in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemq.

tatemq., quam à maioribus acceperint, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis caussa, recusare; principesq. se ex omnibus bellum facturos pollicentur, & quoniam in præsentia obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, ut iureiurando ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, quod more eorum grauissima cærimonia continetur, ne facto initio belli, à reliquis deserantur. tũc, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio discedituꝛ. vbi ea dies venit, Carnutes Cotuato, & Conetodunno ducibus, desperatis hominibus Genabum dato signo concurrunt; ciuesq. Romanos, qui negotiandi caussa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam, honestum Equitem Romanum, qui rei frumentariæ, iussu Cæsaris, præerat, interficiunt; bonaq. eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliæ ciuitates fama perfertur. nam, vbi maior atq illustrior incidit res, clamore per agros regionesq., significant; hunc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt; vt tunc accidit. nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam caussam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facile eos incẽdit. cognito eius consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, reliquisq. principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex opido Gergouia. non tamen desistit; atq. in agris habet delectum egentium ac perditorum. hac coacta manu, quoscumque adit ex ciuitate,

in suam sententiam perducit. hortatur, vt, communis libertatis causſa, arma capiant: magnúq. coactis copiis, aduersarios suos, à quibus paullo ante erat eiectus, expellit ex ciuitate; Rex ab suis appellatur; dimittit quoquouersus legationes: obtestatur, vt in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosq. omnes, qui Oceanũ attingunt adiungit. omnium consensu ad eum defertur imperium. qua oblata potestate, omnibus iis ciuitatibus obsides imperat, certum numerũ militum celeriter ad se adduci iubet. armorũ quantum quæq. ciuitas domi; quodq. ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatui studet: summæ diligentiæ summã imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore cõmisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de causſa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit, vt sint reliquis documẽto & magnitudine pœnæ perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarũ, in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostiũ copias sustinere possint. Ædui de cõsilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusq. subsidio Biturigibus mittũt: qui cùm ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis diuidit, paucos dies ibi morati, neq. flumen transire ausi, domũ reuertunt: legatiq. nostris renunciant, se, Biturigum perfidiam veritos, reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, vt si flumen trãsissent, vna ex parte ipsi, altera Aruerni se circumsisterent. id ea ne de causſa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil

nobis

nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, cùm iam ille virtute Cn. Pompeÿ urbanas res commodiorē in statum peruenisse intelligeret, in Transalpinam Galliā profectus est. eo cùm venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. nam, si legiones in prouinciam accerseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet: ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat. interim Lucterius Cadurcus, in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat: progressus in Nitiobriges, & Gabalos, ab utriq. obsides accipit, &, magna coacta manu, in prouinciam Narbonem versus, eruptionem facere contēdit. qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis anteuertēdum existimauit, ut Narbonem proficisceretur. eò cùm venisset, timentes cōfirmat; præsidia in Ruthenis, Prouincialibus, Volcis, Artomicis, Tolosatibus, circumq. Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit; partem copiarum ex prouincia, supplementumq., quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorū contingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, represso iam Lucterio & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: et si mōs Gebenna, qui Aruernos ab Heluiis discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediebat: tamen discussa niue VI. in altitudinem pedum, atq. ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorū peruenit. quibus oppressis inopinantibus quod se Gebenna, ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidē homini umquā eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quam latissimè possent, vagentur,

gentur, & quammaximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumsistunt: atq. obsecrant, vt suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim cùm videat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos versus. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quod, hæc de Vercingetorige vsu ventura, opinione præceperat, per caussam supplementi, equitatusq. cogendi, ab exercitu discedit; Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, vt in omnes partes equites quàm latissimè peruagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus, suis inopinantibus, qua maximis potest itineribus Viennam peruenit. ibi nactus recentem equitatum, quē multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neq. nocturno itinere intermisso, per fines Heduorum in Lingones contendit; vbi II. legiones hiemabant; vt, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilij, celeritate præcurreret. eo cùm peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq. in vnum locum omnes cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nunciari posset. hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum opidum, quos ibi, Heluetico prælio victos, Cæsar collocauerat, Æduisq. attribuerat, oppugnare instituit. magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis vno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. præstare visum est tamen, omnes

omnes difficultates perpeti, quàm, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. itaque, cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturq. vt in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. altero die cùm ad opidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria vteretur, oppugnare instituit. idq. biduo circumuallauit. tertio die missis ex opido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci, DC. obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipse, vt quamprimum iter faceret, Genabum Cærnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, cùm lõgius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi caussa, quod eo mitterent, comparabant. huc biduo Cæsar peruenit; &, castris ante opidum positis, diei tempore excluſus, in posterum oppugnationem differt; quæq. ad eam rem vsui sint militibus imperat; &, quod opidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex opido profugerent, II legiones in armis excubare iubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex opido egressi, flumen transire cœperunt. qua re per exploratores nunciata, Cæsar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis, intromittit; atque opido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiæ multitudinis fugam incluserant. Opidum diripit, atque incendit; prædam militibus donat, exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, vbi de Cæsaris

saris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atq. obuiam Cæsari proficiscitur. ille, opidum Biturigum, positum in via, Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex opido, cùm legati ad eum venissent, oratum, vt sibi ignosceret, suæq. vitæ consuleret; vt celeritate reliquas res conficeret, qua pleraq. erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari, iubet. parte iam obsidum transdita, cum reliqua administrarentur, cẽturionibus & paucis militibus intromissis, qui arma iumentaq. conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis anteceſſerat: quem simulatq. opidani conspexerunt, atq. in spem auxilij venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere, cœperunt. Centuriones in opido, cùm ex significatione Gallorum noui aliquid ab iis iniri consilij intellexissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suosq. omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet, prœliumq. equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CD. submittit: quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam coniecti, multis amissis, seſe ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus opidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseq. ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad opidum Auaricum, quod erat maximum munitissimumq. in finibus Biturigum atq. agri fertilissima regione, profectus est: quod, eo opido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturũ confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad conciliũ conuocat. docet, longè alia ratione esse bellum gerendum, atq. antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, vt

pabulatione

pabulatione & commeatu Romani prohibeantur: id esse facile, quod equitatu ipsi abundent; & quod anni tempore subleuentur. pabulum secari non posse, necessariò dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis caussa, rei familiaris cõmoda negligenda, vicos, atq. ædificia incendi oportere, hoc spatio à Boia quo quo versus, quo pabulãdi caussa adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius à castris progressuros. neque interesse, ipsos ne interficiant, impedimentisue exsuant, quibus amissis bellum geri non possit: præterea, opida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita, ad copiam commeatus, prædamq. tollendam. hæc si grauia, aut acerba videantur, multo illa grauius æstimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis. Omnium consensu hac sententia probata, vno die amplius XX. vrbes Biturigũ incenduntur. hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatij proponebãt, quod se, prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos cõfidebant. deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbũt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ vrbem, quæ & præsidio & ornamẽto sit ciuitati suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, vnum habeat & perangustum aditum.

datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, & precibus ipsorum, & misericordia vulgi, defensores idonei opido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludibus siluisq. munitum, ab Auarico longe millia passuum XV. ibi per certos explorateres ei singula diei tempora, quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat: &, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesq. obseruabat, dispersósque, cum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat: etsi quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, vt incertis temporibus, diuersisque itineribus iretur. castris ad eam partem opidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine & palude aditum, vt supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumuallare loci natura prohibebat. de re frumentaria Boios, atque Aeduos adhortari non desistit: quorum alteri, quod nullo studio agebãt, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis ædificiorum, vsque eo, vt complures dies milites frumento caruerint, &, pecore è longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi R. maiestate, & superioribus victoriis indigna quinetiam Cæsar cum in opere singulas legiones appellaret, &, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; vniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante meruisse, vt nullam ignominiam acciperent,

numquam infecta re discederent; hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare, omnes perferre acerbitates, quàm non ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. hæc eadem centurionibus, tribunisque mil. mandabant, vt per eos ad Cæsarem deferrentur. Cùm iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum, cum equitatu expeditisque, qui inter equites præliari consuessent, insidiarum caussa eo profectum; quo nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus ad hostium castra mane peruenit illi, celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros impedimentaque sua, in artiores siluas abdiderunt, copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. qua re nunciata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo acclivis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus D: hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in ciuitates, omnia vada ac saltus eius paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, vt, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore; vt qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese offerre cognoscerent. indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum prælij exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos cum sic animo paratos

videret, vt nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorũ vitam sua salute habeat cariorem. sic milites consolatus, eodem die reducit in castra, reliquaq., quæ ad oppugnationẽ opidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix, cùm ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos mouisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent, non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio, accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris cõcessu, quàm ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus, ad hæc respondit: Quod castra mouisset, factũ inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: Quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: Equitum verò operam neque in loco paluſtri desiderari debuisse, & illic fuisse vtilem, quo sint profecti: Summam imperij se consulto nulli discedentẽ tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandũ impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem, studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interuenerint, fortunæ; si alicuius indicio vocati, huic habendã gratiam, quod & paucitatẽ eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint; qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis, explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur: quod vt intelligatis, inquit, sincere à me pronũciari, audite Romanos milites. producit seruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, vinculisq. excruciauerat.

rat: ij, iam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt: fame, & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopiæ premi, nec iam vires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse: itaq. statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione opidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis. quem proditionis insimulatis: cuius opera, sine vestro sanguine, tãtum exercitum victorem fame pæne consumptum videtis. quem turpiter se ex hac fuga recipiẽtem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione bellum administrari posse. statuunt, vtx. millia hominum delecta ex omnibus copiis in opidũ submittantur: nec solis Biturigibus communẽ salutem committendam censent: quod pæne in eo, si opidum retinuissent, summam victoriæ cõstare intelligebant. Singulari militum nostrorũ virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebãt, vt est summæ genus sollertiæ, atq. ad omnia imitanda, atq efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. nam & laqueis falces auertebant, quas cùm destinauerãt, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atq. omne genus cuniculorum notum atq. vsitatum est. totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atq. has coriis intexerant. tum, crebris diurnis nocturnisq. eruptionibus, aut aggeri ignẽ inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinẽ, quãtum

has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant: & apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusq. appropinquare prohibebant. Muri autẽ omnes Gallici hac fere forma sunt. Trabes directæ, perpetuæ, in longitudinem, paribus interuallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. ea reuinciuntur extrorsus, & multo aggere vestiuntur. ea autem, quæ diximus, interualla grandibus in fronte saxis effarciuntur. iis collocatis & coagmentatis, alius insuper ordo adiicitur, vt idem illud interuallum seruetur, neque inter se contingant trabes, sed, paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interiectis, arte contineantur. sic deinceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc enim in speciem, varietatemq. opus deforme non est, alternis trabibus, aut saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant. tum, ad vtilitatem, & defensionem vrbium, summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus reuincta, neque perrumpi, neque distrahi potest. iis tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore luto, frigore, & assiduis imbribus turbarentur, tamen continenti labore omnia hæc superauerunt, & diebus XXV. aggerem, latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX. exstruxerunt cum is murum hostium pæne contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullo ante III. vigiliam est animaduersum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. eodemq. tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab vtroque latere turrium eruptio fiebat. alij faces, atque aridam

materiem

materiem de muro in aggerem eminus iaciebant; picem alij reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; vt, quo primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium vix ratio iniri posset. tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, duæque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, vt alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremq. interscinderent, omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum cõcurreret cum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, semperq. ipsi recentes defessis succederent, omnemq Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarẽtur; accidit inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, prætermittendum non existimauimus. Quidam ante portam opidi Gallus qui per manus seui ac picis transditas glebas in ignẽ e regione turris proijciebat, scorpione ab latere dextro transiectus, exanimatusq. concidit: hunc ex proximis vnus iacentẽ trãsgressus, eodẽ illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus; quàm restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die, cõsilium ceperunt, ex opido profugere, hortante & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab opido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendũ tardabat. iamq. hoc facere noctu apparabant, cum matres familias

repente in publicum procurrerunt, flentesque proiectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent: quos ad capiendam fugam natura, & virium infirmitas, impediret. vbi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumq. in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt. postero die Cæsar promota turri directisq. operibus, quæ facere instituerat: magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendũ consilium tempestatem arbitratus est. quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosq. languidius in opere versari iussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, vt aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusq. signum dedit. illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumq. celeriter complẽrunt. Hostes, re noua perterriti, muro turribusq. deiecti, in foro ac locis patentioribus, cuneatim constiterunt; hoc animo, vt, si qua ex parte obuiam contra veniretur, acie instructa, depugnarent. vbi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto vndiq. muro circunfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis, vltimas opidi partes contmenti impetu petiuerunt: parsq. ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta. nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. sic, & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. deniq. ex omni eo numero, qui fuit circiter XL. milliũ, vix DCCC. qui, primo clamore

clamore audito, se ex opido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt. quos ille, multa iam nocte, silentio sic ex fuga excepit (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio oriretur) vt procul in via dispositis familiaribus suis, principibusq. ciuitatum, disparandos, deducendosq ad suos curaret, quae cuiq. ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. postero die concilio conuocato, consolatus cohortatusq est, ne se admodũ animo demitterent, néve perturbarentur incommodo non virtute, neq. acie vicisse Romanos, sed artificio quodã & scientia oppugnationis; cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerũ euentus exspectent: sibi nũquam placuisse, Auaricũ defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigũ, & nimia obsequentia reliquorum, vti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturũ: nam, quae ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligẽtia adiuncturũ; atq. vnũ consiliũ totius Galliae effecturũ; cuius consensu ne orbis quidẽ terrarum possit obsistere: idq. se prope iam effectum habere: interea æquum esse, ab iis cõmunis salutis caussa impetrari, vt castra munire instituerent, quo facilius hostium repẽtinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neq. se in occultum abdiderat, neq. conspectum multitudinis fugerat: pluſq. animo prouidere & præsentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Auaricum, post deserẽdum, censuerat. itaq. vt reliquorum imperatorum res aduersæ auctoritatem minuunt; sic huius ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant, eius affirmatione, de reliquis adiungendis ciuitatibus: primumq.

mumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, vt omnia, quæ imperarentur sibi patienda existimarent. nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, vt reliquas ciuitates adiungeret atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. qui Auarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. simul vt deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus; quem, & quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosq. omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti, iubet. his rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur interim Theutomatus, Ollouiconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania cõduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici cõplures dies commoratus, summamq. ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum, ex labore atque inopia, refecit. iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur; & ad hostẽ proficisci constituisset; siue eum ex paludibus, siluisq. elicere, siue obsidione premere posset, legati ad eum principes Aeduorum veniunt, oratum, vt maxime necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem; quod, cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuessent; duo magistratum gerant. & se vterque eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem florentem, & illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, &

magnæ

magnæ cognationis; cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusq. eorum clientelas. quod si diutius alatur controuersia, fore, vti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia atque auctoritate. Cæsar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent; ne tanta, & tam coniuncta populo R. ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim atq. ad arma, descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret; huic rei prævertendum existimauit; &, quod, legibus Aeduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de iure, aut legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit, senatumque omnem, & quos inter controuersia esset, Decetiam ad se euocauit. Cum prope omnis ciuitas eo conuenisset, doceturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; cum leges duos ex vna familia, viuo vtroque, non solum magistratus creari vetarēt, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coegit; Conuictolitanem, qui per sacerdotes, more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. hoc decreto interposito, cohortatus Aeduos, vt controuersiarum ac dissensionum obliuiscerentur, atque, omnibus omissis rebus, huic bello seruirent; eaque, quæ meruissent præmia ab se deuicta Gallia exspectarent, equitatumque omnem, & peditum millia x. sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ caussa disponeret; exercitum in duas partes dimisit.

IV. legiones in Senones, Parisiosq. Labieno ducendas dedit; VI. ipse in Aruernos, ad opidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pōtibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit; cum vterque vtrique esset exercitus in conspectu, fereq. eregione castris castra poneret: dispositis exploratoribus, necubi effecto pōte Romani copias transducerent. erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur: quod non fere ante autumnum Elauer vado transiri soleat. itaque, ne id accideret, siluestri loco castris positis, è regione vnius eorū pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cum II. legionibus in occulto restitit; reliquas copias, cum omnibus impedimētis, vt cōsueuerat, misit, demptis quartis quibusque cohortibus, vt numerus legionum constare videretur. iis, quam lōgissimè possent, progredi iussis; cum iam ex diei tēpore coniecturam caperet, in castra peruēturos; ijsdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibusq. transductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quinctis castris Gergouiam peruenit; equestriq. prælio eo die leui facto, perspecto vrbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non prius agendum constituit, quàm rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope opidum in monte positis, mediocribus circū se interuallis, separatim singularum ciuitatum copias collocauerat; atq. omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici

spici poterat, horribilem speciē præbebat; principesq; earū ciuitatū, quos sibi ad consilium capiendū delegerat, prima luce ad se quotidie cōuenire iubebat; seu quid cōmunicandum, seu quid administrandum videretur: neque vllum fere diem intermittebat, quin, equestri prælio interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorū, periclitaretur. Erat e regione opidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atq. ex omni parte circuncisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes videbātur. sed is locus præsidio ab iis nō nimis firmo tenebatur. tamē silentio noctis Cæsar, ex castris egressus, priusquā subsidiū ex opido venire posset, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit; fossamq. duplicē duodenūm pedū a maioribus castris ad minora perduxit: vt tuto ab repentino hostium incursu etiā singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergouiā gerūtur, Conuictolitanis Aeduus, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescētibus colloquitur: quorum erat princeps Litauicus, atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. cum iis præmium communicat, hortaturq. eos, vt se liberos, & imperio natos, meminerint: vnā esse Aeduorum ciuitatē, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat: eius auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse non nullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, vt iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Aedui de suo iure, & de legibus ad Cæsarē disceptaturi quam Romani ad Aeduos, veniant: celeriter adolescentibus, & ratione magistratus, & præmio deductis, cum se vel principes eius consilij fore profiteri eius:

ratio

ratio perficiendi quærebatur: quod ciuitatem temere ad
suscipiendum bellum adduci posse, non confidebant. pla-
cuit, vt Litauicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bel-
lum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret,
fratresq. eius ad Cæsarem præcurrerent: reliqua, qua ra-
tione agi placeat, constituunt. Litauicus, accepto exerci-
tu, cum millia passuum circiter XXX. ab Gergouia abes-
set, conuocatis subito militibus, lacrymans, Quo proficisci-
mur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas
omnis interijt; principes ciuitatis, Eporedorix, & Virdu-
marus, insimulati proditionis, ab Romanis, indicta caus-
sa, interfecti sunt. hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæ-
de fugerunt nam ego, fratribus atque omnibus propinqui
meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronun-
ciare. producuntur ij, quos ille edocuerat, quæ dici vellet:
atq. eadem, quæ Litauicus pronunciauerat, multitudini
exponũt: multos equites Aeduorum interfectos, quod col-
loquti cum Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudi-
nem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse.
conclamant Aedui, & Litauicum obsecrant, vt sibi con-
sulat. quasi vero inquit ille, consilij sit res, ac non necesse
sit nobis Gergouiam contendere, & cum Aruernis nosmet
coniungere. an dubitamus, quin, nefario facinore admis-
so Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proin-
de, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem
qui indignissime interierunt; atq. hos latrones interficia-
mus. ostendit ciues Rom. qui eius præsidij fiducia una erãt.
continuo magnum numerum frumenti, commeatusq; di-
ripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota
ciuitate Aeduorum dimittit: eodem mendacio, de cæ
de equitum, & principum, permouet: hortatur, vt simili ra-
tione, atq. ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Epo-

redorix

redorix Aeduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & una Virdumarus, pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Diuitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter se de principatu contentio, & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. ex iis Eporedorix, cognito Litauici consilio, media ferè nocte rem ad Cæsarem defert; orat ne patiatur, ciuitatem prauis adolescentium consiliis, ab amicitia populi R. deficere: quod futurum prouideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento æstimare posset. magna affectus sollicitudine hoc nuncio, Cæsar, quod semper Aeduorum ciuitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV. equitatumq. omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quod res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus II castris præsidio relinquit. fratres Litauici, cum comprehendi iussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Aeduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit: interdicitq. omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, & Virdomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare, iubet iis cognitis, & Litauici fraude perspecta, Aedui manus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus

nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar nuncijs ad ciuitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusq. horis noctis exercitui, ad quietem datis, castra ad Gergouiã mouit. medio ferè itinere, equites à Fabio missi, quãto res in periculo fuerit, exponunt: summis copijs castra oppugnata demonstrant: cùm crebro integri defessis succederent, nostrosq. assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atq. omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno vsui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluteosq. vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. iis rebus cognitis, Cæsar summo studio militum, ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Æduj, primis nuncijs à Litanico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios auaritia, alios iracundia & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, vt leuem auditionem habeat pro re comperta. bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt; in seruitutem abstrahunt. adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemq. ad furorem impellit, vt, facinore admisso sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex opido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exsuunt; repugnãtes diem noctemq obsident: multis vtrimq interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. interim, nuncio allato, omnes eorũ milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt

ad

ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litauici, fratrumq. bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgãdi gratia, mittunt: hæc faciunt, recuperandorũ suorum caussa: sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, ciuitatesq. reliquas legationibus sollicitant. quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quàm mitissimè potest, legatos appellat: nihil se, propter inscientiam leuitatemq. vulgi, grauius de ciuitate iudicare, neq. de sua in Æduos benevolentia deminuere. ipse, maiorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur, consilia inibat. quemadmodũ à Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitũ contraheret; ne profectio, nata à timore defectionis, similis fugæ videretur. hæc cogitãti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. nam cum minora in castra, operis perspiciendi caussa, venisset, animaduertit, collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus, quærit ex perfugis caussam. quorũ magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod eam ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope æquum. sed siluestre, & angustum, quæ esset aditus ad alteram partem opidi: vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, vno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pænè circumuallati, atque omni exitu & pabulatione intercluſi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige euocatos. Hac re cognita, Cæsar mittit cõplures equitum turmas eo de media nocte: iis imperat, vt paullo tumultuosius omnibus in locis peruagarentur: prima luce,

magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumq. produci, eque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumuehi iubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis caussa vagarentur. longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. hæc procul ex opido videbantur, vt erat à Gergouia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem vnam eodem iugo mittit, & paullum progressam inferiore loco constituit, siluisq. occultat. augetur Gallis suspicio. atque omnes illo munitionum copiæ transducuntur. vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisq. signis militaribus, raros milites, ne ex opido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora transducit: legatisq., quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, vt contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc vna celeritate posse vitari. occasionis esse rem, non prælij. his rebus expositis, signũ dat, & ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit. Opidi murus ab planicie, atq. initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, ∞ CC. passus aberat. quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. à medio ferè colle in longitudine, vt natura montis ferebat, ex grandibus saxis VI. pedũ murũ, qui nostrorũ impetum tardaret, produxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis vsque ad murum opidi densissimis castris compleuerant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perueniunt, eamq. transgressi, trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiẽdis castris celeritas, vt Theutomatus, rex Nitiobrigum,

brigum, subito in tabernaculo oppressus, vt meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantiũ militũ eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iussit: legionisq. decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisq., vt erat à Cæsare præceptum, retinebantur. sed, elati spe celeris victoriæ, & hostiũ fuga, superiorumq. temporum secundis prœliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerũt, quam muro opidi portisq. appropinquarunt. tum verò ex omnibus vrbis partibus, orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cùm hostes intra portas esse existimarẽt, sese ex opido eiecerunt. Matres familias de muro vestem argentumq. iactabant; & pectore nudo prominẽtes, passis manibus obtestabantur Romanos, vt sibi parcerent; neu, sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerẽt. non nullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius, centurio legionis LIX. quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricẽsibus præmiis, neq. commissurum, vt prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares, atq. ab iis subleuatus, murum adscẽdit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. interim ij, qui ad alteram partem opidi, vt supra demonstrauimus, munitionis caussa, conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, opidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno cõcursu eo cõtenderunt. eorum vt quisque primus venerat, sub muro consistebant, suorumq. pugnantiũ numerũ augebat. quorum cum magna

multitudo conueniſſet, matresfamilias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, &, more Gallico, paſſum capillum oſtentare, liberosq. in conſpectum proferre, cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: ſimul, & curſu, & ſpatio pugnæ defatigati, non facile recentes atq. integros ſuſtinebant. Cæſar, cum iniquo loco pugnari, hoſtiumq. augeri copias videret, præmetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris præſidio reliquerat, mittit, vt cohortes ex caſtris celeriter educeret, & ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret: vt, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet, quo minus libere hoſtes inſequerentur, terreret. ipſe paullum ex eo loco cum legione progreſſus, vbi conſiterat, euentum pugnæ exſpectabat. cum acerrime cominus pugnaretur; hoſtes loco, & numero; noſtri virtute confiderent: ſubito ſunt Ædui viſi, ab latere noſtris aperto; quos Cæſar ab dextra parte alio adſcenſu, manus diſtinendæ cauſſa miſerat. q̃ ſimilitudine armorum vehementer noſtros perterruerunt: ac, tametſi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſueuerat, tamen id ipſum ſui fallendi cauſſa milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quiq. vna murum adſcenderant, circumuenti atq. interfecti, de muro præcipitantur. M. Petreius, eiuſdem legionis centurio, cùm portas exſcindere conatus eſſet, à multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erãt, Quoniam, inquit, me vna vobiſcum ſeruare nõ poſſum, veſtræ quidem certè ſaluti proſpiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis conſulite. ſimul irrupit in medios hoſtes; duobusq. interfectis, reliquos à porta paullum ſubmouit.

conantibus

conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meæ vitæ subuenire conamini, quem iam sanguis, viresque deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, vosq. ad legionem recipite. ita pugnans post paullum concidit, ac suis saluti fuit. nostri, cùm undique premerentur, XLVI. centurionibus amissis, deiecti sunt loco. sed intolerantius Gallos insequentes legio X. tardauit, quæ pro subsidio paullo æquiore loco constiterat. hanc rursus XIII. legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. legiones, vbi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paullo minus DCC. desiderati postero die Cæsar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatemque militum reprehendit; quod sibi ipsi iudicauissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque, signo recipiendi dato, constitissent, neque à tribunis mil. legatisq. retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cùm, sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus opidi tardare potuisset: tantopere licentiam, arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quàm imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam, & continentiam, quàm virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc caussam animo permouerentur, neu, quod iniquitas loci

attulisset, id virtuti hostium tribuerent: eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. cum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. cùm hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq. animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra mouit. ne tum quidem insecutis hostibus, III. die ad flumen Elauer pontem refecit, atque exercitum transduxit. ibi à Virdumaro, atq. Eporedorige Æduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Æduos profectum: opus esse & ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidiam Æduorū Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. discedentibus his breuiter sua in Æduos merita exposuit, quos, & quam humiles accepisset, compulsos in opida, multatos agris, omnibus ereptis sociis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, & quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset; vt non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur. his datis mandatis, eos ab se dimisit. Noniodunum erat opidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, huius belli caussa in Italia atque Hispania coemptorum, miserat. eo cum Eporedorix, Virdumarusq. venissent, & de statu ciuitatis

citatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est opidum apud eos maximæ auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem, de pace & amicitia concilianda, publicè missos; non prætermittendum tantum commodum existimauerunt. itaq., interfectis Nouioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris caussa conuenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt; opidum quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset vsui Romanis, incenderunt: frumenti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine, atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodias q. ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, iniyciendi timoris caussa, ostentare cœperunt; si aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia, ex Prouincia expellere possent. quam ad spem multum eos adiuuabat, quod Liger ex niuibus creuerat, vt omnino vado transiri non posse videretur. quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, vt prius, quam essent maiores eo copiæ coactæ, dimicaret. nam vt commutato consilio iter in Prouinciam conuerteret, id ne tum quidem necessario faciundũ existimabat, cum infamia atq. indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adiungi Labieno, atq. iis legionibus, quas vna miserat, vehementer cupiebat. itaq., admodum magnis diurnis atq. nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionẽ, ad Ligerim peruenit; vadoq. per equites inuento, pro rei necessitate, opportuno, vt brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi

ab aqua esse possent, dispositio equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumq. in agris, & copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, vt esset impedimentis præsidio cum IV. legionibus Lutetiam proficiscitur. id est opidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. summa imperij transditur Camulogeno Aulerco, qui propè confectus ætate, tamẽ, propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus: is, cùm animaduertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atq; illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosq. transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus atq. aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animaduertit, silentio è castris III. vigilia egressus, eodẽ, quo venerat, itinere Melodunum peruenit. id est opidum Senonum in insula Sequanæ positum, vt paullo ante Lutetiam diximus. deprehensis nauibus circiter L. celeriterq. coniunctis, atq. eo militibus impositis, & rei nouitate perterritis opidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione opido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes rescinderant, exercitum transducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes, re cognita ab iis, qui à Melodunо profugerant, Lutetiam incendi, pontesq. eius opidi rescindi iubent; ipsi, profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt. iam Cæsar à Gergouia discessisse

audiebatur:

audiebatur: iam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Galliq. in colloquiis, interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atq. aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longè aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque iam, vt aliquid acquireret, prælioque hostes lacesseret, sed vt incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato atq. instructo exercitu tenebat. tum legiones, à præsidio atq. impedimentis intercluſas, maximum flumen distinebat. tantis subitò difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat: itaque, sub vesperum concilio conuocato, cohortatus, vt ea, quæ imperasset, diligenter industrieq. administrarent, naues, quas à Melodunо deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; & prima confecta vigilia, IV. millia passuum secundo flumine progredi silentio, sibique se exspectari, iubet. V. cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: V. eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas in eandem partem mittit. ipse post paullo, silentio egressus cum III. legionibus, eum locum petit, quo naues appelli iusserat: eo cùm esset ventum, exploratores hostium, vt omni fluminis parte erant dispositi inopinãtes, quod magna subitò erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur, exerci-

tus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Vno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumq. remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites nauibus transportari. quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atq. omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam, & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, vt suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum prælij. primo concursu, ab dextero cornu, vbi VII. legio consliterat, hostes pelluntur, atque in fugam coniiciuntur: ab sinistro, quem locum XII. legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis, concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. at, incerto etiam nunc exitu victoriæ, cum VII. legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ij, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, cum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque

nostrorum

nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. sic, cum suis fugientibus permisti, quos non siluæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum: vbi impedimenta totius exercitus relicta erant. inde, cum omnibus copijs, ad Cæsarem peruenit. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circumittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas ciuitates nituntur: nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt a Vercingetorige Ædui, vt ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt, vt ipsis summa imperij transdatur: &, re in controuersiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. eodem conueniunt vndiq. frequentes. multitudinis suffragijs res permittitur. ad vnum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerũt; illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treuiri, quod aberãt longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. magno dolore Ædui ferunt se deiectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiam in se requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inuiti, summæ spei adolescentes, Eporedorix, & Virdumarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV. millia numero, celeriter cõuenire iubet. peditatu, quẽ ante habuerit, se fore cõtentum dicit; neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere:

prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaq. incẽdant; qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq. se consequi videant. His constitutis rebus, Aeduis, Segusianisq., qui sunt finitimi ei prouinciæ, X. millia peditũ imperat. huc addit equites DCCC. his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus iubet, altera ex parte Gabalos, proximosq. pagos Aruernorum in Heluios, item Ruthenos, Cadurcosq. ad fines Volcarum, Aremicorumq. depopulandos mittit. hic nihilo minus clandestinis nunciis legationibusq. Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum à superiore bello resedisse, sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis prælio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, compluribusq. aliis interfectis, intra opida muroſque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura, & diligentia, suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, & intercluſis omnibus itineribus, nulla re ex Prouincia atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: equitesq. ab his accersit, & leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueuerant. Eorum aduentu, quod minus idoneis equis vtebantur, à tribunis mil. reliquisque sed & equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germanisq. distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Aruernis, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt. magno horum coacto numero, cum

ro, cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium prouinciæ ferri posset, circiter millia passuum x. ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit; conuocatisq. ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in Prouinciam Romanos, Galliaq. excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici. maioribus enim coactis copiis reuersuros, neque finem belli facturos; proinde, agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse: sin, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri: nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. conclamant equites sanctissimo iureiurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. probata re, atque omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. qua re nunciata, Cæsar suum quoque equitatum, tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. pugnatur una omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar, aciemque conuerti iubebat. quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat. tandē Germani ab dextro latere, summum iugum nacti, hostes loco depellunt,

lunt, fugientes vsque ad flumen, vbi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat persequuntur, complureſque interficiunt qua re animaduersa, reliqui, ne circumuenirentur, veriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus, præfectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitiis habuerat; & Cauarillus, qui, post defectionem Litauici, pedestribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, vt pro castris collocauerat, reduxit; protinusq. Alesiam, quod est opidum Mandubiorum, iter facere cœpit: celeriterq. impedimenta ex castris educi, & se subsequi iussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusq. legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum, circiter III. millibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. perspecto vrbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumuallare instituit. ipsum erat opidum in colle summo, admodum edito loco, vt, nisi obsidione, expugnari non posse videretur cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina subluebant. ante id opidum planicies circiter millia passuum III. in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio, opidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant; fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedum produxerant. eius munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI∞ passuum tenebat. castra opportunis

locis

locis erant posita; ibiq. castella XXIII. facta, in quibus castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidiis tenebantur. opere instituto, fit equestre prælium in ea planicie, quam intermissam collibus III. millium passuum in longitudinem patere, supra demonstrauimus. summa vi ab vtrisque contenditur. laborantibus nostris, Cæsar Germanos submittit, legionesq. pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti, seipsi multitudine impediunt; atque, angustioribus portis relictis, coartantur. Germani acrius vsque ad munitiones sequuntur. fit magna cædes: nō nulli, relictis equis, fossam transire, & maceriam transcendere, conantur. paullum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoueri iubet. nō minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur: veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. non nulli perterriti in opidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat, vt suam quisque eorum ciuitatem adeat, omnesq., qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogāt: sua in illos merita proponit; obtestaturque, vt suæ salutis rationem habeant; neu se de cōmuni libertate optime meritum in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX. delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumētum se exigue dierum XXX. habere, sed paullo etiam longius tolerare posse, parcendo. his datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum,

termissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se ferri, iubet; capitis pœnam iis, qui nõ paruerint, cõstituit. pecus, cuius magna erat ab Mandubiis cõpulsa copia, viritim distribuit; frumentũ parce, & paullatim, metiri instituit; copias omnes, quas pro opido collocauerat, in opidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ exspectare, & bellum administrare, parat. quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. fossam pedum X X. directis lateribus duxit; vt eius solum tantumdem pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus C D. reduxit: id hoc consilio, quoniam tantũ esset necessario spatium complexus, ne facile totum opus militum corona cingeretur; ne de improuiso, aut nocte ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos coniicere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas, XV. pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine deriuata, compleuit. post eas aggerem, & vallum XII. pedum exstruxit. huic loricam, pinnasque adiecit, grandibus ceruis, eminentibusque ad commissuras pluteorum, atque aggeris: qui adscensum hostium tardarent, & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent. erat vno tempore, & materiari, & frumẽtari, & tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atq. eruptionem ex opido pluribus portis facere, summa vi conabantur. quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum, haud admodum firmis ramis accisis, atque horum delibratis, atque præacutis cacu-

tis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. quini erant ordines coniuncti inter se, atque implicati; quo qui intrauerãt, se ipsi acutissimis vallis induebant. hos Cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincũcem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad summum fastigio. huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demittebantur; ita, vt non amplius IV. digitis ex terra eminerent. simul, confirmandi & stabiliendi caussa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur; reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. huius generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabãt. id ex similitudine floris lilium appellabãt. ante hæc taleæ pedẽ longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur; mediocribusq. intermissis spatiis, omnibus locis differebãtur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit æquissimas, pro loci natura XIV. millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, vt ne magna quidẽ multitudine, si ita accidat, eius discessu munitionum præsidia circumfundi possent, neu cum periculo ex castris egredi cogerentur; dierum XXX. pabulum frumentumq. habere omnes conuectum iubet. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, nõ omnes, qui arma ferre possent, vt censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt; sed certum numerum cuique ciuitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumẽti rationem habere, possent. imperant Aeduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambiuaretis, Aulercis Iran-

cis Brannouicibus, Brannouiis millia XXXV. parem numerum Aruernis, adiunctis Heleuteris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Aruernorum esse consueuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xanthonibus, Ruthenis, Carnutibus XII. millia, Bellouacis X. totidem Lemouicibus, octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Heleuteris Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrogibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV. millia, Bellocassis, Lexouiis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis, & Boijs XXX; vniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq; eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismij, Lemouices, Veneti Vnelli, sena ex his Bellouaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neq. cuiusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen à Commio, pro eius hospitio II. millia miserunt. huius opera Commij, ita vt antea demonstrauimus, fideli, atque vtili superioribus annis erat vsus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat; iura legesq. reddiderat: atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen vniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, vt neque beneficiis neque amicitiæ memoria mouerentur; omnesque & animo, & opibus in id bellum incumberent. coactis equitum IIX. millibus, & peditum circiter CCXL. hæc in Æduorum finibus recensebantur; numerusq; inibatur: præfecti constituebantur: Commio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Aruerno, consobrino Vercingetorigis, summa imperij transditur, ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur,

buuntur, quorũ consilio bellum administraretur. omnes alacres, & fiduciæ pleni, ad Alesiam proficiscuntur. nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatusq. cernerentur. at ij, qui Alesiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia exspectauerant, consumpto omni frumento, inscij, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem: pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter eius singularem ac nefariam crudelitatem. hic, summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditionis nomine appellant: neque hos habendos ciuium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum iis mihi res sit, qui eruptionem probãt: quorum in consilio omniũ vestrum consensu pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, nõ virtus, inopiam paullisper ferre non posse: qui se ultro morti offerat, facilius reperiuntur, quã qui dolorẽ patienter ferant. atq. ego hanc sentẽtiam probarem; nam apud me multum dignitas potest: si nullã, præterquam vitæ nostræ, iacturam fieri viderem. sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrũ auxilium concitauimus. quid, hominum millibus LXXX. vno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si pene in ipsis cadaueribus prælio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis caussa suum periculum neglexerint, nec stultitia ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem Gal-

liam prosternere, ac perpetuæ seruituti addicere. an, quod ad diem non venerint, de eorum fide constantiaq; dubitatis? quid ergo Romanos in illis vlterioribus munitionibus animi ne causſa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, iis vtimini testibus, appropinquare eorum aduentum; cuius rei timore exterriti, diem, noctemq. in opere versantur. quid ergo mei consilij est? facere, quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumq. fecerunt; qui, in opida compulsi, ac simili inopia subacti, eorū corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam tolerauerunt, neque se hostibus transdiderunt. cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causſa instituī & posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam, quid huic simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt: iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud aut quid volunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognouerunt, horum in agris ciuitatibusq. considere, atque his æternam intungere seruitutem? neq. enim vmquam alia condicione bella gesserunt. quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam, quæ, in prouinciam redacta, iure, & legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sententiis dictis, constituūt, vt, qui valetudine, aut ætate, inutiles sunt bello, opido excedant; atq. omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius vtendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam deditionis aut pacis subeundam condicionem. Mandubij, qui eos opido receperant, cum liberis atque vxoribus, exire

coguntur. ij, cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, vt se, in seruitutem receptos, cibo iuuarent. hos Cæsar, dispositis in vallo custodijs, recipi prohibebat. interea Commius, &, reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alesiam perueniunt, & colle exteriore occupato, non longius D. passibus à nostris munitionibus considunt. postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planiciem, quam in longitudinem III. millia passuum patere demonstrauimus, complent; pedestresq. copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex opido Alesia despectus in campum. concurritur, his auxilijs visis, fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. itaque, productis copijs, ante opidum considunt; & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seque ad eruptionem, atque omnes casus, comparant. Cæsar, omni exercitu ad vtramque partem munitionum dispositio, vt, si vsus veniat, suum quisque locum teneat, & nouerit, equitatum ex castris educi, & prælium committi, iubet. erat ex omnibus castris, quæ summum vndique iugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ euentum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosq. leuis armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent; & nostrorum equitũ impetum sustinerent. ab his cõplures de improuiso vulnerati, prælio excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ij, qui munitionibus continebantur; & ij qui ad auxilium conuenerant, clamore & vlulatu suorũ animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factũ celari poterat, vtrosq.

& laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. cùm à meridie prope ad Solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani vna in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. quibus in fugam coniectis, sagittarij circumuenti, interfectiq. sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes vsq. ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. at ij, qui ab Alesia processerant, mesti, prope victoria desperata, se in opidum receperunt. vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt: subito clamore sublato, qua significatione, qui in opido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent, crates proiicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex opido educit. nostri, vt superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis libralibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto, multa vtrimq. vulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex vlterioribus castellis deductos submittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes inuebant; aut in scrobes delapsi transfodiebantur; aut ex vallo, & turribus transiecti pilis muralibus interibãt: multis vndiq. vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta,

cùm

cùm luxappeteret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent: diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerũt, quam munitionibus appropinquarent: ita re infecta, in opidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitionesq. cognoscunt. erat à Septemtrionibus collis, quem quia propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant; nostri necessario pænè iniquo loco, & leniter decliui, castra fecerunt. hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum II. legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX. millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat, occultè inter se constituunt. adeundi tempus definiunt, cùm meridies esse videatur. iis copiis Vergasillaunum Aruernum, vnum ex IV. ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesq. ex nocturno labore sese reficere iussit: cùm iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demõstrauimus, contendit; eodemq. tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex opido egreditur; è castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caussa parauerat, profert. pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ minimè visa pars firma esset, huc concurri-

tur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumque quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant. Cæsar, idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit. utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maximè contendi conueniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstrauimus. exiguum loci ad decliuitatem fastigium, magnum habet momentum. alij tela coniiciunt, alij, testudine facta subeunt, defatigatis inuicem integri succedunt. Agger ab vniuersis in munitionem coniectus, & adscensum dat Gallis, & quæ in terram occultauerant Romani, contegit. nec iam arma nostris, nec vires, suppetunt. his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI. subsidio laborãtibus mittit; & imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret: id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. huc ea, quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propuguantes deturbant: aggere, & cratibus, aditus expediunt: falcibus vallum, ac loricam, rescindunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI. post cum aliis VII. Fabium legatum: postremo ipse, cum vehementius

tius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto prælio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit, cohortes IV. ex proximo castello educit: equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas sors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Cæsar, vt prælio interfit. eius aduentu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prælio vti consueuerat, turmisq. equitum & cohortibus visis, quas se sequi iusserat, vt de locis superioribus hæc decliuia, & deuexa, cernebantur, hostes committunt prælium. vtrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemouicum occiditur: Vergasillaunus Aruernus viuus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIV. ad Cæsarem referuntur. pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex opido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. postero die Vercingetorix, concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussa, demon-

strat; &, quoniam sit fortunæ cedendum, ad vtramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satis facere, seu viuum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. iubet arma transdi, principes produci. ipse in munitione pro castris consedit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proiiciuntur. reseruatis Æduis, atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula, prædæ nomine, distribuit. his rebus confectis, in Æduos proficiscitur; ciuitatem recipit. eo legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum: legiones in hiberna mittit; captiuorum circiter XX. millia Æduis, Aruernisque reddit: T. Labienum cum II. legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci iubet. huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium, & L. Minucium Basilum cum II. legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellouacis calamitatem accipiant: C. Antistium Reginum in Ambiuaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rhutenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabiloni, & Matisconæ in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ caussa, collocat: ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris litteris cognitis, Romæ dierum XX. supplicatio indicitur.

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO, LIB. IIX.

COACTVS assiduis tuis vocibus Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparãdos superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui: nouissimeq. imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, vsq. ad exitum non quidem Ciuilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. quos vtinam qui legent, scire possent, quam inuitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ atq. arrogantiæ crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectũ, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeoq. probantur omnium iudicio, vt prærepta, non præbita, facultas scriptoribus videatur. cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum, est admiratio. ceteri enim, quam bene atque emendatè; nos, etiam quam facile atque celeriter eos confecerit, scimus.

Erat autem in Cæsare cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicãdorum. Mihi ne illud quidẽ accidit, vt Alexandrino, atq. Africano bello interessem. quæ bella quam-

quam

quam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audiuimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

OMNI Gallia deuicta, Cæsar cùm à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesq. hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli cõsilia nũciabantur, coniurationesq. facere, cuius rei verisimilis caussa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque vlla multitudine in vnum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij aut spatij, aut copiarũ, habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatẽ. quæ ne opinio Gallorum cõfirmaretur: Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse, equitatus præsidio, pridie kal Ianuarij ab opido Bibracte proficiscitur ad legionem XII. quam non longè à finibus Æduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq. adiungit legionem XI. quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura opida haberent, vnius legionis hibernis non potuerãt cõtineri, quin bellum pararent, coniurationesq. facerent repentino aduentu Cæsaris, accidit, quod imparatis disiectisq fuit necesse, vt, sine timore vllo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in opida possent. namque etiam

etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consueuit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentiq., si longius progredi vellet, deficeret; aut hostes incendiis terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat vlli ciuitati spatium de aliena potius, quam de domestica, salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes, terrore ad condiciones pacis adducebat. tali condicione proposita, Bituriges, cùm sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasq. ciuitates sine vlla pœna dedisse obsides, atq. in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus II. millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusq. in hiberna remissis, ipse se recepit die XL. Bibracte. ibi cùm ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittũt, auxilium petitum contra Carnutes; quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cùm non amplius X. & IIX. dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV. & VI. ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ caussa, superiore commentario demonstratum est. ita cum II. legionibus, ad persequendos Carnutes, proficiscitur cùm fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis opidisq., quæ tolerandæ hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incoleba-

(nuper

(nuper enim deuicti complura opida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes, eo maxime tempore, acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in opido Carnutum Genabo castra ponit, atque, in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit. equites tamen, & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumq. petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumq. magna præda potiti nostri reuertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum, tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec siluarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent: dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas ciuitates. Cæsar, tempore anni difficillimo, cùm satis haberet, conuenientes manus dissipare, ne quod initiũ belli nasceretur; quantumq. in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstiuorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II. legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocauit: ipse, cum crebris legationibus Rhemorũ certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasq. præstabant, finitimasq. in ciuitates, duce Corbeo Bellouaco, & Commio Atrebate, exercitum comparare, atq. in unum locum cogere, vt omni multitudine in fines Suessionũ, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullã calamitatẽ socios optime de repub. meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rursus XI. litteras autem ad C. Fabiũ mittit, vt in fines Suessionum legiones II. quas habebat, adduceret; alteramq. ex duabus à T. Labieno accersit. ita, quantũ hibernorũ opportunitas, belliq. ratio postulabat, perpetuo suo labore, inui-

cem

cem legionibus expeditionum onus iniungebat. his copiis coactis, ad Bellouacos proficiscitur; castrisq. in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. equites, officio functi, renunciant paucos in ædificiis esse inuentos; atq. hos, non qui agrorum incolendorum caussa remansissent, (namq. esse vndiq. diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi à quibus cùm quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quodq. esset consilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in vnum locum conuenisse; itemq. Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates locum castris excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in vlteriores siluas contulisse; cõplures esse principes belli auctores, sed multitudinẽ maximè Corbeo obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi R. intellexissent: paucis ante diebus, ex his castris Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autẽ Bellouacos, omniũ principum consensu, summa plebis cupiditate, si vt diceretur Cæsar cum III. legionibus veniret; offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriore postea condicione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permaneret, quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos. quæ Cæsar cum cõsentientibus plurimis cognouisset; atq. ea, quæ proponerentur, consiliæ plena prudentiæ, longeque à temeritate Barbarorum remota esse iudicaret; omnibus rebus inseruiendum statuit, quo celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent

rent in aciem. singularis enim virtutis veteranas legiones VII. IIX. & IX. habebat, summæ spei, delectaque iuuentutis XI. quæ, octauo iam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, non dum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinionem. itaq., consilio aduocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si forte hostes III. legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit; vt legio VII. IIX. IX. ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus esse consueuit) cogeret XI. ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione pænè quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum, exercitum adducit. cum legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu exspectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. hæc imperat vallo pedum XII. muniri, coronisq. pro ratione eius altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinũ denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III. tabulatorum, pontibus transiectis, constratisq coniungi; quorum frontes viminea loricula munirentur, vt hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusq. tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus

cidentibus telis tegeretur. portis fores, altioresque turres imposuit. huius munitionis duplex erat consilium. namq. & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam Barbaris allaturum; &, cum pabulatum frumentatumq. longius esset proficiscendum, paruis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis vtrimque procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem non numquam aut nostra auxilia, aut Gallorum Germanorumq. transibat: acriusq. hostes insequebantur, aut vicissim hostes, eandem transgressi, nostros longius submouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, cum raris, disiectuq. ex ædificiis pabulum conquireretur) vt impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentū iumentorum ac seruorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat Barbarorū. atque eo magis, quod Commius, quem profectū ad auxilia Germanorum accersenda dixerā, cū equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis: tamen Germanorum aduentu Barbari inflabātur. Cæsar, cùm animaduerteret hostē cōplures dies castris palude, & loci natura munitis se tenere: neq. oppugnari castra eorum, sine dimicatione perniciosa, nec locū munitionibus claudi, nisi à maiore exercitu, posse; litteras ad Treboniū mittit, vt, quā celerrime posset, legionē XIII. quæ cū T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret; atq. ita cū III. legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites inuicē Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq. ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præsidio pabulatoribus mittit, qui subitas hostiū incursiones sustineret. quod cùm quotidie fieret, ac iā consuetudine diligentia minueretur,

(quod plerumq. accidit diuturnitate) Bellouaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, siluestribus locis insidias disponunt, eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos aggrederentur. cuius mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. namq. ij, cùm repẽte hostium equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti à peditibus undiq. sunt circũdati. quo facto perturbati, celerius, quã cõsuetudo fert equestris prælij, se receperunt, amisso Vertisco, principe ciuitatis, præfecto equitum: qui cùm vix equo propter ætatẽ posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neq. ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neq. dimicari sine se uoluerat. inflantur atq. incitantur hostium animi secũdo prælio, principe & præfecto Rhemorũ interfecto. nostri detrimẽto admonẽtur, diligẽtius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentẽ insequi hostẽ non intermittuntur interim quotidiana prælia, in conspectu utrorumq. castrorum, quæ ad uada, transituq. fiebant paludis qua cõtentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenũ, ut equitibus interpositi præliarentur, cũ constãtius uniuersi paludẽ transissent paucisq. resistentibus interfectis, pertinacius reliquã multitudinem essent insecuti, perterriti non solũ ij, qui aut cominus opprimebãtur, aut eminus uulnerabantur; sed etiã, qui longius subsidiari consueuerãt, turpiter fugerũt, nec prius finẽ fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorũ reciperent, aut non nulli, pudore coacti, lõgius profugerent. quorũ periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrum secundis, minimisq. rebus insolẽtiores, an aduersis, mediocribusq. timidiores

diores essent. Compluribus diebus iisdē in castris cōsumptis, cùm propius accessisse legiones, & C. Trebonium legatum cognouissent; duces Bellouacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnáq. reliqua impedimenta: quorū perturbatum, & cōfusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorū etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, armatorum copias in suis instruūt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimētorum suorum processisset. At Cæsar neq. resistentes tanto collis adscensu lacessendos iudicabat; neq. non vsq. eo legiones admouendas, vt discedere ex eo loco sine periculo Barbari militibus instantibus non possent: ita, cum paludem impeditam à castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atq. id iugum, quod trans paludem, pæne ad hostiū castra pertineret, mediocri valle à castris eorum interciſum animaduerteret; pontibus palude constrata, legiones transduxit, celeriterq. in summam planiciem iugi peruenit; quæ decliui fastigio ducbus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis ad vltimum iugum peruenit: aciemque eo loco constituit, vnde tormento missa tela in hostium cuneos conijci possent. Barbari, confisi loci natura, cùm dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimq. copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorum pertinacia cognita Cæsar, XX. cohortibus instructis, castrisq. eo loco metatis, muniri iubet castra. absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites fœnatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, cùm Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare,

ctare, neque diutius permanere sine cibarijs eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. Fasces, vbi consederant (nam, in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentarijs declaratum est) per manus stramentorum, ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se transditos, ante aciem collocauerunt; extremoq. tempore diei, signo pronunciato, vno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente à conspectu texit Romanorum: quod vbi accidit, Barbari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis; tamen, id consilium cum fugæ caussa initum suspicaretur, legiones promouet; & turmas mittit ad insequendum: ipse, veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, cum intrare fumum, & flammam densissimam timerent; ac si qui cupidius intrauerant, vix suorum ipsi priores partes aduerterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederūt. ita, fuga timoris simul calliditatisq. plena sine vllo detrimento, millia non amplius x. progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, cùm sæpe in insidijs equites peditesq. disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cùm crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar, Corbeum, Bellouacorum ducem, fortissimorum millia VI. peditum delegisse, equitesq. ex omni numero ∞, quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar, legiones plures, quam solebat, educit; equitatumq., qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ:

armaturæ: ipse cum legiomb. quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus ∞ siluis undiq. impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine munitum, hunc insidiis circundederunt nostri. Explorato hostium cõsilio ad præliandum animo atque armis parati, cum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. quorum aduentu cum sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit, atq. in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locũ conueniunt; quod plerumque equestribus prælijs cum propter aliquẽ timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum dispositis turmis inuicem rari præliarentur; neq. ab lateribus circumueniri suos paterentur; erũpunt ceteri, Corbeo præliante, ex siluis fit magna contentione diuersum prælium: quod cum diutius pari Marte iniretur; paulatim ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter præliantur. pugnatur aliquandiu pari cõtentione: deinde, vt ratio postulabat prælij, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebriq eodẽ tempore & nostris, & hostibus nuncij afferũtur, imperatorẽ instructis copijs adesse. qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime præliantur; ne, si tardius rẽ gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes

concidunt animis, atq. itineribus diuersis fugam quærũt. nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur: victi tamen, propulsique, maiore parte amissa, consternati, quo sors tulerat, confugiunt: partim silua petitis; partim flumine; qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur: cùm interim nulla calamitate victus Corbeus, excedere prælio, siluasq. petere, aut inuitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime prœliãdo, complurescq. vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela coniicere. Tali modo re gesta, recentibus prœlij vestigiis ingressus Cæsar, cùm victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, qui non longius ab ea cæde abesse plus minus III X. millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat; tamen, exercitu transducto, progreditur. at Bellouaci, reliquæq. ciuitates, repente ex fuga paucis, atq. his vulneratis, receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cùm aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, vt legati obsidesq ad Cæsarem mittantur. hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. ceteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, vt ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate, numquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prœlio Bellouacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse, vix refugisse nuncios cædis; tamen magnum, vt in tanta calamitate, Bellouacos eo prœlio commodum esse

esse consecutos; quod Corbeus, auctor belli, cõcitator multitudinis, esset interfectus: numquam enim senatum tantum in ciuitate, illo viuo, quantum imperitam plebem, potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceteraſq. Galliæ ciuitates, suscepisse bellum; pertinaciſſime hos ex omnibus in sententia permansisse, neq. ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire, atque intelligere se, caussam peccati facillime mortuis delegari: neminem verò tantum pollere, vt inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euentum: obsides dant: imperata faciunt: excepto Commio, quem timor cohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia Citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere; infidelitatem eius sine vlla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorẽ faceret; C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquij, curaret interficiendum. ad eam rem delectos transdidit centuriones. cùm in colloquium ventum esset, &, vt cõuenerat, manũ Commij Volusenus arripuisset; centurio, velut insueta re permotus vellet hominem conficere, celeriter à familiaribus prohibitus Commij, non potuit: grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. cùm vtrimque gladij districti essent; non tam pugnandi quam diffugiendi fuit vtrorũq. consilium; nostrorũ, quod

mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis plura, quam videbant, extimescebant. quo facto statuisse Commius dicebatur, numquam in conspectum cuiusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar, cùm videret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex opidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium euitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit: M. Antonium quæstorem, cum legione XI. sibi coniungit: C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV. mittit in diuersissimam partem Galliæ; quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neq. C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satis firmas II. legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat: legionemq. XII. quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret discursione Barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset: quia repentino latrocinio, atq. impetu incolæ illorum erant oppressi: ipse ad deuastãdos depopulandosq. fines Ambiorigis proficiscitur: quẽ perterritum, atq. fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitati esse ducebat, adeo fines eius vastare ciuibus, ædificiis, pecore, vt odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. cùm in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset, atq. omnia cædibus, incendiis, rapinis, vastasset; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum, cum II. legionibus, in Treuiros mittit; quorum ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate, non multum à Germanis differebat:

ferebat : neq. imperata vmquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, cum, magnam multitudinem conueniſſe hoſtium in fines Pictonum, litteris nunciisq. Duracij cognouiſſet, qui perpetuo in amicitia Romanorũ permanſerat, cùm pars quædam ciuitatis eius defeciſſet, ad opidum Lemouicum contendit. quo cum aduentaret atque ex captiuis certius cognoſceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clauſum, Lemouicum oppugnari : neque infirmas legiones hoſtibus committere auderet, caſtra munito loco poſuit. Dumnacus, cùm appropinquare Caninium cognouiſſet, copiis omnibus ad legiones conuerſis caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. cum complures dies in oppugnatione conſumpſiſſet; &, magno ſuorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuiſſet, rurſus ad obſidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obſidibus firmat, litteriſq. C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, aduẽtu Fabij cognito, deſperata ſalute, ſi tempore eodem coactus eſſet & Romanum externum ſuſtinere hoſtem, & reſpicere ac timere opidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit : nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem tranſeundum, copias tranſduxiſſet. Fabius, etſi non dum in cõſpectum venerat hoſtibus, neq. ſe cum Caninio coniunxerat, tamen, doctus ab iis, qui locorum nouerant naturam, potiſſimum credidit, hoſtes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaq. cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum proceſſiſſet, ſine defatigatione equorum in ea-

dem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, vt erat præceptum, inuaduntq. Dumnaci agmen: & fugientes perterritosq. sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. itaq. re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, vt confligerent, atq omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius præceptis, vt res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur, agmenq. hostiũ consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitũ prælio cõmittit. consistit audacius equitatus hostiũ, succedẽtibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistẽtes, equitibus suis cõtra nostros ferunt auxiliũ. fit prælio acri certamine. namq. nostri, cõemptis pridie superatisq. hostibus, cùm subsequi legiones meminissent, & pudore cedẽdi, & cupiditate celerius per se conficiẽdi prælij, fortissime cõtra pedites prœliãtur: hostesq. nihil amplius copiarũ accessurũ credentes, vt pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionẽ videbãtur. cũ aliquãdiu summa cõtentione dimicaretur, Dũnacus instruit aciẽ, quæ suis esset equitibus inuicẽ præsidio. tum repente cõfertæ legiones in cõspectum hostiũ veniunt. quibus visis perculsæ Barbarorũ turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuq. passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitia victoriæ elati magno vndiq. clamore sublato, cedẽtibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendũ, dextræq. ad cædendũ valẽt, tantum eo prælio interficiũt. itaq. amplius millibus XII. aut armatorũ, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. qua ex fuga, cũ constaret Drapetem

tem Senonem, (qui, vt primum defecerat Gallia, collectis vndiq. perditis hominibus, seruis ad libertatem vocatis, exsulibus omniũ ciuitatũ accitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum VI millibus ex fuga collectis, prouinciam petere, vnáq. consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore Commentario, prima defectione Galliæ facere in prouinciam impetum voluisse, cognitum est; Caninius legatus, cũ legionibus II. ad eos persequendos contendit, ne de timore, aut detrimẽto prouinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasq. proficiscitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco possent concitari. qua in re summa felicitas celeritasq. in recipiendis ciuitatibus Fabium cõsequitur. nã Carnutes, qui sæpe vexati, nunquã pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniũt in deditionem; ceteræq. ciuitates, positæ in vltimis Galliæ finibus, Oceano cõiunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabij legionumq., imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errãs, latitansq., solus extremas Galliæ regiones petere, coactus est. At Drapes, vnáq. Luterius, cum legiones Caniniumq. adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Prouinciæ fines intrare posse; nec iam liberam vagandi latrocinandiq. facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. ibi cum Luterius apud suos ciues quondam, integris rebus, multum potuisset: semperq. auctor nouorum consiliorũ magnam apud Barbaros auctoritatem haberet;

optidum

opidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat suis & Drapetis copiis, opidanosq́. sibi coniungit. quo cùm confestim C. Caninius venisset, animaduerteretq́ omnes opidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autē impedimenta opidanorum videret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidē possent: tripartito cohortibus diuisis, trina excelsissimo loco castra fecit, à quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in opidi circuitu ducere instituit. quod cùm animaduerterent opidani, miserrimaq́ Alesiæ memoria solliciti, similem casum obsessionis vererentur, maximeq́. ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret, rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu. parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. eo consilio probato, proxima nocte, 11. millibus armatorum relictis, reliquos ex opido Drapes & Luterius, educunt: ij, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant; magnum numerum frumenti comparant. non numquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob caussam C. Caninius toto opido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectū tueri nō possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia. magna copia frumenti comparata, considunt Drapes & Luterius non longius ab opido x. millibus passuum, vnde paullatim frumentum in opidum supportarent: ipsi inter se prouincias partiuntur. Drapes castris præsidio cū parte copiarū restitit: Luterius agmen iumentorum ad opidum adducit:

dispositis

dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter x. siluestribus angustisq. itineribus frumentum importare in opidũ instituit. quorum strepitum vigiles castrorũ cùm sensissent; exploratoresq. missi, quæ agerentur, renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumẽtarios sub ipsam lucem impetũ fecit ij, repẽtino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri vt viderũt, acrius contra armatos incitati, neminẽ ex eo numero viuum capi patiuntur. profugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris intra millia passuum x. qua re ex compluribus cognita, cùm intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. sed, cùm in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanosq pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit ipse legionem vnã in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. cùm propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat cognoscit, castra eorum, vt Barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa. at Germanos, equitesq. imprudentibus omnibus de improuiso aduolasse, & prælium commisisse. qua re cognita, legionem armatã instructamq. adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiũtur. quod vbi accidit, Germani, equitesq., signis legionis visis, vehemẽtissime præliantur. cõfestim omnes cohortes vndique impetũ faciũt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiũtur. capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius, felicissime re gesta, sine vllo pæne militis vulnere, ad obsidendos

dendos opidanos reuertitur; externoq. hoste deleto, cuius timore augere præsidia, & munitione opidanos circũdare prohibitus erat: opera vndiq. imperat administrari. venit eodẽ cũ suis copijs postero die C. Fabius, partemq. opidi sumit ad obsidendũ. Cæsar interim M. Antoniũ quæstorem cum cohortibus XV. in Bellouacis reliquit; ne quæ rursus nouorũ consiliorũ ad capiendũ bellum facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat; timẽtes omnium animos cõsolatione sanat. Cùm in Carnutes venisset, quorum cõsilio in ciuitate superiore Commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortũ, quod præcipue eos, propter conscientiam facti, timere animaduertebat; quo celerius ciuitatẽ metu liberaret: principẽ sceleris ipsius, & concitatorem belli Guturuatum ad supplicium deposcit. qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra perducitur. cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula & detrimenta belli à Guturuato accepta referebant; adeo vt verberibus exanimatum corpus securi feriretur. ibi crebris litteris Caninij fit certior, quæ de Drape, & Luterio gesta essent, quoq. in consilio permanerent opidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendã iudicabat; ne vniuersa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; néue hoc exemplo ceteræ ciuitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarẽt in libertatem; cùm omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse vnam æstatem suæ prouinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum vltra periculum vererentur. itaq. Q. Calenum legatum cum legionibus II. relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam

potest

potest celerrime,
spectationem cr
pidumq. operib
pugnatione rec
autem copia fi
gnosceret; aqu
infimam valle
gebat, in quo p
lodunum. hoc
imis radicibus
pressis fossu, der
lis, & præruptu
ne vulneribus,
arduo se recipere
cognita, Cæsar
mentis etiam q
collocatis aqua
nu postea mu
bat. sub ipsum
pebat, ab ea p
minis circuitu
nos cùm optar
magno pericu
tem, & agger
tinua dimica
& eminus sa
ter succedente
tes nostri vine
rum vincere d
los agunt ad c
riculo, & sine
tur agger in a

potest celerrime, ad Caninium contendit. cùm, contra exspectationem omnium, Cæsar Vxellodunum venisset, opidumq. operibus clausum animaduerteret; neq. ab oppugnatione recedi videret vlla condicione posse; magna autem copia frumenti abundare opidanos, ex perfugis cognosceret; aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem diuidebat, quæ pæne totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum vndiq. opidũ Vxellodunum. hoc auertere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, vt nullam in partem, depressis fossu, deriuari posset. Erat autem opidanis difficilis, & præruptus eo descensus; vt, prohibentibus nostris sine vulneribus, ac periculo vitæ, neq adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis funditoribusq dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis. aqua fluminis prohibebat opidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum vnum in locum conueniebat. sub ipsum enim opidi murum magnus fons prorumpebat, ab ea parte, quæ fere pedum CCC. interuallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi posse opidanos cùm optarent reliqui, Cæsar vnus videret; non sine magno periculo, è regione eius, vineas agere aduersus mõtem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. opidani enim loco superiore decurrũt, & eminus sine periculo præliantur, multosq. pertinaciter succedentes vulnerant. non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine vllo periculo, & sine suspicione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum IX. collocatur in eo turris

X. tabula-

x. tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerẽtur ad fontis aditus, nec sine periculo possent aquari opidani; nõ tantum pecora, atq. iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti opidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. eodem tempore acerrime præliantur, vt ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreãt Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma exsistit. quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quanquam periculoso genere præliĩ, locoq. iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusq. vtrimq. clamor oriebatur: ita quam quisq. poterat, maximè insignis, quo notior testatiorque virtus eius esset, telis hostiũ flammæq. se offerebat. Cæsar, cũ cõplures suos vulnerari videret, ex omnibus opidi partibus cohortes montem adscendere, &, simulatione mœnium occupandorum, clamorem vndiq. iubet tollere. quo facto perterriti opidani, cùm quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisq. disponunt. ita nostri, sine præliĩ facto, celeriter opera flamma cõprehensa partim restinguũt, partim interscindunt. cũ pertinaciter resisterent opidani, & iam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent: ad postremũ cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, atq. auersæ. quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit opidanis salutis desperationẽ, vt id non hominum consilio sed Deorum voluntate factum putarent. itaque, necessitate

cessitate coacti, se transdiderunt. Cæsar, cùm suam lenitatem cognitã omnibus sciret, neq. vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neq. exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. itaq. omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, vitam concessit; quo testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui, siue indignatione, & dolore vinculorũ, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prælio scripsi, cùm in potestatẽ venisset Epasnacti Aruerni, (crebro enim mutandis locis, multorũ fidei se committebat, quod nusquã diutius sine periculo cõmoraturus videbatur, cùm sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere; hũc Epasnactus Aruernus, amicissimus populi R. sine dubitatione vlla vinctũ ad Cæsarẽ duxit. Labienus interim in Treuiris equestre prælium secundum facit; cõpluribusq. Treuiris interfectis, & Germanis qui nulli aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum viuos in suã redegit potestatem; atq. in iis Surum Æduum, qui & virtutis, & generis summã nobilitatem habebat, solusq. ex Æduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cũ in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret, iudicaretq. superioribus æstiuis Galliam deuictã & subactã esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadã ex parte deuicisset; cum I I. legionibus in eam partẽ est profectus, vbi extremum tempus consumeret æstiuorum, quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterq. confecit. namque omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miserunt, obsidesq. ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Nar-

bonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit, IV. legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis; III. in Æduos misit, quorum in omni Gallia summã esse auctoritatem sciebat; III. in Treuiris ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem coniunctam Oceano continerent; II. reliquas in Lemouicũ fines, non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in prouincia moratus, cùm celeriter omnes conuentus percucurrisset; publicas controuersias cognouisset; bene meritis præmia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisq. animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atq. auxiliis prouinciæ illius.) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit. hibernauitq. Nemetocennæ. ibi cognoscit, Commiũ Atrebatẽ prælio cum equitatu suo contendisse. nam cùm Antonius in hiberna uenisset, ciuitasq. Atrebatũ in officio maneret; Commius, qui post illam uulnerationem, quã supra commemorauimus, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorũ duxq. deesset, parẽte Romanis ciuitate, cum suis equitibus se, suosq. latrociniis alebat, infestiusq. itineribus commeatus cõplures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus Antonio præfectus equitũ C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam uirtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commij adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, dispositis insidiis, sæpius eius equites aggressus, secunda prælia faciebat. nouissime, cùm vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi

Commij

Commij cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset. ille autem fuga vehementi Volusenum lõgius produxisset; repente omnium suorum inuocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; conuersoq. equo, se à ceteris incautius permittit in præfectum. faciunt idem omnes eius equites, paucosq. nostros conuertunt atq. insequuntur. Commius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceaq. infesta medium femur eius magnis viribus transiicit. præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, & conuersi hostem pellere. quod vbi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod vbi malũ dux equi velocitate euitauit; grauiter vulneratus præfectus, vt vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque ibi futurum, vbi præscripserit, & ea facturum, quæ imperauerit, obsidibus datis firmat: vnum illud orat, vt timori suo concedatur, nẽ in conspectum veniat cuiusquam Romani. quam postulationem Antonius cùm iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit.

SCIO, Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus L. Paullo, & C. Marcello Cos. nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusque eo tempore fuisset, pauca scribenda, coniungendaque huic commentario statui.

CAESAR, cùm in Belgio hiemaret, vnũ illud propositũ habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem aut caussam dare armorum. nihil enim minus volebat,

quam sub discessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. itaq, honorifice ciuitates appellando, principes maximis praemiis afficiendo, nulla onera noua imponendo defessam tot aduersis praeliis Galliam, condicione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quammaximis itineribus est profectus, vt municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonij, quaestoris sui, commendaret sacerdotij petitionem. contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi cõiunctissimo, quem paullo ante praemiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonij repulsa, Caesaris decedentis conuellere gratiã cupiebant. hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus iustam sibi caussam municipia & colonias adeundi existimauit, vt iis gratias ageret, quod frequentiam atq. officium suũ Antonio praestitissent: simulq. se & honorem suum in sequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter aduersarij sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellũ Cos. creatos, qui omnem honorem & dignitatem Caesaris exspoliarent; ereptum Ser. Galbae consulatum, cùm is multo plus gratia suffragiisq. valuisset, quod sibi coniunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset. exceptus est Caesaris aduentus ab omnibus municipiis, & coloniis incredibili honore atq. amore. tum primũ enim veniebat ab illo vniuersae Galliae bello, nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumq. omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari posset. cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur:

labantur. triclinijs stratis fora, templaq. occupabantur, vt vel exspectatissimi triumphi lætitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cùm omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusq ex omnibus hibernis ad fines Treuirorum euocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustrauit. T. Labienũ Galliæ Togatæ præfecit, quo maiore commẽdatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem, existimabat. ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorq fiebat, id agi paucorum consilijs, vt, interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur. tamen neq. de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, vt aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim, liberis sententijs patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri: nam C. Curio, tribunus pl. cùm Cæsaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet; & quoniam Pompeij dominatio atque arma, non minimum terrorem foro inferrent, discederet vterque ab armis, exercitusq. dimitteret. fore eo pacto liberam, & sui iuris ciuitatem. neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se Senatus discessionem facere cœpit. quod ne fieret, consules, amiciq Pompeij iusserunt, atque, ita rem moderando, discesserũt. magnum hoc testimonium senatus erat vniuersi, conueniensque superiori facto. nam Marcellus, proximo anno, cùm impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeij & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris prouincijs, sententijsq. dictis, discessionem faciente

Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. vt ad bellum Parthicum legio vna à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. neque obscure hæ duæ legiones vni Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, cùm de voluntate aduersariorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, & ex suo numero XV. quam in Gallia Citeriore habuerat, ex S. C. iubet transdi. in eius locum XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis XV. deducebatur: ipse exercitum distribuit per hiberna; C. Trebonium, cum legionibus IV. in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Æduos deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. quo cùm venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones II. ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque in Italia retentas esse. hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur: tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quam belli gerendi.

C. IV-

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO CIVILI, LIBER I.

LITTERIS à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, ægrè ab iis impetratum est, summa tribunorũ pl. cõtentione, vt in senatu recitarentur. vt verò ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de rep. in ciuitate. L. Lentulus consul senatu reiq. pub. se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, vt superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque amicitiam, receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reip. non deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod senatus in vrbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeij mitti videbatur. dixerat aliquis leniorem sentẽtiam, vt primo M. Marcellus ingressus in eam orationem, non oportere ante de rep. ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio, tutò, & liberè, senatus, quæ vellet, decernere auderet: vt M. Calidius, qui censebat, vt Pompeius in suas prouincias proficisceretur, ne qua

esset armorum caussa: timere Cæsarem, abreptis ab eo II. legionibus, ne ad eius periculum reseruare & retinere eas ad vrbem Pompeius videretur: vt M. Rufus, qui sententiam Calidij, paucis fere mutatis verbis, sequebatur. ij omnes, conuicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidij pronunciaturum se omnino negauit. Marcellus, perterritus conuiciis, à sua sententia discessit. sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeij, pleriq. compulsi, inuiti & coacti, Scipionis sententiam sequuntur; vti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat; si nõ faciat, eum aduersus remp. facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. Refertur confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiæ graues. vt quisq. acerbissime, crudelissimeq. dixit, ita quammaxime ab inimicis Cæsaris collaudatur: misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt eius ordinis à Pompeio euocantur. laudat promptos, atq. in posterum confirmat, segniores castigat, atque incitat. multi vndiq. ex veteribus Pompeij exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, euocantur; multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. completur vrbs ad ius comitiorum. tribunos pl. C. Curio euocat. omnes amici consulum, necessarij Pompeij, atque eorum qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant. coguntur in senatum: quorum vocibus, & concursu terrẽtur infirmiores, dubij confirmantur; pleriq. verò libere potestas decernendi eripitur. pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant. VI. dies ad eam rem conficiendam spatij postulant. dicuntur etiam à non nullis sententiæ, vt legati ad Cæsarẽ mittantur, qui voluntatẽ senatus ei proponãt. omnibus his resistitur, omnibusq. oratio

tio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonẽ veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur: seque alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quẽ summa imperij redeat. Scipionem eadem spes prouinciæ, atq. exercituum impellit; quos se, pro necessitudine, partiturum cum Pompeio arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, atq. ostentatio sui, & potentium, qui in rep. iudiciisq. tum plurimum pollebant ipse Pompeius, ab inimicis Cæsaris incitatus, quod neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab eius amicitia auerterat, & cũ communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiũxerat Cæsari. simul, infamia LI. legionum permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriæq. ad suã potentiã, dominatumq. conuerterat, rem ad arma deduci studebat. His de caussis agũtur omnia raptim, atq. turbate; neq. docendi Cæsaris propinquis eius spatiũ datur; nec tribunis pl. sui periculi deprecandi, neq. etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Syllæ reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute die VII. cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni pl. IIX. deniq. mẽse suarum actionum respicere, ac timere consueuerãt. decurritur ad illud extremum atq. vltimum S. C. quo, nisi pæne in ipso vrbis incendio, atq. desperatione omnium salutis, latorum audacia, numquam ante discessum est, dent operam consules, prætores, tribuni pl. quiq. proconsulibus sunt ad vrbem, ne quid resp. detrimenti capiat. Hæc S. C perscribuntur ad VIII. Id. Ianuarij. itaq. V. primis diebus quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris,

& de amplissimis viris tribunis pl. grauissime acerbissimeq. decernitur. profugiunt statim ex vrbe tribuni pl. seseq. ad Cæsarem cõferunt. is eo tempore erat Rauẽnæ, exspectabatq. suis lenissimis postulatis responsa: si qua hominum æquitate res ad otiũ deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra vrbem. Pompeius eadẽ illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamq. collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas x. præterea cognitum compertumq. sibi, alieno esse animo in Cæsarẽ milites, neq. iis posse persuaderi, vt eum defendant, aut sequantur. de reliquis rebus ad senatum referturatota vt Italia delectus habeatur; Faustus Sylla properet. in Mauritaniam mittatur: pecunia vti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, vt socius sit, atq. amicus. Marcellus verò, passurum se in præsentia, negat. De Fausto impedit Philippus tribunus pl. De reliquis rebus S. C. perscribuntur. Prouinciæ priuatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria; L. Domitio Gallia: Philippus, & Marcellus priuato consilio prætereuntur, neq. eorum sortes deiiciuntur. in reliquas prouincias prætores mittuntur, neq. exspectãt, quod superioribus annis acciderat, vt de eorum imperio ad populum referatur: Paludatiq., votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex vrbe proficiscuntur: lictoresq. habent in vrbe, & Capitolio priuati, cõtra omnia vetustatis exempla. tota Italia delectus habetur, arma impetrantur, pecuniæ à municipiis exiguntur, & è Fanis tolluntur: omnia diuina, & humana iura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: omniũ temporum iniurias inimicorum in se commemorat, à quibus diductum, & deorauatum Põpeium queritur, inuidia atq. obtrectatione laudis

laudis suæ, cuius ipse honori, & dignitati semper fauerit, adiutorq. fuerit, nouũ in Rep. introductũ exẽplum queritur, vt tribunicia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium qui amissam restituisse videatur, bona etiã, quæ ante habuerat, ademisse: quotiescunq. sit decretum, darent magistratus operam, ne quid resp. detrimenti caperet; qua voce & quo S. C. populus R. ad arma sit vocatus; factum in perniciosis legibus, in vi Tribunicia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis: (atq. hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atq. Gracchorum casibus docet) quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem. nulla lex promulgata, non cum populo agi cæptum, nulla secessio facta. hortatur, cuius Imperatoris ductu IX. annis remp. felicissime gesserint, plurimaq. prælia secunda fecerint, omnẽ Galliã Germaniamq. pacauerint, vt eius existimationẽ, dignitatemq. ab inimicis defendãt. Cõclamãt legionis XIII. quæ aderat milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reliquæ non dum conuenerant) sese paratos esse, Imperatoris sui Tribunorumq. pl. iniurias defendere. Cognita militũ voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibiq. Tribunos pl. qui ad eũ cõfugerãt, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, & subsequi iubet. Eo L. Cæsar adolescens venit: cuius pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo sermone confecto, cuius rei caussa venerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mãdata demõstrat: velle Pompeiũ, se Cæsari purgatũ, ne ea, quæ reip. caussa egerit, in suam contumeliam vertat: semper se reip. commoda priuatis necessitatibus habuisse potiora; Cæsarẽ quoq. pro sua dignitate debere & studium

& iracun-

& iracundiam suam reip. dimittere, neque adeo grauiter irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret, reip. noceat. pauca eiusdē generis addit, cum excusatione Pōpeij coniuncta. Eadē fere, atq. eisdē de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq. Pompeium commemorasse demonstrat. quæ res etsi nihil ad leuādas iniurias pertinere videbantur: tamē, idoneos nactus homines, per quos ea quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab vtroq., quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauētur sua quoq. ad eum postulata deferre; si paruo labore magnas controuersias tollere, atq. omnem Italiam metu liberare possent. sibi semper primam fuisse dignitatem, vitaq. potiorem; doluisse se, quod populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptoq semestri imperio, in vrbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis populus iussisset; tamē hanc honoris iacturam sui reip. caussa æquo animo tulisse: cùm literas ad senatum miserit, vt omnes ab exercitibus discederēt; ne id quidem impetrauisse: tota Italia delectus haberi, retineri legiones III. quæ ab se, simulatione Parthici belli, sint abductæ: ciuitatē esse in armis: quonam hæc omnia, nisi ad suā perniciē, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atq. omnia pati reip. caussa: proficiscatur Pompeius in suas prouincias; ipsi exercitus dimittant; discedant in Italia omnes ab armis; metus è ciuitate tollatur; libera comitia, atq. omnis resp. Senatui populoq. R. permittatur: hæc quo facilius, certisq conditionibus fiant, & iureiurando sanciantur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, vti per colloquia omnes controuersiæ cōponantur. Acceptis mādatis, Roscius cum L. Cæsare Capuam peruenit, ibiq. consules, Pōpeiumq. inuenit, postulata Cæsaris renunciat. Illi, re deliberata, respondent, scriptaq.

scriptaq. ad eũ mãdata per eos remittunt: quorũ hæc erat summa: Cæsar in Galliã reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum. interea quoad fides eſſet data, Cæsarẽ facturũ, quæ polliceretur, non intermiſſuros Conſules Pompeiumq. delectus. Erat iniqua cõdicio, poſtulare, vt Cæsar Arimino excederet, atq. in prouinciã reuerteretur; ipſum & prouincias, & legiones alienas tenere. Exercitũ Cæsaris velle dimitti, delectus habere: polliceri, ſe in prouinciã iturum; neque, ante quem diem iturus ſit, definire: vt, ſi, peracto Cæsaris conſulatu, Pompeius profectus non eſſet, nulla tamen mẽdacij religione obſtrictus videretur. tempus verò colloquio non dare, neq. acceſſurũ polliceri, magnã pacis deſperationem afferebat. itaq. ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V. Arretium mittit: ipſe Arimini cum II. legionibus ſubſiſtit. ibiq. delectum habere inſtituit: Piſaurum, Fanum, Anconam ſingulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Inguium Thermum prætorem cohortibus V. tenere, opidum munire, omniumque eſſe Inguiorum optimam erga ſe voluntatem: Curionem cum III. cohortibus, quas Piſauri, & Arimini habebat, mittit. cuius aduentu cognito, diffiſus municipij volũtati Thermus, cohortes ex vrbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domũ reuertuntur: Curio, omnium ſumma voluntate, Inguiũ recipit. Quibus rebus cognitis, confiſus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII. ex præſidiis deducit, Auximumq. proficiſcitur: quod opidum Actius, cohortibus introductis, tenebat, delectamq. toto Piceno, circũmiſſis ſenatoribus, habebat. Aduentu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt: docent, ſui iudicij rem non eſſe; neq. ſe, neque reliquos municipes pati poſſe,

posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Rep. meritum, tantis rebus gestis, opido, mœnibusq. prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Actius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex opido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoq. prælio, deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarẽ perueniunt: atq. una cum iis deprehensus L. Pupius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæsar milites Actianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seq. eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror inuasit, vt, cum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S.C. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex vrbe profugeret. Cæsar enim aduentare, iam iamq. adesse eius equites, falso nunciabantur. hunc Marcellus collega, & pleriq. magistratus, consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas, in Apulia, hibernorũ caussa disposuerat: delectus intra vrbem intermittuntur; nihil citra Capuã tutũ esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt, delectumq. colonorum, qui lege Iulia Capuã deducti erant, habere instituunt; gladiatoresq., quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati cõfirmat, atq. iis equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus à suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circumfamiliares conuentus Campaniæ, custodiæ caussa, distribuit. Auximo Cæsar progressus, omnẽ agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionũ præfecturæ libentissimis

tissimis animis eum recipiunt, exercitumq. eius omnibus rebus iuuant. Etiam ex Cingulo, quod opidum Labienus constituerat, suaq. pecunia exædificauerat, ad eum legati veniunt; quæq. imperauit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt: Interea legio XII. Cæsarem cõsequitur. cum his II. Asculum Picenũ proficiscitur. id opidum Lentulus Spinther X. cohortibus tenebat: qui, Cæsaris aduentu cognito, profugit ex opido; cohortesq. secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in Agrum Picenum, confirmandorum hominum caussa: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Vlcillem Hirum, cum VI. cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis, XIII. efficit: cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfiniũ magnis itineribus peruenit; Cæsaremq. adesse cum legionibus II. nunciat. Domitius per se circiter XX. cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoq. Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumq. institui iubet: ipse, unum diem ibi, rei frumentariæ caussa, moratus, Corfinium contendit. eo cùm venisset, cohortes V. præmissæ à Domitio ex opido, pontẽ fluminis interrumpebant, qui erat ab opido millia passuũ circiter III. ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani, à ponte repulsi, se in opidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad opidum constitit, iuxtaque murum castra posuit. Recognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito

præmio,

præmio, cum litteris mittit, qui petant atq. orent, vt sibi subueniat: Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoq. prohiberi; quod nisi fecerit, se cohortesq. amplius XXX. magnumq. numerum Senatorum, atq. equitum Romanorum in periculum esse venturum. interim, suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasq. cuiq. partes ad custodiam vrbis attribuit: militibus in cōcione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocatisque. Interim Cæsari nunciatur, Sulmonenses, quod opidum à Corfinio VII. millium interuallo abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed à Q. Lucretio senatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id opidū VII. cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antoniū cum legionis IIX. cohortibus V. Sulmonenses, simul atq. nostra signa viderunt, portas aperuerunt; vniuersique & opidani, & milites obuiam gratulantes Antonio exterūt: Lucretius, & Actius de muro se deiecerunt. Actius, ad Antonium deductus, petit, vt ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, & Actio, eodem die quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Actiumq. incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare, instituit. eo triduo legio IIX. ad eum venit, cohortesq. ex nouis Galliæ delectibus XXII. equitesq à rege Norico circiter CCC. quorum aduentu altera castra ad alteram opidi partem ponit. iis castris Curionem præfecit: reliquis diebus opidum vallo, castellisque circumuenire instituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Litteris perlectis, Domitius dissimulans, in consilio pronunciat,

nunciat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturq. eos, ne animo deficiant, quæq. usui ad defendẽdum opidum sint, parent. ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumq. fugæ capere constituit. Cùm vultus Domitij cum oratione non consentiret, atq. omnia trepidantius timidiusq. ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumq. cum suis, consiliandi caussa, secreto, præter consuetudinem, colloqueretur; concilia, cõuentusq. hominum fugeret; res diutius tegi, dissimulariq. non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summũ periculum deducturum non esse; neq. suo cõsilio, aut voluntate Domitiũ se in opidum Corfinium cõtulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. id ne fieri posset, obsidione, atq. opidi circũmunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij, prima vespera secessionem faciunt: atq. ita inter se per tribunos mil. centuriones q., atq. honestissimos sui generis, colloquuntur; obsideri se à Cæsare; opera, munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atq. fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ consilium capere; debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamq. opidi partẽ, quæ munitissima videretur, occupant: tantaq. inter eos dissensio exstitit, vt manum conserere, atq. armis dimicare, conarentur. post paullo tamen, internunciis vltro citroq. missis, quæ ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt: itaq. omnes vno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt; sese paratos esse portas aperire, quæq. imperauerit facere, & L. Domitium viuum in eius potestatem transdere. Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum opido

potiri, cohortesq. ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis cõmutatio fieret voluntatis; quod sæpe in bello paruis momentis magni casus intercederent; tamen, veritus, ne, militum introitu, & nocturni temporis licẽtia, opidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atq. in opidum dimittit; portas, murosq. asseruari iubet: ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, vt erat superiorum dierum cõsuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusq., vt contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. & præfectos circummittit; atq. hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asseruent. neq. verò tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit. tanta erat summa rerum exspectatio, vt alius in aliam partẽ mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperet. quarta vigilia circiter Lẽtulus Spinther de muro cũ vigiliis, custodibusq. nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarẽ conuenire. facta potestate, ex opido mittitur, neq. ab eo prius Domitiani milites discedunt, quã in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atq. obsecrat, sibi vt parcat; veteremq. amicitiam commemorat; Cæsariq. in se beneficia exponit; quæ erant maxima: quod per eum in collegium põtificum venerat; quod prouinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quod in petitione cõsulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationẽ Cæsar interpellat: se, non maleficij causſa, ex prouincia egressum, sed vti se à contumeliis inimicorum defenderet; vt tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret; vt se, & populum

pulum R. paucorum factione oppressum, in libertatẽ vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, vt in opidum reuerti liceat, petit; quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, vt suæ vitæ durius consulere cogantur. facta potestate, discedit. Cæsar vbi illuxit, omnes senatores, senatorumq. liberos, tribunos mil. equitesq. Romanos ad se produci iubet. erant senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitij, aliiq. complures adolescentes, & magnus numerus equitũ Romanorum, & Decurionum, quos ex municipiis Domitius euocauerat. hos omnes productos à contumeliis militum, conuiciisq. prohibet: pauca apud eos loquitur; quod sibi à parte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis dimittit omnes incolumes. HS LX. quod aurũ adduxerat Domitius, atq. in publicum deposuerat, allatum ad se ab II. viris Corfinien sibus, Domitio reddit; ne cõtinentior in vita hominũ, quã in pecunia fuisse videatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamq. à Pompeio in stipendiũ. Milites Domitianos sacramentũ apud se dicere iubet: atq. eo die castra mouet: iustumq. iter conficit. VII. omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliã peruenit. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erãt ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Cannusium, atque inde Brundisium: copias vndiq. omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet: seruos, pastores armat; atq. his equos attribuit: ex iis circiter CCC. equites conficit. L. Mãlius prætor Alba cũ cohortibus VI. profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cũ III. quæ, procul equitatũ Cæsaris cõspicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore,

signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus non nullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites, incidunt, reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona, præfectus fabrũ Cn. Pompeÿ: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis; quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atq. ad eum Brundisium sit venturus, interesse Reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neq. verò idem profici longo itineris spatio, cùm per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus condicionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI. peruenit, veteranis IV. reliquis, quas ex nouo delectu confecerat, atq. in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat: reperit cõsules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisij cum cohortibus XX. neque certum inueniri poterat, obtinẽdi ne caussa Brundisij ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusq. Græciæ, in potestatem haberet, atq. ex vtraque parte bellum administrare posset, an inopia nauiũ ibi restitisset: veritusq., ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesq. Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem, atque aggerem ab vtraq. parte litoris iaciebat, quod his locis erat mare vadosum. longius progressus, cùm agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum XXX. è regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis, collocatisq., alias deinceps pari magnitudine rates iungebat; has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atque incursus

cursus ad defendendū impediretur: à fronte, atq. ab vtroq. latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauium, incendiisq. defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum tetnis tabulatis erigebat, easq. multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat, vt rates perrumperet, atq. opera disturbaret. sic quotidie vtrimq. eminus fundis, sagittis, reliquisq. telis, pugnabatur. Atq. hæc ita Cæsar administrabat, vt condiciones pacis dimittendas non existimaret. ac, tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cū mandatis miserat, ad se non remitti; atq. ea res sæpe tentata, etsi impetus eius consiliaq. tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. itaq. Caninium Rebilum, legatum, familiarē necessariumq. Scribonij Libonis, mittit ad eū, colloquij caussa: mandat, vt Libonē de concilianda pace hortetur; in primis, vt ipse cū Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demōstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, vt æquis condicionibus ab armis discedatur: cuius rei magnā partem laudis, atq. existimationis ad Libonem peruenturam, si, illo auctore, atq. agente, ab armis sit discessum. Libo, à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur: paullo post renunciat, quod cōsules absint, nec nihil sine illis de cōpositione agi posse. ita sæpius rem frustra tētatam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, & de bello agēdum. Prope dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusq. in ea re cōsumptis, IX naues à cōsulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportauerāt, Brundisium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permo-

tus, sive etiam quod ab initio Italia excedere cõstituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit: &, quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites opidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasq. inædificat, fossas transuersas viis perducit, atq. ibi sudes stipitesque præacutos defigit. hæc leuibus cratibus, terraq. inæquat. aditus autem atq. itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebãt, maximis defixis trabibus, atq. eis præacutis, præsepit. his paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet; expeditos autem ex euocatis sagittariis funditoribusq., raros in muro turribusq. disponit; hos certo signo reuocare constituit, cũ omnes milites naues conscendissent; atq. iis expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundisini, Pompeianorum militum iniuriis, atq. ipsius Pompeij contumeliis permoti, Cæsaris rebus fauebant. itaq., cognita Pompeij profectione, concursantibus illis, atq. in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesq. armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. qui erant in muro custodiæ caussa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur, notisq. itineribus ad naues decurrunt. milites, positis scalis, muros ascendunt; sed moniti à Brundisinis, vt vallum cæcum fossasq. caueant, subsistunt &, longo itinere ab iis circumducti, ad portum perueniũt, duasque naues cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserãt, scaphis lintribusq. deprehendunt; deprehensas excipiunt. Cæsar etsi ad spem conficiendi negotij maxime probabat, coactis nauibus, mare transire, & Pompeium sequi, prius quàm ille sese trãsmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei eius moram, temporisq. longinquitatem, timebat; quod omnibus coactis nauibus, Pompeius præsentem

tem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, vt ex longinquioribus regionibus Galliæ, Piceniq., & à Freto naues essent exspectandæ: sed id propter anni tempus, longum atq. impeditum, videbatur. interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficiis Pompeij deuincta; auxilia, equitatum parari; Galliã, Italiamq. tẽtari se absente, nolebat. itaq. in præsentia Põpeij insequendi rationem omittit: in Hispaniã proficisci constituit: III. viris municipiorũ omnium imperat, vt naues conquirant, Brundisiumq. deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione vna Valerium legatum, in Siciliam Curionem propretorem cum legionibus III. eũdem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, non dum profecto ex Italia, sua sponte ex opido Cottam eiiciunt. ille perterritus, quod omnem prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat. nouas ciuitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis, Brutiisq., per legatos suos ciuium R. delectus habebat: equitum peditumq. certum numerum à ciuitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pæne perfectis, aduẽtu Curionis cognito, queritur in cõcione se proiectum ac proditum à Cn. Pompeio: qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; &, ab se, reliquisq. in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmauisset. Hæc in concione questus, ex prouincia fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perueniunt. Tubero, cùm in Africã venisset, inuenit in prouincia cum

imperio Actium Varũ, qui ad Auximũ, vt supra demõstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africã peruenerat; atq. eam sua sponte vacuam occupauerat; delectuq. habito, II. legiones effecerat, hominum & locorum notitia, & vsu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam prouinciam obtinuerat. hic venientem Vticam cum nauibus Tuberonem portu atq. opido prohibet, neq. affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed, sublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, vt reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad vrbem proficiscitur. Coacto Senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contẽtum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab X. Tribunis pl. contra dicentibus inimicis, Catone verò acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, vt sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se vti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, cùm de exercitibus dimittendis vltro postulauisset; in quo iacturam dignitatis atq. honoris ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permiscerí mallent, quam imperium exercitusq. dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus prædicat, crudelitatem & insolentiam in circumscribendis Tribunis pl. condiciones à se latas, & expetita colloquia, & denegata, cõmemorat. pro quibus rebus orat ac postulat, Remp. suscipiant, atq. vna secum administrent. sin timore defugiãt, illis se oneri non futurum, & per se Remp. administraturum.

rum Legatos ad Pompeium, de compositione, mitti oportere: neque se reformidare, quod in Senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremq. eorum, qui mitterẽt, significari: tenuis, atq. infirmi hæc animi videri: se vero, vt operibus anteire studuerit, sic iustitia & æquitate velle superare. Probat rem Senatus de mittẽdis legatis, sed, qui mitterentur, non reperiebantur: maximeq. timoris caussa pro se quisq. id munus legationis recusabat. Põpeius enim discedens ab vrbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduum disputationibus, excusationibusq. extrahitur. subicitur etiam L. Metellus Tribunus pl. ab inimicis Cæsaris, qui hãc rem distrahat; reliquasq. res, quascumq. agere instituerat, impediat. cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot cõsumptis, ne reliquũ tẽpus omittat, infectis iis, quæ agere destinauerat, ab vrbe proficiscitur, atq. in vlteriorem Galliam peruenit. quo cùm venisset, cognouit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quẽ paucis diebus ante, Corfinĩ captum, ipse dimiserat: profectũ itẽ Domitiũ ad occupandũ Massiliam nauibus actuariis VII. quas, Sicilia, & in Cosano à priuatis coactas, seruis, libertis, colonis suis compleuerat: præmissos etiam legatos Massiliẽses domum, nobiles adolescentes; quos ab vrbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq. supra Massiliam incolebant, ad se vocauerant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis, in vrbem conuexerant; armorum officinas in vrbe instituerãt:

muros, classem, & portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Massilienſium XV. primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliēſibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem ſequi potius, quā vnius hominis voluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt; atq. ex auctoritate hæc Cæſari renunciant: intelligere ſe, diuiſum eſſe populum R. in partes duas: neq. ſui iudicij, neq. ſuarum eſſe virium diſcernere, vtra pars iuſtiorem habeat cauſſam: principes verò eſſe earum partium, Cn. Pompeium, & C. Cæſarem, patronos ciuitatis; quorum alter agros Volcarū, Arecomicorum, & Heluiorū publicè iis cōceſſerit: alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaq. auxerit: quare paribus eorum beneficiis, parem ſe quoq. voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut vrbe aut portibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Maſſiliam peruenit; atque, ab iis receptus, vrbi præficitur. ſumma ei belli adminiſtrādi permittitur. eius imperio claſſem quoquouerſus dimittunt: onerarias naues, quas vbiq. poſſunt, deprehendunt, atq. in portum deducunt: earum clauis, aut materia, atque armamentis inſtructis ad reliquas armandas, reficiendasq. vtuntur: frumenti quod inuentum eſt, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusq., ad obſidionem vrbis, ſi accidat, reſeruant. Quibus iniuriis permotus Cæſar, legiones III. Maſſiliam adducit: turres, vineasq. ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero XII. facere inſtituit. quibus effectis armatiſq diebus XXX. à qua die materia cæſa eſt, adductiq. Maſſiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationē Maſſiliæ relinquit. Dum hæc parat atq. adminiſtrat, C. Fabium

bium legatum cum legionibus III. quas Narbone, circumq. ea loca, hiemãdi cauſſa, diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit; celeriterq. Pyrenæos ſaltus occupari iubet. qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidiis tenebantur: legiones reliquas, quæ longius hiemabant, ſubſequi iubet. Fabius, vt erat imperatũ, adhibita celeritate præſidium ex ſaltu deiecit, magnisq. itineribus ad exercitũ Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quem à Pompeio miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt, Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeij, quorum vnus III. legionibus Hiſpaniam Citeriorem, alter à ſaltu Caſtulonenſi ad Anam. II. legionibus, tertius ab Ana Vectonũ Agrũ, Luſitaniamq. pari numero legionũ obtinebat, officia inter ſe partiuntur, vt Petreius ex Luſitania per Vectones cũ omnibus copiis ad Afranium proficiſcatur; Varro cũ iis, quas habebat legionibus omnẽ vlteriorẽ Hiſpaniã tueatur. his rebus conſtitutis, equites, auxiliaq. toti Luſitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantabris, Barbarisq. omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit. conſtituunt communi conſilio, bellum ad Ilerdam, propter ipſius loci opportunitatem, gerere. Erant, vt ſupra demonſtratum eſt, legiones Afranij III. Petreij II. præterea ſcutati citerioris prouinciæ, & cetratæ vlterioris Hiſpaniæ cohortes circiter D C C C. equitum vtriuſque prouinciæ circiter V. millia. Cæſar legiones in Hiſpaniam præmiſerat, ad VI. millia auxilia peditum, equitum III. millia, quæ omnibus ſuperioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipſe parauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus, nobiliſſimo, & fortiſſimo quoque euocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitania montanisque, qui Galliam prouinciam attingunt.

tingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq. esse venturum. simul à tribunis mil. centurionibusq. mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionũ deuinxit, & largitione redemit militũ voluntates. Fabius finitimarũ ciuitatũ animos litteris, nunciisq. tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distãtes millia passuum IV. his pontibus pabulatum mittebat: quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus cõsumpserat. Hoc idem fere, atq. eadem de caussa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus præliis contendebant. huc cum quotidiana consuetudine, congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ II. flumen transissent; impedimentaq., & omnis equitatus sequeretur; subito, vi iumentorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum intercluſa. quo cognito à Petreio, & Afranio, ex aggere atq. cratibus, quæ flumine ferebãtur; celeriter ponte Afranius, quẽ opido castrisq. coniunctum habebat, legiones IV. equitatumq. omnẽ transiecit, duabusq. Fabianis occurrit legionibus. cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diuersamq. aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumueniri posset. ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusq. sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa II. legionum procul ab utrisq. conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, vt duces aduersariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum aduẽtu prælium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo

biduo Cæsar cum equitibus DCCCC. quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat refectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisq. præsidio VI. cohortes reliquit, atq. omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranij constitit: &, ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar, vbi cognouit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD. castra facere constituit: &, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atq. opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat; sed à fronte contra hostem pedum XV. fossam fieri iussit. prima, & secunda acies in armis, vt ab initio constituta erat, permanebat. post hos opus in occulto acies tertia faciebat: sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet: &, quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit: singulaq. latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: fossasq. ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusq., terrendi caussa, atque operis impediendi, copias suas ad infimus montis radices producunt, & prælio lacessunt. neq. idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum III. & munitione fossæ, illi non diu commorati, nec longius

gius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. III. die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci iubet. erat inter opidum Ilerdam, & proximum collem, vbi castra Petreius atq. Afranius habebant, planicies circiter passuum CCC. atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab opido, & ponte, & cõmeatu omni, quem in opidum contulerant, se intercluſurum aduersarios confidebat. hoc speras, legiones III. ex castris educit: acieq. in locis idoneis instructa, vnius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum, iubet. qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur prælio, &, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis summissis subsidiis, terga vertere, seq. ad signa legionum recipere, coguntur. genus erat pugnæ militum illorum, vt magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari dispersiq. pugnarent; si premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisq. Barbaris genere quodã pugnæ assuefactis; quod fere sit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, vti multum earum regionum consuetudine moueatur. hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnæ. circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neq. ab signis discedere, neque sine graui causſa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atq. in proximum collẽ sese recepit.

Cæsar

Cæsar pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemq. acciderat, cohortatus suos, legionem IX. subsidio ducit: hostem insolentem, atque acriter nostros insequentem supprimit, rursusq. terga vertere, seque ad opidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. sed IX. legionis milites elati studio dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat opidum positum, succedunt. hinc se recipere cùm vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. præruptus locus erat, vtraq. ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, vt tres instructæ cohortes eum locum explerent, & neq. subsidia à lateribus summitti, neq. equites laborantibus vsui esse possent: ab opido autem decliui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD. hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, incōsultius processerant. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, vt nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & patientia nitebantur, atq. omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atq. ex castris cohortes per opidum crebro summittebātur; vt integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: vt, summissis in eundē locū cohortibus, defessos reciperet. hoc cùm esset modo pugnatum continenter horis V. nostriq. grauius à multitudine premerētur; cōsumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt; paucisq. deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in opidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab vtroque latere, etsi deiectis, aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum

iugum

fugum virtute conntitur, atq. inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX. ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV. qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat, vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius, primi pili centurio, &, praeter eum, centuriones IV. milites amplius CC. sed haec eius diei praefertur opinio, vt se vtrig. superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, cum esse omnium iudicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulumq. tenuissent, quae caussa pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coegissent; nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi numero, V. horis praelium sustinuissent, quod montem gladiis districtis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere aduersarios coegissent, atque in opidum compulissent. illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, praesidiumq. ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, vt nunquam illis locis maiores aquas fuisse, constaret. tum autem ex omnibus montibus nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit; pontesq. ambos, quos C. Fabius fecerat, vno die interrupit. quae res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, vt supra demonstratum est, cùm essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingã, spatio milliũ XXX; neutrũ horũ transiri poterat; necessarioq. omnes his angustiis continebantur: neq. ciuitates, quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ij, qui pabulatum longius progressi

erant,

erant, intercluſi fluminibus, reuerti; neq. maximi comitatus, qui ex Italia Galliaq. veniebant, in caſtra peruenire poterant. tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum à maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentũ ante Cæſaris aduentũ Ilerdam conuexerat; reliqui ſi quid fuerat, Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſerat: pecora, quod ſecundum poterat eſſe inopiæ ſubſidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi cauſſa progreſſi, hos leuis armaturæ Luſitani, peritiq. earum regionum cetrati citerioris Hiſpaniæ conſectabantur, quibus erat procliue, tranſnare flumen; quod conſuetudo eorum omnium eſt, vt ſine vtribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum prouiſum, & conuectum ſuperioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli ſuppetebat. harũ rerum omnium facultates ſine vllo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæſar adire nõ poterat. eæ permãſerunt aquæ dies complures. conatus eſt Cæſar reficere pontes: ſed nec magnitudo fluminis permittebat; neq. ad ripam diſpoſitæ cohortes aduerſariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipſius fluminis natura, atq. aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in vnum atque anguſtum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidiſſimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæſarem, ad flumen conſtitiſſe. venerant eo ſagittarij ex Ruthenis; equites ex Gallia cum multis carris, magnisq impedimentis, vt fert Gallica conſuetudo. erãt præterea cuiuſque generis

neris hominum millia circiter VI. cum seruis, liberisq.: sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio uteretur, atq. omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atq. itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorũ filij, & equestris ordinis: erant legationes ciuitatum: erant legati Cæsaris. hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, IIIIq. legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudẽtesq. ante missis equitibus aggreditur. celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliumq. committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerũ pauci sustinuere; sed, ubi signa legionũ appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in mõtes proximos conferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarij circiter CC. equites pauci, calonum, atque impedimentorum nõ magnus numerus. his tamen omnibus annona creuit: quæ fere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri tẽporis timore ingrauescere consueuit. iamq. ad denarios L. in singulos modios annona peruenerat, & militum uires inopia frumenti diminuerat; atq. incommoda in dies augebantur; & tã paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat; ut nostri magna inopia necessariarum rerum cõflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresq. haberentur. Cæsar iis ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; Calones ad lõginquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidijs tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusq., & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora, Romam ad suos perscribebant. multa rumor finge-

bat:

bat: vt pæne bellum confectum videretur. Quibus litteris, nunciisq. Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alij, vt principes talem nunciũ attulisse; alij, ne euentũ belli exspectasse, aut ex omnibus nouissimi venisse viderentur. Cùm in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus, equitibusq. obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, vt naues faciant, cuius generis eum superioribus annis vsus Britanniæ docuerat. carinæ primum ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium, viminibus contextum, coriis integebatur. has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum à castris XXII: militesq. his nauibus flumen transportat; continentemq. ripæ collem improuiso occupat. hunc celeriter, prius quam ab aduersarius sentiatur, communit. huc legionem postea transducit; atq. ex vtraque parte pontem instituit perficit biduo. ita comitatus, & qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitũ magnam partem flumen transiecit: qui, inopinantes pabulatores, et sine vllo dissipatos timore aggressi, quãmaximum numerum iumentorum, atq. hominum, intercipiunt: cohortibusq. cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alij, vt prædæ subsidio sint; alij, vt venientibus resistant, atq. eos propellant: vnamq. cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumueniunt, atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, vsi L. Domitij consilio, naues longas expediũt, numero XVII. quarum erant XI. tectæ. multa his minora naugia addunt;

vt ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnũ numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atq. hos præmiis, pollicitationibusq. incitant. certas sibi deposcit naues Domitius, atq. has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia, ad nostras naues procedũt, quibus præerat D. Brutus. hæ ad insulam, quæ est cõtra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero nauium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ij manus ferreas, atq. harpagones parauerant; magnoq. numero pilorum, tragularum, reliquorumq. telorũ, se instruxerant: ita, cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cũ Massilienſibus consligunt. pugnatum vtrimq. est fortissime, atque acerrime: neq. multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis: atque ij, modo digressi à Massilienſibus, recentem eorum pollicitationẽ animis cõtinebant; pastoresq. indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operã studebant. ipsi Massilienses, & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusq. eorum excipiebant: &, quod licebat latiore spatio, producta longius acie circũuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrẽtes, detergere si possent, contendebant: cum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificij, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusq. peritis gubernatoribus vtebantur; qui repente ex onerariis nauibus erãt producti, neque dum etiam vocabula armamentorum cognitis, tum etiã grauitate & tarditate

ditate nauiũ impediebãtur. factæ enim subito ex humida materia, non eundem vsum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnãdi daretur, a quo animo singulas binis nauibus obiiciebant. atq., iniecta manu ferrea, & retenta vtraq. naue, diuersi pugnabant, atq. in hostium naues transcendebant; &, magno numero Albicorum, & pastorum interfecto, partem nauium deprimunt; nõ nullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Massilienſium cum iis, quæ sunt captæ, intereunt LX. Hoc prælium Cæsari ad Ilerdam nunciatur. simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur. alias, non longo ab castris progressi spatio, vt celerem receptũ haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias, stationesq. equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, proiectis sarcinis, fugiebant: postremo etiam plures intermittere dies, &, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscenses & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittũt ad eum legatos, seseq. imperata facturos pollicentur. hos Tarraconenses, & Lacetani, & Ausetani, & paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumẽ Iberũ attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, vt se frumẽto iuuent. pollicentur, atque, omnibus vndique conquisitis iumentis, in castra deportãt. transit etiã cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis cõsilio; & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis v. ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur. multæ longinquiores ciuitates ab Afranio

desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorũ, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittẽdus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX. in altitudinem cõplures facere instituit, quibus partẽ aliquam Sicoris auerteret, vadumq. in eo flumine efficeret. his pæne effectis, magnũ in timorem Afranius Petreiusq peruenerunt, ne omnino frumento, pabuloq. intercluderẽtur; quod multum Cæsar equitatu valebat: itaq. constituunt ipsi, locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates victæ, nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant, Pompeij magnis affectæ beneficiis eum diligebant; Cæsaris autem in Barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaq. auxilia exspectabant; & suis locis belli in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues conquirere, & Octogesam adduci iubent. id erat opidũ positum ad Iberum, milliaq. passuum à castris aberat XX. ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontẽ imperãt fieri: legionesq. II. flumen Sicorim transducunt: castraq. muniunt vallo pedum XII. qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat, vt equites, etsi difficulter, atq. ægre fiebat, possent tamen, atq. auderent flumen transire; pedites verò tantum modo humeris, ac summo pectore, exstarent; vt tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirẽtur. sed tamẽ eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Iam verò eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaq., II.

auxiliaribus

auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum II. legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi vti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitū habebat; vt multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. equites, ab eo missi, flumē trāseunt; & cùm de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmē ostendunt; &, magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt. Prima luce, ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erāt coniuncta, cernebatur, equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi vehemēter, ac non numquam sustinere extremum agmen, atq. interrumpi. alias inferri signa, & vniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi: totis verò castris milites circulari, & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci: centuriones, tribunosq. militum adire, atq. obsecrare, vt per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret: paratos esse, sese posse & audere ea transire flumē, qua transductus esset equitatus. quorum studio, & vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tāta magnitudinis flumini exercitum obsicere; conandū tamen, atq. experiendum iudicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus, aut vires videbantur sustinere nō posse. hos cum legione vna præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoq. numero iumentorum in flumine supra atq. infra constituto, transducit exercitum. pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interiit tamen nemo. transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque

cemq. aciem ducere incipit at tantum fuit in militibus studium, vt, millium VI. ad iter addito ad vadum circuitu. magnaq. fluminis mora interposita, eos qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei I X. consequerentur. quos vbi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus cõstitit, aciemq. instruit. Cæsar in cãpis exercitũ reficit; ne defessum prælio obiiciat. rursus conantes progredi insequitur & moratur. illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponũt: (suberant enim montes, atq. à millibus passuum V. itinera difficilia, atq. angusta, excipiebant. hos intra mõtes se recipiebant, vt equitatum effugerent Cæsaris; præsidiisq. in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberẽt; ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias transducerent. quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiẽdum) sed totius diei pugna, atq. itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoq. in proximo colle castra ponit. media circiter nocte iis, qui, adaquandi caussa, longius à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu, impediti, sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasq. in castris continẽt. postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxa, cum paucis, qui loci naturam perspiciat. vterq. idem suis renunciat, V. millia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca aspera & montuosa, qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotij. Disputatur in concilio à Petreio

treio, & Afranio, & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, vt noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. alij, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaq. prælia esse vitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quam religioni, consulere consueuerit: at lucem multum per se pudorẽ omnium oculus, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimẽto; tamen summa exercitus salua, locum quẽ petant, capi posse. Hæc vicit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar, exploratis regionibus, albẽt e cælo, omnes copias castris educit; magnoq. circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. namq. itinera, quæ ad Iberũ, atq. Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur; ipsi erant transscendendæ valles maximæ, ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediebant: vt arma per manus necessario transderentur, militesque inermes, subleuatiq. alij ab aliis magnam partem itineris conficerent. sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites, visendi caussa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisq. vocibus prosequebantur, necessarij victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti. erat enim iter à proposito diuersum; contrariamque in partẽ iri videbatur. Duces verò eorũ suũ consiliũ laudibus ferebant, quod se castris tenuissent. multumq. eorũ

opinionẽ adiuuabat, quod sine iumentis, impedimentisque ad iter profectos videbant; vt, nõ posse diutius inopiã sustinere, cõsiderent. sed, vbi paullatim retorqueri agmẽ ad dextram conspexerunt; iamq. primos superare regionem castrorum animaduerterunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atq. occurrendum, putaret. Conclamatur ad arma; atq. omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoq. ad Iberum itinere, contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, vtri prius angustias montesq. occuparẽt: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranij copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, vt, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque, in castris relictas, seruare non possent; quibus intercluſis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæsar; atq. ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cùm ab equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quendam nactus, ibi constitit. ex eo loco IV. Cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. hunc magno cursu concitatos iubet occupare eo consilio, vti ipse eodem omnibus copijs contenderet, &, mutato itinere, iugis Octogesam peruenire. hunc cùm obliquo itinere Cetrati peterent; conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesq. ab his circumuenti, in conspectu vtriusq. exercitus interficiuntur. erat occasio bene gerẽdæ rei. neq. verò id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum

sustinere

sustinere nõ posse, præsertim circumdatum vndiq. equitatu, cum in loco æquo atq. aperto confligeretur. idq. ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribuniq. mil. ne dubitaret prælium committere, omnium esse militũ paratissimos animos, Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subuenissent, quod de colle non recederent, quod vix equitum incursus sustinerent; collatisq. in vnum locum signis conferti, neq. ordines, neque signa, seruarent: quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem venerat, se, sine pugna & sine vulnere suorum, rem conficere posse; quod re frumentaria aduersarios intercluisset. cur, etiã secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur deniq. fortunam periclitaretur? præsertim cùm non minus esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio. mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus saluis atq. incolumibus, rem obtinere malebat. hoc consilium Cæsaris à plerisq. non probabatur. Milites verò palam inter se loquebantur; quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cùm vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos: ille in sua sententia perseuerat; & paullum ex eo loco digreditur, vt timorem aduersariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar præsidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ, fluminisq. Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat vnũ iter, Ilerdam si reuerti vellẽt;

alterum,

alterum, si Tarraconem peterent. Hæc cõsiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum; legionariasq; interiiciunt cohortes; vallumq. ex castris ad aquam ducere incipiunt; vt intra munitionẽ & sine timore, & sine stationibus aquari possent, id opus inter se Petreius atq. Afranius partiũtur: ipsiq., perficiendi operis caussa, longius progrediuntur. quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt; & quem plerisq. in castris notum aut municipem habebat, conquirit, atq vocat. primũ agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio viuere: deinde imperatoris fidem quærunt, recte ne se illi sint commissuri: &, quod nõ abitio fecerint armaq, cum hominibus necessariis, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreij, & Afranij vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosq. de pace primorum ordinũ cẽturiones ad Cæsarem mittunt. Interim alij suos in castra, inuitandi caussa, adducũt; alij ab suis abducuntur; adeo, vt vna castra iã facta ex binis viderẽtur. compluresq. tribuni militum, & centuriones ad Cæsarẽ veniunt, seq. ei commendant. hoc idem fit à principibus Hispaniæ; quos illi euocauerant, & secum in castris habebãt obsidum loco. ij suos notos hospitesq. quærebant, per quem quisq. eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranij etiam filius adolescens, de sua & parẽtis sui salute, cum Cæsare, per Sulpicium legatum, agebat. erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tãta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res cõfecisse

cisse videbantur
tu omnium iud
ctis probabatur
stituto opere d
videbatur, vt
aquo animo se
familiam; cu
barusq. equiti
die causa hab
lat; colloquia
stris; quos depr
repentino peric
dioq. distringu
fendunt, castro
recipiunt; &
portas, defend
manipulos cir
absentem, in
transidant, o
Postulant, v
deserturos, n
consilium cap
iusiurandum
militum, ce
idem iurant
vt producat
sed plerique
mittunt. sic
cio, noua rel
stulit, mente
belli ratione
in castra pe

ciſſe videbantur, magnumq. fructum ſuæ priſtinæ lenitatis omnium iudicio Cæſar ferebat; conſiliumq. eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab inſtituto opere diſcedit, ſeq. in caſtra recipit; ſic paratus, vt videbatur, vt, quicumq. accidiſſet caſus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius verò non deſerit ſeſe; armat familiam; cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbariſq. equitibus paucis, beneficiariis ſuis, quos ſuæ cuſtodiæ cauſſa habere conſueuerat, improuiſo ad vallũ aduolat; colloquia militum interrumpit; noſtros repellit ab caſtris; quos deprehẽdit, interficit. reliqui coeunt inter ſe: et, repentino periculo exterriti, ſiniſtras ſagis inuoluunt, gladioſq. diſtringunt; atq. ita ſe à cetratis, equitibusq. defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi; ſeque in caſtra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in ſtatione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, ſlẽs Petreius manipulos circuit; militesq. appellat; neu ſe, neu Põpeium abſentem, imperatorem ſuum, aduerſariis ad ſupplicium tranſdant, obſecrat. fit celeriter concurſus in prætorium. Poſtulant, vt iurent omnes, ſe exercitum ducesque non deſerturos, neq. prodituros, neq. ſibi ſeparatim à reliquis conſilium capturos. Princeps in hæc verba iurat: ipſe idem iuſiurandum adigit Afranium. ſubſequuntur Tribuni militum, centurionesque. centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quem quiſq. ſit miles Cæſaris, vt producatur. productos palam in prætorio interficiunt. ſed plerique, quos ceperant, cælant, noctuq. per vallum emittunt. ſic terror oblatus à ducibus, crudelitas in ſupplicio, noua religio iuriſiurandi, ſpem præſentis deditionis ſuſtulit, mentesq. militum conuertit, & rem ad priſtinam belli rationem redegit. Cæſar milites aduerſariorum, qui in caſtra per tempus colloquij venerant, ſumma diligen-

tia

tia conquiri, & remitti, iubet. sed ex numero Tribunorum militum, centurionumq. non nulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit: centuriones, amplioriq. ordinis equites Romanos in Tribunicium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre; frumenti copiam legionarij non nullam habebant, quod dierum XXII. ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. Cetrati, auxiliaresq. nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insucta ad onera portanda. itaq. magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustijs res: sed ex propositis consilijs duobus explicitius videbatur, Ilerdam reuerti: quod ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui nouissimum agmen caperet, atq. impediret, ipse cum legionibus subsequitur: nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortes nouissimum agmen claudebant: pluresq. in locis campestribus subsistebant. si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. cum vallis, aut locus declivis suberat, neque ij, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco superiore in auersos tela coniiciebant: tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, vt, cum eiusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repente incitato cursu sese in valles vniuersi demitterent, atque ita

transgressi, rur
tantum ab equ
merum habeba
tos prœlijs, in
rentur: quoru
equitatu Cæs
lente, ac paul
suis, subsistun
vehementiusq
capiunt: ibiq.
neq. iumentis o
tabernaculaq.
causa animadu
VI. eiusdem die
equitum, iter f
sar, eductu leg
tis paucas coho
res, equitesq.
tidianum iti
ad nouissimu
compluresq.
ciuntur. Insta
nebat. Tum
castris, neq.
necessario: &
ponunt. sed i
stratæ, prœli
passus non e
nes, siue noct
so vitio cast
straq. castri
faciunt, totu

transgressi, rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, vt eos, superioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen, vltroq. eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. tali dum pugnatur modo; lente, ac paullatim proceditur, crebroque, vt sint auxilio suis, subsistunt, vt tum accidit. millia enim progressi IV. vehementiusq. peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibiq. vna fronte contra hostem castra muniunt, neq. iumentis onera deponunt. vbi Cæsaris castra posita, tabernaculaq. constituta, & dimissos equites pabulandi caussa animaduertêre; sese subito proripiunt hora circiter VI. eiusdem diei; & spem nacti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. quare animaduersa, Cæsar, eductis legionibus, subsequitur; præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora X. subsequi pabulatores, equitesq. reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeo, vt pæne terga conuertant: complureſq. milites, etiam non nulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atq. vniuersum imminebat. Tum verò, neq. ad explorandum idoneum locum castris, neq. ad progrediendum data facultate, consistunt necessario: & procul ab aqua, & natura iniquo loco, castra ponunt. sed iisdē de caussis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prælio non lacessit, & eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendū omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent. illi, animaduerso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraq. castris cōuertunt. hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumq. in ea re diem consumunt. sed, quantum

opere

opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; & præsenti malo aliis malis remedia dabantur. prima nocte, aquandi caussa, nemo egreditur ex castris. proximo die, præsidio in castris relicto, vniuersas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo his eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionem, quam prælio decertare, malebat. conatur tamen eos vallo, fossáq. circumuenire; vt quammaxime repentinas eorum eruptiones demoretur: quo necessario descēsuros existimabat. illi, & inopia pabuli adducti, & quo essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. in his operibus, consiliisq. biduum consumitur. Tertio die magna iam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei caussa, hora circiter IIX signo dato legiones educunt, aciemq sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem cōuenire iubet; aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamq. omnium, videri prælium diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de caussis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, mouebatur; atque hoc etiam magis, quod spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, non multum ad summam victoriæ iuuare poterat. non enim amplius pedum millibus II. ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant. tertia vacabat, ad incursum atq. impetum militum relicta si prælium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de caussa constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex: legio V. & III. in subsidijs locum alariæ cohortes obtinebāt: Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex V. legione tenebant: has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem,

dem

dem suæ cuiusq. legionis, subsequebantur: sagittarij, funditoresq. media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere vterque propositum via debatur; Cæsar, vt, nisi coactus, prælium non committeret; ille, vt opera Cæsaris impediret. producitur tamen res; aciesq. ad solis occasum continentur: inde vtrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animaduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ, equitumq. partem flumen transicit, crebrasq. in ripis custodias disponit. tandem, omnibus rebus obsessi quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt; & id si fieri posset, semoto à militibus loco. vbi id à Cæsare negatum, & palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranij. venitur in eum locum, quem Cæsar deligit. audiente vtroq. exercitu, loquitur Afranius: Non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quod fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare voluerint: sed satis iam feciisse officio, satisq. supplicij tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc verò, pæne vt feminas circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu: neq. corpore dolorem, neq. animo ignominiam ferre posse: itaq. se victos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad vltimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quam potest demississime atq. subiectissime exponit. Ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui etiam bona condicione, & loco, & tempore æquo, confligere noluerit, vt quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui

iniuria etiã accepta, suisq. interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruarit, & texerit; illius deniq. exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omniũ suorum vitæ consulendum putarunt. sic omnium ordinũ partes in misericordia constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neq. colloquij, neq. indutiarum, iura seruasse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumq. hominibus nimia pertinacia, atq. arrogantia accidere soleat, vti eo recurrãt, & id cupidissime petãt, quod paullo ante contempserint: neq. nũc se illorũ humilitate, neq. aliqua tẽporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle dimitti: neq. enim V I. legiones alia de caussa missas in Hispaniam, septimamque sibi conscriptam, neq. tot tantasq. classes paratas, neque summissos duces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacãdas Hispanias, nihil ad vsum prouinciæ prouisum, quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderarit: omnia hæc iampridem contra se parari: in se noui generis imperia constitui; vt idem ad portas vrbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex prætura, & consulatu, vt semper, sed per paucos probati & electi, in prouincias mittantur: in se ætatis excusationẽ nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in se vno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, vt, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia, domum reuertantur, exercitumq. dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturũ: neq. hunc id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod

se, quod tamen sibi difficile non sit; sed, ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, prouinciis excederent, exercitumq. dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam, atq. extremam pacis esse condicionem. Id verò militibus fuit pergratum, & iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi exspectauissent, ultro inde præmium missionis ferrent. nam, cùm de loco & tempore eius rei controuersia inferretur, & voce & manibus uniuersi ex vallo, ubi constiterant, significare cæperunt, ut statim dimitterentur: neq., omni interposita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. paucis cum esset in utramq. partem verbis disputatum; res huc deducitur, ut ij, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim reliqui ad Varum flumẽ dimittantur: ne quid eis noceatur, neue quis inuitus sacramento cogatur à Cæsare, cauetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentũ daturum, pollicetur: addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione pecuniã pro iis rebus soluit. quascumque postea controuersias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem introduxerunt. Petreius atq. Afranius cum stipendium ab legionibus, pæne seditione facta, flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulatum est; eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, 11. legiones suas antecedere, reliquas subsequi, iussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eiq. negotio Q. Fusium Calenum legatum præfecit. hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atq. ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO CIVILI, LIBER II.

DVM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresq. ad opidum agere instituit. vna erat proxima portui, naualibusq.; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atq. Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex III. opidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra. huius quoque spatij pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita, longam & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiamq. comportari iubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX. exstruit. sed tanti erant antiquitus in opido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaq. multitudo tormentorum, vt eorũ vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII. cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missis, per IV. ordines cratium in terra defigebantur. itaq., pedalibus lignis coniunctis inter se, porticus integebatur; atq. hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum LX. æquandi loci causa facta;

sa facta; item ex fortissimis lignis, inuoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atq. turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex opido; ignesq. aggeri & turribus inferebãtur. quæ facile nostri repellebant milites; magnisq. vltro illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in opidum reiiciebant. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe nauium XVI. in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massilienſibusq. subsidio missis, freto Siciliæ, imprudente atq. inopinante Curione, prouehitur: appulsisq. Messanam nauibus, atq. inde, propter repentinum terrorem, principum ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum vnam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues, cursum Massiliam versus perficit; præmissaq. clam nauicula, Domitium Massiliẽsesq. de suo aduentu certiores facit; eosq. magnopere hortatur, vt rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summaq. industria armauerant, (remigũ gubernatorumq. magna copia suppetebat) piscatoriasq. adiecerant, atq. contexerant, vt essent ab ictu telorum remiges tuti: hus sagittarius, tormentisq. cõpleuerant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiæ, virginũ precibus, & fletu excitati, vt extremo tẽpore ciuitati subuenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicauerãt, naues conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, vt inuisis, latitantibus atq. incognitis rebus magis confidamus, vehementiusq. exterreamur, vt tũ accidit. aduentus enim L. Nasidij summa spe & voluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum ventum, ex portu

exeunt, & Taurẽta, quod est castellum Massilienſium, ad Naſidiũ perueniunt: ibiq. naues expediũt: rurſusq. ſe ad confligendum animo confirmant; & conſilia communicãt. dextra pars Massilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio. eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. nam ad eas, quæ facta fuerant Arelate per Cæſarem, captiuæ Massilienſium acceſſerant VI. has ſuperioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus inſtruxerat. itaque, ſuos cohortatus, quos integros ſuperauiſſent, vt victos contemnerent, plenus ſpei bonæ atque animi, aduerſus eos, proficiſcitur. facile erat, ex caſtris C. Trebonij, atq. omnibus ſuperioribus locis proſpicere in vrbem, vt omnis iuuentus, quæ in opido remanſerat, omnesq. ſuperioris ætatis, cum liberis, atque vxoribus, publicisq. cuſtodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante ſimulacra proiecti victoriam ab Diis expoſcerent. neq. erat quiſquam omnium, qui nõ in eius diei caſu ſuarum omnium fortunarũ euentum conſiſtere exiſtimaret. nam & honeſti ex iuuentute, & cuiuſque ætatis ampliſſimi, nominatim euocati atque obſecrati, naues conſcenderant; vt, ſi quid aduerſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reliqui fore viderent; ſi ſuperauiſſent, vel domeſticis opibus, vel externis auxiliis de ſalute vrbis confiderent. Commiſſo prælio, Massilienſibus res nulla ad virtutem defuit: ſed, memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab ſuis acceperant, hoc animo decertabãt, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarent. quibus, vrbe capta, eadem eſſet belli fortuna patienda: deductisq. noſtris paullatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitate nauium

locus

lotus dabatur; &, si quando nostri facultatem nacti, ferreis iniectis manibus, nauem religauerant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albici cominus pugna deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus nauibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. conspicataque naues triremes II. nauē D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, I I. ex partibus sese in eam incitauerant: sed tantum, re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, vt paruo momento antecederet. illæ adeo grauiter inter se, incitatæ, conflixerunt, vt vehementissime vtraq. ex concursu laborarent; altera vero, perfracto rostro, tota collabefieret. qua re animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterq ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naues nulli vsui fuerunt, celeriterq. pugna excesserunt. nō enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorū præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe V sunt depressæ, IV. captæ, I. cum Nasidianis profugit; quæ omnes Citeriorem Hispaniam petiuerunt. at ex reliquis vna præmissa Massiliam, huius nuncij perferendi gratia, cum iam appropinquaret vrbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem vrbis reliqua apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionariis, qui dexterā partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent: quam primo ad repentinos incursus humi-

lem, paruamq. fecerant. huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellẽdum & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoquouersus pedes XXX. sed parietum crassitudo pedum V. postea verò, vt est rerum omniũ magister vsus, hominum adhibita sollertia, inuentum est, magno esse vsui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. vbi turris altitudo perducta est ad cõtabulationem; eamq. in parietes instruxerũt, ita vt capita tignorũ extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, vbi ignis hostium adhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraq. eum locum duo tigna transuersa iniecerũt, nõ lõge ab extremis parietibus, quibus suspenderẽt eam contignationẽ, quæ turri tegumento esset futura: supraq ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt, easq. asseribus religauerunt: has trabes paullo longiores atq. eminentiores, quàm extremi parietes erãt, effecerunt; vt esset, vbi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamq. contabulationem summam lateribus, lutoq. constrauerunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfingerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. storias autem ex funibus anchorariis tres in longitudinẽ parietum turris, latas IV. pedes fecerunt: easq. ex III. partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt: quod vnum genus tegumenti aliis locis erant experti, nullo telo neq. tormento trãsiici posse. vbi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atq. munita est ab omni ictu hostiũ; pluteos

ad alia opera abduxerũt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt; vbi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi atq. muniti, parietes lateribus exstruebant: rursusq. alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant: vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item vt primo tecta, extremis lateribus instruebant, exq. ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasq. eleuabant ita tuto, ac sine vllo vulnere ac periculo VI. tabulata exstruxerunt: fenestrasq., quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. vbi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX. longum, ex materia bipedali, quem à turri latericia ad hostium turrem, murumq. perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æquè longæ, distantes inter se pedes IV. collocantur: inq. eis columnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, vbi tigna, quæ musculi tegendi caussa ponant, collocentur. eo super tigna bipedalia iniiciunt; eaq. laminis clauisq. religant; ad extremum musculi tectum, trabesq extremas, quadratas regulas, IV. patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant: ita fastigiato, atq. ordinatim structo, vt trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoq. musculus, vt ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. supra lateres coria inducũtur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrũpantur, centonibus cõteguntur. hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoq., inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subie-

ctis, ad turrim hostiũ admouẽt, vt ædificio iungatur. Quo malo perterriti subito opidani, saxa quã maxima possunt vectibus promouent, præcipitataq; muro in musculum deuoluũt. Ictum firmitas materiæ sustinet; &, quidquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id vbi vident, mutant consilium: cupas, tæda ac pice refertas, incendunt, easq. de muro in musculũ deuoluunt. inuolutæ labuntur; delapsæ, ab lateribus, lõguriũs, furciq. ab opere remouẽtur. interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebãtur, conuellunt. Musculus ex turri latericia à nostris telis, tormentisq. defenditur: hostesq. ex muro ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quæ superat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit. pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorũ ira perculsi, vrbis direptione perterriti, inermes cũ infulis sese porta foras vniuersi proripiunt; ad legatos atq. exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit: militesq. auersi à prælio, ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. vbi hostes ad legatos, exercitumque peruenerunt, vniuersi se ad pedes proiiciunt: orant, vt aduentus Cæsaris exspectetur; captam suam vrbem videre, opera perfecta, turrem subrutam: itaq. à defensione desistere; nullam exoriri moram posse, quo minus cùm venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in vrbem irrumperent, vrbemq. delerent. hæc, atq. eiusdem generis complura, vt ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur. Quibus rebus cõmoti legati, milites ex opere

deducunt

deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquũt. Indutiarum quodam genere misericordia facta, aduentus Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: vt re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim opidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerẽt. quod se facturos minabantur: ægreq. tunc sunt retenti, quin opidum irrumperent: grauiterq. eam rem tulerunt; quod stetisse per Treboniũ, quo minus opido potirentur, videbatur. At hostes sine fide, tempus atq. occasionem fraudis ac dolꝰ quærunt. Interiectiq. aliquot diebus, nostris languentibus, atq. animo remissis, subito, meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma verò omnia reposita, contectaq. essent; portis se foras erumpunt; secundo magnoq. vento ignem operibus inferũt. hũc sic distulit vẽtus, vti vno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq. flammã conciperent, & prius hæc omnia consumerẽtur, quam, quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. alij ex castris sese incitãt. fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis, tormentisq. fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibiq. musculum turrimq. lateritiam libere incẽdunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentauerũt hoc idem Massilienses. postero die eãdem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremq. eruptione pugnauerũt; multumq. ignem intulerunt. sed, vt superioris temporis contentionem nostri omnem remiserãt; ita, proximi diei casu

admonti,

admoniti, omnia ad defensionem parauerãt. itaq., multis interfectis, reliquos, infecta re, in opidum repulerũt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare & reficere instituit. nam, vbi tantos suos labores & apparatus male cecidisse viderunt; indutiúq. per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quod, vnde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateq. in finibus Massiliensium excisis, & conuectis; aggerem noui generis, atq. inauditum ex latericiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt æqua fere latitudine, atq. ille congestus ex materia fuerat agger. vbi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse possint. &, quidquid est contignatum, cratibus cõsternitur, cratesq. luto integuntur. Sub tecto miles dextera ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcunq. vsui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia & virtute militũ breui recõcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquũtur. quod vbi hostes viderunt, ea, quæ diu longoq. spatio refici nõ posse sperassent, paucorũ dierũ opera & labore ita refecta, vt nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquã omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemq. exemplo sentiunt totã urbem, qua sit aditus, ab terra, muro, turribusq. circũiri posse; sic, vt ipsis cõsistendi in suis munitionibus locus non esset; cũ pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderẽtur, ac tela manu coniicerentur; suorumq. tormentorũ vsum, quibus ipsi magna sperauissent spatio propinquitatis

pinquitatis interire; pariq. condicione è muro, ac turribus belladi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligũt, ad easdẽ deditionis cõdiciones recurrũt. M. Varro in vlteriore Hispania, initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidẽs Põpeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: præoccupatũ sese legatione ab Cn. Põpeio, teneri obstrictũ fide: necessitudinẽ quidẽ sibi nihilo minorẽ cũ Cæsare intercedere: neq. se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarẽ totius prouinciæ. Hæc omnibus ferebat sermonibus; neq. se in vllam partem mouebat. postea verò, cùm Cæsarem ad Massiliam distineri cognouit, copias Petreij cũ exercitu Afranij esse cõiunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe atq exspectatione, & cõsentire omnẽ citeriorem Prouinciã, quæq. postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atq. hæc ad eum latius atq. inflatius Afranius perscribebat; se quoq. ad motũ fortunæ mouere cœpit. delectum habuit tota prouincia; legionibus completis II. cohortes circiter XXX. alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massilienſibus, item quod Afranio Petreioq. mitteret; naues longas X. Gaditanis, vt facerent, imperauit; complures præterea Hispali faciendas curauit: pecuniam omnem omniaq. ornamenta ex Fano Herculis in opidum Gades contulit eo VI. cohortes, præsidij causſa ex prouincia misit: Caiumq. Gallonium equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eo, procurandæ hæreditatis causſa, venerat missus à Domitio, opido Gadibus præfecit: arma omnia priuata & publica in domum Gallonij contulit: ipse habuit graues in Cæsarem conciones: sæpe ex tribunali prædicauit, aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militũ ad Afranium

nium perfugisse: hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius prouinciæ, sibi ad Remp. administrandam H-S CXC. millia, & argenti pondo XX. millia, tritici modios CXX. millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, iis graviora onera iniungebat: qui verba alq. orationem aduersus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaq. eo deducebat; & iudicia in priuatos reddebat: prouinciam omnem in sua & Pompeÿ verba per iusiurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in Citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, vt secum II. legionibus Gadis conferret, naues, frumentumq. omne ibi contineret. prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. in insula, frumento nauibusq. comparatis, bellum duci, non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisq. rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod, magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore prouincia, sciebat. itaq., duabus legionibus missis in vlteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno pl. ipse cum equitibus DC. magnis itineribus, progreditur; edictumq. præmittit ad quam diem magistratus, principesq. omnium ciuitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. quo edicto tota prouincia peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullusue ciuis Romanus paullo notior, quin ad diem conueniret. simul ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni clausit; custodias vigiliasq. in muro turribusq. disposuit. cohortes II. quæ Colonicæ appellabãtur, cum eo casu venissent, tuendi opidi caussa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius prouinciæ ciuitas,

deductis

deductis III. in arcem opidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq. præclusit. Hoc vero magis properare Varro, vt cum legionibus quam primum Gades contenderet: ne itinere, aut transiectu intercluderetur. tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntas prouinciæ reperiebatur. Progresso ei paullo longius litteræ à Gadibus redduntur; simul atq. cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, vt Galloniũ ex opido expellerent, vrbem insulamq. Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denunciauisse Gallonio, vt sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II. legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit, sesq. Hispalim recepit, atq. in foro, & porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, vt domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum, itinere conuerso, sese Ilipam Italicam venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum verò, omni intercluſus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse, legionem, cui iusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Cæsarẽ mittit, atq. huic transdi iubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Cæsarẽ venit: relatis ad eũ publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit; &, quod vbique habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ omnibus generatim gratias agit; ciuibus Romanis, quod opidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent,

gissent seseq. in libertatẽ vindicassent; tribunis mil. centurionibusq. qui eo præsidij caussa venerãt, quod eorũ cõsilia sua virtute cõfirmassent: pecunias, quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc pœnã tulisse cognouerat, tributis quibusdam publicis priuatisq. præmiis: reliquos in posterum bona spe complet; biduumq. Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur; pecunias, monumentaq., quæ ex Fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet, prouinciæ Q. Cassium præficit; huic IV. legiones attribuit: ipse iis nauibus, quas M. Varro, quasq. Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris prouinciæ legationes Cæsaris aduẽtum exspectabant. Eadẽ ratione priuatim ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusq. Narbonẽ atq. inde Massiliam peruenit: ibi, legem de dictatore latam, seseq. dictatorem dictum à M. Lepido prætore, cognoscit. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & mutatione victus, (panico enim vetere, atq. hordeo corrupto omnes alebantur; quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratũ, in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis prouinciarũ & exercituũ desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituũt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, nauibus III comparatis, ex quibus II familiaribus suis attribuerat, vnam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatẽ, est profectus. Hũc cõspicatæ naues, quæ, iussu Bruti, consuetudine quotidiana, ad portum

tum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt ex iis vnum ipsius nauigium contẽdit, & fugere perseuerauit, auxilioq. tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaq. ex opido, vt est imperatũ, proferunt: naues ex portu, naualibusq. educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & vetustate, quam pro meritis in se ciuitatis, conseruãs, II. ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit. ipse ad vrbẽ proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & iam ab initio copias P. Atij Vari despicies, II. legiones ex IV. quas à Cæsare acceperat, & V. equites transportabat: biduoque, & noctibus III. nauigatione consumptis, appulit ad eum locũ, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum XXII. millia, habetque non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Huius aduentum L. Cæsar filius cum X. longis nauibus ad Clupeam præstolãs, (quas naues, Vticæ ex prædonum bello subductas, P. Atius reficiendas, huius belli caussa, curauerat) veritus nauium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaq. ad proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id opidum C. Considius Longus, vnius legionis præsidio, tuebatur. reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus Quæstor nauibus XII, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in litore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcum Vticam nauibus præmittit: ipse eodẽ cum exercitu proficiscitur: biduiq. iter progressus, ad flumen Ba-

gradam peruenit: ibi C. Caniniũ Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autẽ est iugum directum, eminens in mare, utraq. ex parte præruptũ atq. asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam vergit. abest directo itinere ab Vtica paullo amplius passus ∞. sed hoc itinere est fons, quo mare succedit, longè lateq. is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, VI. millium circuitu in opidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro opidoq. coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso opido Vtica, altera theatro, quod est ante opidum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili & angusto. simul animaduertit, multa undiq. portari atque agi plenissimis viis, quæ, repentini tumultus timore, ex agris in vrbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atq. haberet loco prædæ. eodemq. tempore his rebus subsidio DC. equites Numidæ ex opido, peditesq. CD. mittuntur à Varo; quos auxilij caussa rex Iuba paucis diebus ante Vticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cum Curione intercedebant; quod tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrunt equites inter se. neq. verò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed, interfectis circiter CXX. reliqui se in castra ad opidum receperunt. Interim, aduentu longarum nauium, Curio pronunciari onerariis nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam numero circiter CC. se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliana vela direxisset. Qua pronũciatione facta, tẽporis puncto, sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, & quo

quo imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atq. vniuersi exercitus cõclamatione Imperator appellatur. postero die Vticam exercitum ducit, & prope opidum castra ponit. non dum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumq. ab rege missa, Vticam venire, eodemq. tempore vis magna pulueris cernebatur; & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse celeriter, ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equitesq. committunt prælium: & prius, quam planè legiones explicari & cõsistere possent; tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore, iter fecerant, in fugam se coniiciunt: equitatuq. omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in opidum recepit, magnũ peditum numerũ interficiunt. Proxima nocte cẽturiones Marsi II. ex castris Curionis, cum manipularibus suis XXII. ad Atium Varum perfugiunt. ij seu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt; (nam, quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse à Curione; maxime opus esse, in conspectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. facit idẽ Curio: atque una valle non magna interiecta, suas vterq. copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus: quẽ fuisse Corfinij supra demõstratum est. Hic, dimissus à Cæsare, in Africam venerat: legionesq. eas trãsduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio

receperat Cæsar; adeo, vt, pauris mutatis centurionibus, sidē ordines, manipuliq. constarent. hanc nactus appellationis causſam Quinctilius circumire aciē Curionis, atq. obsecrare milites cœpit, ne primā sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent vsi fortuna, eadēq. in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, à quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se atq. Atium secuti essent, exspectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atq. ita suas vterq. copias reduxit. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. vnusquisq. enim opinationes fingebat; & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc vbi vno auctore ad plures permanauerat, atq. alius alij transdiderat; plures auctores eius rei videbātur. Ciuile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere: & sequi, quod vellent; legiones eæ, quæ paullo ante apud aduersarios fuerant. (nam etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudo) quæ offerrentur; municipia etiam diuersis partibus coniuncta. neq. enim ex Marsis, Peligniſq. veniebāt, vt qui superiore nocte in contuberniis, commilitonesq. non nulli grauiores sermones militum vulgo durius accipiebant, non nulla etiam ab iis, qui diligētiores videri volebant, fingebantur. quibus de causſa concilio conuocato, de summa rerū deliberare incipit. Erāt sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraq. Vari oppugnanda cēserent; quod huiusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur. postremo præstare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri; quam, desertos,

tos, & circumuentos à suis, grauissimum supplicium pat[i]. porro erant, qui cẽserent, de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum; vt, maiore spatio temporis interiecto militum mentes sanarentur: simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio vtrumque improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tãtum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere & natura loci munitissima castra expugnari confidimus? aut verò quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitus beneuolentiam imperatoribus, & res aduersæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neq. prudentes suspicari oportet sibi parum credi; neq. improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. Quod si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, hæc dissimulare, & occultare, quam per nos confirmari, præstat? an non, vti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersariis augeamus? at etiam, vt media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conẽtur. namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neq. tanti sum animi, vt sine spe castra oppugnãda cẽseam; neque tanti timoris, vt ipse deficiam: atq. omnia prius experienda arbitror; magnaq. ex parte iã me vna vobiscũ de re iudi-

cium facturum confido. Dimisso concilio, concionẽ aduocat militum: commemorat, quo sit eorum vsus studio ad Corfinium Cæsar; vt magnam partem Italiæ, beneficio, atq. auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim, vestrumq. factũ, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neq. sine caussa & Cæsar amicissime de vobis, & illi grauissime iudicauerunt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, vestri facti præiudicio demotus, Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, prouinciamq. Siciliã, atq. Africam, sine quibus vrbem atq. Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, vt à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quam vno tempore & nos circumuenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid, irati, grauius de vobis sentire possunt, quam, vt eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant? & in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimãt? an verò in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas prouincias? hæc acta diebus XL. quibus in conspectu aduersariorum venerit Cæsar. an, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem incerta victoria, Cæsarem secuti, diiudicata iam belli fortuna, victum sequamini? cùm vestri officij præmia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionẽ faciunt. Vos ne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? nõ sibi, clam vobis, salutem fuga petiuit? non, proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? cùm, proiectis fascibus, & deposito imperio, priuatus, & captus, ipse in alienam venisset potestatem. Relinquitur noua religio, vt, eo neglecto sacramẽto,

quo

quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis: qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum; quæ sunt adhuc & meæ voluntate, & vestra exspectatione leuiora. sed tamen sui laboris milites semper, euentu belli, præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligētiam quidem nostram, aut quē ad finem adhuc res processit, fortunamq. cur præteream? An pœnitet vos, quod saluum atque incolumem exercitum, nulla omnino naue desiderata, trāsduxerim? quod classem hostium primo impetu aduenientis profligauerim? quod bis per biduum equestri prælio superauerim? quod ex portu, sinuq. aduersariorū CC. naues onerarias adduxerim? eoq. illos compulerim, vt neq. pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint? Hac vos fortuna, atq. his ducibus repudiatis, Corfinienſem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionē, an Africi belli præiudicia, sequimini? Equidem me Cæsaris militē dici volui: vos me Imperatoris nomine appellauistis. Cuius si vos pœnitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen; ne ad cōtumeliam honorem dedisse videamini. Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentē interpellabant; vt magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. discedentem verò ex cōcione, vniuersi cohortātur, magno sit animo, neu dubitet prælium cōmittere, & suam fidem virtutemq. experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu summo constituit Curio, cum primum sit data potestas, prælio rem cōmittere. Postero die productos, loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidē Atius dubitat copias producere; siue sollicitādi milites, siue æqui

loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, vt supra demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo adscẽsu. hãc vterq. si aduersariorum copiæ transire conarentur, exspectabat; quo æquiore loco prœliũ cõmitteretur. simul à sinistro cornu P. Atij equitatus omnis, & vna leuis armaturæ interiecti cõplures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium nõ tulerunt; sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab iis, qui vna procurrerant, leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi, videbat. Tum Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secũ ex Sicilia duxerat, quod magnum habere vsum in re militari sciebat: Perterritũ, inquit, hostem vides, Curio: quid dubitas vti temporis oportunitate? Ille vnum elocutus, vt memoria tenerẽt milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes: adeoq; erat impedita vallis, vt in adscensu, nisi subleuati à suis, primi non facile eniterentur. sed, præoccupatus animus Atianorũ militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat; omnesq; iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. itaq. prius, quam telum adigi posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seq; in castra recepit. quã in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellãs requirebat; vti vnus esse ex eius militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. vbi ille, sæpius appellatus, adspexit, ac restitit; &, quis esset, aut quid vellet, quæsiuit; humerum apertum gladio appetit. paullumq;

abfuit,

abfuit, quin Varum interficeret. quod ille periculũ, sublato ad eius conatum scuto, vitauit. Fabius, à proximis militibus circumuentus, interficitur, ac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur; atque iter impeditur; pluresq. in eo loco sine vulnere, quam in prælio aut fuga, intereunt. neq. multum abfuit, quin etiam castris expellerentur; ac non nulli protinus eodem cursu in opidum contenderunt. sed, cũm loci natura, tum munitio castrorum aditũ prohibebat: quod ad prælium egressi Curionis milites, iis rebus indigebãt, quæ ad oppugnationem castrorum erant vsui itaq. Curio exercitũ in castra reducit, suis omnibus præter Fabiũ incolumibus, ex numero aduersariorum circiter DC. interfectis, ac ∞ vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multiq. præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in opidũ, propter timorem, sese recipiunt. Qua re animaduersa, Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad speciẽ tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in opidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & vallo circũmunire instituit. Erat in opido multitudo insolens belli, diuturnitate otij; Vticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi; conuentus, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus prælijs magnus. itaq. de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cùm agerentur, nuncij, præmissi ab rege Iuba, venerũt, qui illum cum magnis copijs adesse dicerent, & de custodia ac defensione vrbis hortarẽtur. quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, sed aliquãdiu fides fieri non poterat. tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamq. Cæsaris in Hispania res secundæ, in Africam nunciis ac litteris

perferebãtur quibus omnibus rebus sublatus, nihil cõtra se Regem ausurum existimabat. sed, vbi certis auctoribus cõperit, minus v. & xx millibus lõge ab Vtica eius copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. huc frumentũ comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimq. in Siciliam misit, vti II. legiones, reliquusq. equitatus ad se mitteretur. castra erãt ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copia: cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque, suorum omnium consensu, Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere, parabat. His constitutis rebus, probatisq. consiliis, ex perfugis quibusdam opidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello, & controuersiis Leptitanorum, restitisse in regno, Saburam, eius præfectum, cum mediocribus copiis missum, Vticæ appropinquare: his auctoribus temere credens, consilium commutat, & prælio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copiis insequebatur, & VI. millium passuum interuallo à Sabura, consederat. Equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atq. inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiosq.

ptiuosq. ad eum reducũt. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus V. castris præsidio relictis. Progressus millia passuum VI. equites conuenit; rem gestam cognouit; ex captiuis quærit, quis castris ad Bagradam præsit; respondent, Saburam. reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaq. respiciens signa; Videtis ne, inquit, milites captiuorum orationẽ cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt. proinde ad prædam, ad gloriam, properate; vt iam de præmiis vestris, & de referenda gratia, cogitare incipiamus. Erãt per se magna, quæ gesserant equites, præsertim cũ eorum exiguus numerus cum tãta multitudine Numidarũ conferretur. hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; vt de suis hominibus laudibus libẽter prædicant. multa præterea spolia præferebantur. capti homines, equitesq. producebantur: vt, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriã morari videretur. ita spei Curionis militũ studia non deerant. Equites sequi iubet sese; iterq. accelerat, vt quammaxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant: atque alij alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba, certior factus à Sabura, de nocturno prælio, II. millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos, suæ custodiæ caussa, circum se habere consueuerat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit: ipse cum reliquis copiis, elephantisque XI. lentius subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionẽ. Sabura copias equitum peditumq. instruit: atque his imperat, vt simulatione timoris, paullatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum prælij daturum; &, quod rem postulare cognouisset,

set, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis cùm longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, XVI. millium spatio consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atq. hortari incipit: sed peditatu duntaxat procul ad speciem vtitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio; suosq hortatur, vt spem omnem in virtute reponant. nec militibus quidem, vt defessis; neq. equitibus, vt paucis, & labore confectis, studium ad pugnandū, virtusq. deerat. sed ij, numero CC. (reliqui in itinere substiterant) quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neq. longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab vtroque cornu circumire aciem nostram, & auersos proterere incipit. Cùm cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusq. ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. sic neq. in loco manere, ordinesq. seruare, neq. procurrere, & casum subire, tutum videbatur. Hostium copiæ, summissis ab rege auxiliis, crebro augebantur. nostros vires lassitudine deficiebant. simul ij, qui vulnera acceperant, neq. acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, vt extremo vitæ tempore homines facere consueuerunt, aut suam mortem miserabuntur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio vbi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, vnam, vt in miseris rebus, spem reliquam salutis

salutis esse arbitratus, proximos colles capere vniuersos, atq. eo inferri signa iubet. hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus. tum verò ad summam desperationem nostri perueniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, vt fuga salutem petat, atq. in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam amisso exercitu, quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum, confirmat; atq. ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio se recipiunt. sed ij, quos ad nouissimum agmen, equorum reficiendorum caussa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad vnum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant, atq. obsecrant, vt in Siciliam nauibus reportentur. pollicetur: magistriq. imperat nauium, vt primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. sed tantus fuit omnium terror, vt alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamque se puluerem venientum cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaq., perterritis omnibus, sibi quisq. consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga, nauium onerariarum magistros incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiumq. conueniebant. sed tanta erat, completis litoribus, contentio qui potissimum ex magno numero conscenderent; vt multitudine atque onere non nulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, vt pauci milites, patresq.

sresq. familiæ, qui aut gratia, aut misericordia, valeret, aut naues adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent. reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militum Iuba postero die ante opidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit; cum Varus suam fidē ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet: ipse, equo in opidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri veliet, Uticæ constituit, atque imperauit: diebusq. aque post paucis, se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IVLII CÆSARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO CIVILI, LIBER III.

DICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cùm fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, vt arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus transderentur. hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumq.,

dumq., qui fere bella, & ciuiles dissensiones sequi consueuit, & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimauit. Item, prætoribus, tribunisq. pl. rogationes ad populum ferentibus, non nullos, ambitus Pompeia lege damnatos, illis tẽporibus, quibus ad vrbem præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello vti vellet; perinde æstimans, ac si vsus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiẽdo populi beneficio videretur. His rebus, & feriis Latinis, comitiisq. omnibus perficiundis XI. dies tribuit. dictaturaq. se abdicat, & ab vrbe proficiscitur, Brundisiumque peruenit: eo legiones XII, equitatum omnem venire iusserat: sed tantum nauium reperit, vt angustè XV. millia legionariorum militum, & D. equites transportare possent. hoc vnum (inopia nauiũ) Cæsari ad conficiendi belli celeritatẽ defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumq. iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & grauis autumnus in Apulia circumq. Brundisium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat. Pompeius, anni spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusq. insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Ægypto classem coegerat, magnam omnibus locis ædificandam curauerat: magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, & dynastis, & tetrarchis,

chis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat; magnã societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effecerat Ciuium Romanorum IX. v. ex Italia, quas transduxerat; vnam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus, gemellam appellabat; vnã, ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus; qui dimissi à superioribus imperatoribus, in iis prouinciis consederant; II. ex Asia, quas Lentulus cõsul scribendas curauerat. Præterea magnũ numerũ ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroq., supplemẽti nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II. sagittarios, ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atq. Syria, reliquisq. ciuitatibus III. millia numero habebat, funditorum cohortes VI. mercenarias II. equites VII. millia: ex quibus DC. Gallos Deiotarus adduxerat, D. Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedonia CC erant, quibus Rascipolis præerat, excelleti virtute. D. ex Gabinianis Alexandria Gallos Germanosque, quos ibi A Gabinius præsidij caussa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC. quos ex seruis suis, pastorumq; suorum coegerat; CCC. Tarcundarius, Castor, & Donilaus, ex Gallogræcia dederant. horum alter vna venerat, alter filium miserat. CC. ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his pleriq. hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & ciuitatum adiecerat; atque eum, quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. Frumenti vim maximam ex Thessalia,

Asia,

Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus cõparauerat. hiemare Dyrrhachij, Apolloniæ, omnibusq. opidis maritimis constituerat, vt mare Cæsarem transire prohiberet: eius rei caussa omni in ora maritima classem dispositam præerat Ægyptijs nauibus Pompeius filius; Asiaticis, D. Lælius & C. Triarius; Syriacis, C. Cassius; Rhodijs, C. Marcellus, cum C. Pomponio; Liburnicæ, atque Achaicæ classi, Scribonius Libo & M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperij respiciebat. Cæsar, vt Brundisium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset peruentum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naues cõscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria, & ex sua liberalitate, sperarent; conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet, quodcumq. imperauisset, se æquo animo esse facturos; pridie Non. Ian. naues soluit, impositis, vt supra demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attigit Cerauniorum saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timẽs, quos teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus nauibus ad vnam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Vespillo, & Minucius Rufus cum Asiaticis nauibus XIIX. quibus iussu D. Lælij præerant; M. Bibulus cum nauibus CX. Corcyræ. sed neq. ij, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi; cùm Cæsar omnino XII. naues longas præsidio duxisset; in quibus erat & ipse: neque illi Bibulus, impeditis nauibus, dispersisque remigibus, satis mature occurrit. quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de eius aduentu fama omnino in eas regiones

perferretur. Expositis militibus, naues eadē nocte Brundisium à Cæsare remittuntur; vt reliquæ legiones, equitatusq. transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Calenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius à terra prouectæ naues, neque vsæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, manibus occurrit; &, nactus circiter XXX. in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesq. incendit; eodemq. igne nautas, dominosq. nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum stationes, litoraq. omnia longè lateq. classibus occupauit: custodiisq. diligentius dispositis, ipse grauissima hieme in nauibus excubabat, neq. vllum laborem, aut munus despiciens, neq. subsidium exspectans, si in Cæsaris conspectum veniret. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octauius cum iis, quas habebat, nauibus Salonas peruenit; ibiq. concitatis Dalmatis, reliquoq. Barbaris, Hissam à Cæsaris amicitia auertit: conuentum Salonis cum neque pollicitationibus, neq. denunciatione periculi permouere posset, opidum oppugnare instituit. est autem opidum & loci natura, & colle munitum. sed celeriter ciues Romani, ligneis effectis turribus, sese munierunt: &, cum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: seruosq. omnes puberes liberauerūt: &, præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octauius quinis castris opidū circumdedit, atque vno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximè

xime ā re frumētaria laborabant. qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, vt poterant, per se incommoda sustinebant: &, longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset, nacti occasionē meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusq. in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manufacta, cum iis, quos nuper manumissos liberauerāt, in proxima Octauij castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusq. eos castris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos atq. ipsum Octauium in naues confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamq. hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis receptis, Octauius, desperata oppugnatione opidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est, L. Vibullium Rufum, Pompeij præfectum, bis in potestatem peruenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterū in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemq. apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: debere vtrumq. pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neq. amplius fortunam periclitari; satis esse magna vtrimq. incommoda accepta; quæ pro disciplina & præceptis habere possent, vt reliquos casus timerent. illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusq. Hispaniis, & cohortibus in Italia, atque Hispania ciuium Romanorum c. atq. xxx se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumq. deditione ad Corcyram: proinde sibi, ac reip. parcerent quantumq. in bello fortuna posset, iam ipsi incom-

modis suis satis essent documento: hoc vnum esse tẽpus de pace agendi, dum sibi vterque confideret, & pares ambo viderentur: si verò alteri paullũ modo tribuisset fortuna: non esse vsurum condicionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: condiciones pacis, quoniam antea conuenire nõ potuissent, Romæ à senatu & à populo peti debere: interea & reip. & ipsis placere oportere, si vterq. in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositisque armis, auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusq; iudicio fore vtrumque contentum: hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, vrbiumq; copias dimissurũ. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minus necessarium esse existimauit, de repentino aduentu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, vti ad id consiliũ capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumẽtis, ad Pompeium contendit: vt, adesse Cæsarem omnibus copiis, nũciaret. Põpeius erat eo tẽpore in Candauia; iterq. ex Macedonia in hiberna, Apolloniã, Dyrrhachiũq. habebat. sed, re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodẽ die Oricũ proficiscitur. Quo cùm venisset; L. Torquatius, qui iussu Põpeij opido præerat, præsidiumq. ibi Parthorũ habebat, conatus portus clausis opidum defendere; Græcos murum adscendere, atq. arma capere iubet. illi autẽ cùm se contra imperium populi R pugnaturos esse negarent; opidani autẽ sua sponte Cæsarẽ recipere conarẽtur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; & se, atq. opidum Cæsari dedit, incolumiq. ab eo cõseruatus est. recepto Cæsar Oricõ,

co, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquã comportare in arcẽ, atq. eã munire, obsidesq. ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi verò daturos se negare; neq. portas consuli præclusuros, neq. sibi iudicium sumpturos contra, atq. omnis Italia, populusq. R. iudicauisset. Quorum cognita voluntate, clã profugit. Apolloniates ad Cæsarẽ legatos mittũt, opidoq. recipiũt. Hos sequũtur Bellidenses, Amatini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq. Epirus; & legatis ad Cæsarẽ missis, quæ imperaret, facturos pollicẽtur. At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atq. Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo, nocturnusq. itineribus, contendit. simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properãs noctẽ diei cõiunxerat, neq. iter intermiserat, vt pæne omnes in Epiro finitimisq. regionibus signa relinquerent; cõplures arma proiicerent; ac fugæ simile iter videretur. sed, cùm prope Dyrrhachiũ Põpeius constitisset, castraq. metari iussisset; perterrito etiã tum exercitu, princeps Labienus procedit; iuratq., se eũ non deserturũ, eundemq. casum subiturũ, quemcunq. ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati. hos tribuni mil. centurionesq. sequuntur; atq. idẽ omnis exercitus iurat. Cæsar perfecto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraq. ad flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatium; vt vigiliis castelluq benemeritæ ciuitates tutæ essent præsidio: ibiq. reliquarũ ex Italia legionũ aduentũ exspectare, & sub pellibus hiemare, cõstituit. hoc idem Pompeius facit; & trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes, auxiliaq. conduxit. Calenus, legionibus equitibusq. Brundisij in naues positis, vt erat præceptũ à Cæsare, quantum nauiũ facultatem habebat, na-

nes soluit; paullumq. à portu progressus, litteras à Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus litoraq. omnia classib. aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portũ recipit, nauesq. omnes reuocat. una ex iis, quæ perseuerauit, neq. imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine militibus, priuatoq. consilio administrabatur, delata Oricum, atq. à Bibulo expugnata est: qui de seruis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari, portubusq. Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. præsidiis enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebantur; neq. lignandi, neq. aquandi, neq. naues ad terram religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate: summisq. angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo, ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra nauibus onerariis supportare: atq. uno etiã tẽpore accidit, ut, difficilioribus usi tẽpestatibus, expellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamẽ difficultates patienter & æquo animo ferebãt; neq. sibi mutanda litora, & relinquendos portus existimabãt. Sed, cũ essent in quibus demonstraui angustiis; ac se Libo cũ Bibulo cõiunxisset; loquũtur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis: quorum alter opidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat, velle se de maximis rebus cũ Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. huc addũt pauca, rei confirmandæ caussa, ut de compositione acturi viderẽtur. Interim postulant, ut sint indutiæ; atq. ab iis impetrant, magnum enim, quod asserebant, videbatur; & Cæsarem id summe sciebant cupere; &, perfectũ iri aliquid

Bibulꝰ

Bibuli mandatis, existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione vna profectus erat ad recipiendas vlteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua angustè vtebatur. Erat autem ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior, & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum reuertitur: eò cùm venisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atq. excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasq. habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex ædilitate & prætura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque vtilitatis eius iracundia impedirentur. Pompeij summam esse, ac fuisse semper voluntatem, vt componerentur, atq. ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere; propterea quod de consilij sententia summā belli rerumq. omnium Pōpeio permiserint: sed, postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis: interea manerēt indutiæ, dum ab illo redirī posset; neue alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, & de copiis, auxilioque suis. Quibus rebus neq. tum respondendum Cæsar existimabat: neq. nunc, vt memoriæ prodatur, satis caussæ putamus. Postulabat Cæsar, vt legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idq. ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam; vt illi classe naues auxiliaq. sua impedirent; ipse vt aqua terraq. eos prohiberet: & si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoq. id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositione, vt hæc nō remitterentur; neq. hanc rem esse impedimenti loco. Illi neq. legatos Cæsaris recipere, neq. periculum præstare eorum,

sed totam rem ad Pompeium reiicere: vnũ instare de indutiis, vehementissimeq. cõtendere. Quos vbi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atq. inopiæ vitandæ caussa, omnem orationem instituisse, neq. vllam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationẽ belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore ac labore implicitus, cùm neque curari posset, neq. susceptũ officium deserere vellet, vim morbi sustinere nõ potuit. Eo mortuo, ad neminem vnum summa imperij redit: sed seorsum suam quisq. classem ad arbitriũ suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, vbi primum, rursus adhibito Libone, & L. Lucceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere instituit. eum ingressum in sermonẽ Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cùm in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab iis Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Põpeij atq. Cæsaris vnum flumen tantũ intererat Apsus: crebraq. inter se colloquia milites habebant: neq. vllum interim telum per pactiones colloquentium transiiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis; qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderẽtur, ageret; & crebro magna voce pronunciaret, liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere? quod etiã fugitiũs ab saltu Pyrenæo, prædonibusq. licuisset; præsertim, vt id agerẽt, ne ciues cum ciuibus armis decertarẽt. Multa suppliciter locutus, vt de sua

atq.

atq. omnium salute debebat, silentioq. ab utrisq. militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturũ, atque una etiam utrimq. admodum tuto legati venire, & quæ vellent, exponere possent; certumq. ei rei tempus cõstituitur. Quo cùm esset postero die ventum; magna utrimq. multitudo conuenit; magnaq. erat eius rei expectatio: atq. omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodiit, summissa oratione loqui de pace, atq. alter ari cum Vatinio incipit. quorum mediã orationem interrumpunt undiq. subito tela immissa; quæ ille obtectus armis militũ vitauit. vulnerãtur tamen cõplures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, cẽturiones, militesq. nõ nulli. Tum Labienus, Desinite ergo de cõpositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdẽ temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor, caussa debitorum susceptа, initio magistratus tribunal suũ iuxta C. Trebonij prætoris urbani sellã collocauit; et, si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrũ fierent, vt Cæsar præsens cõstituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his temporibus clementer & moderate ius dicendũ existimabat, vt reperiri non posset, à quibus initiũ appellandi nasceretur. nã fortasse inopiã excusare, & calamitatẽ aut propriã suam, aut temporũ queri, & difficultates auctionãdi proponere, etiam mediocris est animi: integras verò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? itaq, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. atq. ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Cælius. & ab hoc profectus initio, ne frustrà ingressus turpem caussam videretur, legem promulgauit,

ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ soluantur. Cùm resisteret Seruilius cõsul, reliquiq. magistratus; & minus opinione sua efficeret; ad hominũ excitãda studia, sublata priore lege, duas promulgauit; unam, qua mercedes habitationũ annuas cõductoribus donauit; alterã tabularum nouarũ: impetuq. multitudinis in C. Treboniũ facto; & nõ nullis uulneratis, eũ de tribunali deturbauit: de quibus rebus Seruilius Cõsul ad Senatũ retulit: Senatusq. Cæliũ ab Rep. remouendũ censuit. Hoc decreto, eũ Cõsul Senatu prohibuit, & cõcionari conantem de rostris deduxit. Ille, ignominia & dolore permotus, palã se proficisci ad Cæsarẽ simulauit, clam nuncios ad Milonẽ missis, qui, Clodio interfecto, eius nomine erat dãnatus; atque, eo in Italiã euocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi cõiunxit; atq. eũ in Turinũ ad sollicitãdos pastores præmisit. Ipse, cũ Cassilinũ uenisset, unoq. tẽpore signa eius militaria, atq. arma Capuæ essent cõprehensa, familia Neapoli visa, atq. proditio opidi appareret; patefactis consiliis, excluſus Capua, & periculũ ueritus, quod cõuentus arma ceperat, atq. eũ hostis loco habendũ existimabat, cõsilio destitit; atq. eo itinere sese auertit. Interim Milo, dimissis circũ municipia litteris, ea, quæ faceret, iussu atq. imperio facere Pompeij, quæ mãdata ad se per Bibulũ delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cũ proficere nihil posset; quibusdã solutis ergastulis, Cosã in agro Turino oppugnare cœpit. eo cũ à Q. Pedio prætore cũ legione lapide ictus esset ex muro, periit: & Cælius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarẽ, peruenit Thurios: ubi, cũ quosdam eius municipij sollicitaret, equitibusq. Cæsaris Gallis atq. Hispanis, qui eò præsidij caussa missi erãt, pecuniã polliceretur, ab iis est interfectus. itaq. magnarum

initia

initia rerũ, quæ occupatione magistratuũ, & temporũ sollicitã Italiã habebant, celerem & facilem exitum habuerunt. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauium L. Brundisium venit; insulamq., quæ cõtra Brundisinum portum est, occupauit, quod præstare, vnũ locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quàm omnium litora ac portus custodia clausos teneri. hic, repentino aduẽtu, naues onerarias quasdam nactus, incendit; & vnã frumento onustã abduxit; magnumq. nostris terrorem iniecit. & noctu militibus & sagittariis in terram expositis, præsidium equitum deiecit; & adeo loci opportunitate profecit, vt ad Pompeiũ litteras mitteret, naues reliquas, si vellet, subduci, & refici iuberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturũ. Erat eo tempore Antonius Brundisij; qui, virtuti militũ confisus, scaphas nauiũ magnarum circiter IX cratibus pluteisq. contexit; eoq. milites delectos imposuit; atq eas in litore pluribus locis separatim dispositis; nauesq. triremes II. quas Brundisij faciendas curauerat, per causſam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. has cùm audacius progressas Libo vidisset, speras intercipi posse, quadriremes V. ad eas misit. quæ cum nauibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugiebãt; illi studio incitati, incautius sequebãtur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitauerunt; primoq. impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusq. suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, vt, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur. qua necessitate & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessionemq. nostrorum omisit. Multi iam menses transierant; & hiems præcipitauerat; neque

Brundi-

Brundisio naues legionesq. ad Cæsarem veniebãt; ac non nullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quod certe sæpe flauerãt venti, quibus necessario committendum existimabat, quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus præerant; maioremq. fiduciã prohibendi habebãt: & crebris Pompeij litteris castigabãtur, quoniã primo venientem Cæsarem nõ prohibuissent, vt reliquos eius exercitus impedirent: duriusq. quotidie tempus ad transportandum lenioribus vẽtis exspectabãt. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisiũ ad suos seueriùs scripsit, vt, nacti idoneum ventum, ne occasionem nauigandi dimitterẽt; & ad Oricum, siue ad litora Apolloniatium, cursum dirigerent; quod eo naues eiicere possent. Hæc à custodibus classium loca maximè vacabãt; quòd se longius portibus committere non auderent. Illi, adhibita audacia & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neq. vllum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum naues soluunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumq. præteruehuntur. qui cùm essent ex cõtinenti visi; Q. Coponius, qui Dyrrhachij classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit; &, cum iam nostri, remissiore vento, appropinquassent, idem auster increbuit, nostrisq. præsidio fuit. Neque vero ille ob eam caussam conatu desistebat; sed labore & perseuerantia naturarũ, se vim tempestatis superare posse sperabat; præteruectosq. Dyrrhachium magna vi venti, nihilo secius sequebatur. nostri, vsi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebãt, si forte ventus remisisset. nacti portum, qui appellatur Nymphæum, vltra Lyssum millia passuum III. eo naues introduxerũt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leniusq. tempestatis,

pestatis, quam classis, periculum existimauerunt. Quo simul atq. intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduũ flauerat, in Africum se vertit. Hic subitã commutationem fortunæ videre licuit. qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat. qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaque, tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita vt ad vnam cõstratæ omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent; &, ex magno remigum propugnatorumq. numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Cæsar domũ remisit. nostræ naues II. tardius cursu confecto in noctem coniectæ, cùm ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lyssum in anchoris constiterũt. has, scaphis, minoribus q nauigiis compluribus sumptis, Otacilius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis se compleuerat. Hic cognosci licuit quantum esset hominibus præsidij in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine nauiũ perterriti; &, salo nauseaq. confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites, itẽ conflictati & tẽpestatis & sentinæ vitio, non ex pristina virtute remittendum aliquid putauerunt; sed tractandis condicionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eiicere cogunt: ipsi, idoneũ locũ nacti, reliquã noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio

cilio equitibus, qui eã partem oræ maritimæ asseruabant, circiter CD. quíque eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt: & non nullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum qui Lyssum obtinebat, quod opidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumq. curauerat, Antonium recepit, omnibusq. rebus iuuit. Otacilius, sibi timens, opido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranorum III. legionum vniusq tironum, & equitum DCCC. pleræsque naues in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesq. transportandos: pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyßi reliquit; hoc consilio, vt, si forte Pompeius, vacuã existimans Italiã, eò transiecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosq. ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. Hoc eodem fere tempore Cæsar, atq. Pompeius cognoscũt. nam præteruectus Apolloniam Dyrrhachiumq. naues viderant: ipsi iter secundum eas terras direxerant: sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabãt: cognitaq. re, diuersa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, vt quamprimum se cum Antonio coniungeret; Pompeius, vt venientibus in itinere se opponeret, & si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodemq. die vterq. eorum ex castris stativis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam, & noctu, Cæsar palam, atq. interdiu. sed Cæsari, circuitu maiore, iter erat longius, aduerso flumine, vt vado trãsire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit, atque, vbi eum appropinquare cognouit, idoneum locum na-

ctus, ibi copias collocauit: suosq. omnes castris continuit, ignesq. fieri prohibuit; quo occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nunciis, unum diem sese castris tenuit. altero die ad eum peruenit Cæsar. Cuius aduētu cognito, Pompeius, ne duobus circū clauderetur exercitibus, ex eo loco discedit: omnibusque copiis ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atq. ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellauerat. Quo facto ciuitatibus, tyrannisq. magnas imperauerat pecunias: item à publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat; equitesq. toti prouinciæ imperauerat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant legiones equitesque ex Syria deduxerat: summaq. sollicitudine ac timore Parthici belli, in prouinciam cum venisset; ac non nullæ militum voces audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra ciuem & consulem arma non laturos; deductis Pergamum, atq. in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; et cōfirmandorum militū caussa, diripiendas iis ciuitates dedit. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebātur. Multa præterea generatim ad auaritiā excogitabantur. in capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur Columnaria, ostiaria, fumentum, milites, remiges, arma, tormēta, vecturæ imperabātur. cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. nō solum urbibus, sed pæne vicis, castellisque singulis cum imperio præficiebantur. qui horum

rum quid acerbissime crudelissimeq. fecerat, is & vir, & ciuis optimus habebatur. erat plena lictorum & imperiorum prouincia, conferta præfectis atq. exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam priuato compendio seruiebant. dictitabant enim, se domo patriaq expulsos, omnibus necessariis egere rebus; vt honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc grauissimæ vsuræ, quod in bello plerumque accidere consueuit, vniuersis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaq. æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum est. nec minus ob eã caussam ciuibus Romanis eius prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq. ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur: mutuasq. illas ex S. C. exigi dictitabant: publicanis, vti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal pro mutuo. præterea Ephesi à Fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, ceteraq. eius deæ statuas. Cùm in Fanũ ventũ esset, adhibitis cõpluribus Senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, litteræ ei reddũtur à Põpeio, mare transisse cũ legionibus Cæsarẽ; properaret ad se cum exercitu venire omniaq. post haberet. His litteris acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucoq. post diebus est profectus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit Cæsar, Antonij exercitu cõiuncto, deducta Orico legione, quam tuẽdæ oræ maritimæ caussa posuerat, tentãdas sibi prouincias, longiusq. procedendum existimabat; & cum ad eum legati venissẽt ex Thessalia, Ætoliaq., qui præsidio missso, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione Tironum, quæ appellabatur XXVII. atq. equitibus CC. in Thessaliam, C. Calusium Sabinum cum cohortibus V. paucoq.

equitibus

equitibus in Ætoliam misit maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria, vt prouiderent, hortatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus II. XI. & XII. & equitibus D. in Macedoniam proficisci iubet. Cuius prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Caluisius, primo aduentu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, præsidiis aduersariorum Calidone & Naupacto reiectis, omni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione peruenit. hic cùm essent factiones duæ, varia voluntate ciuitatum vtebatur. Egesaretus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Cæsarem enixe iuuabat. eodemq. tempore Domitius in Macedoniam venit: &, cùm ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nunciatum est, adesse Scipionem cum legionibus magna & opinione, & fama omnium. nam plerumq. in nouitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; &, cùm ab eo millia passuum XX abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; vt simul, adesse, & venire, nunciaretur. &, quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia diuidit cum cohortibus III X. præsidio impedimentu legionum reliquit, castellumq. ibi muniri iussit. Eodē tempore equitatus Regis Cotti ad castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliā esse cōsueuerat. Tum, timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, visisq. equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt; atq. ex his lo-

cis Ambraciam versus iter facere cœpit. Ad Scipionem, properantẽ sequi, litteræ sunt cõsecutæ à M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, vbi cõstitutus esset, sine auxilio Scipionis, tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio, iterq. commutat; Cassium sequi desistit; Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque, die ac nocte continuato itinere, ad eum peruenit, tam opportuno tẽpore, vt simul Domitiani exercitus pulus cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutẽ attulit. Scipio, in castris Statiuis biduo moratus, ad flumen, quod inter eũ & Domitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado transduxit; &, castris positis, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus, prælio decertaret. sed, cum esset inter bina castra campus, circiter millium passuum VI. castris Scipionis aciem suam subiecit. ille à vallo non discedere perseuerauit. attamẽ, ægre retẽtis Domitianis militibus, est factum, ne prælio conẽderetur; & maxime, quod riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorũ impediebat. Quorũ studiũ, alacritatemq. pugnandi cùm cognouisset Scipio, sustinatus fore, vt postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna exspectatione veniisset, temere progressus turpem habuit exitũ: & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibiq. prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocauit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerant, & cum, quotidiana consuetudine, Q. Varus,

rus præfectus equitū Domitij, venisset; subito illi ex insidiis consurrexerunt. sed nostri fortiter eorū impetum tulerunt; celeriterq. ad suos quisq. ordines rediit, atq. vltro vniuersi in hostes impetū fecerunt. ex his circiter LXXX. interfectis, reliquis in fugam cōiectis, nostri duobus amissis, in castra se receperūt. His rebus gestis, Domitius, sperās Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese, angustiis rei frumētariæ adductū, castra mouere; vasisq. militari more conclamatis, progressus millia passuū III. loco idoneo & occulto omnē exercitum, equitatumq. collocauit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnamq. partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum, præmisit. qui cùm essent progressi, primæq. turmæ insidias intrauissent; ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cæperunt; quiq. hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperūt, in his fuit M. Opimius, præfectus equitum. reliquos omnes earū turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidiis, Cæsar, vt supra demōstratum est, III. cohortes Oriti, opidi tuendi caussa, reliquit; iisq. custodiam nauium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. huic officio, opidoq. præerat Acilius legatus. Is naues nostras in interiorem partem post opidum reduxit, & ad terrā deligauit, faucibusq. portus nauem onerariam submersam obiecit; & huic alterā coniunxit; super qua turrim effectā ad ipsum introitū portus opposuit, & militibus compleuit, tuendamq. ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeij filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricū venit; submersamq. nauim remulco, multuque contendens

funibus abduxit: atque alteram nauem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, vt ex superiori pugnans loco, integrosq. semper defatigatis summitiẽs, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia opidi tentans, vt aduersariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: deiectisq defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiam nauem expugnauit: eodemq. tempore ex altera parte molẽ tenuit naturalem obiectam, quæ pæne insulam contra opidum efficerat: IV. biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. ita, ex vtraque parte naues longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terrã, atq. inanes, IV. ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium, ab Asiatica classe abductum, reliquit, qui commeatus Bullide, atque Amantia importari in opidum prohibebat; ipse, Lyssum profectus, naues onerarias XXX. à M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit: Lyssum expugnare conatus, defendẽtibus ciuibus Romanis, qui eius erant cõuentus, militibusq. quos præsidij caussa miserat Cæsar, triduũ moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere opido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, III. die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. vbi eum suis locis se tenere animaduertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consiliũ capiendum existimauit. itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu difficili angustoq. itinere, Dyrrhachiũ profectus est, sperãs, Pompeium

peium aut Dyrrhachiũ compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatum eo contulisset, vt accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius consiliũ, quod diuerso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Cæsar, militesq. adhortatus, vt æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompeij procul cerneretur; atq. ibi castra posuit. Pompeius, interclusus Dyrrhachio, vbi propositum tenere non potuit, secundo vsus consilio, edito loco qui appellatur Petra, aditumq. habet nauibus mediocrẽ, atq. eas à quibusdam protegit ventis, castra communit: eo partem nauium longarum conuenire, frumentum, commeatumq. ab Asia, atq. omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora à Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum, rei frumentariæ caussa, L. Canuleium legatum misit: quodq. hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturasq. frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. item Lysso, Parthinisq., & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum, cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera & montuosa, ac plerumq. vtuntur frumento importato, tum, quod Pompeius hæc prouiderat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisq. eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis,

Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeij permulti editi, atq. asperi colles. hos primum præsidijs tenuit; castellaq. ibi cõmunit. inde, vt loci cuiusq. natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit: hæc spectans, quod angusta re frumẽtaria vtebatur; quodq. Põpeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo vndiq frumentum, commeatumq. exercitui supportare posset: simul, vt pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumq. eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, vt auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neq. audere prælio dimicare. Pompeius neq. à mari, Dyrrhachioq. discedere volebat; quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumq. exercitui nauibus supportabat; neq. munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur; vt, extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quamlatissimas regiones præsidijs teneret, Cæsariq copias, quãmaxime posset, distineret. idque accidit. castellis enim XXIV. effectis, XV. millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaq. erant intra eum locum manu facta, quibus interim iumenta pascerentur. atq., vt nostri qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperẽt Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atq. ipsos à tergo circumuenire, possent. sed illi operibus vincebant; quod & numero militũ præstabant, & interiore spatio minorẽ circuitũ habebãt.

Qua

Quæ cũ erant loca Cæsari capiẽda, etsi prohibere Põpeius totis copiis & dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresq. mittebat, quorum magnum habebat numerum; multiq. ex nostris vulnerabantur. magnusq. incesserat timor sagittarum; atq. omnes ferè milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis præsidiis magna vi vterq. vtebatur. Cæsar, vt quamangustissime Pompeiũ contineret; Põpeius, vt quãplurimos colles quammaximo circuitu occuparet. crebraq. ob eam caussam prælia fiebant. In his, cum legio Cæsaris IX. præsidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit, nostrosq. opere prohibere cœpit: &, cum vna ex parte prope æquum aditum haberet, primũ sagittariis funditoribusq. circumiectis, postea leui armaturæ magna multitudine missa, tormentisq. prolatis, munitiones impediebat. neq. erat facile nostris, vno tempore propugnare, & munire. Cæsar, cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se statuit, & loco excedere. erat per declue receptus: illi autem hoc acrius instabant, neq. regredi nostros patiebantur, quod, timore adducti, locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Põpeius dixisse nõ recusare se, quin nullius vsus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimẽto legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersus locari: intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit, locumq. in omnes partes quãmaxime impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, vt præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis legionem reduci

iussit. Pōpeiani hoc insolentius atq. audacius nostros prēmere & instare cœperunt; cratesq. pro munitione obiectas, propulerunt, vt fossas transscenderent. Quod cùm animaduertisset Cæsar, veritus, ne nō reducti, sed reiecti, viderentur, maiusq. detrimentum caperetur, à medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atq. in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis IX. subito constipati pila coniecerunt; & ex inferiore loco aduersus cliuum incitati cursu præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coëgerūt. Quibus ad recipiendū crates directæ, longuriique obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri verò, qui satis habebant sine detrimento discedere cōpluribus interfectis, & omnino suorum amissis, quietissimè se receperūt, paulloq. citra eum locum, alijs comprehēsis collibus, munitiones perfecerūt. erat noua, & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero tantoq. spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiā reliquis rebus. nam quicunq. alterum obsidere conati sunt, perculsos atq. infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cùm ipsi numero militum equitumq. præstarent. Caussa autem obsidionis hæc fere esse consueuit, vt frumento hostes prohibeantur. at tum integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; cùm illi omnium rerū copia abundarent. quotidie enim magnus vndiq. nauium numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent: neque vllus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secūdum cursum haberet. ipse autem, consumptis longe lateq. frumentis, summis erat in angustijs. sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore & patientia

maximum

maximum bellum confeciſſe. meminerant, ad Aleſiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam maiorem ad Auaricũ, maximarũ ſe gentium victores diſceſſiſſe. non, illis hordeum cùm daretur, nõ legumina recuſabant: pecus verò, cuius rei ſumma erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Eſt etiam genus radicis, inuentũ ab iis, qui fuerãt cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admiſtum lacte multum inopiam leuat. id ſimilitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos panes, cùm in colloquiis Pompeiani famem noſtris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, vt ſpem eorum minuerent. Iamq. frumenta matureſcere incipiebãt; atq. ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat: quod celeriter ſe habituros copiã cõfidebant. crebroq. voces militum in vigiliis colloquiisq audiebantur, prius ſe cortice ex arboribus victuros, quã Pompeium è manibus dimiſſuros. frequenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò iumẽta interiiſſe; vti autẽ ipſos valetudine non bona, cum angustiis loci, & odore tetro, & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus inſuetos operũ, tũ aquæ ſumma inopia affectos. omnia enim flumina, atq. omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæſar aut auerterat, aut magnis operibus obſtruxerat. atque, vt erant loca montuoſa, & ad ſpecus angustiæ vallium, has, ſublicis in terram dimiſſis, præſepſerat, terramq. aggeſſerat; vt aquam continerent. itaque illi neceſſario loca ſequi demiſſa, ac paluſtria, & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebãt: qui tamen fontes à quibuſdam præſidiis aberant lõgius, & celeriter æſtibus exareſcebãt. At Cæſaris exercitus optima valetudine, ſummaq. aquæ copia vtebatur; tum cõmeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius ſuccedere tem-

pus, maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In nouo genere belli nouæ ab utrisque bellandi rationes reperiebãtur. illi, cum animaduertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi, uniuersas in multitudinem sagittas coiiciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus 11. cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani. neq. vero conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primúq. deiectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt. sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. cuius consilium reprehendendum non videtur. alia enim sunt legati partes, atq. Imperatoris; alter omnia agere ad præscriptum; alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla, à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neq. prælio decertare voluit; quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum; ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant. si per decliue sese recipierent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur. neq. multum ad solis occasum temporis supererat. spe enim conficiendi negotij prope in noctem rem deduxerant. ita, necessario, atq. extempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit: qui tantum aberat à nostro castello, ut telum, tormentumve missum adigi non posset. Hoc consedit loco, atq. eum communiit: omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea lo-

cis

cis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manus caussa, tentauerat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cum cohortibus III; atque eam loco depulit. altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperũt. ita, uno die VI præliis factis, III. ad Dyrrhachiũ, III. ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatosq. & centuriones complures. in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius eius, qui prætor Asiam obtinuerat: signaq; sunt VI. militaria relata. nostri non amplius XX. omnibus sunt præliis desiderati. sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quattuorq. ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. &, cum laboris sui periculiq. testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX. in castellum coniecta Cæsari renunciauerunt: scutoq. ad eum relato Sceuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, ut erat de se meritus, & de Rep. donauit millibus ducentis æris: atque, ab octauis ordinibus ad Primipilum se transducere, pronunciauit. eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte, constabat. cohortemq. postea duplici stipendio, frumentoque, & speciariis, militaribusque donis amplissime donauit. Pompeius, nocte magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; &, in altitudinem pedum XV. effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; &, V. intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphilochis

philochis per Cassium Longinum, & Caluisiũ Sabinum, vt demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediẽdum, existimabat Cæsar: itaq. eo Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, vt Achaia Fusiũ prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenũ de voluntate ipsarum ciuitatum recepit: non nullas vrbes per vim expugnauit: reliquas ciuitates, circummissis legationibus, amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare vellet; vt pæne castris Pompeij legiones subiiceret: tantumq. à vallo eius prima acies aberat, vti ne in eam telo tormentove adigi posset. Pompeius autem vt famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, vt tertia acies vallũ contingeret, omnisque eius instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset. Hæc cùm in Achaia, atq. apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemq. in Macedoniam venisse, constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem; quem, ab illo transditum initio, & cõmendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat literas, mandataq. ad eũ: quorũ hæc erat summa: sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari vitio factum eorum, quos esse auctores eius rei voluisset; quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea auctoritate esse, vt nõ solum libere quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atq. errãtem regere posset: præesse autem suo nomine exercitui; vt,

præter

præter auctoritatẽ, vires quoq. ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacẽ prouinciarum, salutem imperij vni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, vt videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione à Fauonio, vt postea, cõfecto bello, reperiebamus; infectaq. re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmunit: castellaq. his locis posuit. Pompeius, vbi nihil proficere equitatum cognouit: paucis intermissis diebus, rursum eum nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, vt foliis ex arboribus strictis & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare: quoq. erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq. his rationibus equitatum tolerare, sed, postquam non modo hordeũ, pabulumq. omnibus in locis, herbæq desectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Ægus, Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaq. erat vsus. his domi, ob has caussas, amplissimos magistratus mandauerat, atque eos extra ordinem in senatum legendos curauerat: agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaq. rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletesque ex egentibus effecerat.

hi,

hi, propter virtutem, non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed, freti amicitia Cæsaris, & stulta ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumq. equitum fraudabãt, & prædam omnem domum auertebant. Quibus illi rebus permoti, vniuersi Cæsarem adierunt, palamq. de eorum iniuriis sunt questi; & ad cætera addiderũt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorũ stipendium auerterent. Cæsar neq. tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totã; illos secreto castigauit, quod quæstui equites haberent; monuitq. vt ex sua amicitia omnia exspectarent, & ex præteritis suis officiis reliqua sperarent. magnam tamen hæc res illis offensionem, & contemptionem ad omnes attulit. idq. ita esse, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio, atq. animi conscientia, intelligebãt. Quo pudore adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati, discedere à nostris, & nouam tentare fortunam, nouasq. experiri amicitias, constituerunt: &, cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum, C. Volusenum, interficere, vt postea, bello confecto, cognitum est; vt cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur; postquam id difficilius visum est, neq. facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt, pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere vellent, multis coemptis equis, ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilij participes habebant. quos Pompeius, quòd erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoq. comitatu, & multis iumentis venerant, virisq. fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quodq. nouum, & præ-

ter

ter consuetudinem acciderat, per omnia sua præsidia circumduxit, atq. ostentauit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæsare ad Pompeiũ transierat; cùm pene quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgo verò vniuersi in Epiro, atq. Ætolia conscripti milites, earumq. regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectũ nõ erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusq. rerum, & spatiis locorum & custodiarum vera diligentia animaduersa, prout cuiusq. eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisq. iam ante capto consilio, vt demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atq. aggerem comportare, iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas, & naues actuarias, imponit; & de media nocte cohortes LX. ex maximis castris, præsidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeq. à maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naues, quas demonstrauimus, aggere, & leuis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit; &, quid à quoq. fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione IX. positum habebat. huic, quod valetudine minus commoda vtebatur, Fuluium Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV. & vallus contra hostem, in altitudinem pedum X. tantundemq. eius valli agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatio pedum DC. alter conuersus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens

mens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, vt si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XIIX. munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaq. contra mare transuersum vallum, quibus duas munitiones contingeret, non dum perfecerat. quæres nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumq. nostris attulit incommodum. nam, vt ad mare nostræ cohortes IX. legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus: nouusq. eorum aduentus exstitit: simulq nauibus circumuecti milites in anteriorem vallum tela iaciebant: fossæq. aggere complebantur: & legionarij, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisque cuiusque generis, telisque terrebant; magnaq. multitudo sagittariorum ab vtraq. parte circumfundebatur. multū autem ab ictu lapidum, quod vnum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. itaque, cum omnibus rebus nostri premerentur, atq ægrè resisterent; animaduersum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare nauibus expositi, in auersos nostros impetum fecerunt; atque ex vtraque munitione deiectos terga vertere coegerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo aduentu confirmare potuerunt, neq. ipsæ hostium impetum tulerunt: itaque, quodcumq. addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat. hominum enim multitudine receptus impediebatur, in eo prælio, cum graui vulnere esset affectus Aquilifer, & viribus

deficeret,

deficeret, conspicatus equites nostros, hanc ego, inquit, & viuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, vt rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. hoc casu Aquila conseruatur, omnibus primæ cohortis cẽturionibus interfectis, præter principem priorem. iamque Pompeiani, magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nunciata, cũ cohortibus XII. descendens ex loco superiore cernebatur. cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosq. firmauit, vt se ex maximo timore colligerent. neq. multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, vt erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eodem venit. qui cognito detrimento, cùm animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, vt libere pabulari posset, nec minus aditum nauibus habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit. Qua perfecta munitione, animaduersum est à speculatoribus Cæsaris cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post siluam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cũ se IX legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copiis atque opera, vt demonstrauimus, circummuniret castra eo loco posuit. Hæc siluã quandam contingebant, neque longius à mari passibus CD aberãt. post, mutato cõsilio, quibusdã de caussis, Cæsar paullo vltra eum locum castra transtulit: paucisq. intermissis diebus, hæc eadẽ Pompeius occupauerat. & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo,

maiorem adiecerat munitionem. ita minora castra, inclusa maioribus, castelli atq. arcis locum obtinebãt. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD. quo liberius, ac sine periculo milites aquarẽtur. sed is quoq., mutato consilio, quibusdã de caussis, quas commemorari necesse nõ est, eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erãt. eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeÿ castris circiter passus D. hanc legionem sperãs Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II. quæ speciem munitionis præberent: ipse, diuerso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero XXXIII. in quibus erat legio IX. multis amissis centurionibus, deminutoq. militum numero, ad legionẽ Pompeÿ castraq. minora, duplici acie duxit. neq. eum prima opinio fefellit. nã et peruenit prius, quam Pompeius sentire posset; &, tametsi erant munitiones castrorũ magnæ, tamen sinistro cornu, vbi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbauit. erat obiectus portis eritius. hic paullisper est pugnatum; cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditũ exercitum C. Antonÿ, demonstrauimus, eo loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: exciso q. eritio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, &, quod eo pulsa legio sese receperat, non nullos sibi repugnantes interfecerunt. sed fortuna, quæ plurimũ potest, cũ in reliquis rebus, tum præcipuè in bello paruis momentis magnas rerũ commutationes efficit, vt tum accidit. Munitionem, quã per-

tingere

tingere à castris ad flumen supra demonstrauimus, dextrũ Cæsaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ, cum portam quærerent castrorum, quod eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cùm esset animaduersum, coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisq. noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interiecta mora, & renunciata v. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemq. tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: & acies instructa à nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniaq. sunt subito mutata. Pompeiana enim legio celeri spe subsidij confirmata, ab Decumana porta resistere conabatur, atq. vltro in nostros impetum faciebat: equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscẽdebat, receptui suo timẽs, initium fugæ faciebat: dextrũ cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitũ animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat: ac pleriq. ex iis, ne in angustias incideret, x. pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisq. oppressis, reliqui per horũ corpora salutem sibi, atq. exitum pariebant. Sinistro cornu, milites, cũ ex vallo, Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra & intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui consulebãt: omniaq. erant tumultus, timoris, fugæ plena: adeo, vt, cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alij, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alij ex metu etiam signa dimitterent, neq. quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius, insidias timẽs, credo, quod hæc præter spem acciderant, eius, qui paullo ante ex

castris fugientes suos cõspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesq. eius, angustiis, portuq. a Cæsaris militibus occupatis, ad insequendũ tardabantur. ita paruæ res magnum in utramq. partẽ momentum habuerunt. Munitiones enim, à castris ad flumẽ perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam & expeditam Cæsaris victoriam interpellauerũt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. duobus his unius diei prœliis Cæsar desiderauit milites DCCCCLX. & notos equites R. Felginatem, Tuticanũ, Gallum, Senatoris filiũ; C. Felginatem, Placentia; Agrauium, Puteolis; & Sacratiuirum, Capua; tribunos mil. X. & centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusq., & fluminis ripis oppressa, suorum terrore ac fuga sine ullo uulnere interiit, signaq; sunt militaria XXXII. amissa. Pompeius eo prœlio Imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit; atq. ita se postea salutari passus est. sed neq. in litteris, quas scribere est solitus, neq. in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos transdi iuberet, omnesq. deductos, ostentationis, ut uidebatur, caussa, quo maior perfugis fides haberetur, commilitones appellãs, & magna uerborum contumelia interrogans, solerent ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. non illi paucitatem nostrorum militum, nõ iniquitatem loci, atq. angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extraq. munitiones, nõ abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, caussæ fuisse cogitabant. non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prœlio dimicatum;

sibiq.

sibiq. ipsos multitudine atq. angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. nō deniq. communes belli casus recordabantur, quam paruulæ sæpe causſæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel obiectæ religionis, magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in exercitu esset offensum: sed perinde, ac si virtute vicissent, neq. vlla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama ac litteris, victoriam eius diei concelebrabant. Cæsar, à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi cōmutandam belli rationem existimauit. itaq. vno tempore præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoq. in vnum locum exercitu, cōcionem apud milites habuit; hortatusq. est, ne ea, quæ accidissent, grauiter ferrent, néue his rebus terrerentur, multusq. secundis prœliis vnum aduersum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiā sine aliquo vulnere cepissent: quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atq. exercitatissimis ducibus, pacauissent; quod finitimas frumentariasque prouincias in potestatem redegissent; deniq. recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptū detrimenti, cuiusuis potius, quam suæ culpæ, debere tribui: locum, securum ad dimicandum dedisse: potitū esse se hostium castris; expulisse, ac superasse pugnantes: sed, siue ipsorum perturbatio siue error aliquis, siue etiam fortuna partam iam præsentemq. victoriam interpellassent, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset, atque iis, qui ante

dimicare timuissent, vltro se prælio offerrent. Hac habita concione, non nullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumq. studium infamiæ sarciendæ, vt nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simulq. omnes arderent cupiditate pugnandi; cum superioris etiam ordinis non nulli, oratione permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neq. satis militibus perterritis confidebat, spatiumq. interponendum ad recreandos animos putabat; relictisq. munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat. itaq. nulla interposita mora, sauciorum modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. his vna legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de IV. vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit; paruoque spatio intermisso, vt & militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statimq. egressus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neque verò Pompeius, cognito consilio eius, moram vllam ad insequendum intulit: sed, eadem spectans, si itinere impeditos & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumque præmisit ad nouissimum agmen demorandum; neq. consequi potuit; quod multum expedito itinere anteceſſerat Cæsar. sed, cùm ventũ esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouissimos prælio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit; expeditosque anteſignanos admiscuit CD. qui tantum profecere, vt,

equestri

equestri prælio commisso, pellerent omnes, complureſque interficerent, ipſique incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagum consedit; militesque omnes intra vallum continuit; equitatumq; per caussam pabulandi emissum, confestim Decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagum consedit, eiusq; milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alij lignandi pabulandiq. caussa longius progrediebantur; alij, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorũ castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar quod fore prouiderat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitũ educit, duplicatoq. eius diei itinere, XIX. millibus passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum nõ potuit. Postero die Cæsar similiter præmissis prima nocte impedimentis, de IV. vigiliæ ipse egreditur; vt, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectũ est, vt altissimis fluminibus, atq. impeditissimis itineribus nullũ acciperet incommodũ. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorũ dierũ frustra labore suscepto, cùm se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, IV. die finem sequendi fecit, atq. aliud sibi consilium capiendum existimauit. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandũ, socios confirmandos, præsidium vrbibus relinquẽdum, necesse erat adire Apolloniam. sed

his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autẽ rei consilium his rationibus explicabat, vt, si Pompeius eodem contenderet, abductũ illũ à mari atq. ab iis copiis quas Dyrrhachij comparauerat, frumento ac commeatu abstractum, pari condicione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur; sin Apolloniam, Oricumq. oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque præmissis nunciis, ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, ecquid fieri vellet, ostẽdit: præsidioq. Apolloniæ cohortibus IV. Lyssi I. III. Orici relictis, quiq. erãt ex vulneribus ægri, depositis, per Epirum atq. Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, vt subsidiũ Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraq. discedere nollet, quod legiones equitatumq. ex Italia exspectaret, ipse vt omnibus copiis Domitium aggrederetur. Iis de caussis vterq. eorum celeritati studebat, vt suis esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per Cãdauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improuiso aliud incõmodum, quod Domitius, qui dies cõplures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ caussa ab eo discesserat, & Heracleam Sentícam, quæ est subiecta Cãdauiæ iter fecerat; vt ipsa fortuna illum obiicere Pompeio videretur. Hæc ad id tẽpus Cæsar ignorabat. simul, à Pompeio litteris per omnes pro-

uincias

uincias ciuitatesq; dimissis prælio ad Dyrrhachiū facto, latius inflatiusq; multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarē, pæne omnibus copiis amissis. hæc itinera infesta reddiderāt: hæc ciuitates non nullus ab eius amicitia auerterant. Quibus accidit rebus, vt, pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli atq. Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quod vnà in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cūcta, vt erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & aduentū Pōpeij docuerunt à quibus Domitius certior factus, vix IV. horarū spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitauit: & ad Æginium, quod est obiectum oppositumq; Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit. Cōiuncto exercitu, Cæsar Gomphos peruenit; quod est opidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro: quæ gēs paucis ante diebus vltro ad Cæsarem legatos miserat, vt suis omnibus facultatibus vteretur, præsidiumq; ab eo militū petierat. sed eo fama iam præcurrerat, quā supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus: itaq. Androsthenes, prætor Thessaliæ, cū se victoriæ Pōpeij comitē esse mallet, quam sociū Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum ac liberorum in opidum cogit, portasq. præcludit, & ad Scipionē Pompeiumq. nuncios mittit, vt sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus opidi si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituū à Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiones adduxerat. Pōpeius nondū Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas musculosq. ad repentinā oppu-

gnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantũ vsum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam potiri opido pleno, atq. opulento; simul reliquis ciuitatibus vrbis huius exẽplo inferre terrorẽ; & id fieri celeriter, prius, quam auxilia concurrerent. itaq., vsus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die, post horam IX. opidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit, & ad diripiẽdum militibus concessit: statimq. ab opido castra mouit, & Metropolim venit, sic, vt nuncios expugnati opidi famamq. antecederet Metropolitæ, eodẽ primum vsi consilio, iisdẽ permoti rumoribus, portas clauserunt, murosq. armatis compleuerunt: sed postea casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atq. imperata faceret. ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope iam matura erat, ibi aduentum exspectare Pompeij, eoq. omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam peruenit: concionatusq. apud cũctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, vt, parta iam victoria, prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisq. omnibus in vna castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumque apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeij, duobusq. magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur, adeo, vt, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, siquãdo quid Pompeius

tardius

tardius aut cõsideratius faceret, vnius esse negotium dici, sed illum delectari imperio, & consulares prætorioſq. seruorum habere numero, dicerent. Iamq. inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annosq. consulatum definiebant. alij domos bonaq. eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaq. inter eos in consilio fuit controuersia, oporteret ne L. Hirri, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: cum eius necessarij fidem implorarent Pompeij, vt præstaret, quod proficiscẽs recepisset, ne, per eius auctoritatem, deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne vnus omnes antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contumelias palam descenderunt: cum Lẽtulus ætatis honorem ostentaret; Domitius vrbanam gratiam, dignitatemq. iactaret; Scipio affinitate Pompeij cõsideret. Postulauit etiam L. Afraniũ proditionis exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello cõfecto, ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent senatorij, belloq. vna cum ipsis interfuissent, sententiasq. de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeij fuissent, neq. operã in re militari præstitissent: vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis, agebant. nec, quibus rationibus superare possent; sed, quemadmodum vti victoria deberent, cogitabãt. Re frumentaria præparata, confirmatisq. militibus, & satis lõgo spatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermisso, cum

satis

satis perspectum militũ animũ habere videretur, tentandũ Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandũ haberet. itaq. ex castris exercitum eduxit aciemq. instruxit, primũ suis locis, paulloq à castris Põpeÿ longius, continentibus verò diebus, vt progrederetur à castris suis, collibusq. Pompeianis aciem subiiceret. Quæ res in dies confirmatiorẽ eius efficiebat exercitum. superius tamẽ institutũ in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, vt, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atq. expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana cõsuetudine vsum quoq. eius generis præliorũ perciperent. His erat rebus effectum, vt equites ∞ apertioribus etiam locis VII. millium Pompeianorũ impetũ, cùm adesset vsus, sustinere auderent, neq. magnopere eorũ multitudine terrerentur. namq. etiã per eos dies prælium secundum equestre fecit atq. vnum Allobrogem, ex duobus, quos perfugisse ad Pompeiũ supra docuimus, cùm quibusdam, interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices mõtis aciem instruebat; semper, vt videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subiiceret. Cæsar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimã belli rationem iudicauit, vti castra ex eo loco moueret, semperq. esset in itineribus, hoc sperans, vt, mouendu castris, pluribusq adeundis locis, cõmodiore frumentaria re vteretur; simulq. , in itinere vt aliquam occasionem dimicãdi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeÿ exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisq. detensis, animaduersum est paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse aciem Pompeÿ progressam; vt

non

non iniquo loco posse dimicari videretur. Tũc Cæsar apud suos, cùm iam esset agmen in portis. Differendum est, inquit, ister in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandũ parati: non facile occasionem postea reperiemus. confestimq. expeditas copias educit. Pompeius quoq., vt postea cognitum est, suorum omnium hortatu, statuerat prælio decertare. namq. etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quam concurrerent acies, fore, vt exercitus Cæsaris pelleretur. id cùm essent pleriq. admirati, Scio me, inquit, pæne incredibilem rem polliceri: sed rationem consilij mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. persuasi equitibus nostris, idq. mihi se facturos confirmauerunt, vt, cùm propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederẽtur, vt, circumuẽta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam à nobis telum in hostem iaceretur. ita sine periculo legionũ, & pæne sine vulnere, bellum conficiemus. id autem difficile nõ est, cum tantum equitatu valeamus. simul denũciauit, vt essent animo parati in posterum: &, quoniam fieret dimicandi potestas, vt sæpe cogitauissent, ne vsu manuq. reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, vt, cùm Cæsaris copias despiceret, Pompeij consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamq. deuicerit, omnibus interfui prœliis, neq. temere incognitam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperiit: quod accidere tot prœliis fuit necesse. multos Autumni pestilentia in Italia consumpsit. multi domum discesserunt: multi sunt relicti in continenti. an nõ audisti ex iis, qui per causſam valetudinis remanserũt, cohortes esse Brũdisij factas? hæ copiæ, quas videis, ex delectibus

bus horum annorũ in citeriore Gallia sunt refectæ; & pleræq. sunt ex coloniis Transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrhachinis interiit. Hæc cũ dixisset, iurauit, se, nisi victorem, in castra non reuersurum: reliquosque, vt idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idẽ iurauit. nec verò ex reliquis fuit quisquã, qui iurare dubitaret. Hæc cũ facta essent in concilio, magna spe & lætitia omnium discessum est. ac iam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta, & à tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Cæsar, cũ Pompeij castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ à Cæsare initio dissensionis ex S.C. quarum vna prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicienſis legio coniuncta cũ cohortibus Hispanis, quas trãsductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter aciem mediam, cornuaq; interiecerat: numeroq. cohortes CX. expleuerat. hæc erant millia LV. euocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum conuenerant: quæ tota acie dispersæ erant. reliquas cohortes VII. castris propinquisq. castellis præsidio disposuerat. dextrum cornu eius riuus quidã impeditis ripis, munichat. quam ad causſam cunctũ equitatum, sagittarios funditoresq. omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar superius institutũ seruãs, X. legionem in dextro cornu, IX in sinistro collocauerat: tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehemẽter attenuata: & huic sic adiunxit IIX. vt pæne vnã ex duabus efficeret; atq. alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX. cõstitutas habebat. quæ summa erat ∞ XXII. cohortes

tes II. castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antoniũ, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitiũ præposuerat. ipse cõtra Põpeium cõsistit. Simul his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit; atq. ex his quartam instituit, equitatuiq. opposuit; &, quid fieri vellet, ostẽdit; monuitq. eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare; simul tertiæ aciei, totiq. exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitũ cũ militari more ad pugnam cohortaretur, suaq. in eum perpetui tẽporis officia prædicaret, in primis commemorauit, testibus se militibus vti posse, quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodiũ cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis cõtendisset: neq. se vnquã abuti militum sanguine, neq. Remp. alterutro exercitu priuare voluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione X. duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & vestro imperatori, quam constituistis, operam date. vnum hoc prælium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul respiciens Cæsarem, Faciã, inquit, hodie imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo, gratias agas. Hæc cũ dixisset, primus ex dextro cornu procurrit: atq. eum milites electi circiter CXX. voluntarij eiusdem centuriæ sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatij, vt satis esset ad concursum vtriusque exercitus. sed Pompeius suis prædixerat,

prædixerat, vt Cæsaris impetum exciperent, neue se loco mouerent aciemq. eius distrahi paterentur. idq. admonitu C. Triarij fecisse dicebatur, vt primus excursus vtque militũ infringeretur; aciesq. distẽderetur; atq. suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur; leuiusq. casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quã si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, vt, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarẽtur, & lassitudine cõficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio videtur: propterea quod est quædã animi incitatio, atq alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur. hãc non reprimere, sed augere imperatores debent. neq. frustra antiquitus institutum est, vt signa vndiq. concinerent, clamoremq. vniuersi tollerent. quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites dato signo, cum infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent non concurri à Pompeianis, vsu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sp̃te cursum represserunt, & ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarẽt; paruoq. intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu, pila miserunt, celeriterq., vt erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerũt. neque verò Pompeiani huic rei defuerunt. nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt; pilisq. missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu, vt erat imperatum, vniuersi procurrerunt: omnisq. multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemq. nostram à latere aperto circuire cœperunt. quod vbi Cæsar animaduertit, IV. aciei, quam instituerat ex

cohortium

cohortium numero, signũ dedit. illi celeriter procurrerunt; infestuq́ signis tanta vi in Pompeij equites impetum fecerunt, vt eorum nemo consisteret, omnesq́. conuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fuga montes altissimos peterẽt. quibus summotis, omnes sagittarij, funditoresq́. destituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosq́. à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. ita, cum recentes atque integri defessis successissent, alij autẽ à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atq. vniuersi terga verterunt. neq. verò Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatũ in IV. acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, vt ipse in cohortãdis militibus pronunciauerat. ab his enim primũ equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atq. funditorũ: ab iisdem acies Pompeiana à sinistra parte erat circumuẽta, atq. initium fugæ factum. sed Pompeius, vt equitatum suum pulsum vidit, atq. eam partem, cui maxime confidebat, perterritam, animaduertit, aliis diffisus, acie excessit, protinusq́. se in castra equo cõtulit, & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, vt milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc cùm dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen euentum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, vt beneficio fortunæ vterentur, castraq́. oppugnarent: qui, etsi magno æstu fati-

gati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebãtur, multo etiã acrius à Thracibus, Barbarisq. auxiliis. nã, qui acie refugerãt milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis pleriq. armis, signisq. militaribus, magis de reliqua fuga, quã de castrorum defensione, cogitabant. neq. verò diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus, locũ reliquerunt; protinusq. omnes, ducibus vsi centurionibus, tribunisq. mil. in altissimos mõtes, qui ad castra pertinebant, cõfugerunt. in castris Pompeij videre licuit Triclinia strata, magnum argẽti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula cõstrata, L. etiã Lẽtuli, & non nullorum tabernacula protecta edera, multaq. præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciã designarẽt; vt facile existimari posset, nihil eos de cuentu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. atq. ij miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriẽ obiiciebãt, cui semper omnia ad necessariũ vsum defuissent. Pompeius iã cum intra vallum nostri versarẽtur, equũ nactus, detractis insignibus imperatoriis, Decumana porta se ex castris eiecit; protinusq. equo citato, Larissam contendit. neq. ibi constitit; sed, eadem celeritate, paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx. ad mare peruenit, nauemq. frumentariã conscendit; sæpe, vt dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, vt, à quo genere hominum victoriam speraisset, ab eo, initio fugæ facto, pene proditus videretur. Cæsar, castris potitus, à militibus contendit, ne, in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatẽ dimitterent. Qua re impetrata, mõtem

opere

opere circũuenire instituit. Pompeiani, quod is mõs erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto mõte, vniuersi iuris eius Lariſſam versus se recipere cœperunt. qua re animaduersa, Cæsar copias suas diuisit; partẽq. legionũ in castris Pompeij remanere iussit, partẽ in sua castra remisit: IV. secum legiones duxit; cõmodioreq. itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuum VI. aciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxq. iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis Senatorij, qui se cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atq. arma proiicere, iussit. quod vbi sine recusatione fecerunt, passisq; palmis, proiecti ad terram, flentes, ab eo petierunt salutem: consolatus, consurgere iussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conseruauit; militibusq. suis iussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarẽt. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas quas secum duxerat, inuicem requiescere, atq. in castra reuerti iussit: eodemq. die Lariſſam peruenit. in eo prælio non amplius CC. milites desiderauit; sed centuriones, fortes viros, circiter XXX. amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat. sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; o, timeq. eum de se meritum iudi-

cabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV. cecidisse videbātur: sed in deditionē venerunt amplius millia XXIV. namq. etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ dediderunt: multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt. Signaq. militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX. & Aquilæ IX. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, cum vires cum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tēpore D. Lælius cū classe ad Brundisium venit; eademq. ratione qua factum à Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instructisq. scaphis, elicuit naues Lælianas; atque ex his longius productam vnam quinqueremem, & minores duas in angustiis portus cepit: itemq. per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. sed Lælius, tempore anni commodiore vsus ad nauigandum, onerariis nauibus Corcyra, Dyrrhachioq. aquam suis supportabat; neq. à proposito deterrebatur; neq. ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaq. expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius, cum classe Syrorū, & Phœnicum, & Cilicum, in Siciliam venit: &, cùm esset Cæsaris classis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quam Pomponius de eius aduentu cognosceret: perturbatumq. eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento & secundo completas onerarias naues tæda, & pice, & stupa, reliquisq. rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naues incendit XXXV. in quibus erant XX.

constra-

constratæ: tantusq. eo facto timor incessit, vt, cùm esset legio præsidio Messanæ, vix opidum defenderetur: &, nisi eo ipso tẽpore nuncij de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant pleriq. futurum fuisse, vt amitteretur. sed, opportunissime nunciis allatis, opidum fuit defensum; Cassiusq. ad Sulpicianã inde classem profectus est Vibonem: applicatiq. nostris ad terram nauibus, propter enndẽ timorem, pari, atque antea, ratione egit. secundum nactus ventum, onerarias naues circiter XL. præparatas ad incendium immisit: &, flamma ab vtroque cornu comprehensa, naues sunt combustæ V. Cumq. ignis, magnitudine venti, latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erãt relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam nõ tulerunt, sed sua sponte naues cõscenderunt, & à terra soluerũt; impetuq. facto in Cassianam classem, quinqueremes II. in quarum altera erat Cassius, ceperũt. sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est; vt ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi à legatis amicisq. Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequẽdum sibi Pompeium existimauit, quascumq. in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: &, quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemq. vnam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictũ Pompeij nomine Amphipoli propositum, vti omnes eius prouinciæ iuniores, Græci, ciuesq. R. iurandi caussa conuenirent. sed, vtrum auertẽdæ suspicionis caussa Pompeius proposuisset, vt quã diutissime lõgioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si ne-

mo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimarẽ non poterat. Ipse ad anchoram una nocte cõstitit; & ,vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. Biduũ tẽpestate retentus, nauibusq; aliis additis actuariis, in Ciliciã, atq. inde Cyprum peruenit. ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, ciuiumq. R. qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse, excludendi sui caussa; nunciosq; dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerẽtur, ne Antiochiam adirẽt: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac non nullis aliis acciderat Rhodi, qui cum ex fuga Pompeium sequerentur, atq. in insulam venissent, opido ac portu recepti non erant: missisq. ad eos nunciis, vt ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naues soluerunt. Iamque de Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam priuatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem vsum in naues imposito, duobusq; millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisq. ad hanc rẽ idoneos existimabat, Pelusium peruenit. ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellũ; quã paucis ante mensibus per suos propinquos atq. amicos regno expulerat: castraq. Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, vt pro hospitio atq. amicitia patris, Alexandriæ reciperetur, atq. illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto

legatio

legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosq́ hortari, vt suum officium Pompeio præstarent, néue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeÿ milites; quos ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriã transduxerat, belloq́. confecto apud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui, propter ætatem eius in procuratione erant regni siue timore adducti, vt postea prædicabãt, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumq́. occuparet; siue, despecta eius fortuna, vt plerumq. in calamitate ex amicis inimici existũt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumq́. ad regem venire iusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillam, præfectum regium, singulari hominẽ audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeiũ miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, &, quadã notitia Septimij productus, quod bello prædonũ apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit, cum paucis suis; & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur. Cæsar, cùm in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ; eiusq́. rei caussa, senatores omnes ex prouincia vocasse, vt is testibus in summam pecuniæ vteretur; sed interpellatũ aduẽtu Cæsaris profugisse. ita duobus tẽporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item cõstabat, Elide in templo Mineruæ, repetitis atq. enumeratis diebus, quo die prælium secundũ fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ante ad simulacrũ Mineruæ spectabat, ad ualuas se tẽpli, limenq́. conuertisse. Eodemq́ die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorũ sonus exauditus est,

vt in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templi, quo, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci Ἀδυτα appellãt, tympana sonuerunt. Item Trallibus, in tẽplo Victoriæ, vbi Cæsaris statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento exstitisse ostendebatur. Cæsar, paucos dies in Asia moratus, cùm audisset Pompeium Cypri visum, coniectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq. eius loci opportunitates, cum legionibus, vna quã ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibusq. DCCC. & nauibus longis Rhodiis X. & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant legionibus hominũ III. millia CC. reliqui, vulneribus ex prælijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitauerat; atq. omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeij morte cognoscit: atque ibi primum è naui egrediens, clamorẽ militum audit, quos rex in opido, præsidij caussa, reliquerat; & concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrẽtur. In hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: complureſq. milites huius vrbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. ipse enim necessario Etesijs tenebatur; qui Alexandria nauigantibus sunt aduersissimi venti. Interim controuersias regum ad populum R & ad se, quod esset consul, pertinere existimãs, atq. eo magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu

latu cum patre Ptolemæo, & lege, & S. C. societas erat facta, ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; & de controuersiis iure apud se potius, quam inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius eius, eunuchus, nomine Photinus. is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam caussam euocari: deinde adiutores quosdã conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam euocauit; atque eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copiis præfecit. hũc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris nunciisq. edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis maior, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc vti fierẽt, per omnes deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, vnæ per legatos eius Romam erant allatæ, vt in ærario ponerentur, (eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cùm ageretur apud Cæsarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controuersias regum componere: subito exercitus regius, equitatusq. omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, vt eis extra opidum, si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, vt se suis locis opido teneret, consiliumq. Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit: Regemq. hortatus est, vt ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; &, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui

ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. Quos ille, cùm in conspectum eius veniſſent, prius, quam audiret, aut, cuius rei cauſſa miſſi eſſent, cognoſceret, corripi ac interfici iuſſit. Quorum alter, accepto vulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus, alter interfectus eſt. Quo facto, regem vt in ſua poteſtate haberet, Cæſar effecit; magnamq. regium nomen apud ſuos auctoritatem habere, exiſtimans, & vt potius priuato paucorum & latronum conſilio, quam regio, ſuſceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, vt neq. numero, neque genere hominũ, neq. vſu rei militaris contemnendæ viderentur. millia enim XX. in armis habebat. Hæ conſtabant ex Gabinianis militibus: qui iam in conſuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant, & nomen diſciplinamq. populi R. dedidicerant, vxoresque duxerant, ex quibus pleriq. liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusq. Syriæ, Ciliciaq. prouinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exſulesque conuenerant: fugitiuisque omnibus noſtris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ condicio, vt, dato nomine, militum eſſent numero: quorum ſi quis à domino comprehenderetur, concurſu militum eripiebatur, qui vim ſuorum quod in ſimili culpa verſabantur, ipſi pro ſuo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem depoſcere; hi bona locupletum diripere; ſtipendij augendi cauſſa, regis domum obſidere; regno expellere alios, alios accerſere, vetere quodam Alexandrini exercitus inſtituto conſueuerant. Erant præterea equitũ millia II. qui inueterauerant compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella

cum

cum Ægyptiis gesserant. hunc usum rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas, paucitatemq. militũ Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam: præterea opidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. Eodemq. tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L. missæ ad Pompeium: quæ, prælio in Thessalia facto, domum redierant. illæ triremes omnes, & quinqueremes erãt, aptæ instructæq. omnibus rebus ad nauigandum. Præter has, XXII. erãt, quæ præsidij caussa Alexandriæ esse consueuerant, cõstratæ omnes. quas si occupassent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent: commeatu, auxiliisq. Cæsarẽ prohiberent. itaq. tanta est contentione actum, quanta agi debuit; cum ille celerem in ea re victoriam, hi salutẽ suam consistere viderent. sed rem obtinuit Cæsar; omnesq. eas naues, & reliquas, quæ erant in naualibus, incẽdit; quod tam latè tueri tam parua manu non poterat; confestimq. ad Pharũ nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insulã, obiecta Alexandriæ, portum efficit: sed à superioribus regionibus, in longitudinem passuum DCCCC. in mare iactis molibus, angusto itinere, & ponte cum opido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum, & vicus, opidi magnitudine: quæque ubique naues imprudentia, aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. Is autem inuitis, à quibus Pharus

rus tenetur, non potest esse, propter angustias, nauibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusq́. expositis, Pharum apprehendit, atq. ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, vti tuto frumentum, auxiliaq́. nauibus ad eum supportari possent. demisit enim circum omnes propinquas regiones; atq. inde auxilia euocauit: reliquis opidi partibus sic est pugnatum, vt æquo prœlio discederetur & neutri pellerentur: (id efficiebant angustiæ loci) paucisq́. vtrimq. interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit: hoc tractu opidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse, habitandi caussa initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusq́. habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, vt pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transiecit, vnaq́ue bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus, nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortaretur q́ue, ne negotio desisteret, néue animo deficeret, indicatis deprehensisq́ue internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A HIR-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORVM, DE BELLO ALEXANDRINO, LIBER VNVS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atq. ex Syria, Ciliciaq. omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatheorum Malco euocat; tormenta vndiq. cõquiri, & frumentum mitti, auxiliaq. adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atq. omnes opidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus, atq. musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumque aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione ac materia, sunt ædificia, & structuris atq. fornicibus cõtinentur, tectaq. sunt tudere, aut pauimentis. Cæsar studebat maxime, vt, quam angustissimam partem opidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, vineisq. agendis, à reliqua parte vrbis excluderet; illud sperans, primum, vt, cùm esset in duas partes vrbs diuisa, acies vno cõsilio atq. imperio administraretur; deinde, vt laborãtibus succurri, atq. ex altera opidi parte auxilium ferri posset: in primis verò, vt aqua, pabuloq. abundaret: quarũ alterius rei copiã exiguã, alterius nullã omnino facultatẽ habebat: quodq. vtrumq. palus large præbere poterat. Neq. verò Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio vlla, aut mora, inferebatur.

nam

uã in omnes partes, per quas fines Ægypti, regnũq. pertinet, legatos, conquisitoresque, delectus habendi causſa, miserant; magnumq. numerum in opidum telorum, atq. tormentorum, conuexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerãt. nec minus in vrbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. seruos præterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiumq. præbebant. hac multitudine dispoſita, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant; vt, quacumq. regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. omnibus viis atque angiportu triplicem vallum obduxerant. (erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XL. pedes altitudinis habebat) quæq. partes vrbis inferiores erãt, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisq. eis rotis, funibus iumentisque obiectis, directis plateis in quamcumq. erat visum partem mouebant. vrbs fertilissima & copiosissima, omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, vt nostri illorum opera imitari viderentur. & sua sponte multa reperiebant: vnoq. tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atq. hæc principes in cõsiliis, conciombusque agitabant, populum Rom. paullatim in consuetudinem eius regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; ac Cæsarẽ venisse cum copiis; neq. morte Pompeij quidquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno prouinciam: idq. agendum ma-

ture:

ture: namq. cum, intercluſum tempeſtatibus propter anni tempus, recipere tranſmarina auxilia non poſſe. Interim, diſſenſione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arſinoen Regis Ptolemæi minorẽ filiã, vt ſupra demonſtratum eſt, cum vterq. vtriq. inſidiaretur, & ſummam imperij ipſe obtinere vellet; præoccupat Arſinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium ſuũ, atq. Achillam interficit. hoc occiſo ipſa ſine vllo ſocio & cuſtode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi tranſditur. is, ſuſcepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia adminiſtrat. Alexandria eſt fere tota ſuffoſſa, ſpecuſque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paullatim ſpatio temporis liqueſcit ac ſubſidit. hac vti domini ædificiorum, atq. eorum familiæ conſueuerunt. nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa atque turbida, vt multos variosq. morbos efficiat. ſed ea plebs, ac multitudo contenta eſt neceſſario, quod fons vrbe tota nullus eſt. hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi; qui diſtributi munitionum tuendarum cauſſa vicatim, ex priuatis ædificiis ſpecubus & puteis extracta aqua vtebantur. Hoc probato cõſilio, magnum ac difficile opus aggreditur. interſeptis enim ſpecubus, atq. omnibus vrbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus, exprimere contendit. hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſaris non intermittebat. quamobrem ſalſior paullo præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamq. hominibus admirationem præbebat, quam ob cauſſam id accidiſſet; nec ſatis ſibi ipſi credebant; cum ſe inferiores eiuſdem generis, ac

ſaporis

saporis, aqua dicerent uti, atq. ante consuessent: vulgoq. inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. paruo verò temporis spatio, hac propior bibi non poterat omnino. illa inferior corruptior iam, salsiorq; reperiebatur. Quo facto, dubitatione sublata, tantus incessit timor, vt ad extremum casum omnes deducti viderentur; atq. alij morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iuberet; alij multo grauiorem extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinos possent in apparanda fuga, cùm hi tam paruo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, vllus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo opidanorum in parte Cæsaris: quam domicilijs ipsorum non mouerat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse à suis videbatur: vt, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neq. fallaces essent, neque temerarij, multa oratio frustra absumeretur cùm verò vno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat, nam puteis fossisq. aquam dulcem posse reperiri affirmabat: omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod si alia esset litoris Ægyptij natura, atq omnium reliquorum; tamen, quoniam mare, libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, vel à sinistra parte à Paretonio, vel à dextra ab insula: quæ diuersæ nauigationes, numquã vno tempore aduersis ventis præcluderẽtur; fugæ vero nullum esse consilium non solum iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui nihil, præterquam de vita, cogitarent: magno negotio impetus hostium aduersos ex muni-

munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse: magnã autem moram & difficultatem adscensum in naues habere, præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorúmq. & ædificiorum notitiam: hos præcipuè in victoria insolentes, præcursuros, & loca excelsiora atque ædificia occupaturos; ita fuga nauibusque nostros prohibituros: proinde eius consilij obliuiscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, vt, reliquis operibus intermissis, ad foditõdos puteos animum cõferant, néue quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna vna nocte vis aquæ dulcis inuenta est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisq. conatibus, non longi tẽporis labore, occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex dediticiis Pompeianis militibus, cum frumẽto, armis, telis, tormentis, imposita in naues à Domitio Caluino ad litora Africæ, paullo supra Alexandriam delata est. hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, cùm diu retinerẽtur, atq. aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar vt per se consilium caperet, quid faciẽdum videretur, nauim conscendit, atque omnem classem sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quod cùm longius paullo discederet, munitiones nudare nolebat. Cúmque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherronesus; & aquandíq. caussa remiges in terram exposuisset, non nulli ex numero, cùm lõgius à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognouerunt,

Cæsarem ipsum in classe venisse, nec vllos milites in nauibus habere. Quare comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt: itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat; quod & nullos milites in nauibus habebat, & post horam x diei res agebatur, nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiã hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neq. virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naues, quas potuit, Cæsar ad terram detraxit: quem in locum illos successuros non existimabat. erat vna nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longè ab reliquis collocata. hanc cõspicati hostes non tenuerunt sese: magnoque impetu IV ad eam cõstratæ naues, & complures apertæ cõtenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium: ne turpiter in cõspectu contumeliam acciperet, quamquam, si quid grauius illi accidisset, merito casurum iudicabat. Prælium cõmissum est magna contentione Rhodiorum: qui cùm in omnibus dimicationibus & scientia & virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. ita prælium secundissimum est factum. capta est vna hostium quadriremis: depressa est altera. deinde omnibus epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso vento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco victricibus suis Alexandriam deducit. eo detrimẽto adeò sunt fracti

Alexan-

Alexandrini, cùm non iam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, quibus, & superioribus locis subleuabãtur, vt vix ædificiis defendi possent, & materiam cunctam obijcerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur, ijdem postea quàm Ganymedes in cõcilio confirmauit, sese & eas, quæ essent amissæ, restituturum, & numerũ adauctum, magna spe & fiducia veteres reficere naues, accuratiusq. huic rei studere atque inseruire, instituerunt: ac, tametsi amplius CX nauibus longis in portu naualibusq. amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. videbant enim, non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & vrbis & regionis maritimæ, quotidianóque vsu à pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; &, quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigendi portorij caussa dispositæ. Naues veteres erant in occultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vsi. has reficiebãt: illas Alexandriam reuocabant. deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres, remorum vsum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud vrbis copia, subministrabat. Postremo non lõgam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant, & in ipso portu confligendum videbant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V confecerunt. ad has minores apertasque complures adiecerunt: &, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus parauerunt.

Cæsar Rhodias naues IX habebat, (nam, X missis, una in cursu litore Ægyptio defecerat) Ponticas IIX, Lycias V, ex Asia XII. ex his quinqueremes V erant, & quadriremes X, reliquæ infra hanc magnitudinem, & plereque apertæ. tamen, virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eo uentum est, vt sibi vterque eorũ confideret; Cæsar Pharon classe circumuehitur aduersasq. naues hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatiũ CD passuum relinquit, quod satis esse ad explicãdas naues videbatur. post hunc ordinẽ reliquas naues subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subueniat constituit atque imperat. Non dubitãter Alexandrini classem producũt, atq. instruunt, in fronte collocant XXII: reliquas subsidiarias in secũdo ordine constituunt. magnũ præterea numerum minorum nauigiorũ & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque: si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma, nostris terroris afferre possent. Erãt inter duas classes vada trãsitu angusto; quæ pertinẽt ad regionẽ Africæ. sic enim prædicant, partem esse Alexãdriæ dimidiam Africæ. Satisq. diu inter ipsos est exspectatũ, ab vtris trãseundi fieret initium propterea quod eo, qui intrassent, ad explicandam classem, & ad receptũ, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbãtur. Rhodiis nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cũ nostris hominibus, quàm cum Græcis, comparandus. hic, ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodiis, qui imperiũ classis obtineret. qui, vbi Cæsaris animũ aduertit, Videris mihi, inquit, Cæsar vereri, si hæc vada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. nobis rem

committe.

committe. nos prælium sustinebimus; neque tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos quidē diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori & dolori est. Cæsar, illum adhortatus, atq. omnibus laudibus prosecutus, dat signū pugnæ. progressas vltra vadum IV. Rhodias naues circumsistunt Alexandrini; atq. in eas impetum faciunt. sustinent illi, atque arte sollertiáque se explicāt: ac tantum doctrina potuit, vt in dispari numero nulla trāsuersa hosti obiiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper veniētibus aduersæ occurrerēt. interim sunt reliquæ subsecutæ. tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci; atque omne certamen in virtute constitit. neque verò Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut opidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatū animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusq & votis victoriam suis ab diis immortalibus exposceret. Minimè autem erat par prælij certamen. nostris enim pulsis, neq. terra, neq. mari effugium dabatur victis; omniáque victoribus erant futura in incerto. illi, si superassent nauibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquā tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue ac miserū videbatur, perpaucos de summa, ac de salute omniū decertare: quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiā esset cadendum, quibus pro se pugnādi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; vt hoc maiori animo cōtenderent quod omniū salutem sibi commendatam viderent. eadē suum quisq. contubernalem, amicū, notum prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo est decertatum,

vt neque maritimis nauticisque sollertia atque ars præsidium ferret: neque numero nauium præstantibus multitudo prodesset; neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis vna, & biremis cũ defensoribus remigibusque; & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquã fugĩ ad opidũ capiunt: quas protexerunt ex molibus atq. ædificiis imminentibus, & nostros adire propius prohibuerũt. hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar cõtendendũ existimauit, vt insulam molemq. ad insulam pertinẽtem, in suam redigeret potestatẽ. perfectis enim magna ex parte munitionibus in opido, & illam, & vrbem vno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora scaphasque imponit: alteram insulæ partem, distinendæ manus caussa, cum cõstratis nauibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. at primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. vno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & litora armati defendebant, quo, propter asperitatẽ loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis nauibusque longis v. mobiliter & scienter angustias loci tuebantur. sed, vbi, locis primum cognitis, vadisque pertentatis pauci nostri in litore constiterunt; atq. hos sunt alij subsecuti; constantérque in eos, qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. his pulsis, custodia portus relicta, ad litora & vicum applicauerunt; seq. ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. neq. verò diutius ipsi ex munitione se cõtinere potuerunt. etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ genus ædificiorum: (vt minora maioribus cõferantur) turréque

réſque editæ & coniunctæ muri locum obtinebant. neque noſtri aut ſcalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandũ, ſed terror hominibus mentem cõſiliúmque eripit, & membra debilitat; vt tunc accidit. qui ſe in æquo loco ac plano pares eſſe confidebant, ijdem, perterriti fuga ſuorum, & cæde paucorum, XXX pedum altitudine in ædificiis cõſiſtere auſi non ſunt, ſeq. per molem in mare præcipitauerunt, & DCCC paſſuum interuallum ad opidum enatauerunt. Multi tamen ex iis capti interfectíque ſunt. ſed numerus captiuorum omnino fuit DC. Cæſar, præda militibus conceſſa, ædificia diripi iuſſit; caſtellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atq. ibi præſidium poſuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propiorémque opido Alexandrini tuebantur. ſed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excurſum & repentina latrocinia, ſublatum iri videbatur. iamque eos, qui præſidio eum locũ tenebant, tormentis è nauibus ſagittiſque depulerat, atque in opidum redegerat; & cohortium III inſtar in terram expoſuerat. non enim plures conſiſtere anguſtiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in nauibus ſtationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem aduerſus hoſtem præuallari, & qua exitus nauibus erat, fornice exſtructo, quo põs ſuſtinebatur, lapidibus oppleri atque obſtrui. quorum altero opere effecto, nulla omnino ſcapha egredi poſſet, altero inſtituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex opido ſe eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco cõſtiterunt; eodemque tempore, quæ conſueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem conſtiterunt. Pugnabatur à noſtris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat aduerſus pontem, & ex nauibus contra molem.

In his rebus occupato Cæsare, militéſq hortãte, remigum magnus numerus, & claſſiariorum ex longis nauibus noſtris in molem ſe eiecit. Pars eorum ſtudio ſpectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnãdi. Hi primum nauigia hoſtiũ lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: ſed poſtquam vltra eum locum, ab latere eorum aperto, auſi ſunt egredi ex nauibus Alexãdrini pauci, vt ſine ſignis certúq. ordinibus ſine ratione prodierãt, ſic temerè in naues refugere cœperunt. quorum fuga incitati Alexãdrini ex nauibus egrediebantur, noſtróſque acrius perturbatos inſequebãtur. ſimul qui in nauibus lõgis remanſerant, ſcalas rapere, nauéſq à terra repellere, properabãt; ne hoſtes nauibus potirẽtur. Quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri cohortiũ trium, quæ in põte, ac prima mole conſtiterant, cùm poſt ſe clamorẽ exaudirent, fugam ſuorum viderent, magnam vim telorum aduerſi ſuſtinerẽt, veriti ne ab tergo circũuenirentur, & diſceſſu nauium omnino reditu intercluderẽtur, munitionẽ, in pontem inſtitutam, reliquerunt, & magno curſu incitati ad naues cõtenderunt. quorum pars, proximas nacta naues, multitudine hominum atq. onere depreſſa eſt; pars reſiſtens & dubitans, quid eſſet capiendum cõſilij, ab Alexandrinis interfecta eſt, non nulli feliciore exitu, expeditas ad anchoras naues conſecuti incolumes diſceſſerũt; pauci alleuati ſcutis, & animo ad conãdum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæſar quoad potuit, cohortando ſuos ad põtem & munitiones contendere, eodẽ in periculo verſatus eſt: poſtquam vniuerſos cedere animaduertit, in ſuum nauigium ſe recepit. quo multitudo hominum inſecuta cùm irrumperet; neq. adminiſtrandi neque repellendi à terra facultas daretur; fore, quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex nauigio

uigio eiecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naues adnatauit. hinc suis laborãtibus subsidio scaphas mittẽs, non nullos conseruauit. Nauigium quidẽ eius, multitudine depressum militum, vnà cum hominibus interiit. hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo post eum numerum classiarij & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisque tormentis confirmauerũt, atque, egestis ex mari lapidibus, liberè sunt vsi posteà ad mittenda nauigia. Hoc detrimento, milites nostri tantum abfuerunt vt perturbarentur, vt incensi potius atque incitati, magnas accessiones fecerint. nam in operibus hostium expugnandis, in prœliis quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis manum cõprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum. nec diuulgata Cæsaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnãdi poterat cupiditatem: vt magis deterrẽdi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitãdi ad pugnandũ. Alexandrini, cùm Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari viderẽt, neque vllũ belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores vt coniectura cõsequi possimus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis aut suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato, legatos ad Cæsarem miserunt, vt dimitteret regem, trãsireq. ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, cõfectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidẽ amicitiámq. vẽturi essent; nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem semperq. alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam

habebat, tamẽ, petẽtibus dare veniam, vtile esse statuit: quod, si quo pacto sentirẽt ea, quæ postularent, mãsurum in fide dimissum regẽ credebat; sin, id quod magis illorum naturæ cõueniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellẽt, splendidius atq. honestius sese contra regem, quàm contra conuenarum ac fugitiuorum manũ, bellum esse gesturum. itaque, regem cohortatus, vt consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incẽdiis & ruinis esset deformata, ciues suos primũ ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo R. sibiq. præstaret; cùm ipse tantum ei crederet, vt ad hostes armatos eum mitteret; dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. at regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare cõtra Cæsarẽ cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse iucundius. Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. ille, vt ex carceribus in liberũ cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, vt lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones militésq. lætabãtur; quod nimia bonitas eius, fallaciis pueri elusa esset. quasi verò id Cæsar, bonitate tantum adductus, & non prudentissimo consilio, fecisset. Cùm, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterẽt; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neq. se quidquam proficere viderent; rumoréq. exsisterẽt, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syria Ciliciáq. adduci (quod non dum Cæsari auditum erat) interea cõmeatum, qui nostris mari

supportabatur, intercipere statuerũt. itaq. expeditis nauigiis, locis idoneis ad Canopũ, in statione dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. quod vbi Cæsari nunciatum est, classem iubet expediri atque instrui. præficitur Ti. Nero. proficiscũtur in ea classe Rhodiæ naues, atq. in his Euphranor, sine quo nulla vnquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerunq. eos, quos plurimis beneficiis ornauit, ad duriorẽ casum reseruat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem persequebatur. nam, cùm ad Canopũ ventum esset; instructaq. vtrimq. classis conflixisset, & sua cõsuetudine Euphranor primus prælium commisisset; & illic triremẽ hostium perforasset ac demersisset; proximam longius insecutus, parũ celeriter insequentibus reliquis, circũuentus ab Alexandrinis est. cui subsidiũ nemo tulit: siue quod in ipso satis præsidij pro virtute ac felicitate eius putarent esse; siue quod ipsi sibi timebant. itaq. vnus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice perijt. Sub idẽ tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæq. in bello, & virtutis, fidei dignitatisq. in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciámque initio belli Alexãdrini ad auxilia accersenda, cum magnis copijs (quas celeriter & propẽsissima ciuitatum voluntate, & sua diligẽtia, confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adduxit: idq. opidum, firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namq. tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente, magnis circumdatum copijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnãtibus, & copiarũ magnitudine, quas integras vulneratis defessisq. subijciebat, & perseuerãtia cõstantiaque oppugnandi, quo die

esse

est aggressus, in suam redegit potestatẽ, præsidiumque ibi suum collocauit. Inde, re bene gesta, Alexãdriam ad Cæsarem cõtendit; omnésq. eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumq. adest victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomẽ à similitudine litteræ cepit. nam pars quædã fluminis Nili, mirè deriuata inter se, duobus itineribus paullatim, mediũ inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus interuallo à mari coniungitur. cui loco cùm appropinquare Mithridatem Rex cognouisset; & trãseundum ei flumen sciret; magnas aduersus eũ copias misit, quibus vel superari delerique. Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. quẽadmodum autẽ optabat eum vinci; sic satis habebat, intercluſum à Cæsare à se retineri. quæ primæ copiæ flumen à Delta trãsirẽ, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium cõmiserunt. festinãtes præripere subsequentibus victoriæ societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. cùm verò incautè atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione vndiq. facta, magnũ numerum eorum interficit, quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimq. in naues, quibus flumẽ transierãt, recepissent: funditus deleti essẽt. qui vt paullulũ ab illo timore se recrearunt, adiunctis iis, qui subsequebãtur, rursus Mithridatem oppugnare cæperunt. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse, Rex. ita pænè sub idem tempus & rex ad opprimendũ Mithridatẽ proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum, celeriore fluminis Nili nauigatione Rex est vsus, in qua magnã & paratam classem habebat.

Cæsar

Cæsar eodẽ itinere vti noluit; ne nauibus in flumine dimicaret: sed, circũuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti suprà demonstrauimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quã is Mithridatem aggredi posset, eũque ad se victorem incolumi exercitu recepit. consederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior; planicies ex omnibus partibus subiecta. tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. vnũ latus erat adiectum flumini Nilo: alterum editissimo loco ductum, vt partẽ castrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter castra Regis & Cæsaris iter flumẽ intercedebat angustũ, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. aberat autẽ ab regis castris millia passuum circiter VII. Rex, cùm hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditósq. delectos pedites ad id flumen misit qui trãsitu Cæsarem prohiberẽt, & eminus ex ripis prælium impar inirent: nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignauia subibat. quæ res incẽdit dolore milites equitésq. nostros; quod tam diu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. itaq. eodẽ tempore equites Germani dispersi, vada fluminis quærẽtes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt; & legionarij, magnis arboribus excisis, quæ longitudine vtramque ripam contingerent, proiectis, repentinóque aggere iniecto, flumen trãsierunt. quorum impetum adeò pertimuerunt hostes, vt in fuga spem salutis collocarẽt: sed id frustrà: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerũt, pænè omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissimè gesta, cũ subitũ aduentum suum iudicaret magnum terrorẽ Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hæc cùm & opere magno vallata, & loci natura munita aduerteret; cõfertamq. armatorũ multitudinem

collocа-

collocatam in vallo videret, lassos itinere, ac prælio milites ad oppugnanda castra succedere noluit; itaque, non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellū, quod rex in proximo vico non longè à suis castris muniuerat, brachiisq. cum opere castrorum cōiunxerat, vici obtinēdi causſa Cæsar aggressus, omnibus copiis expugnat; non quo id minori numero militū cōsequi, difficile factu putaret; sed vt ab ea victoria, perterritis Alexādrinis, protinus castra regis oppugnarit. itaq. eo cursu, quo refugientes Alexādrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus succesſerunt, acerriméque eminus præliari cœperūt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; vna, qua liberum accessum haberi demōstraui; altera, quæ mediocre interuallum inter castra & flumē Nilum habebat. maxima & electiſſima Alexandrinorū multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat plurimum autem proficiebant hostes in repellēdis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabāt. diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex vallo castrorum, auersique ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus & sagittariis, nostros impugnabāt. Cæsar, cùm videret milites acrius præliari non posse, nec tamē multū profici propter locorum difficultatē; cúmq. animum aduerteret, excelsiſſimum locum castrorum relictū esse ab Alexādrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurriſſent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi, iussit; hisq. Carsulenū præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quo vt ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrimè pugnantibus, diuerso clamore

& prælio

& prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. quorũ perturbatione nostrorum animi adeò sunt incitati, vt pænè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de vallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiũcta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regem ipsum receptúmque in nauẽ, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. re felicissimè celerriméque gesta, Cæsar, magnæ victoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriã cum equitibus contendit; atque ea parte opidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum aduenies fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo opidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes precari consueuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seq. ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem opidi magna gratulatione venit suorum: qui non tantùm bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talẽ aduentum eius felicẽ fuisse lætabãtur. Cæsar, Ægypto atque Alexandria potitus, reges cõstituit. quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum R. ne mutarentur. nam, maiore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, maiori ex duabus

duabus filiis Cleopatræ, quæ mãserat in fide præsidiúsque eius. minorẽ Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotẽter Ganymedẽ docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus noua dissẽsio, prius quã diuturnitate cõfirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana VI secũ deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmius esset eorũ regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia; neq. vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges cõstituti. simul ad imperij nostri dignitatem vtilitatémq. publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidio eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coërceri. sic, rebus omnibus confectis & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam, finitimasque prouincias administrandas trãsdiderat, venit, oratum, ne Armeniam minorem, regnũ suum, né ve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastariq. pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere pecuniámq. promissam Cæsari non posse se persoluere. Domitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris cùm pecuniam necessariam esse iudicaret; sed etiam turpe populo R. & Cæsari victori, sibique infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociáque decederet, néue, occupatione belli ciuilis, populi R. ius maiestatémque tentaret. hanc denunciationem cum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, vnam ex tribus XXXVI secum ducit, II in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris eius

euoca-

euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terrestri per Syriam erat missa. adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille disciplina atq armatura nostra cõplures annos cõstitutas habebat, equitésq. centũ; totidẽq. ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextiũ ad C. Plætoriũ quæstorem, vt legionem adduceret: quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quinctúmque Patiscũ in Ciliciam ad auxilia accersenda. quæ copiæ celeriter omnes iussu Domitij Comana cõuenerunt. Interim legati à Pharnace responsum referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorẽ recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet; deniq. eius regni caussa integra Cæsari seruaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius, cùm animaduerteret eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductũ, sed necessitate; quod facilius Armeniã defendere posset, subiectam suo regno, quã Cappadociam, longius remotã; quódq. omnes III legiones adducturum Domitium putasset, ex quibus cũ II ad Cæsarem missas audisset, audaciusq. in Armenia substitisset; perseuerare cœpit, vt eo quoque regno decederet: neq. enim aliud ius esse Cappadociæ atq. Armeniæ: nec iustè eum postulare, vt in Cæsaris aduentum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, vt fuisset. His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniã, locisq. superioribus iter facere instituit. nã ex Ponto à Comanis iugum editum siluestre est, pertinens in Armeniam minorem quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris hæ erãt certæ opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadocia, his iugis subiecta, magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures in-

a terim

terim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerẽt, regiáq. munera Domitio ferrent. ea cõstanter omnia aspernabatur: nec sibi quidquam fore antiquius, quàm dignitatẽ populi R. & regna sociorum recuperare, legatis respõdebat. Magnis & cõtinuis itineribus cõfectis, cùm aduentaret ad Nicopolim, quod opidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamẽ altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno interuallo ab opido remotis, castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, cùm locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnésq. pænè dispposuit equites. magnam autem multitudinẽ pecoris intra eas fauces dissipari iussit; paganósque & opidanos in iis locis obuersari: vt si amicus Domitius eas angustias transiret; nihil de insidiis suspicaretur, cùm in agris & pecora & homines animaduerteret versari, tamquam amicorum aduentu: sin verò vt in hostium fines veniret, præda diripienda, milites dissiparentur, dispersíque cæderentur. Hæc cùm administraret; numquam tamen intermittebat legatos de pace atq. amicitia mittere ad Domitiũ: cum, hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit caussam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castráq. opido cõtulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistráq. interuallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa.

structa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitiũ ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitareq. à Domitio, vt quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Quæ cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; cùm discedendum celeriter Domitio putaret. itaque ob opido, qua facillimum accessum & æquissimum ad dimicandũ nostris videbat, fossas II directas, non ita magno medio interuallo relicto, IV pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat, equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter vtilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Cæsaris magis periculo, quàm suo commoueretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si cõditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine caussa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. sic vtrimq., acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tẽpus ab vtroque dato, concurritur, acriter variéque pugnatur. nam XXXVI legio, cùm extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeò secundum prælium fecit, vt mœnibus opidi succederet, fossamque transiret, aduersosque hostes aggrederetur. at Pontica ex alterâ parte legio, cùm paullulum auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundo conata esset, vt aperto latere aggrederetur hostem; in ipso transitu fossæ confixa,

& oppressa est. Deiotari verò legiones vix impetũ sustinuerũt. ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediáq. acie conuerterunt se ad XXXVI legionem: quæ tamẽ fortiter vincentiũ impetum sustinuit; magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi propter iniquitatem loci, noluit. ita, Pontica legione pænè tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, XXXVI legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL desideratis. ceciderũt eo prælio splẽdidi ac illustres viri non nulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces, rebus secundis elatus, cùm de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Põtum omnibus copiis occupauit: ibiq. & victor, & crudelissimus rex, cùm sibi fortunam paternam, feliciore euẽtu, destinaret, multa opida expugnauit; bona ciuium Romanorũ Ponticorumque diripuit: supplicia cõstituit in eos, qui aliquã formæ atq. ætatis cõmendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora, Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idẽ tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ prouincia superioribus mensibus retẽta non tantùm sine ignominia, sed etiam cum laude erat. nãque eo missus ætate cum II legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor, pro prætore, quãquam erat prouincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & simitimo bello ac dissensionibus vastata & confecta, tamẽ prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit, & defendit. namq. & castella complura, locis editis posita quo opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum

lum inferendum, expugnauit; eaque præda milites donauit: quæ etsi erat tenuis, tamẽ, in tanta prouinciæ desperatione, erat grata, præsertim virtute parta. & cũ Octauius ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorũ, quorum semper in Remp. singulare cõstiterat officium, dispersis Octauianis nauibus erat potitus; vt vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis, nauibus socierum: & cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; cõplurésque aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatẽ, se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, vti cum legionibus tironum, quæ nuper erãt conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, cõiunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum prouinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniã legiones adduceret. omnem enim illam partem, regionémque viuo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat. Gabinius, vt in Illyricũ venit, hiberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorẽ prouinciam existimans, siue multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, siue virtute & scientia sua confisus, quam sæpe in bellis periclitatus, magnas res & secundas, ductu ausuque suo gesserat; neque prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neq. nauibus, intercluso mari tempestatibus, cõmeatus supportari poterat; magniq. difficultatibus coactus, non vt volebat, sed vt necesse erat, bellũ gerebat, ita, cum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut opida expugnare cogeretur, crebra incõmoda accipiebat: adeóq. est à Barbaris cõtemptus, vt, Salonam se recipiens in opidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi fidelissimiq. incolebant, in agmine dimicare se

coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amissis, cẽturionibus XXXIIX, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summáq. ibi difficultate rerum omniũ pressus, paucis mensibus morbo periit. cuius & infelicitas viui, & subita mors in magnã spem Octauium adduxit prouinciæ potiundæ: quẽ tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimũ in bellis potest, diligentiáque Cornificij, & virtus Vatinij versari passa non est. Vatinius, Brundisij cùm esset, cognitis rebus, quæ gesta erant in Illyrico, cũ crebris litteris Cornificij ad auxilium prouinciæ ferẽdum euocaretur: & M Octauium audiret cum Barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militũ oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per Barbaros; etsi, graui valetudine affectus, vix corporis viribus animũ sequebatur; tamen virtute vicit incõmodum naturæ, difficultatésque hiemis & subitæ præparationis. nam, cùm ipse paucas in portu naues longas haberet, litteras in Achaiã ad Q. Calenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod cùm tardius fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetũ Octauij non poterãt; nauibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quãquam non satis iusta ad præliandum, rostra imposuit. his adiunctis nauibus lõgis, & numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnã copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisij, cùm exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasq. non nullas ciuitates, quæ defecerant, Octauióq. se trãsdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio præteruehebatur: nec sibi vllius rei moram necessitatémque iniũgebat, quin, quam celerrimè posset, ipsum Octauium persequeretur. hunc oppu-

oppugnantẽ Epidaurum, terra marique, vbi nostrũ erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coëgit; præsidiúmque nostrum recepit. Octauius, cùm Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuariis habere cognouisset, cõfisus sua classe, substitit ad insulam Thauridem; qua regione Vatinius insequens nauigabat, non quod Octauiũ ibi restitisse sciret; sed quod eum longius progressum insequi decreuerat. Cùm propius Thauridem accessissset, distẽtis suis nauibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repentè aduersam ad se venientem nauem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod vbi conspexit, celeriter vela subduci, demittíq. antennas iubet, & milites armari; et, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem vt facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebãt. Instruitur vtrimque acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militũ animis Vatiniana. Vatinius, cùm animaduerteret, neque nauium se magnitudine, neq. numero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem cõmittere maluit: itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octauij impetum fecit. celerrimè fortissiméq. contra illo remigãte, naues aduersæ rostris cõcurrunt adeò vehemẽter, vt nauis Octauiana, rostro discusso, ligno cõtineretur. Cõmittitur acriter reliquis locis prælium, concurritúrq. ad duces maximè. nam, cum suo quisq. auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est: quantoq. cõiunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erãt Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis nauibus in hostiũ naues trãsilire non dubitabãt; &, dimicatione æquata, longè superiores

virtute, rem feliciter gerebāt. deprimitur ipsius Octauij quadriremis: multæ prætereà capiūtur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulātur, partim in mare præcipitantur: ipse Octauius se in scapham cōfert: in quā plures cùm confugerent, depressa scapha, vulneratus tamē adnatat ad suū myoparonem. Eo receptus, cùm prælīū nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. sequūtur hunc suæ naues non nullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suisq. omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicādum processerat. capit ex eo prælio pentiremem I, triremes II, dicrotas IIX, cōplurésque remiges Octauianos: posteroq. ibi die fuit, dum suas, captiuasq. naues reficeret. Post diem III cōtendit in insulam Issam; quod eo se recepisse ex fuga credebat Octauium. erat nobilissimum regionum earum opidū, coniunctissimumq. Octauio. quo vt peruenit, opidani supplices se Vatinio dediderunt: cōperitque ipsum Octauiū, paruis paucisq. nauigiis, vento secundo, regionem Græciæ petisse, inde vt Siciliam deinde Africam, caperet. Ita breui spatio re preclarissimè gesta, prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu & classe, recepit. His autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palæopharsali rem feliciter gerebat, Alexādriæq. cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania prætor, prouinciæ vlterioris obtinēdæ causſa, relictus, siue cōsuetudine naturæ suæ, siue odio, quod in illā prouinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones; quod vel ex cōscientia sua,

sua, cùm de se mutuo sentire prouinciam crederet, vel initiis signis, & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulant, animaduertere poterat, & compensare offensionem prouinciæ exercitus amore cupiebat. itaq., cùm primum in vnum locum exercitum conduxit, H-S centena militibus est pollicitus: nec multo post, cùm in Lusitaniæ Medobregam opidũ, montẽq. Herminium, expugnasset, quo Medobregenses cõfugerant; ibiq. Imperator esset appellatus; iterũ H-S centenis milites donauit. Multa præterea & magna præmia singulis cõcedebat, quæ speciosum reddebãt præsentem exercitus amorem: paullatim tamen & occultè, militarem disciplinam seueritatémque minuebant. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad ius dicendũ Cordubam se recepit, contractũq. in ea æs alienum, grauissimis oneribus prouinciæ, constituit exsoluere: &, vt largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebãtur: pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantùm patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum caussæ tenues coniiciebantur. neque vllũ genus quæstus, aut magni & euidentis; aut minimi, & sordidi, prætermittebatur, quo domus & tribunal imperatoris vacaret. nemo erat, qui modo aliquã iacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas, & detrimẽta rei familiaris adiungebatur. Quibus de caussis accidit, vt, cùm Lõginus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales cõsilia inirent. horũ odiũ confirmabant non nulli familiares eius: qui, cùm in illa societate versarẽtur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant: sibique, quod rapuerant, acceptum ferebant: quod

interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. V *legionem nouam conscribit: augetur odium & ex ipso delectu & sumptu additæ legionis. cõplentur equitũ* III *millia: maximisq́. onerantur impensis: nec prouinciæ datur vlla requies. Interim litteras accepit à Cæsare, vt in Africam exercitum transiiceret, pérq. Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret: quod magna Cn. Põpeio Iuba rex miserat auxilia, maioraq́ue missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi nouarũ prouinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliáq. adducẽda; certis hominibus dat negotiũ, vt frumẽtum nauésq.* C *præpararentur, pecuniæq́ue describerentur, atq imperarentur; ne qua res, cùm redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor aut vigilantia, cupiẽti præsertim aliquid Cassio deerat. Exercitu coacto in vnum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet; polliceturq́. iis, cũ in Mauritaniã transiecisset,* H-S *centena se daturum:* V *fore in Hispania legionẽ. ex cõcione se Cordubam recepit; eóq. ipso die, meridiana hora, cùm in Basilicã iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilij, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, vt miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassij tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cùm se insinuasset, sinistra corripit eũ, dextráq. bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à cõiuratis impetus vniuersis. Munatius Plancus proximum gladio transiicit Lictorẽ. hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio, simili confidentia, Plancum municipem suum adiuuant. erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum*

Longi-

Lōginum L. Licinius Squillus inuolat, iacentēq. leuibus sauciat plagis. Cōcurritur ad Cassiū defendendum. semper enim berones complurēsque euocatos cum telis secum habere consueuerat. à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendā subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, & Manlius Tusculus. Minucius inter saxa, quæ iaciebātur, in itinere fugiēs opprimitur; &, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectus ne Cassius esset. L. Laterēsis, cùm id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipuè Cassium esse, gratulatur. tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. nemo enim in prouincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iā factus prouincialis, quo in numero erat II legio, non cum omni prouincia consenserat in odio Cassij. nam legiones XXX, & XXI, paucis mēsibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Lōgino. v. legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi, viuere Cassium. Quo nūcio, dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, XXX legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori suo. facit hoc idem XXI. subsequitur has V: cùm II legiones reliquæ essent in castris; secundani, veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio vernacula, nec vllo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehendi: legionem V in castra remittit, cohortibus XXX retentis. indicio Minucij cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam,

pulam, maximæ dignitatis & gratiæ prouincialem hominem, sibiq. tam familiarem, quàm Laterensem & Racilium, in eadē fuisse cōiuratione. nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis transdit excruciandum: item Calpurnium Saluianū, qui profitetur indicium, cōiuratorúmque numerum auget, vere, vt quidā existimant, vt non nulli queruntur, coactus. Isdem cruciatibus affectus L Mergilio Squillus nominat plures: quos Cassius interfici iubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. nam palam H S CCIↃↃ cū Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta. qui, etsi maximè nocētes sunt multati, tamen periculum vitæ, dolórq. vulnerum, pecunia remissus, crudelitatē cum auaritia certasse significabat. Aliquot post diebus litteras à Cæsare missas accipit; quibus cognoscit, Pompeiū in acie victum, amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mistā dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuncius lætitiā exprimebat: confectum bellum licētiam temporum intercludebat. sic erat dubius animi, vtrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasque eas iubet referri. quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorē pecuniam imperat. æqua autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus cōuentibus coloniisq. conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. magnū hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus cōfectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Traiectum: ipse, classem, quā parabat, vt inspiceret, Hispalim accedit: ibiq. moratur: propterea quod edictū tota prouincia proposuerat, vt, quibus pecunias imperasset, neque cōtulissent, se adirēt. Quæ euocatio vehemēter omnes

turbauit.

turbauit. Interim L. Titius, qui eo tẽpore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nũciat fama, legionẽ XXX, quã Q. Cassius legatus simul ducebat, cũ Ilurgim ad opidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad II legionẽ contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V cohortibus undeuicesimanorum egreditur. manè peruenit. ibi eum diẽ, vt, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit hic cum legio XXX, & XXI, & cohortes IV, & V legio, totusq. conuenisset equitatus, audit IV cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnésq. ibi se coniunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellũ Cordubam, vt eam in potestate retineret, Q. Cassiũ legatum Hispalim mittit. paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellũque aut voluntate, aut necessitate adductũ, (namq. id variè nunciabatur) consentire cum Cordubẽsibus; II cohortes legionis V, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius, his rebus incẽsus, mouet castra & postero die Segouiam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis caussa, sibi fidissimos esse, nullúmq. periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari prouincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubã veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militũ suaq. videretur natura; simul, vt cõtra Q. Cassiũ, qui Cæsaris nomine maioribus viribus vti videbatur, æque potentem opponeret dignitatẽ; Cn. Pompeio se prouinciam recuperare velle, palam dictitabat. & forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij: cuius nomẽ multum poterat apud

eas

eas legiones, quas M. Varro obtinuerat sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest. Certè hoc præ se Thorius ferebat: milites adeò fatebantur, vt Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptum haberent. frequẽs legionibus cõuentus obuiã prodit, neque tantùm virorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecatúrque, ne hostili aduẽtu Cordubã diriperent: nam se contra Cassiũ sentire cum omnibus; cõtra Cæsarem ne facere cogerẽtur, orare. Tantæ multitudinis precibus & lacrymis exercitus cõmotus, cùm videret ad Cassiũ persequendum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine & memoria, támq. omnibus Cæsarianis, quàm Põpeianis, Longinum esse in odio, neq. se conuentum, neq. M. Marcellũ contra Cæsaris caussam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciuerunt, prætorémque appellarunt; & sibi conuentum adiunxerunt; castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum à Corduba, citra flumen Bætim, in opidi conspectu loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniã, & ad M. Lepidum proconsulẽ in Hispaniam certiorem mittit, subsidio sibi prouinciæq. Cæsaris caussa quãprimum veniret. Ipse, hostili modo, Cordubensium agros vastat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate atq. indignitate, legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; vt in aciem educerentur, orant, priusq. cõfligendi sibi potestas fieret, quã cum tãta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensiũ in conspectu suo rapinis, ferro flammáq. consumerentur. Marcellus, cùm confligere miserrimum putaret, quod & victoris & victi detrimentũ ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neq. suæ potestatis esset, legiones

Bætim

Bætim transducit, atque aciem instruit. Cùm Cassiũ contra pro castris suis aciẽ instruxisse loco superiore videret, caussa interposita, quod is in æquũ non descẽderet, Marcellus militibus persuadet, vt se in castra recipiant: itaque copias reducere cœpit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumq; infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit. Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitij difficultatisque haberet, cognitũ esset, Marcellus castra Bætim trãsfert: crebróq. vterq. legiones in aciem educit; neq. tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim veteranas legiones, multiq. prœliis expertas. Cassius fidei magis, quã virtuti legionum, cõfidebat. itaque, cùm castra castris collata essent; & Marcellus locũ idoneũ castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus, veritus, ne genere quodã obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq; infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq. itinere Vllam contendit; quod sibi fidele esse opidum credebat. Ibi adeò coniuncta ponit mœnibus castra, vt & loci natura, (namque Vlla in edito mõte posita est) et ipsa munitione vrbis, vndique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, & quã proxime potest Vllã, castra castris confert: locorũq. cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus; vt neque confligeret, cuius rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neq. vagari Cassium latius pateretur; ne plures ciuitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusq. in circuitu opidi cõtinuatis, Vllam Cassiũque munitionibus clausit. Quæ prius quàm perficerẽtur, Longinus omnẽ suum equitatũ emisit: quem magno

magno sibi vsui fore credebat, si pabulari frumentariq. Marcellum non pateretur; magno autem impedimẽto si clausus obsidione & inutilis, necessarium consumeret frumẽtum. Paucis diebus litteris Cassij acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adiungitq. ei legionẽ, quam secum adduxerat, complureſque cohortes auxiliarias Hispanorum. nãque, vt in ciuilibus dissensionibus accidere cõsueuit, ita tẽporibus illis in Hispania nõ nullæ ciuitates rebus Cassij studebãt; plures Marcello fauebant. Accedit cũ copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur vtrimque acriter crebróque, vt accidit, fortuna sæpè ad vtrũq. transferente victoriam, nec tamen vmquã ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionarijs XXXV, magnoq. numero equitum, & reliquorũ auxiliorum, venit ea mẽte Vllam, vt sine vllo studio contentiones Cassij Marcelliq. componeret. huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atq. offert. Cassius contra suis se tenet præsidijs, siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quàm Marcello, existimabat; siue eo, quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, verebatur. ponit ad Vllã castra Lepidus; neq. habet à Marcello quidquã diuisi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium inuitat; fidémq. suam in re omni interponit. Cũ diu dubitasset Cassius, quid sibi faciẽdum, quidve Lepido esset credendum; neq. vllum exitum cõsilij sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, vti munitiones disiicerẽtur, sibiq. liber exitus daretur. non tantùm inducijs factis, sed prope iam cõstituta opera cùm complanarent, custodiæq. munitionum essent deductæ, auxilia regis in id castellũ Marcelli, quod proximum erat regijs castris, neque opinantibus omnibus, si tamẽ in omnibus fuit Cassius, (nam de huius conscientia dubita-

dubitabatur) impetum fecerunt, compluresq. ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prælium esset diremptum; maior calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusq. Cordubam cum suis proficiscitur: Cassius Narbonem. sub idem tempus Trebonius proconsul ad prouinciam obtinendam venit. de cuius aduentu vt cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumq. in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibiq aduerso tempore nauigandi naues constendit, vt ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret; vt amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: vt cæteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, vt hiberna, tempestate, cùm in Iberum flumen, noctis vitandæ caussa, se contulisset, inde, paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credēs, profectus, aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cùm neq. flectere nauem propter vim fluminis, neq. directam tantis fluctibus tenere posset, demersa naui, periit.

CVM in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atq. ab iis, qui Romæ venerant ad eum, cognosceret, litterisq. vrbanis animaduerteret, multa Romæ male & inutiliter administrari, neque vllam partem Reip satis commodè geri; quod & contentionibus Tribunicis pernicioſæ seditiones orirentur; & ambitione, atq. indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemq. militarem fierent, quæ dis-

soluendæ disciplinæ seueritatuque essent; eáq. omnia flagitare aduentum suum videret; tamen præferendũ existimauit, quas in prouincias regionẽsque veniſſet, eas ita relinquere constitutas, vt domesticis dissensionibus liberarentur, iura legésq. acciperent, & externorũ hostium metum deponerẽt. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat: quod hæ prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacẽ audierat, neq. excessurũ putabat, cum secundo prælio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Cõmoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quæ maiore sunt dignitate, præmia benemeritis & virtutum & publicè tribuit: de cõtrouersiis veteribus cognouit ac statuit. reges, tyrãnos, dynastas prouinciæ, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis prouinciæ tuendæ ac defendendæ dimittit, & sibi & populo R. amicissimos. paucis diebus in ea prouincia consumptis, Sex. Cæsarem, uoicum & necessarium suum, legionibus Syriæ præficit; ipse eadẽ classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarsum: quod opidum ferè totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumque est. ibi, rebus omnibus prouinciæ, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociã confectis, biduũ Mazacæ cõmoratus, venit Comana, vetustissimum & sanctissimũ in Cappadocia Bellonæ templũ, quod tãta religione colitur, vt sacerdos eius deæ maiestate, imperio & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur. id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adiudicauit: qui, regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam

uersam fortunam maiorum suorum mutationémque generis iure minimè dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum bene meritus uterque eorum de Rep. esset, ne aut regni hereditas Ariaratem sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit. Cum propius Pontum, finésque Gallogræciæ accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem pene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantùm priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem venit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeij castris fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi R. sed parere præsentibus imperiis. Contra quem Cæsar, cum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; cúmque defensionem eius, nullam posse excusationem eius imprudentiæ recipere, coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem Italiámque teneret; ubi Senatus populusque R. ubi Resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset: sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio, atque amicitiæ, dignitati, ætatíque hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent, hospites atq. amici Deiotari, ad deprecandum: de controuersiis tetrarcharum postea se cognituruum esse dixit: regium uestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex

genere ciuium suorum Deiotarus, natura, disciplinaque nostra constitutam, habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Cùm in Pontum venisset, copiasq. omnes in vnum locum coëgisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione VI, quam secum adduxerat Alexandrina veteranã, multis laboribus periculisq. functam, multisque militibus, partim difficultate itinerum ac nauigationum, partim crebritate bellorum, adeo deminutam, vt minus ∞ hominum in ea esset; reliquæ erant III. legiones, vna Deiotari, duæ quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus fuerãt) legati, à Pharnace missi, Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne eius aduẽtus hostilis esset. facturum enim omnia Pharnacẽ, quæ imperata essent. maximeq. commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; cùm Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satis fecisset. Cæsar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. monuit autem, vt solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obiicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libẽtius facere quidquam, quàm supplicibus ignoscere; neque prouinciarum publicas iniurias condonare iis posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium vtilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne vinceretur, quàm sibi, cui Dij immortales victoriam tribuissent: itaque se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium

plicium grauius morte ciues Romani subissent: Ponto verò decederet confestim; familiasq; publicanorum remitteret; ceteraque restitueret sociis ciuibusq. Romanis, quæ penes eum essent: si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ, bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consuessent. miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; cùm, festinantem ac properantem Cæsarem, speraret libentius etiam creditu-rum suis promissis, quàm res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad vrbem Cæsarem reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cæpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, vt celerius omnium opinione manum consereret. Zela est opidum in Ponto, positu ipso, vt in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore vndiq. fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic opido magni, multique interciși vallibus colles: quorum editissimus vnus, qui, propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus pænè coniunctus opido, magnam in illis partibus habet nobilitatem. nec multo longius millibus passuum III. abest ab Zela. hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis omnibus suis occupauit. Cæsar, cùm ab hoste millia passuum V. castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras; si modò ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant pro-

piora regis castris; aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentiq. in castris relictis, prima luce, non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secũdum prælium aduersus Triarium fecerat. huc omnem comportari aggerem è castris, seruitiáque agi iussit; ne quis ab opere miles discederet; cùm, spatio non amplius ∞ passuum, intercisa vallis castra hostiũ diuideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Pharnaces, cùm id repentè prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces videretur: itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces; impulsus siue loci felicitate, siue auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; siue paucitate nostrorũ, qui in armis erant, comperta, cùm, more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; siue etiam veterani fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII. in acie conflixisse, & vicisse legati eius gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat: inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. cuius aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coarctationem, quem in loco nemo sanus hostis subiturus esset: cùm interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam in prælium descenderat vallẽ, ascendere

dere aduersus arduum collem instructis copiis cœpit. Cæsar incredibili eius vel temeritate, vel fiducia motus, neque opinans imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nondum ordinibus instructis. falcatæ regiæ quadrigæ, permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium; &, clamore sublato, confligitur, multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli interfuit, tum præcipuè eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum est ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen ijsdem Diis adiuuantibus, sinistro cornu, mediáque acie, totæ profligantur copiæ regis. quæ quàm facilè subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. itaque, multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri, victoria elati, subire iniquum locum, munitionésque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti, interfecta multitudine omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vius in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali victoriæ toties victor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quod

maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque, subiti periculi recordatione, lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Pōto recepto, præda omni regia militibus cōdonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI. decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiā iubet: auxilia Deiotari domum remittit: II. legiones cum Cælio Viniciano in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamq. in Asiam iter facit: omniumque earum prouinciarum de controuersiis cognoscit, & statuit: iura in tetrarchas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, à quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatū, (nam eum Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulū secum asportauerat in castra, multosq; tenuerat annos) regē Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; prouinciasque populi R. à Barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, muniuit. Eidem tetrarchiam, legibus Gallogræcorum, iure gentis & cognationis adiudicauit, occupatam & possessam paucis ante annis à Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissimè celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A HIR-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORVM, DE BELLO AFRICANO, LIBER VNVS.

CAESAR, *itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, ad* XIV. *kal. Ian. in Lilybæum peruenit: statimque ostendit, sese naues velle conscendere; cùm non amplius legionem tironum haberet vnam, equitesque vix* DC. *Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, vt prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis moræ quidquam fore speraret, & vt omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, vt tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in nauibus remiges, militesq. continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis; cùm præsertim ab incolis eius prouinciæ nunciarentur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ* IV. *leuis armaturæ magna vis, Scipionis legiones* X, *elephanti* CXX, *classesque esse complures. tamen non deterrebatur, animoque & spe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum conuenire, in his veterana legio* V, *equitum ad* II. *millia. Legionibus collectis,* VI, *& equitum* II. *millibus, vt quæque prima legio venerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ non abest à Lilybæo.*

ibique commoratus, bona paucorum vendit publicè: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI Kal. Ian. & reliquas naues statim est consecutus. ita, vento certo, celeriqué nauigio vectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ venit. namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atq. errabundæ, diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim. complura præterea castella & opida non longè à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidium erat aduersariorum, cui præerat C. Considius, & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cũ Mauris circiter III millibus apparuit. Ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum. cuius numerus impræsentia fuit peditum III millium, equitum CL. castruque ante opidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit; cohibetque omnes à præda. Opidani interim muros armatis complent. ante portum frequentes considunt ad se defendendum. quorum numerus II. legionum intus erat. Cæsar, circum opidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ eius, imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, vt mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, vt in tempore, iis perlectis, locum certum peterent vniuersi. quod minimè Cæsarem fefellerat. namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fere suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur.

batur. L. Plancus, interim legatus petit à Cæsare, vt sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque, data facultate, litteras conscribit, & eas captiuo dat perferendas in opidum ad Considium. Quo simul atque captiuus peruenisset, litterasque, vt erat mãdatum, Considio porrigere cœpisset, prius, quàm acciperet ille. Vnde inquit, istas? Tum captiuus, Venio à Cæsare. Tunc Considius, Vnus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet: litterasque non dum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam, vna nocte & die ad opidum consumpta, neque respersum vllum à Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad opidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo aduentu conuulnerari exercitum volebat; & opidi egregia munitio, difficili que ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus opidanus suppetias venire: non esse visa ratio ad oppugnandum opidum commorandi; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque, castra cum mouere vellet, subito ex opido erupit multitudo: atque equitatus subsidio vno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraque, vnde Cæsar egressus, iter facere cœperat, occupant: & eius agmen extremũ insequi cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, subito legionarij consistunt; & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissimè concurrunt. Accidit res incredibilis, vt equites minus XXX. Galli, Maurorum equitum II millia loco pellerent, vrgerentq.

in

in opidum. Postquam repulsi, & cõiecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. quod cùm sæpius facerent; & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in opidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit, ita, quanto longius ab opido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. interim in itinere ex opidis & castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. itaq. eo die castra posuit ad opidum Russpinam Kalendis Ian. inde mouit, & peruenit ad opidum Leptin, liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex opido veniunt obuiam: libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicẽtur. Itaque, centurionibus ad portas opidi, & custodiis impositis, ne quis miles in opidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longè ab opido secundum litus facit castra. Eodem naues onerariæ, & longæ nonnullæ casu aduenerunt. reliquæ, vt est ei nunciatum, incertæ locorum Vticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatumque in nauibus omnem continere, vt arbitror, ne agri vastarentur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è nauibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, non nullos interfecerunt. latent enim in insidiis cum equis inter conualles, & subitò exeunt, non vt in campo cominus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, vt sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque litteras legissent, mittenda curarent; exoneratiq. partim

nauibus

nauibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum X. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam aduersarij tenebãt, cum parte nauium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque vnicuique præcipiebat, vt, fieri posset, nécne, locum nullum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio. ipse interea, ex perfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum in prouincia Africa Scipio alebat. tanta hominum erat dementia, vt mallent regis esse vectigales, quam cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III. Non. Ian. castra mouet: Leptique VI. cohortium præsidio cum Sacerna relicto, ipse rursus, vnde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis conuertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur. circum villas frumentatum; opidanisque imperat, vt plaustra, iumentaq. omnia sequantur. Itaque magno frumenti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima opida post se vacua relinqueret, præsidioq. firmata ad classis receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem Lepti proximo opido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in opidum quamplurima: ipse cum cohortibus VIII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex opido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab opido millia passuum II: ibiq. classem sub vesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu

citu insciis, & requirentibus Imperatoris consilium, magno metu ac tristitia sollicitabantur. Parua enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatij in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animaduertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore mirabilique hilaritate. animum enim altum & erectum præ se gerebat. His acquiescebant homines, & in eius scientia & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant. Cæsar, in nauibus vna nocte consumpta, iam cælo albente, cùm proficisci conaretur, subito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos aduenientes milites exspectare. Itaque sine mora nauibus eis in portũ receptis, & aduectis militum equitumque copiis, rursus ad opidum Russpinam redit, atque, ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XXX frumentatũ est profectus. ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe nauibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorũ incidérent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti milites fuissent; ne, propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent. Interim, cùm iam Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuum III, per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longè à se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatum vniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus è castris

secum

secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, cùm procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit XXX cohortium, cum equitibus CD, & sagittariis. & hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili lõgitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensauerant, vt procul Cæsariani pedestres copias arbitrarẽtur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, vt poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: & ita præcipit, vt prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. existimabat enim se cum pedestribus copijs, acie instructa, dimicaturum. Cùm vtrimque expectatio fieret; neque Cæsar se moueret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decertandum videret; subito aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collesque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simúlque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægrè sustinebant. Acies interim mediæ cùm concurrere conarentur, subito ex cõdensis turmis pedites Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt: & inter legionarios pedites iacula cõijciunt: hic cùm Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, concursu renouato, peditibus suis succurrerent. Cæsar, noua genere pugnæ oblato, cùm animaduerteret,

ordines

ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facilè vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis IV. pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paullatim cedere: hostis, magis magisque instare. ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumuentis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, non numquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuauit. in magnum me hercule vos periculum impulit. misereor vestri. Tum miles, Non sum, inquit, tiro Labiene, sed de legione x. veteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa Decumanorum. Tum miles, Iam me, qui sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, vt cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit; & ait: Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maximè tironum. circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, & alternis conuersis cohortibus, vt vna post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam diuidit; & vnam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu

ditatu telis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisque, ad sua præsidia sese, vt erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis ∞ C. electis, peditatuque eiusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus, se recipientes, nouissimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prælium. Cùm ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec comminus ad manus rediretur; Cæsarisque equites, iumentaque ex nausea recenti siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequẽdum hostem perseuerandumque, cursum tardiorem haberent; dieique pars exigua iam reliqua esset; cohortibus, equitibusque circundatis, imperat, vt vno iactu cõtenderent, neque remitterent, donec vltra vltimos colles hostes repulissent; atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, cùm iam hostes languidè negligenterque tela mitterent, subitò immittit cohortes, turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque deiectis, nacti locum, atque ibi paulisper commorati, ita vt erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque aduersarij, malè accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim, ea re gesta, & prælio direpto, ex aduersariis perfugæ plures ex omni hominum genere: & præterea intercepti hostium complures equites, peditesque, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu venisse, vt

nouo atque inusitato genere prælij tirones, legionariíque pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: & ita Labienũ dixisse pro concióne; tantam sese multitudinem auxiliorum aduersariis subministraturum, vt etiam cedendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque à suis superarentur: quippe non illorum sibi confideret, primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triẽnio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum leuisq. armaturæ. Præterea ex fuga, prælioque Pompeiano, quos secum à Brundisio transportauerat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex Hybridis libertinis seruisque conscripserat, armauerat, equoque frenato vti condocuerat. præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatusq. innumerabilis. deinde legiones conscriptæ ex cuiusq. modi generis amplius XII millibus. Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque DCCC, Numidarum sine frenis IIX. millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus ∞C, peditum ac leuis armaturæ quater tantis, sagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus, his copijs pridie Non. Ian. post diem tertium, quam Africam attigit, in cãpis planissimis purissimisq. ab hora diei quinta vsq. ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, vallúmque ab opido Ruspina vsque ad mare deducere, & à castris alterum eodem; quo tutius vltro citróque commeare, auxiliáque sine periculo sibi succurrere possent: tela, armentáque ex nauibus in castra comportare, remigum

partem

partem ex classe, Gallorum, Rhodiorúmque, Epibatarúmque armare, & in castra euocare; vti si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur. sagittariúsque ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequẽtabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere. cuius copiæ legionum IIX, & equitum IV millium esse nunciabantur. officinas ferrarias instruere, sagittasque & tela vti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam nunciósque mittere, vt sibi crates materiémque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbumque mitteretur. etiam animaduertebat, frumento se in Africa nisi importato vti non posse: priore enim anno, propter aduersariorum delectus, quod stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca opida & bene munita comportasse, omnémque regionem Africæ exinanisse frumẽto: opida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parcè vtebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atque

castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant, atque expugnauerãt. Hac re nunciata Cæsari, classes circum insulas, portusque dispositi; quo tutius cõmeatus supportari posset. M. Cato, interim, qui Vticæ præerat, Cn. Pompeium filiũ multis verbis, assidueque obiurgare non desistebat: Tuus, inquit, pater, istuc ætatis cùm esset, animaduertisset, Remp. ab audacibus, sceleratisque ciuibus oppressam, bonosque, aut interfectos, aut exsilio multatos, patria, ciuitateque carere; gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, atque adolescẽtulus, paterni exercitus reliquis collectis, pæne oppressam funditus, & deletam Italiam, urbemque Romanam in libertatem vindicauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaque, conciliauit, adolescentulusque, atque eques Romanus, triumphauit atq. ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellẽti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisque claritate præditus in Remp est ingressus tu contra, & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaque præditus non ne eniteris, & proficiscere ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reique publicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His verbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusque modi generisque XXX, imibi paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu numero seruorum, liberorum II. millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad opidum Ascurum accedere cœpit: in quo opido præsidium fuit regium. Pompeio aduenìente, opidani vsque eo passi propius eum accedere,

accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosq. Pompeianos, in mare passim nauesque compulerunt. Ita, re malè gesta, Cn. Pompeius filius naues indè auertit, neq. postea litus attigit; classemque ad insulas Baleares versus conuertit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstrauimus, Vticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit; deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreij & Labieni copiis se coniungit; atque, vnis castris factis, III. millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere. ita omnes aduersarios intra munitiones continere quare Cæsariani graui annona sunt conflictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum VI. terræ Africæ quoquo versus tenebant; pabuliqué inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra mariqué bella confecissent, & periculis inopiaque tali sæpè essent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium conualescendi, augendarumque eius opum. itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud, coniunctis suis copiis, cognito regis Iubæ egressu, propius eius regnum copias suas admouere: Cirtamque opidum eius regni opulentissimum adorti,

paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo opida Getulorum, quibus cum condicionem ferrent, vt opido excederent, idque sibi vacuum transderent condicionémque repudiassent, postea ab eis capti interfectique sunt omnes. inde progressi agros opidáque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cùm iam non longè à Scipione atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suóque regno subsidio ire, quàm dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan vtraque re expelleretur. itaque rursus sè recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi suisque rebus timens; elephantisque XXX relictis, suis finibus opidisque suppetias profectus est. Cæsar, cùm de suo interim aduentu dubitatio in prouincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circum prouincias, omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis opidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate crudelitatéque commemorare cæperunt. quorum lacrymis, querelisque Cæsar commotus, cùm anteà constitisset in stationis castris, æstate inita, cunctis copiis auxiliisque coactis, bellum cum aduersariis suis gerere instituit; litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per Catascopum missis, vt sine mora, aut vlla excusatione hiemis ventorúmque, exercitus sibi quàm celerrimè transportaretur: Africam prouinciam perire, funditusque euerti à suis inimicis: quod nisi celeriter socios foret subsequutus, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidisque reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione, & exspectatione, vt postero die, quam misisset litteras nuncium-

nunciúmque in Siciliam, classem exercitúmque morari diceret, noctes diésque oculos, mentémque ad mare dispositos directosque haberet. nec mirum. animaduertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucidárique, opida castellaque dirui deseríque, principésq. ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi: his se miseris suámq. fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molésque iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere instituit. II instruxit acies, vnam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit post illos autem aciem suam instruxit; vt, cùm ab aduersariis lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum hostem: quod ægrè tardéque fiebat. audere enim elephanti multorum annorum doctrina, vsuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab vtrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Prætorius, qui Thapso opido maritimo, præerat, cùm animaduertisset naues singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari, occasionem nactus, nauem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus & sagittariis: eidem scaphas de nauibus adiungit; ac singulas naues Cæsarianas consectari cœpit: & cùm, plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, fortè incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hispani, adolescentes, tri-

buni legionũ V, quorum patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est vsus: idemq. & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinẽda, & custodienda curauerat: & ob has caussas timebat sibi. hic propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transderẽt. itaque, deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, & post diem III. sunt interfecti. Qui cùm ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus à centurionibus, vti se priorem, quàm fratrem interficerent; idque ab eis facilè impetrasse atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab vtrisque ducibus quotidie minutis prælijs inter se pugnare non intermittunt. non numquã etiam Germani, Gallique Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim opidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere, conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem opidi, & tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. quod vbi eius facere equitatus sæpius non intermittebat; & cùm forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti opidum tentare. Scipio interim ferè quotidie non longè à suis castris passibus CCC instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cùm sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Cæsa-

Cæsaris, exercitusque eius, uniuersis copiis productis, elephantisq; turritis XXX ante aciem instructis, quam latissimè potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam munīdi gratia vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque, sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, vt vsque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se peruenīret: quod si propius accederetur, quam honestissimè se intra munitiones reciperent. alij quoque equitatui edicit, vti quisque suo loco paratus, armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. animaduertebat enim, quamquam magnis essent copiis aduersarij freti, tamen sæpè à se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam vitam, & ignota peccata. quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi, victoriæ fiducia, vt castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomē auctoritasque, magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum, & valli fossarumque altitudo, & extra vallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum aduersariis prohibebant. scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quæ ad defendēdum solent parari, magnam copiam habebat. atque hac propter exercitus sui præsentis paucitatem, & tirocinium præparauerat:

rauerat : non hostium vi & metu commotus. sapientem se, timidúmque hostium opinioni præbebat. neque iccirco copias, quamquam erāt paucæ, tironúmque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tātisque exercitibus deuictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis aduersariorum suorum ex fuga collecti, se cruentā adeptum existimari victoriam. itaque cōstituerat gloriam exsultationémque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim, paullisper, vt antè dixi, in eo loco commoratus, vt quasi desperasse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra, &, concione aduocata, de terrore suo, desperationéque exercitus Cæsaris verba facit; &, cohortatus suos, victoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, &, per causſam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit: interim Numidæ Getuliqúe diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi maioréſque eorū beneficio C. Marij vsi fuissent, Cæsarémque eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, litteris ad suos ciues datis, cohortatus, vt manu facta, se suósque defenderent, & ne suis inimicis aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruſpinam fiunt, legati ex Acilla, ciuitate libera, etiam vndique ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcumq. imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, vt sibi præsidiū daret, quo tutius id, & sine periculo, facere possent: se & frumētum, &, quæcumq. res

eis

eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facilè à Cæsare impetratis, præsidióq. dato, C. Messium, ædilicia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus, & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidij relicta, cum IIX cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim, cùm ad vrbem cũ copiis accessisset, & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos, castris positis, obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum à Cæsare cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit. cuius aduentu C. Decius quæstorius vir, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, paruulum nauigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor, à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsule Lilybæo in naues onerarias imponit legiones XIII. & XIV, & equites Gallos DCCC, funditorũ, sagittariorumq. mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naues, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Russinam, vbi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerunt. ita Cæsar duplici lætitia ac voluptate vno tempore auctus, frumento auxiliisque tandem suis exhilaratus, annonæque leuata sollicitudine, deponit legiones; equitésque ex nauibus egressos, iubet ex languore nausea-

nauseaque reficere; dimissos in castella, munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio, quiq. cum eo essent comites mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui vltro cõsuesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subitò commutatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque, ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis pro perfugis speculãdi gratia in Cæsaris castra mittunt. qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, vt sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marij, & propemodũ omnes ciues Romani, qui sunt in legione IV. & VI. ad te voluimus, in tuaq. præsidia confugere; sed, custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. nunc, data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissime venimus, vt perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent; simulq. consilia vestra contra easdem bestias, comparationemq. pugnæ cognosceremus, atq. ei renũciaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas cõprobauit. namq. postero die ex legionibus iis, quas Getuli nominauerunt, milites legionarij complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Aforum, seruorum denique, & cuiusque modi generis hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterãt, habere, atq. sub manum, Scipionis in castra submittere nõ intermittit. Legati interim ex opido Tisdro; in quo tritici modiũ millia CCC. comportata fuerant, à nego-

negotiatoribus Italicis, aratoribusq. ad Cæsarem venere; quantaq. copia frumẽti apud se sit, docẽt, simulq. orant, vt sibi præsidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ suæ conseruentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumq. breui tempore se missurum dixit; cohortatusque ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim, cũ copiis Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba, belli gerendi gratia, & frumentum, & res ceteras, quæ ad bellum vsui solent esse, comportauerat, vi expugnando, est potitus. Cæsar, postquam legionibus veteranis II. equitatu leuiq. armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat, naues VI onerarias statim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI. kal. Febr. circiter vigilia prima, imperat, speculatores apparitoresque omnes vt sibi præsto essent. itaque, omnibus insciis, neq. suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad opidum Russpinam versus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit. inde paruulam procliuitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. hic campus mirabili planicie patet millia passuum XV. quem iugum ingens à mari ortum, neque ita prælium, velut theatri efficit spectem. in hoc iugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres, speculæque singulæ perueteres erant collocatæ: quarum apud vltimam præsidium & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad iugum, de quo docui, adscendit; atque in vnumquemque collem turres, castellaque facere cœpit; atque ea minus semihora efficit; & postquam non ita longe ab vltimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse præsidiũ, stationemq. Numidarũ;

paul-

paullisper commoratus, perspectáq. natura loci equitatu in statione dispositio, legionibus opus attribuit; brachiũq. medio iugo ab eo loco, ad quẽ peruenerat, vsque ad eum, vnde egressus erat, iubet dirigi ac muniri. quod postquã Scipio Labienumque animaduerterunt, equitatu omni ex castris educto, aciéque equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus ∞ progrediuntur, pedestrémque copiam in secunda acie, minus passus CD. à castris suis, constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neq. aduersariorũ copiis moueri iã, cùm non amplius passuũ MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animaduertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere; necesséque haberet legiones à munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum, vt ad proximum collem properè accurrerent, præsidiúmque indè deturbarent, locúmque caperent; eodémque iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, non nullos equites fugientes conuulnerauerunt, locóque sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quò celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit, atq. suis fugientibus suppetias ire contendit. quod vbi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, vbi ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere, ab equitatu Cæsaris se intercludi. itaque non prius vidit turmas Iulianas, quàm suos cadi à tergo sensit. ex quare subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, recta in castra fugerè contendit. Galli Germaniáque, qui restiterant, ex superiore loco & post

tergum

tergum circumuenti, fortitérque resistentes conciduntur vniuersi. Quod vbi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduerterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea, Scipione eiusque copiis campo collibúsque exturbatis, atque in castra compulsis, cum receptui Cæsar cani iussisset, equitatúmque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorúmque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim, pretio pollicitationibúsque adducti, ad eum se contulerant: non nulli qui ex Curionis prælio capti, conseruatióque parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. horum corpora, mirifica specie amplitudinéque, cæsa toto campo, ac prostrata diuersè iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis malè acceptis, occisis vulneratísque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar, instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. iamq. minus ∞ passuum ab opido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ; cùm Scipio, veritus, ne opidum amitteret, vnde aquari, reliquísque rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis, armatisq. suppetias ire contendit. Quod vbi Cæsar animaduertit, arbitratus, Scipionem, ad dimicãdum paratum, ad se certo animo venire, in eo loco, quem paullo antè commemorauimus ante opidum constitit, suámq. aciem mediam eo opido texit. dextrum sinistrúmq. cornu, vbi elephãti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cùm

iam

iam prope solis occasum Cæsar exspectauisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locóque se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad opidum; quoniã ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostésq. mediam aciem suam opido texisse; sibiq́ue difficile factu esse intellexit, simul & opidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, & sinistrum, ex iniquiore loco, pugnare: præsertim cùm milites à manè diei, ieiuni, sub armis stetissent defatigati. itaque, reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillã, & IIX cohortes stipendiarias Numidis Getulisq́, obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multúmque expertus, magnisq́ue operibus sæpè admotis, & iis ab opidanis incensis, cùm proficeret nihil, subito nũcio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, uino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque, itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recipit. Interea ex secundo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe, cùm errauisset; delatáque esset uento ad Thapsum, à Virgilio scaphis, nauiculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera nauis triremis ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, à classe Vari, & M. Octauij est capta; in qua milites ueterani cum uno centurione, & non nulli tirones fuerunt: quos Varus asseruatos sine contumelia, deducendos curauit ad

Scipio-

Scipionem. qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt, Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu, & imperio coactos, ciues & optimum quemque nefariè consectari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam donare: quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cùm existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIV, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quòd mihi vitam, incolumitatémque, belli iure capto, polliceris. & forsan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Ego'ne contra Cæsarem, imperatorẽ meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate, victoriáque amplius XXXVI annis depugnaui, aduersus armatusque consistam? neque ego istud facturus sum, & te magnopere, vt de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis cohortem vnam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X sumam. tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Postquam hæc centurio præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos à tironibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, & cæde

ciuium saginatos, sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter legiones dispertiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiæ caussa in salo esse iusserat, vt suis onerariis longisque nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ caussa dimittendos ab exercitu, grauissimumo. in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat; operéque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, vt, præter ipsum militem & arma neque vas, neque mancipium, neque vllam rem, quæ vsui militi esse cõsueuit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam non acquisierat aut parauerant; sed etiam, propter annonæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, opido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui, ex vestimentis tentoriis factis, atque arundinibus coriisque contectis, permanebant. itaque, subito imbre grandineque consecuta, grauati pondere, tenebris, aquaque omne subruti disiectique nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisq. capita contegebant. Eadē nocte V legionis pilorum cacumina sua

sponte

sponte arserunt. Rex interim Iuba, de equestri prælio Scipionis certior factus, euocatúsque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sittium relicto, vt secum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris cum III legionibus, equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis, peditibúsque eius armaturæ grandi numero, elephantisq. XXX. egressus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoraui, haud ita longè à Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; & exspectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensiore animo ante aduentum Iubæ commouebatur. Postquam verò castra castris contulit; despectis eius copiis, omnem terrorem deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. quo facto facile fuit intellectu, Scipioni additum animum, fiduciámque regis aduentu. nam postero die vniuersas suas regúque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissimè potuit, instruxit; ac paullo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia ferè, quæ expectasset, omnia conueniisse, neque moram pugnandi vllam fore, per iugum summum cum copiis progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem colli occupandi gratia Labienus consilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conualles,

satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis spelunce in modum subruptis: quæ erant transgredienda Cæsari ante, quàm ad eum collem, quem capere volebat, perueniretur: vltráque eam conuallem oliuetum vetus, crebris arboribus condensum. Hic cùm Labienus animaduertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse conuallem, oliuetum transgredi, eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatus, leuique armatura consedit: & præterea post montem collésque, equites in occulto collocauerat; vt, cùm ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & reduplici perturbatus Cæsar, eiúsque exercitus, neque retro regrediundi, neque vltra procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, insciis insidiarum, cùm ad eum locum venisset, abusi, siue obliti præceptorum Labieni, siue veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere colli. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim viuorum sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione opidi Vzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planicie positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, vt ad angulum dextrum, sinistrúmque eius opidi conuenirent. id hac ratione opus instruebat, vt, cùm propius opidum copias admouisset, oppugnaréque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumuen-

cumuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellet, id quod anteà sæpè accidebat magno cum eorum periculo, tum facilè & sine periculo fieret. voluit etiam experiri, cùm propius hostem accessisset, haberétne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, puteiq. ibi non nulli fieri poterant. Aquatione enim longa, & angusta vtebatur. Dum hæc opera, quæ antè dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari, leuiq. armaturæ, prælijs minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere cùm iam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu leuiq́ue armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani, ex vi vniuersæ subitæq́ue hostium multitudinis pulsi; parumper cesserunt. quæ res aliter aduersarijs cecidit. namque Cæsar, ex medio itinere copijs reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem, aduentu legionum animo addito, cónuersis equis in Numidas cupidè insequentes dispersosq́ue impetum fecerunt, atque eos conuulneratos vsque in castra regia repulerunt, multosq́ue ex ijs interfecerunt. quod ni in noctem prælium esset coniectum; pulueriq́ue vento flatus omnium prospectibus offecisset: Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusq́ue cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus, IV, & VI. Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quam quisque poterat regionem peruenire. itémque equites Curiani, diffisi Scipioni, eiusq́ue copijs, complures se eodem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab vtriusque ducibus administrantur, legiones duæ,

IX, & X. ex Sicilia nauibus onerariis profectæ, cùm iam non longè à portu Russinæ abessent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in aduersariorum, vt insidiandi gratia ibi commorantium, classem incíderent, imprudentes vela in altum dederunt; ac, diu multumque iactati, tandem, multis post diebus, siti inopiáque confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo caussulam nactus Cæsar, quod Auienus tribunus mil. X. legionis nauem commeatu, familia sua, atque iumentis occupauisset, neque militē vnum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis centurionibúsque, Maximè vellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæq; libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. sed, quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more militari constituam C. Auiene, quod in Italia milites populi R. contra remp. instigasti; rapinasque per municipia fecisti; quódque mihi reique pub. inutilis fuisti; & pro militibus tuam familiam iumentáque in naues imposuisti: tuáque opera, militibus tempore necessario resp. caret, ob eas res, ignominiæ caussa, ab exercitu meo te remoueo: hodiéque ex Africa abesse, & quantum potest proficisci iubeo. itémque te, A. Fontei, quod tribunus mil. seditiosus, malusque ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, cùm, ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, vt neque bello fortes, neque pace boni aut vtiles fueritis, & magis in seditione concitandisque militibus,

aduer-

aduersariorum nostrorũ imperatoris, quam pudoris, modestiæque fueritis studiosiores: indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducati; missosque facio, &, quantum potest, abesse ex Africa iubeo. Itaque transdidit eos centurionibus; & ad singulos non amplius singulis additis seruis in naui imponendos separatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque à Cæsare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorum auctoritate facilè adducti, Cæsarisque nomine persuasi, à rege Iuba desciscunt, celeritérque cuncti armæ capiunt; contráque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachiis perfectis, promotisque eo vsque, vt telum ex opido abiici non posset, castra munit: balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contráque opidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eóque V legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimique, conspectum amicorum propinquorúmque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid vtilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitúmque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, eiusque beneficio agris finibúsque donati, post Syllæ victoriam sub Hyempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter ∞ perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erãt in campo proxime Vzitæ locata. Quod postquam Scipio quique cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna

colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere, eum cum aduersariis colloqui, cùm nihilo minus eius sermonem nuncius ad se referret, dicerétque, vt reliqua, quæ vellet, perageret. viator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, Vetat te rex colloqui. Quo nũcio perterritus discessit; & dicto audiens fuit regi. Vsu venisse hoc ciui Romano miror, & ei, qui à populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis eiusdem partis ciuibus, incolumem reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium, hominem nouum, paruumque Senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. nam, cùm Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum vti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem vti vestitu, atque ipse uteretur. itaque factum est, vt Scipio ad album sese vestitum transferret, & Iubæ, homini superbissimo inertissimoque, obtemperaret. Postero die vniuersas omnium copias de castris omnibus deducunt; & superciliũ quoddam excelsum nacti, non longe à Cæsaris castris aciẽ constituunt; atq. ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque, iis instructis, ante suas munitiones, quæ erãt in campo, constituit; sine dubio existimans, vltro aduersarios, cùm tam magnis copiis auxiliisq. regis essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. equo circumuectus, legionésque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim à suis munitionibus lõgius nõ sine ratione non procedebat; quod in opido Vzita, quod Scipio tenebat, hostiũ erant cohortes armatæ. Eidem autem opido ad dextrum

latus

latus eius cornu erat oppositum. verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex opido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. præterea hæc quoque eum caussa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad vltro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus vtriusque fuerũt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciẽ direxit. Collocabat in fronte suas, & Iubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie, ita extenuatos, & in longitudinem directos, vt procul simplex esse acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro, sinistroque cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. post autem elephantos, armaturas leues, Numidásque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum vniuersum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu opido Vzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. propterea Numidas, leuisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interiecto non minus ∞ passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab aduersariorum, suisque copiis promouerat: id hoc consilio, vt, cùm acies II. inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius eius equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, vt ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VIII: in dextro cornu XXX, XXIX: XIII, XIV. XXIIX, XXVI, in media acie: ipsum autem dextrum cornu,

secundam aciem ferè, in earum legionū parte cohortium collocauerat. Præterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & vsque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, vti sinistrū suum cornu triplex esset. id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur; sinistrum autem, equitatus hostium multitudini resistere posset. eodémq. suum omnem contulerat equitatum: &, quod ei parum cōsidebat, præsidio his equitibus legionem v præmiserat, leuēq. armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios variè passimque, locis certis, maximéque in cornibus collocauerat. Sic vtrorumque exercitus instructi, non plus passuum ccc interiecto spatio, quod fortè ante id tempus acciderat numquam, quin dimicaretur, à manè vsq. ad horam x diei perstiterunt. Iámque Cæsar dum exercitū reducere intra munitiones suas cœpisset; subito vniuersus equitatus vlterior Numidarum Getulorúmq. sine frenis ad dextram partem se mouere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit frenati autem Labieni equites in loco permanere, legionésque distinere: cùm subito pars equitatus Cæsaris cū leui armatura contra Getulos iniussu ac temerè longius progressi, paludēque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; leuisque armatura deserti ac pulsi, conauleratique, vno equite amisso, multis equis sauciis, leuis armaturæ XXVI occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. namq. postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptin, frumenti gratia, misit. in itinere prædatores equites Numidas Getulósque ex improuiso

uiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim viuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallúmque & fossam per medium campum ducere, aduersariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & ne iugo à Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Vticæ, hiemis gratia, subduxerat, cognito legionis VII. & IIX. ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibíque Getulis remigibus epibatisque complet; insidiandíque gratia progressus, Adrumetum cum LV nauibus peruenit. Cuius aduentus inscius Cæsar, L. Cissium cum classe XXVII nauium ad Thapsum versus in stationem, præsidij gratia commeatus sui, mittit: itēque Q. Aquilam cum XIII nauibus longis Adrumetum eadem de caussa præmittit. Cissius, quo erat missus, celeriter peruenit: Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit; atque, angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longius à prospectu remouit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in litore vagantibus, partim in opido, victus sui mercandi gratia, progressis, vacua à defensoribus stabat. Quibus rebus, Varus, ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda, Adrumeto ex Cothone egressus primo mane Leptim vniuersa classe vectus, naues onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & pentiremes duas, vacuas à defensoribus, nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, cùm opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum VI,

equo

equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter peruenit Leptim: ibique moratus, omnes vt se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum, atq. trepidantem, nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæsaris audaciáque motus, cum vniuersa classe, conuersis nauibus, Adrumetum versus fugere cõtendit. Quẽ Cæsar in millibus passuum IV consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in ea naue captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarúmq. cepit. reliquæ naues hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se vniuersæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque, in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; ibique nauibus onerariis, quæ erant extra Cothonem incensis, omnibúsq. reliquis aliis, aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper commoratus, si fortè vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea naue captus est P. Vestrius, eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat; & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prælio effugerat, in Africámque ad Varum venerat. Quem ob periurium perfidiámque Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quòd eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, & quòd ipse suam caussam Cæsari probauerat, se Nasidij classe captum, cùm ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam trãseundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, vt in agris, & in omnibus ferè villis sub terra specus, cõdendi frumen-

frumenti gratia, clam habeãt, atque id propter bella maximè, hostiumque subitum aduentum præparent Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II. cum equitatu mittit à castris suis millia passuum X; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus à suis castris millia passuum VII, per iugum & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpè frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuique armatura insidiaturus, locis idoneis consedit. Cæsar interim, de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpè idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat portâ Decumana legiones se IIX veteranas cum parte equitatus sequi: atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito, in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter D; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum vniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius vim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto, perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ relicto, Cispio, Aquilæque classe transdita, vt alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse, castris incensis, IV noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur,

& per-

& peruenit ad opidum Agar; quod à Getulis sæpè antea oppugnatum, summáque vi per ipsos opidanos erat defensum. ibi in campo castris vnis positis, ipse frumẽtatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum vniuersis copiis per iugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab eius castris millia passuum VI. longe trinis castris dispartitis copiis, consedit. Opidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum X, ad eius regionem, & partem castrorum collocatum, à Cæsare autem diuersum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XIIX. huc Scipio legiones II, frumentandi gratia, misit. Quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca, collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV vigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & opido potitur: legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, cum eo contendere conaretur, animaduertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias, quæ res eius impetum retardauit. Itaque, capto C. Biotio Regino, equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei opido præerat, & P. Atrio, equite R. de conuentu Vticensi, & camelis XXII regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Cum iã non longè à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusque, cum omni equitatu, leuique armatura ex insidiis adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod post-

quam

quam cœptum est fieri; primo impetu legionum, equitatus & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & deiecta est de colle. Cùm iam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritósq; finem lacessendi facturos; & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atq. eadem ratione, qua antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuisque armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter equites pugnabant, & vna paritérque cum equitibus accurrere, & refugere consueuerant. Cùm hoc sæpius facerent, & Iulianos profici scentes insequerentur, & refugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur; eósque iaculis cõuulnerare satis esse crederent; Cæsar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi, vt se cogerent castra in eo loco ponere, vbi omnino aquæ nihil esset; vt exercitus eius ieiunus, qui à quarta vigilia vsque ad horam X diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. Cùm iam ad solis occasum esset, & non totos C passus in horis IV esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. ita vim hostium, placidè lenitérque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra sinistráque per colles percurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres aut quatuor milites veteran, si se conuertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius II milium ad vnum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conuersis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. Ita Cæsar, modo procedendo,

modò

modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad vnum in castris incolumes, saucijs x. factis, reduxit. Labienus, circiter ccc amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cũ elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocauerat, reducit in castra. Cæsar contra eiusmodi hostium genera, copias suas, non vt Imperator exercitum veteranum, victorémque maximis rebus gestis, sed vt lanista tirones gladiatores condocefacere: quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quantulo spatio resisterent, modò procurrerent, modò recederent, comminarentúrque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirificè enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum; quòd eos iaculis interficiebant; & legionarium militem defatigabant, propter velocitatem. grauis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eósq. impetum fecerat, illi veloci cursu facilè periculũ vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commouebatur: quia, quodcũque prælium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostiũ equitatui, leuiq. armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus, quod non dum hostium legiones cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoq. accessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quod elephantorum magnitudo, multitudoque militum animos detinebat in terrore. cui vni rei tamẽ inuenerat remedium. namque elephantos in Italiam transportari

iusserat. quo & miles noster speciémque & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facilè adigi posset, ornatusq. ac loricatus elephantus cùm esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, vt eo tela coniicerentur; præterea, vt iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus. nam & milites bestias manibus pertractabant, earumq. tarditatem cognoscebant: equitésq. in eos pila præpilata coniiciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has caussas, quas supra cõmemorauí, sollicitabatur Cæsar, tardiorq. & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritatéque excesserat. nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos miniméque insidiosos; qui per virtutẽ, non per dolum, dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laborandum, vt consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueniret. itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, vt legiones non in vno loco continerent, sed, per caussam frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideo quòd hostium copias ab se, suoque vestigio, non discessuras existimabat. atque post diem III productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex opido Vacca, quod finitimum fuit Vzitæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, veniunt; petunt, & obsecrant, vt sibi præsidium mittat; se res complures, quæ vtiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum voluntate, studióque

erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubam regem celeriter cum copijs suis, ante quàm Cæsar præsidium eo perueniret, ad opidū accurrisse, atque adueniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusq. eius opidi incolis ad vnum interfectis, dedisse opidum diripiendum delendúmq. militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu ad XII. kal. Apr. postero die productis vniuersis copijs, processus à suis castris millia passuū V, à Scipionis circiter II millium interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque aduersarios à se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad opidum Sarsuram, vbi Scipio Numidarum habuerat præsidiū, frumentumq. comportauerat, ire contēdit. quod vbi Labienus animaduertit, cum equitatu leuique armatura agmen eius extremum carpere cœpit: atq. ita lixarum mercatorūque, qui plaustris merces portabāt, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites, sub onere ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat. namq. expeditos ex singulis legionibus CCC milites esse iusserat. itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissimè contendit fugere, multis eius occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarij ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperūt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad opidum Sarsuram venit, inspectantibus aduersarijs, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumuento inter-

interfectóque, opido potitur ; atque, ibi frumento exercitui dato, postero die ad opidum Tisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohortéque sua gladiatorum. Cæsar, opidi naturæ perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV, ad aquam fecit castra; atque, inde IV die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem malè gestam docent ; petunt orántque, vt suis fortunis præsto, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittarijs, tormentisq; compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, equites CD, funditores sagittarijque ∞ vno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, IIX millibus passuum à suis castris, ab Scipionis vero IV millibus passuum longe constitit in campo. Erat opidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, vbi præsidium equestre circiter CD habere consueuerat eo equitatu dextra sinistráque directo ab opidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere ∞ passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in vno loco Scipio commorabatur ; & tempus diei in otio consumebatur ; Cæsar equitum turmas suorũ iubet in hostium

equitatum, qui ad opidum in statione erat, facere impressionem; leuemq. armaturam, sagittarios funditoresq. eodem submittit. Quod vbi cœptum est fieri; & equus concitatus, Iuliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, vt haberent facultatem turmas Iulianas circũfundere, & nihilo minus fortissimè acerrimèque pugnare. quod vbi Cæsar animaduertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere saucijsque ac defatigatis integros, recẽtioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CD. vim hostium, ad IV millia numero, sustinere non poterant, & à leui armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto, sui sublati, vniuersi in hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. insecuti per III millia passuum, vsq. in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt Cæsar in horã X commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. in quo prælio Pacidius grauiter pilo per cassidẽ caput ictus, complureſq. duces, ac fortissimus quisq. interfecti, vulneratiq. sunt. Postquã nulla condicione cogere aduersarios poterat, vt in æquum locum descenderent, legionúmque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquæ penuriam, se posse animaduerteret, aduersarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar XVI millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, vbi Virgilius cum grandi præsidio præerat, castra

castra ponit, opidúmque eo die circummunire cœpit, locáque idonea opportunáque complura præsidiis occupare; ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos & Virgilium amitteret; cõfestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum IIX. à Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustiæ quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. namque pridie, in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die & nocte confecta, cælo albescente non longè à castris, præsidioque, quod suprà commemorauimus, ∞ D. passibus, ad mare versus consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II relicto: ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quammaxime ad litus appelli, signúmque suum obseruare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem; vt perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quo postquam Cæsar peruenit, & animaduertit aciem pro vallo Scipionis, elephantósque dextro sinistróque cornu collocatos, & nihilo minus partem militum castra non ignauiter munire; ipse, acie triplici collocata, legione X, secundáque

dextro cornu, IIX, & IX. sinistro oppositis V. legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinis cohortibus cõtra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in vtrisque cornibus dispositis, leuique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutésque veteranorum, præliáque superiora commemorans, blandéque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, vt veteranorum virtutem æmularentur, eorúmq. famam, nomen, locúmque, victoria parta, cuperent possidere. itaque in circumeundo exercitum animaduertit hostes circa vallum trepidare, atque vltro citróque pauidos concursare, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderatéque prodire. Cúmque idem à pluribus animaduerti cœptum esset; subito legati euocatíque obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam à diis immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatíque resistente, sibíque, eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab vniuersis cohortibus signa in hostẽ cœpere inferri; cùm centuriones pectore aduerso resisterent, viq. continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent. nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittaríque concita tela in elephantos frequentes iniũciunt. Quo facto, bestiæ stridore fundarum lapidúmque perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes, stipatósque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt.

Item

Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, vnde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. nam, cùm in sinistro cornu elephantus, vulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eúmq. sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta vibrantíque stridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret, quẽ postquam elephantus ad se telo infesto venire animaduertit; relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in eiusmodi periculo cùm constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore cursúque conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso, qui erant præsidio, ex opido eruptionem porta maritima faciunt; & siue vt suis subsidio occurrerent; siue, vt, opido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare vmbilici fine ingressi, terram petebant: qui à seruis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in opidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passímque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiúmque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, vt refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius auctoritate imperióque rem gererẽt qui

postquam aduerterunt, neminem ibi esse præsidio, protinus, armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. quibus miseris ea res paruo præsidio fuit. namque milites veterani, ira & dolore incensi, non modò vt parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres vrbanos, quos auctores appellabãt, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui, pilo transiectus consulto à milite, interiit. item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo facto, complures equites R. senatorésque perterriti ex prælio se receperunt; ne à militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderatè peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque ij omnes Scipionis milites, cùm fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante eis vti parcerent, ad vnum sunt interfecti. Cæsar, trinis castris potitus, occisisque hostium X millibus, fugatisque compluribus, se recepit, L militibus amissis, paucis sauciis, in castra: ac statim ex itinere ante opidum Thapsum constitit; elephantósque LXIV ornatos armatósque cum turribus ornamentisque capit, captos ante opidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset & Virgilius, quíque cum eo obsidebantur, rei malè gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. deinde ipse Virgilium appellauit, inuitauitq; ad deditionem, suámq. lenitatem & clementiam cõmemorauit. quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab opido recessit postero die, diuina re facta, cõcione

adue-

aduocata, in conspectu opidanorum milites collaudat: totúmque exercitum veteranorum donauit. præmia fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebello procõsule cum III. ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II. Tisdræ, vbi Considius præerat ad obsidendũ relictis, M. Messalla Vticam ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cùm Vticã versus iter facerent, perueniunt ad opidum Paradam. vbi, cùm ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoria Cæsaris præcucurrisset; vi opido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq. rebus eorũ congestis, ignẽ subijciunt, atque eius opidi incolas cuiusque generis, ætatisque, viuos, cõstrictósque in flammam conijciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticensibus, propter beneficium legis Iuliæ, parũ in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem opido eiecerat, & ante portam, belli caussa, castris, fossáque paruula dumtaxat munierat, ibíque, custodijs circumdatis, habitare coëgerat: senatum autem opidi custodia tenebat. Eorum castra ij equites adorti, expugnare cœperunt, ideo quòd eos partibus Cæsaris fauisse sciebant, vt, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum vlciscerentur. Vticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus, fustibúsque equites repulerunt. itaque, postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in opidum coniecerunt; atque ibi multos Vticenses interfecerunt; domósque eorum expugnauerunt ac diripuerunt. Quibus cùm Cato persuadere nulla ratione quiret, vt secum opidum defenderent, & cæde rapinisque desisterent, &, quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum

importunitatis gratia, singulis H-S. C. diuisit. Idē Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: vnáq. cum iis ab Vtica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticā perueniunt quos omnes Cato conuocatos, vna cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, vt seruitia manumitterent, opidúmque defenderent. Quorum cum partem assentire, partem animum mentémque perterritam, atq. in fuga destinatā habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, nauesque iis attribuit, vt, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. ipse, omnibus rebus diligentissimè constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi proquæstor fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore vsus fuerat, cùm dormitum isset, ferrum intro clàm in cubiculum tulit, atque ita se transiecit. qui dum, anima nondum exspirata, concidisset; impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiarésque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissimè diuellit, atque animo præsenti se interemit. Quē Vticenses quamquam oderant partium gratia, tamen, propter eius singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quódque Vticam mirificis operibus munierat, turréque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, vt aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, vt portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque portis patefactis, Vtica egressus, Cæsari Imperatori obuiam proficiscitur. Messalla, vt erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis custodias ponit. Cæsar interim, à Thapso progressus, Vsceta peruenit, vbi Scipio magnum frumenti numerum, armo-

armorum, telorum, ceterarúmque rerum cum paruo præsidio habuerat, hoc aduenies potitur: deinde Adrumetum peruenit. Quo cùm sine mora introisset, armis, frumento pecuniáque considerata, Q. Ligurio, C. Considio filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Liuineio Regulo, ibi cum legione relicto, Vticã ire contendit: cui in itinere fit obuius L. Cæsar, subitóque se ad genua proiecit, vitámq. sibi, nec amplius quidquam, deprecatur. cui Cæsar facilè, & pro sua natura, & instituto concessit. itẽ Cæcinæ, Ceteio, P. Atio, L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine, tribuit; circitérque noctem luminibus accensis Vticam peruenit, atque extra opidum ea nocte mansit. postero die manè opidum introiit; concioneque aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; ciues autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCC pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, vt sine metu prodirent, edicit: se eis dumtaxat vitam concessurum, bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, vt, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam, multæ nomine relaturum, vt incolumitatem retinere possent. Quibus metu exsanguibus, de vitáque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidíque condicionem acceperunt: petierúntq. à Cæsare, vt vniuersis CCC vno nomine pecuniã imperaret itaq. his millies H-S hi imposito, vt per triennium sex pensionibus populo R. soluerent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, vt ex prælio fugerat,

fugerat, vnà cum Petreio interdiu in villis latitãdo, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit; atque ad opidum Zamam, vbi ipse domicilium, coniuges, liberósque habebat, quo ex cuncto regno omnẽ pecuniam, cariſſimáſque res comportauerat, quódque imto bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea opidani, rumore exoptato de Cæſaris victoria audito, ob has cauſſas opido prohibuerunt, quod, bello contra populum R. ſuſcepto, in opido Zama, lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram conſtruxerat; vt, ſi fortè bello foret ſuperatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodémque proiectis, igne ſubiecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atque vnà cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctáque gaza regia cremaretur. Poſtquam Iuba ante portas diu, multúmque primo minis, pro imperio, egiſſet cũ Zamenſibus; deinde, cùm ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoq. oraſſet, vti ſe ad ſuos Deos penates admitterent; vbi eos in ſententia perſtare animaduertit, nec minis, nec precibus ſuis moueri, quo magis ſe reciperent; tertio petit ab eis, vt ſibi coniuges, liberóſque redderent, vt ſecum eos aſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino opidanos reſponſi reddere animaduertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama diſcedit, atque ad villam ſuam cum M. Petreio, paucisque equitibus ſe confert. Zamenſes interim legatos de iis rebus ad Cæſarem Vticam mittunt, petúntque ab eo, vti ante quàm rex manum colligeret, ſeſéque oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi, quoad vita ſuppeteret, opidum, ſeque ei reſeruare. Legatos collaudatos Cæſar domum iubet antecedere, ac ſuum aduentum prænunciare. Ipſe, poſtero die Vtica egreſſus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures

complures ad Cæsarem veniunt, orántq. vt sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiáque, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem; ab eóque sunt metu periculóque liberati. Dum hæc vtrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitijque & legionum aduentu perterritus, desperata salute, opidum deserit, seque clam cum paucis barbaris, pecunia onustus, subducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getuli, sui comites, in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam, terra marique clausus, se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, regem vagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari; Saburam, eiusque copias ab Sitio esse deletas; Vticæ Cæsarem sine mora receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodessent: à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque & sua omnia, & opidum proconsuli transdit. Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cùm iam conatus esset cum Petreio, vt per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: (atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facilè ferro consumpsit) deinde, ipse sibi cùm conaretur gladio transijcere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, vt se interficeret; idque obtinuit. P. interim Sitius, pulso exercitu Saburæ, præfecti Iubæ, ipsoque interfecto, cùm iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habe-

habebant, qua Vticam diripuerant, itérq. in Hispaniam tendebant, & erant numero circiter ∞ D. itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Faustum viuos capit cum coniuge & liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Faustiliberis Cæsar incolumitatem, suáque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & Plætorio Rustiano nauibus longis diu multúmque iactati, cùm Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, vbi classis P. Sitij per id tempus erat. à qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. ibíque Scipio cum iis, quos paullo antè nominaui, interiit. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisq. eorum venditis, qui ciues Romani contra populũ R. arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de rege excludendo cõsilium ceperant, tributis vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnóque prouincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba Petreióque ordines duxerant, item Thapsitanis H-S XX millia, conuentui eorum H-S XXX millia, Adrumetanis H-S XXX, conuentui eorum H-S L millia, multæ nomine, imponit. Ciuitates, bonáque eorum ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad senatum questi per legatos atque arbitros à senatu datos, sua receperant, XXX centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat, ideo quòd initio, per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eúmque armis, militibus, pecunia iuuerant.

rant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis, Idibus Iun. Vticæ classem conscendit, & post diem III. Carales in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidiũ eiusque classem receperant, copiisque iuuerant, H-S C millibus multat; & pro decumis octauas pendere iubet: bonáque paucorum vendit: & ante diem III Kalend. Quinct. naues conscendit; & à Caralibus secundum terram proiectus, duodetrigesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad vrbem Romam venit.

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORVM, DE BELLO HISPANIENSI, LIBER VNVS.

PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex iis prælijs cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, cùm & vlterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar, muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius præsidia contra cõpararet Põpeius, in fidẽ vniuscuiusq; ciuitatis confugere cœpit. ita, partim precibus, partim vi, bene magna cõparata manu, prouinciam vastare cœpit. Quibus in rebus non nullæ ciuitates suæ sponte auxilia mittebant: itẽ non nullæ portas claudebãt. ex quibus, si qua opida vi ceperat, cùm aliquis ex ea ciuitate optimè de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecu-

pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, vt, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiæ. ideóque crebris nunciis in Italiam missis, ciuitates contrariæ Pompeio, auxilia sibi deposcebant. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus antè confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam conuenissent, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obuiam veniunt: à quibus nunciabatur, nocturno tempore opidum Cordubam capi posse: quod nec opinantibus aduersariis eius prouincia potitus esset: simulque, quod tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris aduētu facerent. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, vt, quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, præsidio mitterent. ad quos celerius, quàm ipsi opinati sunt, appropinquauit, atque vt ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat: quod eius prouinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllam opidū oppugnabat, & ferè iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex opido, cognito Cæsaris aduentu, legati clàm præsidia Cn. Pompeij, Cæsarem cùm adissent, petere cœperunt, vt sibi primo quoq. tempore subsidium mitteret. Cæsar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo R. meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia iubet proficisci, pariqúe equites numero: quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parum scientem, L. Iulium Patiecum. Qui cùm ad

Cn. Pom-

Cn. Pompeij præsidia venisset; incidit idem temporis vt tempestate aduersa, vehementique vento afflictaretur. Qua vi tempestatis ita obscurabatur, vt vix proximum cognoscere posset. Cuius incommodum summã vtilitatem ipsis præbebat. Ita cùm ad locum venerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduersariorum præsidia ad opidum contendere mediúq. ex præsidiis cum quæreretur, qui essent; vnus ex nostris respondit, vt fileat verbũ facere: nam id temporis conari ad murum accedere, vt opidum capiant; & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Cùm ad portam appropinquassent, signo dato, ab opidanis sunt recepti; & pedites, equitesq., clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionẽ in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cùm insciẽtibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad Vllã præsidio Cæsar, vt Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante præmisit, qui simul in conspectum opidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus, ex opido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exisset; loricati, vt supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic, vt ex infinita hominum multitudine pauci in opidum se reciperẽt. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, litteras fratri misit, vt celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illò veniisset. Ita Cn. Pompeius, Vlla prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, cùm ad flumen Bætim venisset, neq. propter altitudinem fluminis

transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant aduersus opidum è regione pontis trabes, vt suprà scripsimus, bipartito. Huc cùm Pompeius cum suis copiis venisset, ex aduerso pari ratione castra posuit. Cæsar, vt eum ab opido commeatuq. excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem condicione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, vter prius pontem occuparet, ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, vt modò hi, modò illi superiores discederent. Quæ res cùm ad maiorem contentionem venisset, ab vtrisque comminus pugna iniqua dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur hic alteri alteros non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere cùm animaduerteret aduersarios minime velle; quos ideo à via retraxerat, vt in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmissimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. Id cùm Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multosq. lanistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cuius rei Pompeio cùm nuncius esset allatus eo die proficiscitur. Cuius in aduentum, præsidij causa, Cæsar complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim vt pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, vt matutino tempore nebula esset crassissima. itaq. in

illa

illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumeludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, vt vix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & transflumen Salsum per conualles castra inter duo opida Ateguã & Veubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisq. quæ ad opidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicie diuiduntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, vt ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione opidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu vtrorumque opidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa XIII. legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant, & vna facta ex colonis, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. nam, de leui armatura, & equitatu, longè & virtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, vt longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorũ munitiones non parum idonea. nam ferè totius vlterioris Hispaniæ regio propter terræ fecunditatem, inopem difficilemq; habet oppugnationẽ, & non minus copiosam aquationẽ. Hic etiam propter Barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab opidis remota, turribus, & munitionibus retinentur, sicut in Africa rudere, non tegulis, teguntur. simulq. in his habent speculas, & propter altitudinẽ, longè lateq. prospiciunt. Item opidorũ magna pars eius prouinciæ montibus ferè munita, & natura excellẽtibus locis est constituta, vt simul aditus adscensusq. habeat difficiles,

ita ab oppugnationibus natura loci distinentur: vt ciuitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiãtur: quod in hoc contigit bello. nam, vbi inter Ateguam, & Vcubim, quæ opida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum opidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV. grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Postumiana. ibi præsidij caussa castellum Cæsar habuit constitutum Pompeius, qui eodem iugo tegebatur, loci natura, & quod remotum erat à castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem &, quod flumine Salso interciudebatur, nõ esse commissurum Cæsarem, vt in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cæpit, vt laborantibus succurreret. nostri, cum appropinquassent, clamore repentino, telorumq. multitudine tactus facere cæperunt; vti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, cum ex castello repugnare cæpissent, & maioribus castris Cæsari nuncius esset allatus, cum III. legionibus est profectus: &, cum ad eos appropinquassent, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti. in quibus multi præterea armis exsuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. is signa Saguntinorum retulit V. quæ ab opidanis cepit. suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarẽ venissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cæpit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmẽ aduersariorum insequitur, à vernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeij ex opido portabant,

tabant,

tabant, ex iis capti L. cum iumẽtis, ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit. & noctis tertia vigilia in opido acerrime pugnatum est: ignemq. multum miserunt, sic vt & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C Fundanius, eques R. ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se seruos esse. Cum venirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamq. ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex opido ignem multum, telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, complures q. vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionẽ sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterq. pugnare cœperũt: quorum vis repressa à nostris, etsi opidani superiore loco defendebantur, L. cum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorũ, qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis vulneribus affecti in opidum se cõtulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & cum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equũ cõscendit, & fugit. Speculator de legione secũda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idẽ tẽpus glans missa est inscripta;

scripta: quo die ad opidum capiendum accederẽt, sese scutum esse positurum. Qua spe non nulli, dum sine periculo murum adscendere, & opidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. quo facto, ab opidanis, ac si suarum partium essent, conseruati, missos fecere loricatos: quiq. præsidij caussa præpositi opido à Pompeio essent, orabãt. Quibus respondit Cæsar, se condiciones dare, non accipere, consueuisse. Qui cùm in opidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperũt. propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissimè, simulq. balista missa à nostris turrem deiecit: qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, v. deiecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neq. à nostris prohibitus, falsaq. illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset item insequenti die eadem consuetudine, dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatẽ nostrorum equitum simulq leui armatura inter turmas aduersariorum protritæ. Hoc in conspectu vtrorumq castrorum gerebatur: & maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui cum aliquo loco à nostris recepti essent, vt consuessent, ex simili virtute clamore facto, auersati sunt prælium facere. Fere apud exercitus hæc est equestris prælij consuetudo, cùm eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur,

tur, ne quaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. Cùm pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus venissent; idq. in prælio animaduersum esset; complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit usque eo vt eadem proximè à vallo fecerint. in quo prælio aduersariorum ceciderunt CXXIII. complureſq. armis exsuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti, nostri ceciderunt III. saucij XII. pedites & equites V. eius diei insequenti tempore pristina consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. Cùm bene magnam multitudinem telorum, ignemq. nostris defendentibus iniecissent; nefandum crudelissimumq. facinus sunt aggressi, in conspectuq. nostro hospites, qui in opido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud Barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus vt ea nocte turres aggeremq. incenderent, & III. vigilia eruptionem facerent, ita igne, telorumque multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portam quæ è regione & in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentis ab nostris hibernorum causſa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas; preterea argentũ & vestimenta vt, dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota vltra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute facti, repulsos, multisq. vulneribus affectos, opido

repressérunt, prædáq. & armis eorum sunt potiti, viuosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemq. tempore transfuga nunciauit ex opido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione opidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras & focos suos recepissent; eosq. hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsarẽ verba fecit. Vtinam quidẽ Dij immortales fecissent, vt tuus potius miles, quam Cn. Pompeij, factus essem; & hanc virtutis cõstantiam in tua victoria, non in illius calamitate, præstarem. cuius funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, vt ciues R. indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neq. in illius prospera acie primam fortunã, neq. in aduersa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustẽtantes, nocturnis diurnisq. operibus gladiorum ictus, telorumq. missus exspectantes, victi, & deserti à Pompeio, tua virtute superati salutem à tua clementia deposcimus; petimusque, vt, qualem te gentibus præstitisti, similem in ciuium deditione præstes. Remissis legatis, cum ad portam venisset Ti. Tullius, cũ eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehẽdit. Quod Tiberius cum fieri animaduertit, simulq. pugionem eduxisset, manum eius incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemq. tempore signifer de legione prima transfugit; & nunciauit, quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines XXXV neq. licere castris Cn. Pompeij, nũciari, neq. dici perisse quemquã. Seruus, cuius dominus in Cæ-

saris

saris castris fuisset, uxoremq. & filium in opido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clam à Cæsaris præsidiis in Pompeij castra discessit, & indicium glande scriptũ misit per quod certior fieret Cæsar, quæ in opido ad defendẽdum compararentur. Ita, litteris acceptis, cum in opidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniã opido subsidio nõ posset venire, noctu ex aduersariorum cõspectu se deducerent ad mare versum: unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, iugulatũ. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad opidum veniebant, quorum litteras Cæsar opidanis obiecit, &, qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam opidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab opidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciauit, Pompeium, & Labienum, de iugulatione opidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinẽ telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usq. ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatũ acerrime, & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt. idcirco, quod ventum opidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transiliit, dixitq. se cum familia constitutum habuisse, ut una trãsfugerent ad Cæsarem, illam oppressam & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum. L. Minucius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi

præstiti, tali virtute & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore opidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die opidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse, fidemq. præstaturum. ita, ante diem XI. Kalend. Martij opido potitus, Imperator est appellatus. Et Pompeius ex perfugis cum deditionem opidi factam esse scisset, castra mouit Vcubim versus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tẽpore mane loricatus vnus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciauit, Pompeium opidanos Vcubenses conuocasse, iusq. imperauisse, vt diligentia adhibita, perquirerẽt, qui essent suarum partium, itemq. aduersariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in opido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus, dominum iugulasse. is vinus est combustus Eodemq. tempore centuriones loricati IIX. ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui III. & vinus ex legione vernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi ceruices abscissæ. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI. equites ad aquatores nostros excucurrerunt, non nullos interfecerunt, item alios vinos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites IIX. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV. qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ; reliquos in opidũ iussit deduci, ex quibus effugerunt CXX. & ad Cæsarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in opido Ategua Bur-

sauolen-

sauolenses capti sunt, legati profecti sunt, cum nostris, vti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cùm viderent hospites iugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidij caussa ab his reciperentur. Qui cum ad opidum veniissent, nostri, qui fuissent equites R. & senatores, non sunt ausi introire in opidum, præterquam qui eius ciuitatis fuissent. Quorum responsis vltro citroq. acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra opidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad opidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retuliissent, ab opidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intẽtare cœperunt, illius opera se periisse. ita, vix periculo liberatus, petiit ab opidanis, vt ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, cum inde esset profectus præsidio comparato, cum bene magnam manum feciisset, & nocturno tempore per fallaciam in opidum esset receptus, iugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarij fuissent, interfectis, opidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nunciauerũt, opidanorum bona vẽdere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum. Iccirco, quod ex quo die opidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi vllam spem victoriæ propositam habere, vt si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam coniici, eumque non amplius XVI. accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumẽ Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduer-

aduersariorum decurrerunt. nec detinentibus nostris multis telis iniectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, vt ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque, praeter consuetudinem, cùm à nostris animaduersum esset cedere centuriones, ex legione V. flumen transgressi duo, restituerũt aciem. acriterq; eximia virtute, plures cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita, cum is compar prælium facere cœpisset, & cum vndique se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis viri casu passim audito, cum complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student eadem facere, à turmis, & leui armatura sunt intercluſi. Quorum nisi summa virtus fuisset, viui capti essent. nam & munitione præsidij ita coangustabantur, vt equites spatio intercluso vix se defendere possent. Ex his vtroq. genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in quis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita cominus est pugnatum, vt ex nostris, præter II. centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria vtræq. conuenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperũt. Pompeius, cum animaduerteret, castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum V. distat, hæc res necessario vocabat, vt ad dimicandum descenderet. neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, vsq. eo, vt necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cum vtrorumq. copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectiq. planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium. vndiq. autem cedentibus aduersariis, nostri magna in cæde versabantur. quibus

mons,

mons, non virtus, saluti fuit: qui subito tunc, nisi aduesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. nam ceciderunt ex leui armatura CCCXXIV. ex legionariis CXXXIIX. præterquam quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie II. centurionum internicio hac aduersariorum pœna est litata. Insequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium venisset, pristino illo suo vtebantur instituto. nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt. simulq. vociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent, vt consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi & planicie in æquo loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in eum locum non sunt ausi descendere, præter vnum Antistium Turpionem qui, fidens viribus, ex aduersariis sibi parem esse neminẽ cogitare cœpit. hic, vt fertur, Achillis Memnoniq. congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est. quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum. acies sunt dispositæ. nam inter bellatores principesq. dubia erat posita victoria, vt prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita auidi, cupidiq. suarum quisque partium, expertorum virorum, fautorumq. voluntas habebatur. Quorum virtute alacri cum ad dimicandum in planiciem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset prope profecto direpta, nisi propter equitum concessum, vt supra demonstrauimus, leui armatura præsidij caussa non longe ab opere castrorum constitissent, vt nostros equites in recepiu, dum ad castra redeunt,

redeunt, aduersarij cupidius sunt insecuti. vniuersi clamore facto impetum dederunt. Ita, metu perterriti, cùm in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem turmæ Cassianæ donauit millia XIII. & præfecto torques aureos II. & leui armaturæ millia X. Hoc die A. Bæbius, & C. Flauius, & A. Trebellius, equites Romani, Astenses argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciauerunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, vt transitionem facerent; serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, è quibus occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius. S.V.G.E.V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus; tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis, bellum ducunt. nam singulas ciuitates circumsident, inde sibi commeatus capiũt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandum descendent.

Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in olineto, dum lignãtur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt, qui nunciauerunt ad III. Nonarum Martij prælium ad Soritiam, quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Atium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra mouit; & circa Hispalim in olineto constitit. Cæsar prius, quam eodem est profectus, luna hora circiter VI. visa est. Ita castris motis Vcubim præsidium, quod Pompeius

reliquit,

reliquit, iussit, vt incenderent, & deusto opido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte opidum cum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeÿ castra posuit. Pompeius opidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cùm iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III. vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium ciuitati fuissent fautores, antea litteras miserat, Cæsarem nolle in conuallem descendere, quod maiorem partem exercitus tironum haberet. Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes opidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius opidi munitione, vbi castra habuit constituta. Namque, vt superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interim nulla planicia diuidit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planicies inter vtraque castra intercedebat, circiter millia passuum V. vt auxilia Pompeÿ duabus defenderentur rebus, opidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, cùm aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquũ ad dimicandum aduersarij procederent. hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, vt locus illa planicie equitatum ornaret,

ornaret, & diei, soluq. serenitas, vt mirificum & optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, non nulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæq omnium deducerentur, vt, quidquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione opidi ∞ passibus longius non audebãt procedere, in quo sibi prope murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt. interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, vt tali condicione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, vt aut ab excelso loco, aut ab opido, discederent. Nostri pede presso propius riuum cùm appropinquassent, aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. Erat acies XIII. aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus VI. præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus, & IIX. millibus equitum. Ita, cùm in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, vt transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cùm à Cæsare esset animaduersum, nequid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cæpit. Quod cum hominum auribus esset obiectum; molestè & acerbè accipiebant, se impediri quo minus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferẽtes iniquo loco sui potestatem faciebant, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III. & V. legio, itemque cetera auxilia, & equitatus. prælium, clamore facto,

facto, committitur. Hic etsi virtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab vtrisque clamor, telorumq. missus, concursus, sic, vt prope nostri diffiderent victoriæ. congressus enim & clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant condicione. itaque ex vtroque genere pugnæ, cum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitudo. dextrum demonstrauimus Decumanos cornu tenuisse, qui, & si erant pauci, tamen propter virtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes vehementer premere cœperunt, vt ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit: at ij eximia virtute prælium facere incipiunt, vt locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, cum clamori esset intermistus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, vt ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt. quibus opidum fuit subsidio, ita ipsis liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. in quo prælio ceciderũt millia hominum circiter XXX. & si quid amplius; præterea Labienus, Atius Varus: quibus occisis virisque funus est factum: itemque equites Romani partim ex vrbe, partim ex prouincia ad millia III. Nostri desiderati ad hominum ∞. partim peditum, partim equitum, saucij ad D aduersariorum aquile sunt ablatæ XIII. & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII. capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac cum opidum Mun-

dam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumuallare. Ex hostium armis, pro cespite cadauera collocabantur, scuta & pila pro vallo, insuper occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad opidum conuersa vniuersa hostium timorem, virtutisque insignia proposita viderent, & vallo circumcluderentur aduersarij. ita Galli tragulis iaculisque opidum ex hostium cadaueribus sunt complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens, Coraubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Corduba fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit eis distribuit, & opidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secunda vigilia ab opido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, non nullisque peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod opidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quo cum ad octauum milliarium venisset, P. Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius verbis nũcium mittit, cum minus belle haberet, vt mitteret lecticam, qua in opidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, vt ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Cum frequentia conuenissent, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circumdata, Cordubam venit: qui ex cæde eo refugerant, pontem occupauerunt. Cum eo esset ventum, conuiciari cœperunt, nos ex prælio paucos superesse, quo confugeremus. Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transiecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ & libertorum caput, ex prælio Cordubam cum venisset, familiam

liam & libertos conuocauit. pyram sibi exstruxit, cenam afferri quam optimam imperauit. item optimis superadditis vestimentis, pecuniam & argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cenauit; resinam & nardum identidem sibi infundit. Ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Opidani autem, simul Cæsar castra contra id opidum posuit, discordare cœperunt; vsque eo, vt clamor in castra nostra perueniret, quæ fere inter Cæsarianos, et inter Pompeianos erant. Hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim opidanorum serui, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cœperunt. legio XIII. opidum defendere cœpit: nam, cum iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Deinuo legatos ad Cæsarem mittunt, vt sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animaduerterent homines fugitiui, opidum incendere cœperunt. Qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII. præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar, opido potitus; dum hic detinetur ex prælio, quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt: & bene multis interfectis, in opidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita cum opidum sese tueri dixisset; Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad opidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clam cuidam Philoni, illi qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic, clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum nomine Bar-

barum, ad Lenium conuenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim opidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium vigilesq. iugulant. portas præcludunt de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarũt, quod Pompeium in potestate haberent, quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cùm animaduerteret, si opidum capere contenderet, vt homines perditi incenderent, & mœnia delerent. Ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere: id quod consulto non existimabant fieri, ita irrumpendo naues, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, opido recuperato Astam iter facere cœpit. ex qua ciuitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex prælio in opidum confugerant, cum diutius circunsiderentur, bene multi deditionem faciunt, &, cùm essent in legionem distributi, coniurant inter se, vt noctu signo dato, qui in opido fuissent, eruptionem facerent: illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt conciſi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant: pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitata, portas occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius naues XXX. occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens.

ciens. Item IV. die nauigatione confecta, insequuntur, qui imparati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, non nullas capit. Pompeius cum paucis profugit; & locum quendam, munitum natura, occupat. Equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt, diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, vt etiam talum intorsisset: quæ res maximè impediebat. Ita lectica à turre qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cùm à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animaduertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem & celeri festinatione circum munitiones in iugo dirigunt, vt æquo pede cum aduersariis congredi possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, vt supra demonstrauimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris vndique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad conuallem autem atque exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit, vt à nostris non facilè inueniretur, nisi captiuorum in-

dicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstrauimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, non nullasque naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen non nunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, eiiciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. erant parati, qui naues incenderent, incensisque qui subsidium repeterent. ij sic dispositi erant, vt à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderet. Ita, cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copijs, signum à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur; nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naues, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesque circumsese intercluſi, inter se decernere, facta cæde bene magna, eruptionem faciunt. Nostri ad opidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos viuos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur; quod opidum magna munitione continebatur, sic,

vt

vt ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc acciderat, quod aqua, praterquam in ipso opido, non erat: nam circum circa riuus nusquam reperiebatur propius millia passuum I I X. Quæ res magno erat adiumento opidanis. Tum præterea accedebat, vt agger, materiesque, vnde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum V I. non reperiebantur. Ac Pompeius, vt opidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum opidum succisam intro congessit. Ita necessario diducebantur nostri; vt à Munda, quam proximè ceperant, materiem illo deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrsaonem, Cæsar, cum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione aduocata, commemorat, initio quæsturæ suæ eam prouinciam ex omnibus prouinciis peculiarem sibi constitisse, &, quæ potuissent, eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecuniis prouinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas, priuatasque causas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset commoda prouinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos in se, & in Populum R. hoc bello, & in præterito tempore cognosse. Vos iure gentium, inquit, & ciuium R. institutis cognitis, more Barbarorum Populi R. Magistratibus sacrosanctis manus sæpe & sæpius, luce clara Cassium in medio foro nefariè interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, vt nullo tempore legiones desint Populi Rom. in hac prouincia haberi. apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia

cia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem vllo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, Fasces, Imperiumque sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum R. comparauit: agros, vestramque prouinciam vestro impulsu depopulauit. In quo vos victores existimabatis? An me deleto, non animaduertebatis, x. habere legiones Populum R. quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cælum diruere possent? quorum laudibus & virtute.

Desunt non nulla.

VETE-

GALLIÆ LOCORVM, POPVLORVM, VRBIVM, MONTIUM ac fluuiorum alphabetica descriptio, eorum maximè, quæ apud Cæsarem in Commentariis sunt; & apud Cornelium Tacitum:

AVCTORE RAYMVNDO MARLIANO

viro clarissimo & sui temporis eruditiss.

A.

CAESAR, in Commentariis Galliam in tres partes diuidens, loca Galliæ prouinciæ, à Romanis tunc possessæ Britanniæ vlterioris, quam Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum, transque Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusque inter se etiam tunc differebant.

Aduatici, Belgarum populi, regni Eburonum (nunc Leodiensium) finitimi; ac Neruiis (nunc Tornacensibus) proximi: habebant amplum, & in altissimis rupibus opidum. Fortè nunc, vt quibusdam videtur, est opidum appellatum Beaumont, vicinum Thuduino in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione vocabuli complures credunt esse eos qui Douacum, Atrebatensis diœcesis opidum, non longè à Cameraco vrbe distans, incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris, Theutonisque prognati erant, qui Transthenani fuerunt. Sed magis coniectura est,

Aduaticos fuisse eos qui hodie Gallicam Brabantiam, vbi opidum Niuella est, partemque Hannoniæ circa Cannetum montem, & Bintium opida Cameracensis diœcesis, finitimaque his loca extra Francorum regnum inhabitant; vbi locus quidem in vici formam redactus est ferè desertus. cuius nomen Gallica lingua veteri satis alludit, & monumenta adhuc quædam præclara vetustatis visuntur. Hi Bosleducenses dicti. Vide de his apud Cæsarem, pag. 42. 48. 49. 103. 104. & 116.

Ædui, Populi finitimi sunt Aruernis, Biturigibus, Sequanis ac Sebusianis, inter Celtas. Hi adhuc nomen priscum Latinè retinent, inter Burgundos nunc nominati. nec citra Ararim flumen, (qui nunc Saona appellatur) aliquos habent fines, nec hodie sunt Sebusianis finitimi. In Ducatu Burgundiæ, & Francorum Regno siti. Ciuitas horum Æduorum Episcopalis est, in Prouincia Lugdunensi, pag. 19. & alibi sæpè.

Agendicum, inter Celtas opidum, Senonibus, Parisiis, Velaunoduno opido Senonum, Genabo Carnutum opido, & Nouioduno, Auaricoque Biturigum opidis proximum, in regno Francorum situm. *Prouins* Gallicè. pag. 136. 143. & 168.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, Archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum vrbem ad ripas Rheni citerioris sitam, non memorat Cæsar, sed Tacitus: in qua gente Agrippinam, Claudij Cæsaris coniugem Neronisque matrem natam esse, ac veteranos, & Coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorumque gentem Rheno transgressam, auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam vrbem fatali igne paullo pòst consumptam refert; in qua Capitolium & loca ac ædificia fuêre, & ritus, ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Alduasdusius, Celtarum est fluuius, Gallicè, *le Doux*, oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetiis diuidens, lapsusque per Comitatum Burgundiæ,

montem

montem Bellicardum', Insulam, ac Claravallem castella perluit, ac vrbem Bisuntinam nunc intersecat; dehinc, Dolam opidum præterfluens, circa Viredunum castrum non longè à Cabillonensi vrbe Arari fluuio, cui nunc Saona nomen est, miscetur, & Dubius nunc vocatur, ad Sequanos prorsus pertinens. pag. 22.

Alexia, inter Celtas opidum Mandubiorum, in ducatu Burgundiæ, finibusque Æduorum, non longè à Lingonibus, in vici formam redactum, nomen retinens, à quo etiam hodie, vt plerisque placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur, nec longè distat à vico qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione non nullæ munitiones in floris lilij formam Cæsaris iussu, vt ipse scribit, factæ sunt. pag. 174.

Allobroges, erant populi citra Rhodanum fluuium, & Lemani lacus ripas; extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Geneuam opidum, vbi solemnes nundinæ nostra ætate celebrantur in Sabaudia, locaque finitima incolentes; qui etiam fuêre finitimi Vocontiis populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentasiis, ac trans Rhodanum vicos, & possessiones habebant circa regionem quæ hodie Bressa dicitur, ad Ducem Sabaudiæ spectans, quam fluuius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Sallustius in Catilinæ historia, referunturque in epistola Planci inter Familiares Tullij, quæ incipit, Nunquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ, prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paullo ante bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Delphinatum fuisse, tunc ex parte Galliæ prouinciæ, quæ Romanorum erat, cùm esset finitima Allobrogibus. Fuisse item partem Axobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas Metropolis, secundum Strabonem. Hi sunt hodie Sabaudienses appellati, quibus dux præest, vetustate imperij, & nobilitate generis longè clarissimus. Caput gentis Taurinum,

Nam

Nam Vercellas in dotem eius maiores à Vicecomitibus habuere, pacis admodum studiosi. pag. 4. 6.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galliam V. legiones transduxit per fines Centronum, qui hodie Tarentasij nominantur. Hæ Graiæ dicuntur, quibus vulgò Mons Cinesius, seu Cinerum nomen est; quæ & Pœninæ, vt quidam volunt, dicuntur; quòd Hannibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum, & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas summas Cæsar appellat, quòd inter omnes magis emineant, quarum iter patefieri volebat, quo magno cum periculo, magnisque cum Portoriis mercatores ire consueuerant, proximæ Veragris populis, quorum vicus erat Octodorus, nunc D. Mauritius dictus. Harum vnam diœcesis Augustensis, D. Bernardi montem vulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis mons Briga nomen est. Sunt & Alpes, quas Cornelius Tacitus, & veteres dixere maritimas. Hæ in Prouincia Hebredunensi, locisque Ligustico mari finitimis consistunt: qua ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem prouinciam. Alpes item fuere, quas idem Tacitus, & prisci dixere Rheticas, à Rhetis populis, qui ex Tuscia profecti, duce Rheto, ea loca tenuere, forsan dictæ. Hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam, & Austriam iter est. Fuerunt & illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, & Curiensis diœcesum oritur, quas Lepontias Cæsar, & alij scriptores appellauêre. Nunc D. Gottardi, ac D. Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno Oceanoque finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rheticis, qua fortè ex Italia per Tarusinam vrbem in Styriam & Austriam iter est.

Ambarri, inter Celtas, necessarij erant, & consanguinei Æduorum, quos quidam opinantur esse Borbonienses.

ſes. Nonnulli autem, quod fuerint Niuernenſes Æduis finitimi, ſiue pro parte Bituricenſes, alluſione vocabuli quo ætas noſtra vtitur. Ambarros etiam (aut potius Ambactos) dicimus ciuitatum clientes, ſeu adhærentes. Opidum Ambarrorum pagus Semarius, ſiue mons Barri dicitur. pag. 6.

Ambiani *Amiens* vulgo, in Picardia poſita. Hanc Rex à Duce Burgundiæ repetit. pag. 36. & 41.

Ambibareti, erant populi, in quos Cæſar hiemandi cauſſa C. Antiſtium Rheginum cum legione vna in v i i. Commentarij ſine miſiſſe commemorat. & forte erant Ambianenſes, vel aliqui his proximi, vt eos, Atrebatesque, & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim eſt veriſimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, vt ſuperioribus annis conſueuerat, de qua non conſtat, niſi de hac intelligamus. pag. 186.

Ambibarij populi Celtarum, inter Armoricas ciuitates, Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normaniam, in regno Francorum ſiti. pag. 178.

Ambiliates, populi inter Celtas, Lexobiis, Nanneribus, Diablintribus, & Oſiſſinis proximi, in Britannia citeriore, qui oppoſiti ſunt Angliæ, in regno Francorum ſiti, *Daurances* Gallis. pag. 56.

Ambiuariti, qui Beuuni, ſiue Brabantini inter Belgas populi erant, citra Rhenum, & Moſam flumina. Ad quos prædandi, frumentandique cauſa partem equitatus miſerant Vſipetes Germani, & Tenchtheri populi, qui cis Rhenum tranſeuntes finibus ſuis Menapios (nunc Iuliacenſes) expulerant. Inde coniectura eſt, hos Ambiuaritos incoluiſſe eam Ducatus Brabantiæ partem, in qua Buſcuſducis, Breda, & Bergæ opida, Leodienſis diœceſis, & Antuerpia opidum, Cameracenſis diœceſis exſtant, Nuſſiaque, & Geldria citerior ſitæ ſunt. Circa quæ loca per Campaniam Brabantiæ, vſque Tungros opidum prope vſque Leodium, vt pleriſque placet, Ma-

re Ocea-

re Oceanum protendebatur. pag. 70.

Anartij, populi trans Rhenum, & Danubium, cui ac Hercyniæ siluæ, quæ ingens erat silua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, vt plerisque placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ. pag. 127.

Ancalites populi in Anglia, Trinobantibus, Bibrogis, Cassiis, & Cenimagnis proximi. pag. 95.

Andes populi, inter Celtas, Curiosolitis, Venetis, Carnutibus, & Turonibus finitimi, ac Ducatui Bituricensi, Oceanoque proximi, quos Ligeris flumen alluit. Ciuitas est inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti, in Prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam familiam Regni iura deuenerunt. quæ mox Reges Francorum ex testamento Rhenati vltimi sibi asciuerunt. pag. 51. & 140.

Ansuarios, Germaniæ inferioris populos, proximos Phrisiis, pulsos à Caucis, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Antona, in Anglia fluuius. Tacitus.

Antuates, populi citra Rhodanum, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Gebennæ opido, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi. Huius nominis adhuc extat vicus, & præfectura quædam Monachorum inter Geneuam & Delphinatum, qui est Geneuensis diœcesis. Videntur tamen secundum Cæsaris descriptionem, Antuates magis fuisse inter Allobroges, & Vicum Veragrorum, cui D. Mauritius Sedunensis diœcesis nomen est. Hos quidam hodie Vautuates appellant. pag. 51.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ existimanda est: hanc Garumna flumen à Celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac sunt metropoles Burdegalensis, Auxitana, earumque suffraganeæ; pars item aliarum Metropolum extra terminos eodem sitarum. Quæ tamen

Aqui-

Aquitaniæ attribuuntur. Guiennam hanc Galli hodie nuncupant. Hæc cùm olim à Regibus Francorum Ducibus Normannię transdita esset, qui postea regnum Angliæ occuparunt, cùm illam post varias contentiones C. & L X. amplius annos Angli tenuissent, Caroli V I I. auspiciis tandem ad Francos rediit. In hac cum alij Principatus celebres sunt, tum Fuxensis, quorum Princeps nepos ex sorore Ludouici X I I. qui nunc rerum in Gallia potitur, victis apud Rauennam Hispanis memorabili prœlio, vitam cum Principatu amisit. Sicq. eius opida ad Regem, nullis relictis hæredibus, rediere, sorore superstite, Ferdinando Regi nupta. pag. 1. & 53.

Arar, Celticæ fluuius est, nunc *la Saone*. Oritur in Diœcesi Tullensi, finibusque Burgundiæ, Lotoringiæ, non longè à monte Vogeso, quo Mosa flumen profluit. Intersecat tum eam Burgundiæ partem quæ Imperatoria; tum eam quæ Regia dicitur. Illi Comes, vt hodie loquuntur; huic Dux, à Francorum Rege institutus, præerat; qui tamen, mortuo Carolo Philippi, ab Heluetiis occiso apud Nanseum, ad supremum ius regium adscriptus est, vt nullus adhuc Burgundiæ Dux sit, sed Comes tantum. Intersecat Gabillonem, ac Matisconem ciuitates, tunc Æduorum opida. Prolapsus ad Lugdunum vrbem, Rhodanum influit: quem fluuium Virgilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus Elegia sua V I I. memorant. pag. 7.

Arduenna silua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atque ingens, à Rheno fluuio per fines Treuirorum ad Neruios (nunc Tornacenses) & initium Rhemorum pertinens, millibus passuum amplius D. in longitudinem patet. Attingit enim Menapios, (nunc Iuliacenses) Aquisgranum opidum, Eburones, (nunc Leodienses) Condrusos, Aduaticos, qui erant pars Comitatus Hannoniæ, Lucemburgensem, Bullionensem, Barrensem, Lotoringum, Limburgensemque Ducatus; Eifliam, & Comitatum Namurcensem, Metensium, Mo-

guntinorum,

guntinorum, Confluentiæ, & Vbiorum (nunc Colonienſium) & Catalaunæ Diœceſis fines, in qua ſunt vici, caſtella, & opida multa, ac complures inſignes Abbatiæ, præſertim ordinis D. Benedicti, ſcilicet Diui Huberti, Leodienſis diœceſis; Diui Cornelij, Colonienſis diœceſis: cuius ſiluæ extrema pars verſus Belgas ſunt Moſa, & Scaldis fluuij. Scaldis verò Moſam influit; qui fluuij, & Silua nomen retinent priſcum hac etiam tempeſtate. pag. 86. & 129.

Aremici, populi, vel Artomici, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis, non longè à Gaballis, Aruernis, Heluiis, Ruthenis, Maſſilienſibus, & Cadurcis. Hos coniectura eſt fuiſſe Artomicorum populos, quorum ciuitas eſt Epiſcopalis, & Prouinciæ Viennenſis, in finibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos Auracenſes dicimus, vbi Principatus eſt, Francorum Regi non ſubditus, Armeniacus vulgo dictus. Horum princeps, Iacobus nomine, cùm à Florentinis in Italiam accerſitus eſſet aduerſus Ioannem Galeatium, Mediolanenſem Ducem, apud Alexandriam magno prœlio victus, & cæſus eſt. pag. 172.

Arenaci, inter Coloniam & Traiectum, vrbes Epiſcopales, locum vltra Noueſium, Rheno adiacentem, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Armoricæ ciuitates poſitæ erant in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curioſolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Oſiſſini, Lemouices, Venelli populi, oppoſiti Angliæ, Britannia citerior, & Britonans appellata, cui Dux olim, Regi ſubditus, præfuit; nunc ex matrimonio Annæ, Ducis olim filiæ, ad Regem redacta. pag. 178. & 203.

Aruerni, populi inter Celtas, finitimi Æduis, Biturigibus, ac Borbonienſibus, nec longè à Lemouicibus, nomen retinent. Ducatus eſt, cuius titulus Duci Borbonij adſcribitur. In Francorum regno ſiti. Hos memorat Lucanus in primo. pag. 18. & 141. & 142.

Aſcibur-

Asciburgium, opidum Germaniæ, non longè à Rheno fluuio, & cis eum inter Geldubam, & vetera Castra situm, Nusciæ & Cleuensi Ducatui proximum non memorat Cæsar, sed Tacitus. Astypyrgion olim ab Vlysse, quorundam opinione, nuncupatum.

Atrebates, inter Belgas populi finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis, partem Picardiæ continent. Ciuitas est, nomen adhuc retinens in prouincia Rhemensi. Regem agnoscit. *Arras* hodie vulgo nuncupatur. In hac laudatissima texuntur aulæa. pag. 36. & 42.

Auaricum, erat opidum Celtarum maximum, munitissimumque, in finibus Biturigum, agri fertilissima regione ferè ex omnibus partibus flumine, & palude perpetua circumdatum, trans Ligerim fluuium, habens vnum, & perangustum aditum, proximum Nouioduno, opido Biturigum, ac Genabo opido Carnutum, & Velaunoduno, opido Senonum, in Francorum regno situm, *Bourges*, vel *Vierons*, à Gallis appellatum. pag. 144. 145. & 146.

Auenticum, Heluetiorum caput fuisse, testis est Tacitus. Ammianus Marcellinus scribit, suis quidem temporibus desertam ciuitatem, sed non ignobilem quondam, ex ædificiis senitutis colligi. Hodiè latè patentes ruinæ visuntur, & retinet patria lingua priscum nomen *Auenche*, Vicus in agro Vantuatum.

Aulerci, populi erant inter Celtas, Æduorum clientes, de Ange dicunt, siue Rhoanum. pag. 178.

Aulerci item populi, inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Sesuuiis, Curiosolitis, Osissinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, quos nonnulli Aurelianenses esse opinantur. Sed illi prouinciæ sunt Senonensis. pag. 50.

Aulerci, item inter Belgas, proximi Eburonibus, Lexouiis, ac Velocassiis. pag. 60.

Auſci, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Cocosatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in regno Francorum ſiti; quos coniectura eſt fuiſſe Auſitanos, ſeu Auxitanos. Ciuitas eſt Metropolis. Hi ſunt Aquitanorum clariſſimi, quorum vrbs opulentiſſima Heluiumberrum, vt refert Pomponius Mela. pag. 65.

Axona, inter Belgas fluuius eſt, in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus vado tranſitus eſt. *La Diſne* vulgo dicitur. In huius fluminis tranſitu Germani ab inſequentibus Gallis magnum incommodum accepere, ferè 11x. millibus paſſuum vltra Rhemos, Laudunenſem, & Rhemenſem Diœceſim partiens. Gallicè *Aueix* nunc dicitur, prope opidum quod vocatur Gallicè *Latonio*. pag. 36. & 38.

B.

BACENIS, ſilua ingens trans Rhenum, Sueuos à Cheruſcis pro natiuo muro diuidit: nunc, vt opinio eſt, Nigra ſilua dicitur, non longè à Friburgo opido & Badenſi agro, inter Athſim, Rhenum, Necharum, Moganum, & Danubiũ, Germaniæ flumina, Hercyniamque ſiluam, & Haſſiæ regionis Germanicæ montes pag. 120.

Batani, populi inter Belgas. nam Moſa flumen parte quadam ex Rheno recepta longè ferè ab Oceano LXXX. millibus paſſuum, quæ appellatur Vualis inſulam efficit Batauorum, in Oceanumque influit. Hi hodie, vt pleriſque placet, Hollandi dicuntur, diœceſis Traiectenſis, propinqui Friſiæ, & ducatui Geldriæ, ac Mari Oceano finitimi. Hos memorat Lucan. lib. 1. Hi à Cattis, populis Tranſrhenanis, Cheruſcis, & Ligiis Pannoniæ populis vltra Hercyniam ſiluam finitimis, Hermunduris orti dicuntur, & ſeditione domeſtica pulſi, extrema Gallicæ oræ vacua cultoribus, ſimulque inſulam, inter vada ſitam, occupauere. Quam Mare Oceanum à fronte,

fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit, vt refert Cornelius Tacitus; dicens: Apud Batauos fuisse olim Lucum sacrum, qui, vt coniectura est, hodie in finibus vici Haghæducis in Hollandia exstat. nec longè, secundum Tacitum, est insula, nomine Mona, vnde fortè Monachum opidum, vel Monasterium ciuitas episcopalis est. pag. 70.

Batauodurum, inter Colonienſem, & Traiectenſem, vrbes episcopales, locum vltra Nouesium, in finibus ducatus Cleuensis situm, Rheno adiacentem, Belgis adscribendum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Belgæ, populi multarum ciuitatum, opidorum, ac locorum, mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti à Germanis, Rhenum antiquitus transductis. Gallos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt valde culti, humani, & satis effeminati, continueque sunt apud eos mercatores, quo per ætates, commerciaque mores hominum mutari constat. In his sunt Metropoles, Treuerensis, Colonienſis, Maguntina, Rhemensis; cum earum suffraganeis, intra Oceanum Mare, ac eadem tria flumina constitutis: item Brabantia, Flandria, Hollandia, Geldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum Comitatus, ac Campaniæ maxima portio, silua Arduenna vniuersa, cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis: & plerique Principes, tum profani, tum sacri, Ducesque, & Comites, ciuitatesque, quarum multæ liberæ, suoque iure agunt, aliæ Francorum regi obtemperant. Quod supereſt, Imperatorias partes sequitur. In his sunt tres Imperatorum Electores, sunt & Francorum regis, quos Pares vocant, ferme omnes. Imperator certè, & rex in Belgis coronatur, consecratur, & inungitur: alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clarissimi erant Treuiri, quorum vrbs opulentissima Augusta, vt refert Pomponius Mela, quæ

nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæsare vsque in tempus inclinantis Imperij Legatum Romani diutius habuerunt. Nunc verò vice Proconsulum, & Legatorum Romani Pontificatus Monarchia exstat, & Legatos natos, & Primates habet, quibus subsunt Episcopi, ad instar Præsidis Prouinciæ instituti. Sunt & collectores, quos prisca ætas Quæstores appellauit, atque Reges, Principes, qui, velut Censores, decreta Pontificis maximi, & censuras reuerenter exsequuntur. Huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assiduè deferunt. pag. 1. 34. & 35.

Belgium, erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hiemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hibernis fuere: nomen adhuc retinet. Dictum etiam videri potest Belgium, pro Belgarum regione: vt apud Liuium Samnium, pro Samnitium regione. pag. 96.

Bellocassi, populi inter Celtas, proximi Lexobiis, quos opinio est esse Baiocenses. Eorum ciuitas est Episcopalis in prouincia Rothomagensi, Ducatu Normanniæ, & Regno Francorum sita. pag. 178.

Bellouaci, ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Rhemensi, ac Francorum Regno sita. Hodie *Beauuoisin*. pag. 36. 41. & 169.

Bethasios, Germaniæ populos, inter Belgas, proximos Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marsacis, Traiectenses superiores fuisse coniectura est, ad vtramq. Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos, in diœcesi Leodiensi. Hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bibracte, opidum Æduorum in Celtis, longe maximum, accopiosissimum, & maximæ apud Æduos auctoritatis: in quo totius Galliæ Concilium Cæsar indixit, ius dixit, & sæpe hiemauit: In Francorum regno situm, in formam ruris redactum; & in radicibus montis, non longè

longè ab Ædua ciuitate, positum, nomen retinet. pag. 13. & 167.

Bibrax, opidum Rhemorum, in Belgis, vltra Axonam flumen, nec longè ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons in Francorum Regno situs; nunc naui & interdum vado transiicitur. Portus priscum opidi nomen Latinè retinet. pag. 37. & 171.

Bibroci, populi in Anglia, Mari proximi, & Cassis, Ancalitibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segontiacis. pag. 95.

Bigerrones, populi in Aquitania, proximi Tarbellis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum regno siti, Comiti de Fuxo subditi. Vbi Comitatus est, in Vasconia consistens. Nomen retinent, vbi Tursa est, & castrum Begora, & Episcopatus Bicteiensis Prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus vir fortis, Enequus nomine, regnum Nauarræ constituit; pulsisque inde Mauris, successoribus suis regnum per manus reliquit. pag. 65.

Bingiam nunc Pingiam, Germaniæ opidum, Belgis adscribendum, inter Maguntiam vrbem, & Confluentiam opidum, cis Rhenum, eius ripis finitimum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bituriges, populi inter Celtas. Eorum fines ab Æduis, quorum erant in fide, Ligeris fluuius diuidit. proximi sunt Aruernis. XXI. vrbes eorum vno die incenderunt, vt Cæsarem commeatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas est Metropolis, retinens nomen. Carolus VII. qui, pulsis, Francorum regnum restituit, cum nihil fermè aliud esset, quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricensis Rex in derisum appellabatur: in regno Francorum sita. Hos memorat Lucanus lib. 1. pag. 140. & 189.

Blannouij, (Brannouij magis legitur) populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Æduis, quorum clientes erant; qui fuerunt fortè & Brannouices;

qui dicuntur à Gallis *de Blano*. pag. 178.

Boij, populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiæ, Sueuis Australibus, ac Danubio flumini proximi: qui in agrum Noricum transiuere, Noreiamque oppugnarunt, expulsis, vt coniectura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars, trans Danubium, non longè ab ortu eius, & Atheſis fluminis sita, Noricus ager appellatur. Boiorum pars, Æduis Cæsarem deprecantibus, deuictis Heluetiis, quorum in societate domo excesserant, in finibus Æduorum à Cæsare sunt collocati. Vbi Gergobiam ciuitatem exiguam, & infirmam, non longè ab Auarico, opido in finibus Biturigum sito, eis per Æduos attributam, habitarunt: Boij primum, pòst Boioarij & nunc Bauari dicti. A finibus Herbipolensium per Noricum agrum, vbi Nurimberga est opidum, in medio ferè Germaniæ situm in Augustenses protenduntur; cum quibus, & aliis finitimis Transrhenanis vsque ad Brissinam vrbem, & terras, quas hodie Sigismundus, Austriæ dux, possidet, ac in fines Tridentinos sæpe tunc, & continuè vsque nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gessere. Hi Borbonij hodie dicuntur. pag. 4. 16. & 142.

Bonnam, opidum ad citeriores Rheni ripas situm, & Colonienſi vrbi, ac Confluentiæ, opido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Brannouices, populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Æduis, quorum clientes erant. Hodie *la Morane*. pag. 178. iidem fortè, qui & Brannouij.

Bratuspantium, opidum Bellouacorum inter Belgas finitimum Suessionibus, in Francorum regno situm. pag. 40.

Brigantes, in Anglia populos, Silurum gentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Britanniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. Maritima pars ab his qui prædæ, ac inferendi belli caussa ex Belgis transierunt, qui omnes ferè his

his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Inde opinio est, eorum linguam ex populorum diuersitate compositam, intellectu scientiaque loquendi difficiliorem esse, quodque Germanos præ cæteris charos habeant, quia plerique Belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, à quibus postea Angliæ pars maritima originem sumpsit. Hos refert Lucanus vltra Oceanum esse, & toto discretos orbe. Continet tota Anglia Insula in circuitu bis mille millia passuum. Apud hos erat, & est magnus pecorum numerus. Hæc Insula Angliæ, Germaniæ populis in eam classe sæpius irruentibus, victis veteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verùm partem eius quæ magis ad Septentrionem vergit, Scoti, & ipsi Germani, Pictis admistis, occuparunt, hodieque tenent, Francis amicissimi, Anglorum Regi maximè semper infesti, populi moribus inconditi, efferi. nullas propè vrbes habent: nemora, & siluas bellis ingruentibus petunt.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda virgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit, vt auctor est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Tenchtheris, & Frisiis proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

C.

CABILLONVM, opidum Æduorum, inter Celtas, quod coniectura est fuisse opidum Cabillonem, ad ripas Araris fluuij, vbi rei frumentariæ, commercijque, & commeatus caussa sæpe Romani negotiabantur, Matisconi opido finitimum, in Prouincia Lugdunensi, Ducatu Burgundiæ, & Francorum regno situm, nomen retinens, *Challons sur Saone*. pag. 186.

Cadetes, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Le

mouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Cenomanis, in Regno Francorum siti. pag. 178.

Cadurci, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gaballis, Vellanniis, Lemouicibus, & Aruernis. Quorum sub imperio esse consueuerant: ciuitas Episcopalis in Prouincia Bituricensi, ac regno Francorum sita: nomen retinent. Hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertij libri. Nec longè erant à finibus Prouinciæ Romanorum. pag. 178.

Caletes, populi inter Belgas, Morinis Oceanoque mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi. Ab his breuissimus in Britanniam (nunc Angliam) transiectus: nomen retinent. Morinésis sunt diœcesis in Regno Francorum siti, Anglorum regi subiecti. pag. 36.

Camulodunum, in Anglia opidum, seu Colonia. Nihil de hoc Cæsar, sed Tacitus; quem post Cæsarem ferè c. & x x. annis Historiam scripsisse, constat; præsertim ex libro quem de Oratorum & Poëtarum collatione edidit.

Caninefates, populos Batauis finitimos, & eandem Insulá colentes; qui origine, virtute, lingua pares Batauis, numero superantur, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cantium, in Anglia, ad mare est in angulo imi minorisque lateris ex tribus eius insulæ lateribus, contra Galliam, quò ferè omnes Gallicæ naues appellunt, & ad orientem Solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt. quæ Regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. Huic maritimæ Regioni IV. Reges præerant, quibus Cæsar, quidquid in annos singulos vectigalis Populo R. Anglia penderet, constituit. Nunc Regia Angliæ, ex voto Henrici Regis, vectigalis Romano Pontifici facta est, Quæstorque à Romano Pontifice in Angliam mittitur, qui censum annuum exigat, non dissentiente Rege. In Cantio ciuitas est Metropos, nomen retinens. Ferè habet omnes Episcopos

Angliæ

Angliæ sibi Suffraganeos. Eius Archiepiscopus Legatus natus est. Similiter & Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas Metropoles solum habebat) duo tantum subsunt Suffraganei, quòd omnes olim Episcopi Scotiæ, quæ nullum habet Archiepiscopum, illi subiicerentur. pag. 92. & 95.

Cantabri, populi ciuitatum citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerunt Vocatibus, Tarusatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocosatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæsaris, cuius dux erat P. Crassus, M. Crassi F. qui, vnà cum patre, à Parthis interemptus est. Finitimi Oceano Aquitanico, Pyreneis montibus, ac Garumnæ fluuio. pag. 64.

Cargali, populi Transrhenani, in Galliam Celticam circa fines Sequanorum, ac Æduorum, ab Arioui sto, Germanorum rege, transportati, quos non ab re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipso Rege similiter translatis.

Carnutes, populi inter Celtas, Andegauensibus, Turonibusque finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. Regio eorum totius Galliæ media, à qua tamen extra Regnum Francorum biduo iter expedito patet. Ciuitas est Episcopalis, nomen Latinè retinens, in Francorum regno sita. pag. 117.

Cassi, populi Angliæ, mari proximi, & Cenimagnis, Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, & Bibrocis. pag. 95.

Cattos, populos Germaniæ trans Rhenum flumen, Ligiis Hungariæ populis, Cheruscis, Hercyniæque siluæ proximos, ac Hermunduris, cum quibus pro flumine finitimo sale fecundo pugnabant, & in æternum discordabant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Caduaci, populi inter Belgas, Neruiis, Caletibus, Veromanduis, ac Condrusis proximi, quos fortè Douaci opidi incolas, diœcesis Atrebatensis opinari licet. pag. 36.

Caturiges, populi finitimi Centronibus, ac Garocelis, qua iter erat ab Alpibus Graiis ad opidum Geneuam, Lacum Lemanum, & Rhodanum fluuium, quos verisimile est, fuisse Diœcesis, vel saltem Prouinciæ Tarentasiæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos. pag. 6.

Celtica, quæ & Gallia olim à Romanis dicebatur, Vesontinam, Senonensem, Bituricensem, Lugdunensem, ciuitates Metropolitanas, earumque suffraganeas omnes inter Garumnam, Matronam, Sequanam & Rhodanum flumina sitas complectitur. In hac sunt Ducatus Bituricensis, Burgundiæ, Borbonij, Aruerniæ, Aurelianensis, Valesij, à quo recentiores Francorum reges, à Philippo scilicet Valesio, cognominantur, & Normanniæ, quoad citra Sequanam se extēdit. Comitatus etiam Burgundiæ, Niuernensis, Altissiodorensis, montis Belicardi, Ferretensis; Carolotensis, Matisconensis, Blesensis, Bellouacensis, de Iouigni, Principatus Auraſiccæ, multique alij, & pars Comitatus Campaniæ. Celtarum clarissimi sunt Ædui. Horum vrbs opulentissima Augustodunum, vt refert Pomponius Mela, cui Gallica lingua alludit, *Autum* appellando, cuius Celticæ terminos, quoad R. Imperium in Gallis viguit, Rhodanus fluuius præfiniebat, vt non nulli scripserunt. Hi propriè Franci nunc dicuntur. pag. 1.

Cenimagni, populi in Anglia, mari proximi: & Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Cassis. pag. 95.

Centrones, populi finitimi Garocelis, & Caturigibus non longè à Vocontiis, & Allobrogibus erant, inter alpes Graias, quæ hodie dicuntur mons Cinerum, siue Cinesius, & vrbem Geneuam, Lacumque Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones sunt Tarentasij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas est Metropolis. Quidam & Ceutrones legunt. pag. 6.

Centrones, item Belgarum populi, qui sub imperio Neruio-

Neruiorum (nunc Tornacensium) erant proximi Grudiis, Leuacis, Pleumosiis, & Gordunnis. Fortè sunt nunc Cortracenses, in Flandria, Tornacensis diœcesis. pag. 6. & 104.

Ceracates, Germaniæ Transrhenanæ populos, Vangionibus, ac Tribocis proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Chamauos, Germaniæ inferioris populos, pridem Frisiæ partem, Oceanum mare, Rhenum fluuium, & lacus attingentem, paludibus, ac saltibus vberrimâ incolentes, quam mox Tubantes populi, post Vsipij (Germanica itidem gens) inhabitârunt; non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cheruſci, populi, Germani gente, nomine, & numero appellati; cis Rhenum fluuium inter Belgas, Eburonibus, qui hodie Leodienses, & Condrusis proximi. Hos coniectura est fuisse inter populos Leodiensis diœcesis. pag. 36.

Cheruſci, Germaniæ populi, Transrhenani, quos Bacenis, silua Germaniæ ingens, (nunc Nigra; vt plerisque placet; dicta) à Sueuis pro natiuo muro diuidit. Hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligiis, Hungariæ populis. pag. 120.

Cimbri, populi Rhenum fluuium transeuntes, depositis (vbi postea Aduatici incoluerunt) citra id flumen impedimentis, omnem Galliam vexando & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterq. per Galliam, Prouinciam Romanorum, facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat Lucanus lib. 1. quos à Dacia, quæ Dania dicitur, venisse, opinio est. Hi Zelandiam hodie tenent, Zelandique nuncupantur. pag. 20. 24. & 180.

Biuaronem, opidum, proximum Hisaræ flumini, Vocontiis populis, montique Cinesio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat Cæsar, sed Plancus inter epistolas familiares Tullij, in illa quæ incipit, Nur quam mehercule. Quibus in locis opinio est Cæsarem initio

Gallici

Gallici belli v. legiones ex Italia transduxisse; & verisimilius est; quàm quòd per Eporediam, vrbem Episcopalem, & Augustam Prætoriam, ac montem, cui Coloniæ iugum vulgo nomen est, inter Cinesium, & Sancti Bernardini montes iter fecerit, cùm hoc impeditius, ac prolixius videretur.

Cocosates, populi in Aquitania, proximi Sibuzatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniæ citeriori, & Garumnæ fluuio: in Francorum regno siti. pag. 65.

Condrusi, Belgarum populi, inter Eburones, (qui nunc Leodienses sunt) Segnos & Treuiros (quorum erant clientes) Menapiis, Mosæ fluuio, & siluæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ opidum ab Antonino Pio, vt quidam scribunt, conditum, & Benafacta appellatum: nomen retinent. Diœceses sunt Leodiensis, & vsque ad ciuitatis ferè mœnia protenduntur, cuius Antistiti etiam subiacent; nunc Ducatui Luxemburgensi, ac Comitatui Namurcensi, & Mosæ fluuio finitimi. pag. 36. & 130.

Confluës Mosæ & Rheni fluminum in Sicambros (nunc Geldrenses) ad Menapios, (nunc Iuliacenses) vt olim seipsi Menapij protendebant, est longè ab Oceano ferè LXXX. mille passibus, proximus Nouiomagio, Geldrensium opido, diœcesis Traiectensis, Prouinciæ Colonienſis, inter Buscumducis, & Hoesdem opida Ducatus Brabantiæ: in quorum Sicambrorum fines equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum post prœlium, & fugam suorum se trans Rhenum recepit; inter quem Confluentem, & Colonienſem ciuitatem, (quæ pòst Vbiorum fuit) ponte facto, Cæsar, primò transiecit exercitum. pag. 73.

Curiosolitæ, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Andegauensibus, Sesuuiis, Osissinis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. Hos Coriſopitenſes esse,

esse, plerisque placet. Quæ ciuitas est Episcopalis, in prouincia Turonensi, Britanniæ Ducatu, Regnoque Francorum siti: *Cornouaille*, Gallis. pag. 50. & 178.

D.

DACI, populi erant Transrhenani, Danubio fluuio, & Anartibus, siluæque Hercyniæ finitimi, quos olim Hungariæ partem habitasse, plerique transdunt, & pòst in maritima loca Norvegiæ proxima cessisse. Lucanus lib. 2. pag. 127.

Danubius, fluuius Germaniæ, ex monte qui ab aliis Iraneus dicitur, non longè à Rhæticis alpibus, Athesisque, & Rheni, Germaniæ fluminum, fontibus inter Tridentinam, & Curiensem diœceses oriens Germanos siniſtra, & Hungaros ac Teuthones dextra alluens. Pòst Ister dictus, ac iterum Danubius, Euxino mari pluribus ostiis immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Rhætia oriri, quidam transdunt.

Diablintres, populi inter Celtas, Lexobiis, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitis, Venetis, & Sesuuiis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ, in prouincia Turonensi, & Regno Francorum siti. *Leondoul*, Gallicè. pag. 56.

Diuodurum, inter Belgas opidum Metensis ciuitatis, quo ex Colonia vrbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est. non memorat Cæsar, sed Tacitus. Fortè Theonis villa nunc dicta.

Duracij, populi in finibus Pictonum, qui perpetuò in amicitia remanserant Romanorum, propinqui Opido Lemoni, Aruernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis; inter Celtas, in Regno Francorum siti. Hinc Duraciorum familia, inter Gallos præcipua. Imò verò Duracius proprium viri nomen magis fuisse, ex Cæsaris textu colligitur. vide pag 201.

Durocotorum, (quod & Durocortum legitur, &, Duroco-

Durocortorum)opidum Rhemorum, inter Belgas, in Regno Francorum situm. pag. 137.

E.

EBVRONES, populi inter Belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati, Condrusis, Menapiis, Aduaticis, Treuiris, quorum clientes erant, & Siluę Arduennæ finitimi, nunc Leodiēses dicti, apud Gallos *Liege*. Horum maxima pars inter Rhenum, & Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit. His Sicambri (qui Gelrenses erāt Transrhenani) sunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atque humilis; proximi Oceano, & Siluis, continentesque paludes habebant. His 11. Reges præerant; quo magis constat, eos fines quàm latissimos exstitisse: quibus coniectura est Ducatum Luxemburgensem, & Lotaringensem, ac Iuliacensis partem, & Comitatū Namurcensem, vrbemque Aquisgranum, vbi Imperatores primam ex more suscipiunt coronam, inclusos exstitisse, ac quantum diœcesis ipsa Leodiensis vsquequaque se extendit, Reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli Magni in vico, Lupilianomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuisse transdunt, Pipinosque, & Carlomanos, Belgas simulque Germanos fuisse, sicque in Germanos, Cisrhenanos, qui Belgę sunt, à Græcis, non in Transrhenanos est translatum Imperium. Ciuitas nūc est Episcopalis Prouinciæ Coloniensis. Hos memorat Lucanus in primo, & Suetonius in vita Iulij Cæsaris, quę refert cladem Cottæ, & Aurunculeij ægerrimè tulisse. Hanc ciuitatem Carolus, Dux Burgundiæ vltimus, solo æquauit, omnesque puberes, & sacerdotes interfecit, quòd Episcopo, consanguineo suo, infestiores aliquanto fuissent. pag. 36. 69. 104. & 132.

Eburonices, inter Celtas populi, Aulercis, Lexouiis, Vnellis, & Curiosolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos opinio est populos esse ciuitatis

uitatis Ebroicorum, quę est Episcopalis, in Prouincia Rotomagensi, Ducatu Normanniæ, & Francorum Regno sita. pag. 60.

Elauer, fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergouiam opidum, in altissimo monte positum, præterfluens, qui ferè ante Autumnum vado transiri non solet, in Regno Francorum situs, nomen adhuc retinens; Gallicè, *Allier*. pag. 156.

Essui, populi pacatissimi, & quietissimi, proximi ciuitatibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis vltra c. millia passuum. Hos inter Celtas fuisse, coniectura est, fortè in Normannia, aut Britannia citeriore, & Regno Francorum siti. Galli *Retelois* appellant. pag. 96.

F.

Flvstates, populi in Aquitania, proximi Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, & Hispaniæ citeriori, in Regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia consistens, ad Comitem de Fuxo pertinens. nomen retinet etiam nunc. pag. 65.

Frisios, Oceano, & Batauis finitimos, pluraque loca, & Insulas circa Hollandiam, Gelriam, Brabantiam, & Traiectensem vrbem, ac ostia quibus Rhenus Oceanum mare influit, habitantes; non memorat Cæsar, sed Tacitus, referens eos Transrhenanam gentem tunc fuisse.

G.

Gaballi, populi inter Celtas, proximi Heluiis, & Cadurcis, Vellauniis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Bituricensis olim, nunc Arelatensis, in regno Francorum sita, nomen retinens. pag. 172. & 178.

Galli omnes in Septentrionibus sunt positi, Carnutum autem fines, regio totius Galliæ media. Galli virtute belli om-

li omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, vt vltrò eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agriq́ue inopiam trans Rhenum Colonias mitteret, & quod à Dite patre se prognatos prędicabant, spatia tozius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita vt noctem dies subsequatur. Coniectura est, horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuirensis scilicet, Colonienſis, & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas, coniectura est, vt Christi fortè fidem facilius introducerent apud Germanos, eorum finitimos. pag. 24.

Garites, populi in Aquitania, proximi Auscis, Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, quos coniectura est, fuisse Lacorites, nunc Lectorenses. ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Auscitana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita. pag. 65.

Garoceli, populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus, vltra alpes Graias, quibus hodie nomen est mons Cinesius, siue Cinerum. Hac Hannibal, auctore Liuio, non sine ingenti difficultate, exercitum in Italiam transduxit. Hi non longè à Centronibus, qui Tarentasij sunt, nec ab Hisara fluuio extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia constituti sunt. pag. 6.

Garumna, flumen, Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen montesq́ue Pyrenæos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. pag. 1. Lucanus in 1. & Tibullus Eleg. v 1 1.

Garumni, populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in Regno Francorum siti. pag. 65.

Gebenna, mons qui Heluios ab Aruernis separat, vt lib. v11. Cæsar dicit. Distat autem hic mons plurimum à Geneua opido. Meminit huius & Plinius. pag. 142. & 167.

Geldubam, Germaniæ locum, prope Rhenum, Maguntinam,

guntinam,& Coloniam vrbes Metropoliticas, non memorat Cæsar,sed Tacitus.

Genabum, inter Celtas, Carnutum opidum, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico, opidis Biturigum,in Regno Francorum situm. pag. 144.

Geneua, opidum Allobrogum, proximum Heluetiorum finibus, ex quo pons, super Rhodanum fluuium situs,ad Heluetios pertinebat; vbi à lacu Lemano(quem *Lausane* dicunt) Rhodanus ad Ligusticum mare profluit, finitimum Antuatibus,& à Gallia Prouincia Romanorum, non longè distans: Nunc Duci Sabaudiæ, siue eius ciuitatis Antistiti proprio Comitatus nomine subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Viennensi,nomen præsertim Gallicè retinens. Hanc memorat Lucanus lib. 1. pag.4.

Gergobina, inter Celtas, Boiorum opidum, quæ Heluetico prælio victor Cæsar ibi collocauerat,Æduisque attribuerat, vt suprà descripsimus, in finibus Æduorum, proximum Auarico, & Nouioduno,Biturigum opidis,in Regno Francorum situm. pag. 142.Vide, Boij.

Gergouia, in Celtis inter Aruernos opidum secundum flumen Elauer,in altissimo monte positum, fortè nunc, Claromontensis, ciuitas Episcopalis,in Prouincia Bituricensi,& Francorum Regno sita. pag. 143.

Germania, vt plerisque placet, inter Danubium, & Rhenum flumina protenditur, omnesque illic habitantes populos à fontibus eorum vsq. ad maria, in quæ ambo influunt,complectitur,nec non & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani vrbem,& pleroscque Belgas ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam transductos. Superior Germaniæ pars,quę alta dicitur,ab alpibus Italiæ imminentibus vsque ad Maguntinam vrbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde vsque in mare Oceanum. Horum ciuitates

pro gloria habebant, finitimos longissimè expellere, pag. 125. & dein.

Gordunni, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Leumosiis, & Grudiis, *Gantois* Gallicè. pag. 104.

Grinnes, inter Colonienſem, & Traiectenſem vrbes locum vltra Noueſium opidum Rheno adiacentem, non memorat Cæſar, ſed Tacitus: qui, vt coniectura aſſequi poſſumus, Cleuis eſt, vnde Cleuenſis Ducatus dicitur, cui ſatis vocabulum alludit. Hinc mater Ludouici XII. Francorum Regis, Maria nomine.

Grudij, populi inter Belgas, ſub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Leumoſiis, & Gordunnis. Gallicè, *Lannois*. pag. 104.

Gugernos, Germaniæ populos, prope Rhenum fluuium, & Geldubam, Batauis proximos. non memorat Cæſar, ſed Tacitus. Sunt, qui Cugernos malint.

H.

HARVDES, populi Tranſrhenani ſunt, in Galliam Celticam, circa fines Sequanorum ac Æduorum ab Arioviſto, Germanorum Rege, tranſportati. pag. 18., 22. & 31.

Heleuteri, populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Vellaunis, & Aruernis, quorum ſub imperio eſſe conſueuerant, in Prouincia Bituricenſi, & Regno Francorum ſiti. pag. 178. Nonnulli Helueteri corruptè legũt.

Heluetij inter Celtas populi ſunt, bonitatem agri habentes, finitimi Conſtantienſi, Baſilienſi, Sedunenſi, ac Geneuenſi, & Veſontinæ diœceſibus, ac vltra Lauſanenſem agrum protenſi, hiſque ex maxima parte Veſontinæ Prouinciæ ſunt, atque ad Sabaudiæ Ducatum extendebãtur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curienſem, & Sedunenſem diœceſes, monteſque Brigam, & Sancti Bernardi, vſque ferè in Bellicenſem,

censem diœcesim, cuius populi, vt coniectura est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Basilienſem & Constantienſem agros, vsque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde vsque in finem lacus Lemani, vbi pons est, & ciuitas Geneuæ, angustior fiebat. Quibus finitimis adhuc XII. Heluetiorum pagi, vt tempore Cæsaris, consistunt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim pagus Tigurinus, Verbigenus, &c. dicebantur, qui, sæpe vltra Rhenum transeuntes, bella cum Bauaris, Sueuis, & aliis Transrhenanis finitimis, (quos altos Alemanos nominamus) seu cum his, qui tunc loca illa incolebant, quę nunc Constantienſis, Curienſis, Tridentinæ, & finitimarum sunt diœcesum, gerebant. Hos, cùm per Galliam, Prouinciam Romanorum transire prohibiti essent à Cæsare, angusto & difficili itinere, vix qua singuli carri ducerentur, per loca, vbi Claues, & Iougni castella nunc sunt in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus, in Sequanos, qui nunc Comitatum Burgundiæ habitant, penetrasse creditur, & ad Ararim fluuium circa Suregium, & Viredunum, castella, id flumen attingentia, ac in Æduos, vbi nunc Ducatus est Burgundiæ, contendisse. Hi à plerisque Suitenses, à nõnullis Fœderati dicuntur: agrosque & vicos possident in Italia citra montem qui Sancti Gottardi dicitur, in diœcesi Mediolanensi. Contra hos Cæsar suo, ac suorum equis amotis se prœlium commisisse refert, & eum V. legionibus, equitatuque, & auxiliaribus copiis, duobus prœliis, vno ad Ararim fluuium, altero in Æduis, Heluetios ad CCCLXIII. millia, eorum qui ferre arma poterant, fudisse: & tamen ancipiti prœlio pugnarunt diu, atque acriter, vt toto prœlio, cùm ab hora diei VII. vsque ad vesperam pugnaretur, auersum hostem nemo videre potuerit. Hi cùm sæpe in Italiam erumperent, à Carmaniola, Duce Philippi, Mediolanensis Principis, prœlio victi, intra fines se suos postea continuêre. Nostra demum ætate, à Carolo IX.,

Francorum Rege, in terra Italia cogniti, magnum sibi nomen comparârunt, vt nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno, x x x. millia eorum à Venetis euocatis, (id, quod nunquam ante acciderat) fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatum est. Atque hoc anno fugatis eisdem ad Nouariam per insidias castra nocte aggressi, magnum sibi nomen comparârunt. pag. 1. 4. & 5.

Heluij, populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. Hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit. Proximi sunt Gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, Arecomicis, ac Galliæ, Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & Regno Francorum sita, nunc Albienses dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse, Eusebius, & alij transdunt. pag. 142. & 172.

Hercynia Germaniæ Transrhenanæ silua est, fortè ab Hercyno, monte Germaniæ, dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, ac Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubij regione, pertinet ad fines Anartium, & Dacorum, quos plerique putant Hungariæ partem habitasse. Hinc constat Nemetes, qui Spirenses vocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsaris habuisse. Quæ silua multò longior, atque latior est, quàm Italia, vel Gallia tota. pag. 127.

Hermunduros, Transrhenanos Germaniæ populos, Ligiis, Hungariæ populis, Cattisque, Cheruscis, ac siluæ Hercyniæ, & vltra illam proximos, memorat Tacitus.

I.

Ibernia Insula est ad Hispaniam, occidentemque solem sita, qua medium Angliæ latus vergit: dimidio minor, (vt existimatur) quàm Anglia. Sed pari spatio transmissis xxx. millibus passuum in Iberniam appel-

les,

les, vt in Britanniam. In hac sunt plures Metropoles, & ciuitates Episcopales, quàm in Anglia. Eam quidam nominant Hirlandiam. pag. 91.

Icenos, in Anglia populos, ab Ostorio, Romano Duce subactos, memorat Tacitus, qui fortè Itij Portus accolæ fuerunt.

Iosedum, inter Celtas opidum, fluminis Sequanæ ripas citeriores attingens, supra Melodunum opidum ei finitimum, & Lutetiæ (quæ Parisiorum est) proximum, non longè à Senonibus, in Francorum Regno situm. Hodie *Corbeil* nominatur, vt quidam existimant. pag. 170. Vide Glareanum, in lib. VII. Comm. Cæs.

Itius, portus, inter Belgas, Morinis, Oceanoque mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, à continenti Britanniæ (quam Angliam dicimus) XXX. millia passuum distans, & transiectui commodissimus, cui ad dextram Zelandia insula, Hollandia, & Flandria; ad sinistram autem, Comitatus qui dicitur Pontus, Picardiæ pars, & Normandiæ Ducatus. Ex oppositò verò Angliæ consistit. opidum est illic, populorum, quibus Caletum nomen est. Id, adiecto Itij Portus nomine, vt quibusdam placet, Calitium nuncupatur. Morinensis diœcesis, in Regno Francorum, & potestate Anglorum Regis situm. Hunc portum memorat Lucanus in primo. Dictus autem videtur Itius ab Itando, vt innuit Paullus Æmilius, lib. VII. de reb. gest. Franc.

Iura, mons, Sequanos ab Heluetiis diuidit; incipiens in finibus Basilienſium, ac Constantienſium, protensus ferè in Sebusianos, nũc Bellicenses, Prouinciæ Vesontinæ, qua Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæsarem ex Allobrogibus in Æduos ad Ararim contra Heluetios legiones transduxisse, opinio est: ciuitates namque, opida, & vici sicut olim continebantur nominibus populorum, ita, vt plurimum eisdem in locis remanserunt de illorum diœcesibus, Prouinciis, Tribubus, ac regionibus. pag. 2. & 5.

L.

LATOBRIGI, finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse, coniectura est. Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Vesontinæ, in Ducatu Sabaudiæ sita, ac eius proprio Antistiti subdita. pag. 3. & 16.

Lemanus Lacus, inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliamque, Prouinciam Romanorum, ab Heluetiis diuidit, qui hodie Lausanæ lacus dicitur, per quem Rhodanus ad pontem Geneuæ vrbis effluit. Lucanus in primo. pag. 2. & 5.

Lemouices, item populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauensibus, Cenomanis, Lexouiis, in Prouincia Turonensi, Regnoque Francorum siti *Limosin*, Gallicè.

Lepontij, populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt, inter Sedunensem & Curiensem diœceses. Hos, quibusdam placet, fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus fluuius oritur. Fortè hodie Suitenses dicti, inter fontem Rhodani fluuij & Rhætias alpes siti. pag. 70.

Leuaci, inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Grudiis, Pleumosiis, Gordunnis, & Centronibus. hodie Louanium. pag. 104.

Leuci, populi, finitimi Lingonibus, & Sequanis (qui Burgundi sunt) ac Mediomatricibus, (qui Metenses hodie dicuntur) Belgis attribuuntur, & Treuirensi Prouinciæ. Hodie Tullenses dicti, ciuitas est Episcopalis, in Lotaringia regione. Hos memorat Lucanus lib. 1. pag. 24.

Lexouij, qui & Lexobij, populi inter Celtas, sunt proximi Osissinis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintibus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos quidam opinantur esse accolas ciuitatis Lexouiensis, quæ est Episcopalis in Prouincia Rotomagensi, Ducatu Normanniæ, & Francorum Regno sita, Gallicè, *Lisieux*. pag. 56. & 60.

Ligeris,

Ligeris, seu Liger, flumen non longè ab Æduorum finibus, in Celtis oriens. eos à Biturigibus diuidit, in Carnutes, diu per Celtas lapsus, multisque obliquis gyris, Aquitaniam alluens, in Oceanum mare, quod Britannicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur, à Philippo, qui secundus hoc nomine regnauit apud Gallos, vadum hic primum inuentum, cùm antea nunquam vado trāsiri potuisset. pag. 55. 140. & 167. Huius fluuij meminit Tibullus Elegia v 11. Gallicè, *Loire* dicitur.

Ligios, populos in Hungaria, non memorat Cæsar, sed Tacitus, proximos Hermonduris, & Cattis.

Lingones, inter Celtas populi finitimi Æduis, Sequanis, ac Tullensibus (qui dicebantur Leuci) nomen retinent. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Lugdunensi, ac Francorum regno sita. Langres, ab Indigenis. Hos memorat Lucanus libro primo. Hinc Statium Poëtam, qui Thebaida & Achilleida, heroico versu scripsit, ortum transdunt: quamuis Statij nomen Seruum significat, vt scribit A. Gellius. pag. 15, 24. & 70.

Londinum, opidum in Anglia insigne copia negotiatorum & mercatuum maximè celebre, nō memorat Cæsar, sed Tacitus. Ciuitas est Episcopalis, in qua Angliæ Reges, Principes, Senatus, populi, & mercatores continentur, in Prouincia Cantuariensi sita.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisque propinquos, inferioris Germaniæ populos, Tacitus refert: quos nonnulli Vuestfalos fuisse opinantur, nō longè à Caninefatibus, ac Frisiis. Quidam verò eos Pannones fuisse, transdunt. Hi sunt, qui cùm Italiam fermè omnem occupassent per c c. & 1 v. annos, tandem à Gallis Rege Carolo pulsi sunt; ita tamen, vt Cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

Lucum, municipium Vocontiorum, prope Caturiges, Garocelos, Centrones, & Allobroges, Tacitus memorat.

Lugdunum, vrbem ad Rhodani ripas, & Viennæ finitimam Seneca in epistola ad Lucilium refert, fatali igne

ſuo tempore exuſtam: quam inter Celtas adſcribere, quibuſdam placet, quoniam omnes eius ſuffraganei, & pars vrbis, eccleſiaque ipſa matrix in Celtis ſunt. Hinc Plotius, qui primus Romæ Rhetoricam docuit Latinam, ortus eſt; à quo Romæ ſe puerum, cum Q. fratre, Latinè primum doctum eſſe, Cicero refert. Opidum hoc Munatius Plancus condidit, ſed annis poſt C. incenſum Romani reſtituere.

Lutetia, inter Celtas eſt, Prouinciæ Senonenſi adſcribitur, opidum erat Pariſiorum, poſitum in Inſula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influit, proximum Bellouacis, Agendico opido, ac Senonibus, & Meloduno opido finitimum; nunc, vrbem Pariſienſem eſſe dicunt. Ciuitas eſt Epiſcopalis, in Francorum regno ſita, in quam Cæſar ſe concilium tranſtuliſſe, & Patrum ſuorum memoria Pariſios cum Senonibus ciuitatem coniunxiſſe ſcribit. pag. 116. & 168.

M.

MAGETROBIA, locus in Celtis, in quo Arioui-ſtus, Germanorum rex, copias Gallorum prœlio vicit, nō longè à Paludibus, quem Rheno flumini proximum, & circa ipſum fuiſſe, coniectura eſt. Gallicè, *Toaut*. pag. 18.

Maguntiacus, inter Belgas Germaniæ ciuitas Metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur, citeriores Rheni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam molem à Druſo, ad remorandum Rhenum fluuium refert, & à Paulino Pompeio, Romanarum Legionum in Germania Duce, ſub Nerone Imperatore perfectam.

Mandubij, populi erant inter Celtas, incolæ opidi, cui nomen Alexia, inter fines Lingonum, & Æduorum, proximi vico, quem Flauignium dicimus. Nunc in Ducatu Burgundiæ, Regioneq. Alſetum, ab Aleſia, vt quibuſdam placet, dicta, quibus vocabulū alludit, in diœceſi Æduenſi, & Regno Francorum ſiti. pag. 174. & 180.

Marco-

Marcodurum, Vbiorum vicus, procul à Rheni fluminis ripa, &, vt coniectura est, Transrhenanus. Tacitus.

Marcomani, populi Germani sunt, qui cum Ariouisto, Germanorum Rege, à Cæsare sunt prœlio superati, quos coniectura est fuisse Transrhenanos. Sic & Harudes, & Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius ferè omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse videmus, vt sunt Triboci, (hodie, Argentinenses) & Nemetes, (nunc Spirenses) ac Vangiones, (qui Vuormacienses appellantur) ac Seduſij quos fortè Sedunos prope montes Brigam, & sancti Bernardi opinari possumus. nisi quis fortè Marcomanos coniiciat eos esse, qui vallem Heluetiis finitimam incolunt, cui nomen est Marecomana, Sequanis, & monti Iuræ proximam. Cum his Marcus Antoninus, cognomẽto Philosophus, periculosissimum, & diuturnum bellum gessit. Tandem, Christianorũ precibus, qui pluuiam à Deo impetrarunt, cùm exercitus Romanus siti laboraret, victi, & in deditionem accepti. pag. 31.

Marsacos, Germaniæ populos, Batauis, Caninefatibus, Tungrisque proximos, &, vt coniectura est, Cisrhenanos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Matisconinter Celtas opidum, tunc in Æduorum finibus ad Ararim fluuium, qui Saona nunc dicitur, inter Lugdunensem, & Cauillonensem vrbes. ciuitas est nunc Episcopalis Prouinciæ Lugdunensis, nomen retinens, in comitatu Matisconensi, & Francorũ regno sita. pag. 186.

Matrona, fluuius est, Celtas à Belgis definiens, in finibus Lingonum, & prope Tullensem agrum, nec longè à fonte Mosæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem Episcopalem in Campania Franciæ interfluens, per Francorum regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem vrbem Sequanæ fluuio miscetur. pag. 1.

Mediomatrices, populi inter Belgas, finitimi Treuiris, Tullensibus, & Tribocis (hodie, Argentinensibus.) Hos Metenses esse, constat. ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Treuirensis. pag. 70. & 178.

Melodunum, inter Celtas opidum, in Insula fluminis Sequanæ positum, Agendico opido, Senonibusque proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Parisiensis est) & Iosedo, ad ripas Sequanæ posito, finitimum. Olim ciuitas Episcopalis erat, nunc etiam opidum est in Francorum regno; nomen retinens. Gallicè, *Melun*. pag. 168. & 169.

Menapij, populi Galliæ, inter Belgas, Treuiris, Condrusis, Arduennæ siluæ, Rhenoque finitimi, densissimas siluas, perpetuasque paludes, & ad vtramque Rheni ripam, agros, ædificia, vicosque habebant; proximi Vbiis, Eburonibus, & Sicambris, qui hodie Geldrenses sunt. Hi scilicet Sicambri, ad confluentem Mosæ, Rhenique, Oceanum etiam mare attingunt. nunc Iuliacensis ducatus est, Colonienſis diœcesis; angustior satis, vt videtur, ac subductior, quàm pridem Menapiorum fines essent. pag. 36. 56. 65. & 84.

Metiosedum. Vide, Iosedum.

Mœsios, trans Danubium flumen populos, Pannonibus finitimos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Mona, Insula est, sic nominata in medio cursu inter Angliam & Iberniam ferè ab vtraque x v. millia passuum distans, ad Occidentem vergens: circa quæ loca etiam complures minores subiectę Insulę esse existimantur; voi multò breuiores sunt noctes, quàm in continenti; sicut etiam, quantò magis ad Occidentem vergimus, breuiores æstate noctes, & hieme longiores manifestè videmus. pag. 92.

Monam Insulam in Rheno fluuio Hollandiæ, Phrysiæ, ac Geldriæ proximam, vnde fortè dicti sunt Monasterienses, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Morini, populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruiis, Oceanoque mari finitimi, à quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam, est transiectus. continentes siluas, & paludes habebãt. eorum finibus comprehenditur comitatus, cui nomen est Pontus, ad Abbatiam sancti Bertini directo iure pertinens, veteri nomine

Ponti,

Ponti, quo Regio illa à pleriſque deſcribitur. Ciuitas eſt Epiſcopalis, quæ Latinè nomen retinet. Gallicè verò Teruana nuncupatur, in prouincia Rhemenſi, & regno Francorum ſita. pag. 75. & 84.

Moſa, flumen, profluit ex monte Vogeſo, qui eſt in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longè ab ortu Matronæ & Araris fluuiorum: & parte quadam circa Nouiomagum Ducatus Geldriæ opidum, longè ab Oceano ferè LXXX. millia paſſuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, Inſulam efficit Batauorum, (qui hodie Hollandini dicuntur) Oceanumque influit; & ſic in Celtis oriens immergitur Belgis. pag. 70.

Moſellam, fluuium, qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metenſem, ac Treuirenſem vrbes præterfluit, & Confluentiam, Germaniæ Ciſrhenanæ opidum, interſecat, illicque Rhenum influit, non memorat Cæſar, ſed Tacitus; referens, L. Verum, Nerone imperante, Romanarum Legionum in Germania Legatum, Moſellam, atque Ararim flumina, facta inter vtrumque foſſa, paraſſe connectere, vt copiæ per mare, dehinc Rhodano, & Arare ſubuectæ per eam foſſam, mox flumine Moſella in Rhenum, & in Oceanum decurrerent; ſublatisque itineris difficultatibus nauigabilia inter ſe Occidentis, Septentrionisque litora fierent, cui operi Ælium Gracilem, Belgicæ Legatum, inuidiſſe dicit; deterrendo Verum, ne Legiones alienæ Prouinciæ aſſueſcerent ſtudia Galliarum affectare, formidoloſum id Imperatori dictitans, quo plerumque prohibentur conatus honeſti. Tacitus, lib. XIII.

N.

NABALIAE flumen, trans Rhenum, Geldrenſem, & Phryſium agrum alluens, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Nannetes, populi inter Celtas, Oſſiſmis, Lexobiis, Ambiliatibus, Diablintribusque proximi, ex maritimis ciuitatibus

tatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Turonensi, ac Britannia citeriore Britonante, & regno Francorum sita, nomen retinens, & Comitatus titulum habens, qui semper Ducis Britanniæ Primogenito adscribitur. Nantes hodie dicti. pag. 56.

Nantuates, qui à quibusdam Antuates dicuntur, populi Germaniæ citra Rhenum fluuium, per quorum fines longo spatio, quasi ab ortu suo, Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetiis, ac Sequanis. Hos Constantienses nunc esse, satis constat. Ciuitas est Episcopalis Maguntinæ Prouinciæ. pag. 51. Nantuatum meminit Plinius lib. 3. cap. 20. & Strabo lib. 4.

Narbona, Galliæ ciuitas, Prouinciæ Romanorum, finitima Tolosatibus, & non longè à Sontiatibus, populis Aquitaniæ. Ciuitas est Metropolitica, nomen retinens. In hanc cùm C. Cæsar Dictator Colonos ex Martia Legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est. pag. 61. 141. & 209.

Nemetes, populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormacienſibus, & Rheno flumini, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Prouinciæ Maguntinæ, Alsatiæ adscribitur, nunc Spirensis dicta. Est & alia Alsatia maritima prope Insulam quandam Phrysiæ. Alsatia autem, in qua Spira, & Argentina ciuitates consistunt, vt quidam opinantur, nomen indidit Regioni illi Ducatus Burgundiæ, in qua Alsetum Regio est sita. atque id nomen ab Alexia olim opido dictum putant, quasi Arioui-stus, Germanorum Rex, qui Alsatiæ præerat, id ei nomen imposuerit. pag. 31.

Nemetocerna, in Belgio, vbi interdum hiemauit Cæsar, inter Belgas, dicta fortè à Nemetibus, nunc Spirensibus. pag. 210.

Neruij, populi, inter Belgas maximè feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocassibus, Veromanduis,

duis, ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longè absunt, quos Sabis, & Scaldis flumina irrigant. Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil vini, reliquarumq. rerum, ad luxuriam pertinentium, patiebantur inferri, ne eorum animi elangueſcerent, virtusque remitteretur, magnæ virtutis homines maius in diſcrimen, quàm vſquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, vniuerſum Cæſaris exercitum deduxerunt; ita, vt Neruiorum prœlio rem in anguſto vidiſſe, neq. vllum fuiſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet, & ſcuto à nouiſſimis vni militum detracto in primam aciem ſe proceſſiſſe, quod ſolum in extrema ſpe ſalutis Imperatori licet, Cæſar ipſe teſtetur. nunc Tornacenſes dicti. Ciuitas eſt Epiſcopalis, in Prouincia Rhemenſi, & limitibus Francorum regni ſita. pag. 41. & alibi ſæpè.

Nitiobriges, populi inter Celtas, proximi Ruthenis, & Gaballis ac Narbonenſibus, Galliæque Prouinciæ Romanorum, in Bituricenſi Prouincia, & Francorum regno ſiti, *Montpellier*, hodie à Gallis dictum. pag. 141. & 154.

Noricus ager, trans Rhenum non longè à Danubio, & Atheſi, Germaniæ fluminibus, intra Tridentinam, ac Conſtantienſem, & Curienſem diœceſes, ſatis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quem Boij, oppugnata Norica, tranſierant. Inde Tacitus affirmat, quòd Noricos, Rhetoſque Rhenus fluuius interfluit, quibus Rhetis Lepontij fuêre proximi. Norimberga, nunc à Germanis. pag. 4.

Noueſium, opidum Germaniæ, nunc Nuſſia dictum, Colonienſis diœceſis, Rhenoque fluuio, & Cleuenſi Ducatui proximum, citetiores Rheni ripas attingens, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Nouiodunum, inter Belgas opidum, finitimum Sueſſionibus, & Veromanduis, proximum Pariſiis: nunc ciuitas Epiſcopalis, nomen retinens, in Prouincia Rhemenſi, & Francorum regno ſita. Gallicè, *Noyon*.

Nouio-

Nouiodunum, item Celtarum opidum vltra Ligerim fluuium, in finibus Biturigum, proximum Auarico, Biturigum opido, ac Genabo, Carnutum opido, & Vellaunoduno, & Agendico, Senonum opidis, in regno Francorum situm.

Nouiodunum, item inter Celtas Æduorum opidum, ad ripas Ligeris fluuij, proximum Bibracti, opido Æduorum, in eorum finibus, & Francorum regno situm. pag. 40. 144. & 167.

O.

OCELVM (quod & Oscellum, seu Oscela) est citerioris Prouinciæ extremum, à quo per alpes in vlteriorem Galliam, Centronesque, (nunc, Tarentasios) ac Garocelos, Caturiges, Vocontios, & Allobrogas transitus est, Auillanæ, & Secluſæ vicis proximum. nunc, vt coniectura est, Noueleſium nuncupatur. Secluſa autem, vt nonnullis placet, dicitur quasi citeriorem Galliam ab vlteriori secludens. Diœceſis est Taurinensis. Tres enim Legiones in Aquileia hiemantes poterat Cæsar per Rhæticas, vel Lepontias alpes breuius vltra montes, & in agrum Heluetiorum eundo Tridentum transducere, sed intendens in vlteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen, iam in agro Æduorum consistentium proficiſci, vt opinio est, in agrum Cremonę paullo antę ædificatæ, dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, qua proximum iter in vlteriorem Galliam erat, per alpes legiones transducturus. pag. 6

Octodorus, vicus Veragrorum, hodie dicitur sancti Mauritij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in valle non magna adiecta planicie, altiſſimis montibus vndique continetur, in duas partes Rhodano fluuio diuiſus, diœceſis Sedunensis. pag. 51.

Ordouices, populos in Anglia, arduis montibus proximos,

ximos, apud quos Ostorius, Dux Romanus, Caractacum in Anglia imperantem prostrauit, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Osissini, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, proximi Lexobiis, Vnellis, Nannetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Sesuuiis, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in Prouincia Turonensi, regnoque Francorum siti. Horum litora Britannico sunt mari aduersa, vt refert Pomponius Mela. pag. 50. 56. & 178.

P.

PAEMANI, populi inter Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscis proximi. Hos, coniectura est, fuisse inter populos diœcesis Leodiensis. pag. 36.

Pannones, trans Danubium fluuium populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Parisij, populi inter Celtas, qui Senonensi Prouinciæ attribuuntur, Senonibus, Bellouacis, & Agendico opido proximi, ac Meloduno opido finitimi, Lutetiam habent opidum, quam nunc Parisiensem Episcopalem vrbem inhabitant, positam in Insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat, in regno Francorum siti. pag. 116.

Petrocorij, quos Petragorios dicimus, populi in Aquitania, proximi Pictauis ac Santonibus. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen retinens in Prouincia Burdegalensi, & Francorum regno siti. pag. 178.

Pictones, populi inter Aquitanos, Santonibus, Engolismensibus, & Petragoriis proximi. Eorum ciuitas est Episcopalis in Prouincia Burdegalensi, regnoq. Francorum sita; nomen retinens, Comitatus titulo insigniti. Non longè ab his, Philippus Valesius, Gallorum Rex, ab Edoardo, Britanniæ Rege, memorabili pugna victus est. *Poitiers*, Gallorum lingua. pag. 201.

Pleumosij,

Pleumosij, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Gordunnis, Leuacis, Grudiis, ac Centronibus, in diœcesi Tornacensi siti. Flamingi vulgo. pag. 104.

Prætiani populi in Aquitania, proxuni Bigerronibus, Vocatibus, Tarusatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. pag. 65.

Primigenos, in Anglia populos, Antonæ, & Sabrinæ fluminibus propinquos, socios aliquando Romanorum, memorat Tacitus. Nunc in Tacito, lib. XII. Legas: Quod primi Iceni ab. &c.

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac Prouinciæ, seu Metropoles Ebredunensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebantur; licet Viennam vrbem Strabo Allobrogibus adscribat. pag. 2. & 180.

Pyrenæi, Montes altissimi, maximique diuidunt vlteriorem Hispaniam ab omni Gallia. pag. 1.

R.

RAVRACI, populi finitimi erant Heluetiorum, inter Celtas, proximi Rheno flumini, in Prouincia Vesontina, quos esse Basilienses, coniectura est, quia per Heluetiorum & Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipsis Sequanis adscribuntur. Ciuitas est Episcopalis, quam Rhenus ipse intersecat. Bernenses appellantur. pag. 3. & 178.

Rhedones populi, inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Sesuuiis, Curiosolitis, Osissinis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomanis. Ciuitas est Episcopalis in Prouincia Turonensi, & Francorum regno sita, nomen retinens, in Britanniæ Ducatu consistit. pag. 50.

Rhemi inter Belgas, proximi Celtis, fratres, & consanguinei,

sanguinei, proximique Suessonibus, cum quibus eodem iure, & iisdem legibus vtebantur, vnum imperium, vnumque magistratum cum eis habentes; finitimi quoque Veromanduis, Treuiris, Metensibus, Catalaunensi, & Laudunensi diœcesibus, ac siluæ Arduennæ. Ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Belgica, nomen retinens: in qua Francorum Rex vngitur, & consecratur, in regno Francorum sita. pag. 35.

Rhenus, Germaniæ fluuius, non longè à Danubij & Rhodani fluminũ fontibus, & ferè in medio eorũ oritur ex Lepontiis, qui à non nullis Sarmatæ dicti, alpes incolunt, inter fines diœcesium Curiensis, & Tridentinæ, non longè ab Italia, longoque spatio per fines Nantuatium, (qui hodie Constantienses esse creduntur) Heluetiorum, & Sequanorum, (ex quibus sunt Basilienses) & Comitatus Ferretensis, Mediomatricum, (hodie, Metensium) qui tunc vsque ad Rhenum extendebantur, Tribocum, (nunc, Argentinensium) & Treuirorum citatus fertur. ac, vbi Oceano proximus est, in plures diffluit partes, multis, ingentibusque Insulis effectis, quarum tres ferè à Phrysiis, ac reliquæ à Sicambris nunc Geldrensibus, & Hollandis, qui olim Batani dicebantur, ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam, qui hunc & Danubium in Rhętia oriri transdant, & non longè à locis, vbi vina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, (hodie Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum, circa Basileam vsque in fines Argentinensium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Vesontinæ Metropolis. Inde est, quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem diœcesim Prouinciæ Maguntinæ vsque in fines Basiliensium circa ipsum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui, veteres R. in militaribus signis imitati, capita Boum, Aprorum, vrsorum, & similium in vexillis suis depingere consueuerunt. pag. 70. 72. 73. & 74.

Rhodanus, fluuius, Sedunos, Veragros, Allobrogas,

& Galliam, Prouinciam Romanorum, à Celtis disparties, oritur non longè à Danubij, & Rheni, fluminum, fontibus, circa fines Diœcesis Sedunensis, prope montem, cui nunc Briga nomen est; &, ad Sedunum, Germaniæ vrbem, decurrens, vicum Veragrorum, qui hodie sanctus Mauritius dicitur, intersecat; lacuique Lemano, quem Accolæ Lausanensem nominant, admistus, & ad Pontem Geneuæ vrbis eundem lacum egressus, in Lugdunum, Viennam, aliasque vrbes, & insignia loca ad Volcas, nunc, Auenionenses, prolapsus, Ligusticum mare tribus ostiis influit. *Rosne*, Gallis, hodie. pag. 1. 2. & 20.

Rigodulum, locum inter Belgas, supra Mosellam fluuium, non longè à finibus Treuirorum editum, vbi Petilius Cerialis, Romanus, copias Treuirorum, & Germanorum, magis casu, quàm prudentia, fudit, proximum Metensium finibus, montibus, & Mosella fluuio septum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Rutheni, populi Prouinciales, nõ longè ab Aruernis, & Santonibus, Narbona, ac Tolosa, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen Latinè retinens in Prouincia Bituricensi sita. Hi Comiti Armeniaci subiiciuntur, & Rhodes dicti. Hos Lucanus in primo memorat. pag. 28. 140. 141. & 172.

S.

SABIS, inter Belgas flumen, Neruios irrigat, & Mosam, fluuium penes Condrusios, seu Namurcium, opidum Leodiensium, influit. Hodie Sambram vulgus nominat. pag. 43.

Sabrinam, in Anglia fluuium, Tacitus memorat.

Samarobrina, locus inter Belgas, vbi Cæsar Gallorum concilium indixit, & aliquando hiemauit, ac impedimenta exercitus, Obsides ciuitatum, litterasque publicas, ac frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse vrbem, quibusdam placet. Sabis enim fluuius eam interfluit

fluit, & his Gallica lingua satis alludit vocabulum; estque ferè locus ipse in medio Belgarum situs, fertilis, ac solo opportuno constitutus. Ciuitas est Episcopalis, & Imperialis, Prouinciæ Rhemensis, forsan ab Eburouicibus, populis ciuitatum, Oceanum attingentium, quæ inter Celtas erant, orti; vel à Segnis, Belgarum populis. In hoc opido, v. ab hinc anno fœdus inter omnes Christianos Principes, ad internecionem Veneti nominis, ictum est, auctore Pontifice Iulio II. quod Cameracense ab opido dictum est. Sunt tamen qui sancti Quintini opidum malint. pag. 96. 108. & 111.

Santones, inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocoriis, Engolismensibus, Pictauis, ac Galliæ, Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Burdegalensi, in Francorum regno sita, nomen retinens. pag. 6.

Sarmatas, Germaniæ populos, qui contra Sueuos Vannio, Sueuorum Regi, ab eis expulso, opem tulêre. Tacitus refert.

Scaldis flumen, inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte Arduennæ siluæ, nec longè ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem vrbem intersecat, nomen retinens. pag. 131. vbi Sabin legendum putant, non Scalden, quod ille in Mosam influit, iuxta Namurram; hic, non item.

Secusiani, populi inter Celtas, extra Galliam, Prouinciam Romanorum, trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Æduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanensem, & Lugdunensem diœcesim sitæ, quos Bellicenses esse, coniectura est. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Vesontina, Duci Sabaudiæ subdita, siue eius Antistiti. Per horum fines, ad loca, vbi nunc vicus, cui Sanctus Amor nomen est, in Comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ararim, qui nunc Saona dicitur, vbi pagum Heluetiorum Tigurinum deleuit, Cæsar peruenit circa Viredunum, & Turegium castella illius flumi-

nis citeriores ripas attingentia. pag. 6. & 172.

Seduſij, vel Seduni, populi Germaniæ, ſi pro Seduunum vrbem incolentibus capiantur, vt coniectura eſt, Heluetiis, & pro parte Celtis annumerantur, vel ſaltem eis ſunt finitimi, ipſosque Rhodanus fluuius irrigat. finitimi etiam ſunt Veragris, inter montes, quibus nunc Briga, & ſancti Bernardi nomen eſt, non longè ab Antuatibus, & Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte vtentes. Ciuitas eſt Epiſcopalis, Tarentaſiæ Latinè nomen retinens, in cuius finibus Rhodanus oritur; nec longè ab eis, verſus Curienſem & Tridentinam diœceſes, Rhenus exoritur. pag. 31.

Segni inter Belgas populi, ex gente & numero Germanorum, Condruſis finitimi, qui ambo populi ſunt inter Eburones, & Treuiros, Comitatui Namurcenſi, Arduennæ ſiluæ, & Ducatui Lucemburgenſi, Moſæque flumini proximi: nomen retinent. Eorum opidum diœceſis Leodienſis, illius Epiſcopo ſubiicitur. pag. 130.

Segontiaci, populi in Anglia, mari proximi, & Caſſiis, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus, nunc fortè Eboracenſes dicti, cui ſatis alludit vocabulum. Ciuitas eſt Metropolis. pag. 95.

Senones, inter Celtas, finitimi Belgis, Pariſiis, ac Carnutibus. fuerant antiquitus ante Cæſarem in fide Æduorum. Ciuitas eſt Metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica in Regno Francorum ſita, retinens nomen, quam in Burgundia ſitam vulgus vocitat. Forſan enim id inoleuit à primis Burgundionum Regibus; quos Senones, Lugduni, ac Viennæ poſt natum Chriſtum per multa ſecula regnaſſe in Celtica, plerique tranſdunt. pag. 116.

Sequana fluuius prorſus in Francorum Regno, Celtas, poſtquam Matrona fluuius ſibi immiſtus eſt, à Belgis definiens. Oritur prope fines Æduenſis, ac Lingonenſis diœceſium, in Ducatu Burgundiæ in Alſeti Regione, non longè à vico Abbatiæ, & Monaſterij Sancti

Sequani;

Sequani, ac per Trecensem agrum, & Parisiensem vrbem delapsus, Rotomagum ciuitatem, & Mare Oceanum influit, nomen adhuc retinens. pag. 1.

Sequani, populi, inter Celtas, hodie Burgundiæ Comitatum incolentes, quos à Gallia Prouincia Romanorum, Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetiis, Æduis, Lingonibus, ac Rheno: per fines Comitatus, nunc Ferretensis, nihil, vt videtur, de his, quæ in Ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidentes, quòd illa omnia speciali nomine Æduis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui à Rhodano prope Bellicensis vrbis diœcesim, vsque ad Vesontinam ciuitatem maximam Sequanorum, & ab inde vsque in fines Comitatus Ferretensis, ac diœcesis Argentinæ, Rhenumque fluuium protendebantur. Inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Vesontionem, quæ quasi in medio est, v. dierum iter expedito patet finibus iisdem. Vltra quoque Ararim fluuium, non longè post eius ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vesontina diœcesis complectitur, protendi videbantur. pag. 5. 6. 17. 18. 19. 20. & 121.

Sesuuij, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitis, Rhedonibus, Osissinis, Vnellis & Venetis. Hos quidam putant esse Exisinos, quę ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Turonensis, in Regno Francorum sita. pag. 50.

Sibuzates, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Ausciis, Vocatibus, Tarusatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum Regno siti. pag. 65.

Sicambri, populi Germaniæ, olim ex toto Transrhenani, proximi Vbiis trans Rhenum tunc sitis. Siluas, & solitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus Rheni transitu, maximè vbi ipse, & Mosa confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicambri autem vlteriores incolebant;

nunc opida, vicos, & agros, Sicambri, quos Geldrenſes appellamus, etiam inter Moſam, & Rhenum poſſident, quorum pars eſt diœceſis Leodienſis. pag. 74. 75. & 132.

Silures, populos Angliæ, Tacitus refert.

Sontiates populi, inter Aquitanos, finitimi Vocontiis, & Taruſatibus populis, Aquitanis, & Toloſæ ac Narbonæ, ciuitatibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, & Hiſpaniæ citeriori; habentes opidum, natura loci, ac manu munitum, in Regno Francorum ſiti. pag. 61. & 62.

Sueſſij, populi Germaniæ, quos coniectare licet fuiſſe Conſtantienſi, Baſilienſi ac Sedunenſi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetiosque annumerari; ſiue fortè Suitenſes eſſe, qui cum Turicenſibus quondam Heluetiis noſtra memoria bella geſsêre; vel Sueſſij, id eſt, Sueui. nam, cùm ſingulis annis domo Sueuorum media pars excederet, fortè diuerſas ſibi ad habitandum Regiones delegerunt. Ex quibus forſan ſunt illi maritimi, qui Daciæ, & Noruegiæ ſunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhętosque habitant; idem ferè nomen Sueuorum habentes; à Sueuo monte; qui, ab ortu Solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum vſque promontorium magno aditu protenditur, fortè dicti.

Sueſſiones, populi inter Belgas, fratres, & conſanguinei Rhemorum, eisque attributi, quibus, ac Bellouacis, & opidis Nouioduno, quod hodie eſt ciuitas, Bratuſpantioque erant finitimi: agros feraciſſimos, & latiſſimos fines habebant, apud quos Rex fuerat totius Galliæ potentiſſimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, XII. opida in Sueſſionibus habens. Tempore autem Cæſaris regnabat Galba; multique Gallorum Reges vſque poſt magni Caroli tempora diu in Belgica regnaſſe, & coronam apud Sueſſiones accepiſſe, leguntur. Ciuitas eſt Epiſcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemenſi prima ſuffraganea, & in regno Francorum ſita. pag. 36.

Sueuorum gens, trans Rhenum, Bauaris, & Francobus

nibus finitima, plus quàm c. pagos habens, maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma opidum, ciuitatesque, & loca insignia multa. Bauariæ vetus est Principatus, & Austriæ Ducibus, ac Marchionibus Badensibus, Comitibus de Virtemberg, aliisque Principibus Ecclesiasticis, & sæcularibus subiecta, qui, vt olim, referente Cæsare, Principes regionum, atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasque minuunt. pag. 31. 32. 33. 66. 67. & 69.

T.

TAMESIS, fluuius in Anglia, fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens, à mari circiter passuum mil. octoginta. Id vno omnino loco pedibus, atque ægrè, transiri potest, & in Mediterraneis illius locis Insulæ oriens, nauigabilisque Oceanum influit. Tamisa, vulgò. pag. 91.

Tarbelli, populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Sontiatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. pag. 64.

Tarbiacos, in finibus Agrippinensium populos non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tarusates, populi Aquitaniæ, proximi Vocontiis, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori. Hos coniectura est, fuisse populos Turiæ, quæ ciuitas est Episcopalis, in prouincia Auscitana & Francorum Regno sita. pag. 64.

Tasandrum, opidum in Leodiensi diœcesi, cui D. Trudo nomen fecêre.

Tauciaci, (alias, Rauciaci) populi Germaniæ, proximi Nemetum, & Heluetiorum finibus, à quibus silua Hercynia oritur. & fortè erant Rauraci, qui proximi Heluetiis circa Basilienſium fines habitabãt: hi tamen Hercyniæ siluæ non erant proximi, sed Baceni siluæ, quæ Nigra dicitur, interfluente tamen Rheno. Vide, Rauraci.

Tectosages, populi olim Galli, fertilissima Germaniæ loca circa Hercyniam siluam occupauerunt, atque ibi consederunt, summam iustitiæ & bellicæ gloriæ opinionem habentes in ea inopia, egestate, & patientia, qua Germani permanentes, eodem victu, & cultu corporis vtentes. His fortè Francones, Germaniæ populi, eisdem locis proximi successerunt; à quibus Franconibus postea cis Rhenum transeuntibus, & Galliam occupantibus, velut priscum, propriumque solum repetentibus, citraq. Parisios populos sedem eligentibus, Francia dicta est, vt plerisque placet. Ex his Tectosagibus erant hi, quos Mallius, Romanorum Dux, in Gallogræcia strauit, & vicit, Triumphumque retulit. pag. 127.

Tenchtheri, Germaniæ populi, Transrhenani, qui cum Vsipetibus, & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes, Rhenum fluuium transierunt, non longè ab ostio, quo Rhenus ipse mare influit, Menapiorum agros, vtramque fluuij ripam incolentium, occuparunt. Quo satis constat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenses fuisse, multo, quàm nunc, maiores exstitisse. Hæc gens, postea Rheno discreta, sollicitauit Vbios, nunc Agrippinenses, vt à Romanis deficerent initio imperij Vespasiani. Tacitus. pag. 66. & 113.

Teutoni, populi vltra Rhenum fluuium fuerunt, ex quibus, & Cimbris Aduatici fuêre prognati. Apud quorum loca, cùm id flumen in Galliam venientes transiissent, impedimenta cum vnius ferè Legionis præsidio reliquerunt. Vsus autem Teutonos credit, qui Frãconiam, & Bauariam, Germaniæ Regiones, eisque finitimas terras inhabitant. Vulgus verò omnes citra & trans Danubium populos appellat Teutonos. Hi fortè, suis finibus quondam pulsi à Sueuis, qui quàm latissimè agros desertos possidere gloriabantur, sese Cimbris sociarũt, cum quibus à Romanis, Duce Mario, cæsi sunt, quos, Pomponius Mela Albi flumini, Cimbrisque, Hermonibus, &

Sarma-

Sarmatis propinquos transdit : Teutonos tamen eos esse, qui trans Danubium ad dextram eius inhabitant; plures scripsêre, inter Alpes scilicet Italiæ imminentes, & Danubij alueum incolentes. Dicti autem fortè sunt à Tuiscone, eorum Rege, Manni filio, vt sentit Tacitus lib De situ Germaniæ, Italica ac Gallica lingua alludût.

Tigurinus, pagus, & populi eius quartam partem Heluetiæ continebant, ac inter Celtas erant. Inde fortè coniectura est, eos esse, qui nunc Turegium cum agro adiacenti apud Sulenses, Basilienses, Constantienses, incolunt. pag. 7.

Tolosates, populi Galliæ Prouinciæ, finitimi Narbonensibus, & Santonibus, nec longè à Sontiatibus, populis in Aquitania, nomen retinent. Ciuitas est Metropolis Francorum Regi subdita. pag. 6.61. & 141.

Treuiri, populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ, finitimi Neruiis, Menapiis, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus, id est, Metensibus, & Rheno flumini vsque in pontem, quo Cæsar transiecit exercitum, quæ pars nunc est Colonienſis diœcesis. Ferè autem omnes Treuiri Germanica lingua vtuntur; &, nisi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas, propter Germaniç vicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate non multum à Germanis differebat. Horum inter Gallos virtutis opinio erat singularis; & plurimum equitatu, peditatuque valere existimabantur: nomen retinent. situs ciuitatis est natura munitus, & Metropolis huius ciuitatis Præsul, vnus ex Electoribus Imperatoris est, qui proximis his annis Legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos veniens, vnà cum Cardinali Lucemburgensi, re infecta abiit. pag. 21. 46. 56. 86. 112. 114. & 129.

Triboces, seu, Triboci, populi Germaniæ, in finibus Celtarum & Belgarum, finitimi Tullensibus, Basilienſibus, Spirensibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Maguntinæ: nunc Argentinenses Latinè dicti, qui-

bus vulgaris sermonis cum veteri satis alludit vocabulum. Hi sunt in regione Alsatia; olim, vt quibusdam placet, Heluetia. pag. 31.

Trinobantes, populi in Anglia, prope firmissimam earum Regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, & Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, Cassiis, Angliæ populis. pag. 95.

Tubantes, Germaniæ populos, qui Phrysiæ partem mari Oceano, Rheno fluuio, ac Lacubus proximam, saltibus, & paludibus abundantem, incoluerunt, quam antea Manni populi habitarant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tulingi, populi erant finitimi Heluetiis, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus; &, vt quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi opidi, nunc inter Heluetios siti, quod forsan tunc ex illorum pagorum numero non erat, in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. Quidam autem interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est, duorum Regum: & Tulingos credunt nunc Lotaringos esse dictos, nomine composito, ex Lotario eorum Rege Carlomani stirpe. pag. 3. & 14.

Tungros, Belgarum populos, Tacitus facit. Hi cis Rhenum, & Mosam, inter Eburones, numerantur. Opidum est, nomen retinens. olim ciuitas Episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem vrbem translata, vsque ad cuius opidi mœnia, vt plerique volunt, Oceanus protendebatur, cuius rei quædam illic vetustatis adhuc monumenta videntur. Inde Cæsar scribit, Eburones fuisse mari proximos.

Turones, populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauensibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est Metropolitica, cuius omnes Suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britanniæ citerioris Ducatu, nomen retinens, in regno Francorum sita; quam & Andegauensem vrbem D. Ludouicus Francorum Rex, Britanniæ

niæ Ducatui detraxit: cuius tamen Prouinciæ omnes aliæ, Britanniæ etiam Britonantis, ciuitates remanserunt. pag. 51. & 140.

Tygenos (quin potius, Icenos) populos Angliæ, quorum Rex Prasutagus Neronem Imperatorem hæredem instituit. Non memorat Cæsar, sed Tacitus.

V.

VADAM, inter Colonienſem, & Traiectenſem vrbes locum vltra Nouesium Rheno fluuio, & cis eum adiacentem in Ducatu Cleuensi situm, Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vangiones, populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno fluuio, omnes ferè Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Prouinciæ Maguntinæ, nunc Vuormacienses dicti, Alsatiæque (olim, Heluetiæ, tunc Gallici, nunc autem Germanici iuris) adscripti, quo magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenses, quin & Magantini, tanquam omnes altæ Alemanniæ attributi, & ad ripas Rheni citeriores siti, viderentur inter Celtas forsan collocandi, nisi quis rectà à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his finibus à Belgis dispartiat; quibus Belgis pari ratione Viredunum, quæ ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Treuirensis, in Ducatu Barrensi consistens, adscribitur. pag. 31.

Vascones, in Aquitania populos, Tacitus memorat.

Vatasticam Insulam, in fluuio Rheno, finitimam Batauis, & Phrysiis, quæ est diœcesis Traiectensis, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Batauos autem, quos Hollandos dicimus, longè alios esse, certum est, ab illis Hollandis, qui prope Balteum mare, ac Daciam habitant, sicut & alia est, circa id mare & Daciam, Zelandia.

Vatuca, seu Ratuca, inter Belgas castellum, quasi in mediis Eburonum finibus, non longè à colle vno, siluis,

&

& tumulo, ac magna conualle, vbi Titurius, & Aurunculeius Romani hiemantes cum legione vna, & v. Cohortibus, à 11. Eburonum Regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensi, nec longè ab Aquisgrani vrbe, verisimile est. Forsan eo loco, vbi est nunc castellum cui Valcatus mons nomen est. Vatucæ tamen castello, vt Cæsar ipse describit, suberat Rhenus fluuius: propterea nonnulli credunt, Vatucam castellum fuisse, vbi nunc est Iuliacum opidum, quod Ducatus est titulus, inter Aquisgranum, & Coloniam, Germaniæ vrbes Cisrhenanas, quod à Iulio Cæsare denominari putãt, vbi adhuc plura insignia vetustatis monumenta apparent. pag. 130. & 133.

Vbij, Germani populi, olim Transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, vt est captus Germanorum, qui paullo sunt eiusdem generis, & cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multumque ad hos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi vectigales fecerunt, multoque humiliores, & infirmiores reddiderunt. in quorum fines Cæsar primo trans Rhenum exercitu, per pontem, in Menapiis factum, ducto, vastatis agris Sicambrorum, se recepit. Iterum autem paullulum suprà eum locum, quo ante exercitum transduxerat, pontem in finibus Treuirorum fecit, legionesque transduxit; cuius pontis vltima pars Transrhenanã ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses, à Claudio Cæsare, Agrippinæ viro, acceptos plerisque placet; qui, vt verisimile est, à Sueuis compulsi, citra Rhenum, hortante Agrippina, vrbem condere, & habitare cœperunt, quæ ciuitas paullo post cùm Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, vt Tacitus scribit, consumpta est, & ferè eodem tempore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum esse constat, vt in epistolis refert Seneca. Vbij igitur, Cæsaris

saris tempore, vt coniectura est, loca, vbi Marchiæ Comitatus à Duce Cliuensi nunc possessus, & Vestfaliæ opida sunt, parsque Ducatus Montensis incoluisse præsumuntur, quorum adhuc magna pars ad Colonienſem Ecclesiam pertinet. Hos Tacitus, Transrhenanos etiam suo tempore fuisse, scribit, quod fortè ad vtramque Rheni ripam vicos, agros, possessionesque haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni vtramque ripam, sic & Phrysij, & Geldrenses nunc, ad ipsius Rheni ambas ripas, vicos, agros, possessionesque habebant, & adhuc possident. Quin & aliquando vsque ad Rhenum fluuium protensos Saxones fuisse, quibusdam placet. quod facile est, cùm quis origine Saxo illic fortè aliquid possederit, vt sæpè Principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit. pag. 70. 73. 75. 119. & 120.

Vellauni, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, seu Helueteris, Cadurcis, Gabalis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, nomen retinens, à multis tamen Sancti Flori ciuitas dicitur. pag. 178.

Vellaunodunum, inter Celtas, opidum Senonum, propinquum Agendico, Senonum opido, ac Genabo, opido Carnutum, quod Genabum opidum pons Ligeris fluminis continebat, nec longè ab Auarico, & Nouioduno, opidis Biturigum, in Francorum regno situm. pag. 143.

Velocasses, populi inter Belgas, Morinis, Neruiisque finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus. Hi hodie Casletenses dicti, in Comitatu Flandriæ, & Francorum regno, Morinensique diœcesi siti, instar pagi sunt. Hanc Prouinciam repetit rex Franciæ nunc à Duce Burgundiæ. pag. 36.

Veneti, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur; proximi Vnellis, Osissinis, Curiosolitis, Sesuuiis, Aulercis,

lercis, Rhedonibus: hi, vt quibusdam placet, etiam Vanes dicti sunt, in Prouincia Turonensi & regno Francorum siti. Ciuitas est Episcopalis, cuius amplissima erat auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum in Britannia Britonante. Sunt præterea alij quidam populi, Auenionensibus proximi, Venuxinum Comitatum incolentes, patrimonio beati Petri subditi. Hos, partem Galliæ, Prouinciæ Romanorum, fuisse, quibusdam placet. pag. 50. 54. & 55.

Veragri, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, montesque sancti Bernardi, & Brigam, quos Veragros Rhodanus fluuius interlabitur. Caput gentis est vicus, vbi Abbatia, qui sanctus Mauritius dicitur, diœcesis Sedunensis. quidquid tamen agri trans Rhodanum possidebant, Celtis adscribitur. Per hos ad montes illos, quos Cæsar summas Alpes nominat, ex Gallia in Italiam venientibus aditus est. pag. 51. & 52. Varagri sunt Plinio.

Verbigenus, pagus Heluetiorum, inter Celtas. pag. 15.

Veromandui, populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruiisque finitimi, nomen retinent, in Francorum regno siti, at ex magna parte in diœcesi Laudunensi, ac Suessionensi, & ex toto in Prouincia Rhemensi, instarque Prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ opidi sancti Quintini, quos rex repetit. *Vermandois*, à Gallis, mutata aliquantulum nominatione dicti. pag. 42.

Vesontio, opidum maximum Sequanorum, natura loci munitum, inter Celtas, nunc Comitatu Burgundiæ circumseptum. Ciuitas est Imperialis, ac Metropolitica, nomen retinens, mutata litera V, in B, vt Romanis, & Vasconibus pronuntiandi mos est. situm habet, qualem Cæsar in Commentariis descripsit, præterquam quod nunc eam idem fluuius ex magna parte intersecat. In illa sunt loca vetusta, qualia Romæ, quæ Pantheon, Campus Martius, Campusque Mineruæ, vulgo semper Latinè dicta sunt, multaque alia priscæ vetu-

statis

statis monumenta consistunt. pag. 22.

Vetera castra hibernorum Romanorum, locum citra & prope Rhenum fluuium, amplum habentem vallum, cuius pars in collem leniter exsurgens, pars equo aditur: vbi opidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu volutus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates Traiectensem, & Colonienſem, quibus hibernis obsideri, premique Germanias Cæsar Aug. crediderat: non Cęsar, sed Tacitus, refert. In Cleuensi Ducatu situm.

Vienna, Ciuitas Metropolis in Gallia, Prouincia Romanorum, nunc Delphinatu, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam fluuius Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas sita, proxima Aruernorum finibus, dispartiente Rhodano Æduorum finibus Cæsaris tempore, ad quos Matisco opidum, nunc ciuitas, pertinebat, hodie Lugduno ciuitati finitima, beneque sita. pag. 142.

Vindonissæ, locum prope Maguntiam, vrbem Cisrhenanam, non Cæsar, sed Tacitus, refert.

Vnelli, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Osismis, Lexobiis, Curiosolitis, Sesuuiis, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in Prouincia Turonensi, & Francorum regno siti. pag. 50.

Vocates, inter Aquitanos, proximi Tarusatibus, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. ab his fortè Vascones dicti. Hos, coniectura est, fuisse Vesaticos. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Auscitana, in Francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus. pag. 64.

Vocetius, Mons in Heluetiis, quem Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vocontij populi, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus, id est, Tarentasiis, finitimi, & Allobrogibus, vltra alpes Graias, quibus hodie mons Cinerum, siue Cinesius nomen est. Hos

Isara

Isara fluuius alluit. *Vasatium*, Gallicè. pag. 6.

Volgæ, populi prouinciales, non longè ab Artomicis, seu Arecomicis, qui nunc Aurasienses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, Massilienſibus, Gabalis, Cadurcis, Heluiis, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticum mare influit. Aremici, aut Arecomici, pridem, à non nullis; nunc Auenionenses dicti. ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Arelatensis olim, nunc verò Viennensis, maiorum nostrorum memoria patrimonio Beati Petri, emptionis titulo, addita. Hic Romani Pontifices Sedem, magno totius Italiæ incommodo, maiore vrbis Romæ, tenuere, LXX. & amplius annos, donec felicissimo euentu Italiæ restituti Pontifices, ad hanc diem mansêre. pag. 127. 141. & 172.

Vogesus mons, in finibus Lingonum, à quo Mosa fluuius profluit, non longè à fonte Matronæ fluuij, in Francorum regno situs. pag. 70.

Vsipetes, Germaniæ populi Transrhenani, qui cum Tenchtheris & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes, Rhenum fluuium transierunt, non longè ab ostio, vbi in mare influit, & Menapiorum agros vtramque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc constat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenses fuisse, multò latiores, maioresque exstitisse, & agros Ducatus Montensis Rheni ripis vlterioribus adiacentes, ac etiam Cliuensis possedisse. pag. 66.

Vualis, seu Vacalos est pars fluuij Rheni, quam Mosa fluuius recipit ante, quàm in Batauos, & Mare Oceanum fluat, & est diœcesis Traiectensis, prope Nouiomagum opidum, & Traiectensem vrbem Episcopalem, nomen retinens. pag. 70.

Vxellodunum, opidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longè à Gallia, Prouincia Romanorum, monte, egregiè loci natura munito, situm; cuius partes omnes

omnes præruptissimis saxis difficili adscensu, & flumine infimam vallem diuidente, totum penè Montem cingente, præmunitæ erant. sub cuius etiam muro magnus fons aquæ perrumpebat, ab ea parte qua ferè pedum CCC. interuallo fluminis circuitus vacabat. Vide Cæsarem de bello Gallico lib. IIX. pag. 204.

ATQVE hæc de Gallorum, Gallisque, qui aut proximi, aut finitimi sunt populis, ita perstrinximus, vt, quamuis vetustatem illustrare pro virili consilium fuerit, multa tamen inserta quoque sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & viros, ac res præclarè gestas ab iis explicent. Nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæq. libauimus. Nam si aliarum quoque gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ varietates, mores, locorum diuersas appellationes, aut fluminum vires, tes gestas ad hanc normam dirigere voluissem; id sanè & operosum nimis, ac immensi penè operis fuisset, & consilij obliti nostri videremur: quippe qui ab initio Cæsarem tantum, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his gentes hoc nostro Indice complecti voluerimus, reliquum operis & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem Lectorem volo, multa illum ex varia Historiarum lectione collecturum, quæ Europam, & Asiam, ac Africam, saltem oram litoralem, notiora nobis factura sint. Nam, vt vlterius penetres, hæc legis Mahometanæ diuersitas à Christiana pietate prohibet: sed & ipsa orbis parens, gentium omnium Regina, Italia, tantas mutationes sensit, vt vix nomen vllum retineat, quod olim habuit. Quis enim nescit, eam Italiæ partem, quam Samnites, Apuli, Græci, Campani olim tenuêre, totam nunc in Regni Neapolitani nomen abiisse: quod olim Latium, nunc Campaneam, aut terram Romanam; quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam,

bardiam; quæ Venetia, in Marchiam Taruisinam; quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam esse mutatam? Iam, quæ priscis illis temporibus clarissima opida fuerant, aut penitus concidêre, aut in vicos abiêre, successereque omnino cùm aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuersissimæ. Lirim enim à veteribus amnem dictum, iam DCC. ab hinc annos à Gariliano castello, quod Saraceni munitissimum propugnaculum sibi construxerant, Garilianum appellamus. Ticinum olim, nunc Papiam, à Papio quodam, Gallorum Duce. Fregellæ ipsæ in Campania in Pontem Curuum mutatæ. Egnatia Apuliæ, Iuuenatium à nobis dictum. Amnenum ipsum Patrem, Tiberonem Accolæ vocant. Sipus illa sæpiarum captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredonia vulgò, à Manfredo, secundi Frede ici Imperatoris filio dicitur. Verùm longiùs, quàm par forsan erat, euagati sumus. Cætera sibi Lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

GALLIÆ

GALLIÆ POPVLORVM, VRBIVM, FLVVIORVM ET MONTIVM,

quo nomine & olim, & hodie dicantur,

INDEX LOCVPLETISS.

LATINO GALLICVS,

ORDINE ALPHABETICO DIGESTVS.

In quo A, Archiepiscopatum; E, verò Episcopatum indicat.

BELGICVS INDEX.

ABbatisuilla, *Abbeville*
Aduatici pop. *le pays à l'entour de Bosleduc*
Aeria, *Ayre*
Agrippinenses pop. *ceulx de Coulogne.*
Alduasdubis, & Dubis, siue Dubius fl. *le Doux*
Aldenardum, *Audenarde*
Alemanni, *Alemans en la Franche conté sur Pontarlez.*
Alexia, *Leuxu en la Franche conté* à nonnullis, *Alexie en la duché de Bourgogne.*
Allobroges pop. *Sausyens*
Amantium, *Amance*
Ambiani pop. *le pays à l'entour d'Amiens*
Ambianus, *Amyens*, E. *Ambianen.*
Ambiuariti, siue Ambuariti, & Beuuij, qui & Brabanti, *Brabançons.*
Ambrones popul. *le pays d'Ambrun*
Amsterdamum, *Amsterdame*
Amurcum, *S. Amour*
Angelfo fl. *Anglon*
Antenacum, *Andernach.* opid. inter Confluentes

& Agrippinenſes
Antuacutum, Antuerpia, *Anuers, Antwerpe*
Aquiſgranum, *Aix*
Arantum, *Aranto*
Arar fl. *la Sone*
Arboſium, *Arbois*
Arduenna ſilua, *la foreſt d'Ardaine*
Argentoratum, & Argentina, *Strasbourg*
Argentuaria, *Horbourg*. op. quondam primæ Germaniæ, nunc vicus, iuxta quem eſt Columbaria, *Columbier en Elſas*
Argua, *Argue*
Arlum, *Arlez*
Arna, *Arne*
Aſna, *Aſne ſur Salins*
Aſprenciacum, *Aſprenay*
Atrebatum, *Arras*, vnde Atrebates pop. *E. Atrebaten.*
Audomarus, S. *Omer*
Auenna, *Auenne*
Auenticum, *Auenche au pays de Vaul*
AuguſtaRauracorum, *Auguſte ſus Baſle*
Auguſta Romanduorum, *Luxembourg*
Auguſta Treuirorũ, *Triers*
Auguſta Soiſſonum, *Soiſſons*
Axona fl. *la Diſne*, nunc Auaix, prope opidum Latomio
Bacenis ſilua nigra, *la foreſt noire*
Balma, *Baulme*
Bapalma, *Bapaulme*
Barrum, *Bar*
Baſilea, *Baſle*, *E. Baſilien.*
Batani, *Hollandois & Gueldrois*
Belgæ pop. & Belgica pars Galliæ, *la Gaule Belgique*
Belgium, *Beauuois*
Belna, *Beaulne*
Bellouaci pop. *le pays à l'entour de Beauuois*, *E. Bellouacen.* ſiue *Beluacenſis*
Berga, *Bergues*
Berna, *Berne*
Bethunia, *Bethune*
Beuium, *Beuoye en la Franche Conté*
Bibractæ pop. *Beaulne en la duché de Bourgogne*, hodie *Belna*
Bibrax, *Bray en la conté de Rhetel*
Biſontium, *Beſancon*, *A. Biſuntinen.*
Bingium, *Bingen*, in ripa Rheni infra Magunuacum.
Bleterum, *Bleterans*
Bodobriga, *Poppart* Treuirorum, nõ procul à Confluentibus

Bolonia,

Bolonia, *Boulongne*
Bonna, *Bonne pres Coulongne sur le Rhin*
Borbetomagus, vulgò *Vuormacia*, Vangionum caput, vulgò *Vvorms*
Bouina, *Bouine*
Brabantia, *Brabant*
Bregantia, vel Confluentes, Breganti vetus op. ad Acronium lacum
Brielis, *Bryelle*
Brugæ, *Bruges*
Bruxellæ, *Bruxelles*
Burgum, *Bourg pres Nozareth.* Vnde Burgundi, Burgundiæ Ducatus, & Comitatus, *Duché & Franche conté.*
Buscumducis, *Bosleduc.*
Cabillonum, & Catalaunium, *Chalons sur Marne. & vng aultre sur Sone. E. Cabilon*, siue *Cathalanensis*
Cæsaromagus, *Beauuois*
Calcar, *Lesseron*
Caleti pop. *le pays à l'entour de Calais port de Mer*
Caletum, *Calais*
Caluus mons, *Chaumont*
Calx, *la Chaux*
Cambetis, *Kemps*, pagus ad nemus Rauracorum, infra Basileam
Cameracum, *Cambray*, *E. Cameracensis*
Campania, *Champagne*
Campignola, *Champignole*
Caninefates, *le pays de Gorchem en Hollande*
Castellio, *Chastillon*
Castellana, *Chastellaine*
Castellum op. quondam Menapiorum iuxta Mosam, nunc pag. *Kessel*
Castrum Caroli, *Castelcharlon*
Castrum Thericum, *Chasteau Tierri*
Catuaci, *Ceulx du pays de Douay*
Celerę, *Celieres*
Cæpina fl. *Ougnon*
Castrum villicum, *Chastelvillain*
Centrones, *Centron au pays du Liege*
Chemnitæ, siue Chemnicium, *Chemnites*
Chamberyacum, *Chambery*
Cheuannæ, *Cheuannes*
Clarauallis, *Clereual sur le Doux, & vng aultre sur la riuiere Dain*
Clarum, *Cleron*
Clarus mons, *Clermont*, *E. Claromonten.*
Claudianum, *S. Claude*
Cleuia, *Cleues*
Colonia Agrippinensium, *Cologne sur le Rhin*

Compendium, *Compiegne*
Concordia Romanorum quondam monumentum, nunc specula Argentoratensium
Cõdrusi, *ceulx d'empres Aix, entre Traict & Iuliers*
Confluentia, *Confluence*
Constantia, *Constance. E. Constantiensis.*
Corbua, *Corbie*
Creolium, *Creil*
Croteum, *Crotoy*
Curtracum, *Courtray*
Danus fl. *Din*
Dieppa, *Diep*
Dinantum, *Dinam*
S. Dionysius, *S. Denys*
Diuodurum, *Theonuille en Luxembourg*
Dola, *Dole*
Dordracum, *Dordrac*
Dorlenum, *Dorle*
Duacum, *Duay*
Durocoterum, *Reims en Champaigne*
Duromagus, *Durmegen*, Vbiorum opid.
Ebrodunum, *Embrun*
Eburones pop. *le Liege*
Elsebus, *Schelt at en Elsas*
Elsasia, *Elsasse*
Embrica, *Embric*
Enna fl. *Enne*
Equestris ciuitas, *Neufchastel, en Suisse*
Fauernum, *Fauerne*
Fiscanus, *Fescamp*
Fitignum, *Fitigny*
Flandria, *Flandres*
Fonssena, & Fonsseni, *Fonsseriers*
Fraxinum, *Fraigne*
Friburgum, *Fribourg*
Gandauum, *Gand*, Gessoriacum nauale
Geneua, *Geneue*
Gessoriacum, *Boulongne, sur la mer*, vel Caletium
Gium, *Gy*
Gotdunni, *Gautois*
Grauelina, *Grauelines*
Granuallis, & Granuallenses, *Granualliers*
Grennes pop. *Cleuoys*
Greum, *Grey*
Grudij pop. *le pays a l'entour de Louuain*
Gueldria, *Gueldres*
Haga, *la Haye*
Hannonia, *Haynault*
Harla, *Harle*
Hareflorus, *Harfleur*
Harudes pop. *le pays a l'entour de Constance en Alemaigne*
Hastalum, *Hastale*
Hellum, *El*, Tribonorum vicus
Heluetia, & Heluetij pop. *Suisses*
Hippolytum, *Hippolyte*

Hisara

Hisara fl. *Lisere*
Hisdinum, *Hesdin*
Hollandia, *Hollande*
Hoyum, *Hoye*
Iouis portus, *Huissant*
Isara fl. *Aise*
Itius portus, *Calais port de mer*
Iuliacum, *Iuliers*
Iulianum, *Iuliam*
Iuniæ, *Iougnes*
Iunuilla, *Iunuille*
Iussum, *Iussey*
Iura mons, & Iurassus, *le mont Ioux*
Ypræ, *Ypre*
Latobrigi, *ceulx d'aupres Losanne*
Laurentianum, S. *Laurens*
Laudunũ, *Laon*, *E. Laudunẽ.*
Ledon, siue Lonsalinum
Lemanus lacus, *le lac de Losanne, & de Geneue*
Leodium, *Liege*
Lepontij, *Grisons*
Leydis, *Leyde*
Lignium, *Ligny*
Lila, *Lisle sur le Doux, vne aultre en Flandres*
Lysa fl. *Lysẽ*
Losanna, *Losanne. E. Losanẽs.*
Lotharingia, *Loraine*
Louanium, *Louuain*
Lucemburgũ, *Luxembourg*
Lucerna, *Lucerne*
Luxouium, *Luxeul*

Maguntia, *Mayence*
Maillotẽses, *Vaulx de Mailloit en la Franche conté*
Marchia, *la Marche*
Marnecum, *Marney.*
Matrona fl. *Marne, separant en partie auec Sene les Belges d'auec les Celtes, selon Cesar.*
Mechlinia, *Malines*
Meldeburgum, *Meldeburg*
Mediomatricũ, *Metz.* vnde Mediomatrices pop. *le pays à l'entour de Metz en Loraine.* Metæ nunc. E. Metensis.
Menapij pop. *Gueldres & Cleues*
Migienses, *Vaulx de Mieges*
Mirebellum, *Mirebel*
Mogũtiacum, & Moguntia, *Mayence sur le Rhin. A. Moguntinen.*
Monetum, *Monnet*
Momboſium, *Monboſon*
Mombiliardus, *Monbeliard*
Mons in Hannonia, *Mons en Haynault*
Mondiderium, *Mondidier*
Monfloridus, *Monfleur*
Mons acutus, *Montagu*
Mons Iura, *mons Ioux*
Mons maior, *Mont maiou*
Monasteriolũ, *Montereul*
Montani *sur les mõs en Franche conté*

Montroncum, *Montronc*
Monsrotundus, *Monsrond*
Morantium, *Morans*
Morellum, *Morel*
Morinum, *Terouenne*. vnde Morini pop. *E. Morinenſis*
Mortua, Mortuenſes, *Mortaul*
Moſa fl. *Meuſe*
Moſella fl. *Moſelle*
Mota, & Motenſes, *Mote*
Namurcum, *Namur*
Nancum, ſiue Nanſium, *Nancy en Loreine*
Nantuates, ſiue Antuates, rectius Vantuates, *le pays de Vaulx*
Nauatia, *Campen* in Hollandia
Nazarethum, *Nazareth*. vnde Nozerethenſes
Nemetum, *Spire*. vnde Nemetes, *ceulx d'alentour de Spire, ſur le Rhin*
Neruij pop. *ceulx d'alentour de Tournay*
Noueſium, nunc Nuſſia, non longè à Colonia
Nouiomagum, *Noymage*
Nouiomus, *Noyon*. *E. Nouiomen.*
Nouus mercatus, *Merchenеuf*
Nouiodunum, in prouincia Rhemenſi, *Noyon*
Nuithlandia, *Deſert*
Orchie, *Orchie*
Orgelium, *Orgelet*
Ornatum, *Ornans*
Oſtenda, *Oſtende*
Pæmani pop. *d'aupres du Lieze*
Pæma, *Pemes*. Inde Pæmani, ſiue Pæmenſes, *en la Franche conté*
Palma, ſiue Balma, *Baulme les nonnes ſur le Doux*
S. Paulus, *S. Paul*
Peninſula, *Peniſle*
Perna, *Perne*
Peronna, *Peronne*
Phryſia, *Phryſe*
Picardia, *Picardie*
Pleumoſij, *Fiadrois* in Diœceſi Tornacenſi
Polychnion, *Polichni*
Pontarlum, *Pontarlez*
Pontiſara, *Pontoiſe*
Portuſona, *Port ſur Sone*
Quenayum, *Queſnoy le conte*
Quingium, *Quingey*
Quintinum, *S. Quintin*
Rauraci, *Baſlois*
Reamonenſes, *Reamonoys*
Regiacum, *Arras*
Remis, *Rheims*: vnde Rhemi, *A. Rhemenſis.*
Res, *Rees*
Rhena, *Rhenes pres Salins*
Rhenus fl. *le Rhin, ſeparant la*

la Gaule d'Alemaigne
Richarium, *S. Riquiers*
Rigomagus, *Reinmegen*, Vbiorum op.
Riparia, siue Riuia, *Riuiere*
Rochofortis, *Rochefort*
Roya, *Roye*
Rothomagus, *Rhoen, chef de Normandie, ou ya parlement. A. Rhotomagen.*
Rubimons, *Rouge mont*
Ruphacum, *Ruffey en la Franche conté, & vng aultre en Alsas*
Rupis Ioannis, *Roche Ian*
Ruremonda, *Ruremonde*
Sabris fl. *Sambre pres Namur*
Saletio, *Seltz*, ad Rhenum infra Argentoratum
Salinæ, *Salins*
Sandiserium, *Sandisier*
Samarobriga, seu Samarobrina, *Cambray ou Sainct Quintin*
Sangona fl. *Sone*
Sanctio, *Seckinghen*, in ripa Rheni supra Basileam
Scaldis fl. *l'Escault*
Secluſa, *Lecluse*
Sebusieni, & Segusiani po. *Bresse*
Sebusium, *Vuessemburg*, op. infra Argentoratum, iuxta montes
Seduſij, & Seduni, *le pays a l'entour de Syon en Valloys*, incolæ vallis Pœninæ iuxta Veragros, quorum opidum est Sedunum. *E. Sedunen.*
Segni pop. Namurcis vicini
Senna fl. *Sinne*
Sequana fl. *Seine, separant les Belges en partie auec Marne de Celtes, selon Cæsar.* Vnde Sequani dicti sunt Burgundi, *Bourguignons*
Serpentina fl. *Serpentine*
Sicambri, *Geldroys*
Siluanectum, *Senlis. E. Siluanecten.*
Sirodum, *Siroz*, vnde Sirodani
Somma, *Somme*
Sorlinum, *S. Sorlin*
Solodurum, *Soleure*
Spira, *Spire*
Stauia, *Estauayer au pays de Vaud*
Sueſſio, *Soissons.* vnde Sueſſiones pop. *le pays a l'entour de Soissons. E. Sueſſonensis*
Sueuia, *Suuabe*
Sunici pop. *pres Colongne*
Tarbiaci pop. *pres Colongne*
Taſandron, *S. Tandron au Ligois*
Teneramunda, *Tandremõde*

Tigurinus pagus; Tigurum *Zurich en Suisse*
Tornacum, *Tournay. E. Tornacensis.*
Traiectum, *Vtrecht*, inferius in Hollandia
Traiectum superius, ad Mosam, *Maëstricht*
Trauium, *Traues*
Treueris, *Triers*, vnde Treuiri pop. *A. Treuirensis*
Tribotes, seu Triboces, *Le pays a l'ẽtour de Strasbourg* Alsates nunc dicuntur
Tullum, *Toul*, à quo Tullingi pop. *E. Tullen.*
Turmaya, *Turmay*
Vadam, *Vadans en la Frãche conté*, & in Batauia
Valdrum, *Vauldre*
Valempoliere, *Valempolieres*
Valentinæ, *Valenciennes*
Vangiones, *le pays a l'entour de Vvormes sur le Rhin*
Vellaudunum, *Villeneufue en Loraine*
Vercellæ, *Vercel*
Vernum, *Vers*
Vessalia, *Vessallie*
Vesontio, *Besançon*
Vesulium, *Veson*
Verbigenus, *Orbe au pays de Vaulx*
Verocasses, nunc Casleten ses, *Calais*
Veromandui pop. *Vermandois en Picardie*
Vertodunum, *Verdun en Loraine*
Villephanum, *Villauphans*
Virodunum, *Verdun, sur Sone. E. Virdunenſis*
Vosauia, vel Viselia, *Vveſel: Treuirorum*
Visio, *Vesey*
Vogesus mons, *les monts de Voge en Loraine*
Vvormacia, *Vvorms*
Vsierum, *Vsier*

CELTICVS INDEX.

ABrincæ, *Aurenches. E. Abricen.*
Æduum, *Autun.* vnde Æduui pop. *le pays a l'entour d'Autun en Bourgongne. E. Æduen.*
Agendicum, *Sens ou Prouins. A.*
Alenconium, *Alençon*
Alexia, nunc Alsetum, *Aleſie en la duché de Bourgongne*
Altissiodorum, *Auxerre. E. Altiſſiodoren.*
Ambibarri pop. *le pays a l'entour de Neuers*
Ambiliates pop. *a l'entour d'Aurenches*
Andes, & Andegauenses pop.

pop. *le pays d'Aniou*
Ansa, *Anse*
Antricum, *Chartres*
Aprea, *Apres*
Aptenſ, *E. Aptenſ.*
Aruſium, nunc Aurengiæ, *Aurenches en la Franche conté. E. Auraicenſis*
Aremici, & Artomici; ſeu Arecomici pop. *le pays de Armignac*
Argentonum, *Argenton*
Argilia, *Arge*
Armoricæ ciuitates, *les villes qui ſont en Bretaigne, Britonans* appellata
Auaricon, *Chaſteauneuf ou Viarron en Berry*
Auerni, *le pays d'Auergne*
Audomatum, *Langres*
Auenio, *Auignon. A. Auenionen.*
Auguſtodunum, *Autun*
Auguſtomenetum, *Neuers*
Aulerci, *Rhoan, ou Orleans*
Aulerci pop. Æduorum clientes, *Roane*, ſiue *de Ange*
Aureliæ, *Orleans. E. Aureliaenſis*
Baiocæ, *Bayeux. E. Baiocẽ.*
Bellocaſſij pop. *le pays a l'ẽtour de Bayeulx*
Bellicen, *E. Bellien.*
Blannouij pop. *le pays a l'ẽtour de S. Iehan de Moriẽne*
Boij, *Bourbonnois*
Bonuallis, *Bonneual*
Brannouices, *le val de Morienne, ou Briançons*
Braccata Gallia, *la Prouẽce*
Cabillonum, & Catalaunium, *Chalon ſur Sone E. Catalaunenſis, ſiue Cabillonen.*
Cadetes pop. *le pays a l'entour de Chaſteau-Briant en Bretaigne.*
Cadurci pop. *le pays de Quercy, ou eſt Cahors*
Cadomum, *Caẽn*
Canalicum, *Canali. E. Canalinen.*
Carnutum, *Chartres. E. Carnoten.*
Carnutes pop. *le pays a l'entour de Chartres. E. Carnoten.*
Carpentoracte, & Carpentoractum, *Carpentras. E. Carpentoraten. ſiue Carpentoractenſis*
Caſtillio, *Chaſtillon*
Celtæ pars Galliæ, *ſelon Ceſar tout le pays qui eſt entre la Belgique & l'Aquitaine*
Cemmenij montes, *les montaignes d'Auergne. E. Ciſturicen. vel Ciſtrarienſis*
Cluniacum, *Clugny*
Centrones pop. *le pays de Tarentaiſe*

Comata -

Comata Gallia, *toutes les Gaulles excepté la Prouence, qui estoit dicte Braccata*
Condatæ, *Rẽnes en Bretaigne*
Condiuicum, *Nantes, ville capitale de Bretaigne*
Constantia, *Constance. E. Constantien.*
Curiosolitæ pop. *le pays de Cornoaille en Bretaigne*
Delphinatus, *Daulphiné*
Diablintres pop. *le pays a l'entour de Leondoul en Bretaigne*
Diena, *Dies. E. Dien. Valentinensi coniunctus*
Dinia, *Digne en Prouence. E. Dignensis*
Diuio, *Digeon*
Druentia fl. *Druence en Prouence*
Druidum ciuitas, *Drux pres de Chartres*
Ducona, *Cahors en Quercy*
Durioriguм, *Vannes en Bretaigne*
Ebrodunum, *Embrun. E. Ebredunen.*
Eburonicæ, *Eureux.* vnde Eburonices. *E. Ebroicen.*
Elauer fl. *Alier*
Effui, *Rotelos oultre Tournois*
Fallisia, *Fallaise*
Foronitiensis episco. *Forins*
Forum Claudij, *Tarantaise*
Forum Secusianorum, *Bourg en Bresse*
Fossæ Marianæ, *Aigues mortes*
Gaballi, *ceux de Lodeſue, nunc Lodana*, etiam in Aquitanico Indice. *E. Gabinen.* alias *Vapicen.*
Garoceli, *ceux d'empres Tarentaise*
Garumna fl. *Garumne, separant les Aquitains des Celtes, selon Cæsar*
Gebenna mons, *la Montagne de Genefue, & selõ aulcuns les mons d'Auergne*
Genabum, seu Mediolanæum, *Orleans*
Geneua, *Geneue. E. Gebanen.*
Gengolphus, *S. Gengou*
Gergobia, *Clairmont en Auergne*
Germonna, *Germonne. E. Claudatensis*
Grassa, *Grasse. E. Granssen.*
Gratianopolis, *Grenoble. E. Gratianopolitanus*
Heluij pop. *le pays d'Albigeou*
Herculisportus, *ville Franche*
Honneflorus, *Honnefleur*
Ianuilla, *Ianuille*
Iatinum, *Meaulx*
Iosedum, *Corbeil*
Iuliobona, *Honfleur en Normandie*

Iulio-

Iuliomagus, *Anguiers*
Lanellum, *Lunay*
Lexobium, & Lexouium, *Lysieux*. vnde Lexobij. *E. Lexouien.*
Ligeris fl. *Loyre*
Lingones pop. *le pays a l'entour de Langres. E. Lingonenſis*
Lugdunum, *Lyon. E. Lugdunen.*
Lutetia, & Lucotetia, *Paris, chef & cour ſouueraine de France*
Magetrobia, locus in Celtis, *Toaut*
Mandubij pop. *le pays a l'ẽtour d'Alexie en la Duchè de Bourgongne*
Maſſilia, *Marſeille. E. Maſſilienſis*
Matiſcon, *Maſcon ſur Saone. E. Matiſconen.*
Matrona fl. *Marne, ſeparant en partie auec Seine les Belges d'auec les Celtes, ſelon Cæſar*
Maurianen. E.
Moritania, *Mortaigne*
Medonta, *Mante*
Melaniam, *Meulan*
Meldæ & Meldenſes pop. *le pays a l'etour de Meaux. E. Meldenſis*
Melodunum, *Melun ſur Seine*
Molinum, *Molins*
Moretum, *Moret*
Monſairgis, *Montargis*
Monſtimardus, *Mõtelimard*
Monſpeſſulanus, *Montpellier*, Agathopolis S.
Morienne, *Morenne. E. Maurianenſis*
Nannetes pop. *le pays a l'entour de Bretaigne. E. Nannaten.*
Nemoracum, *Nemours*
Neuſtria, *Normandie*, vnde Neuſtrij
Neodunum, *Leondoul en Bretaigne*
Neomagus, *Nyogens ſur Seine*
Nicia, *Nice. E. Nicienſis*
Niciobriges pop. *le pays a l'entour de Montpelier Vzes*
Niuernum, *Neuers. E. Niuernen.*
Nouiodunum, *Noyon*, vltra Ligerim, & aliud Bibracti proximum. *E. Nouiodunenſis*
Olbia, *Aires en Prouence*
Oſſini pop. *le pays a l'entour de Landriguer en Bretaigne*
Oleron, *Oleron. E. Oleron.*
Pariſius, *Paris*, vnde Pariſij pop. *E. Pariſien.*
Peſignianum, *Peſenas*
Pontorſonus, *Pontorſum*
Pyrenæi montes, *les montz de*

de Pyrenee, les mãs de Foyz, separant la Gaule des Espagnes
Ratiastum, Lymoges
Regena, Regena, E. Regenen.
Rhedones pop. le pays a l'ẽtour de Reines en Bretaigne. E. Rhedonensis. E. Riuensis
Rhodanus fl. le Rhosne
Rhotomagus, Roen, chef de Normandie ou ya parlemẽt. A. Rhotomagen.
Sagium, Sees. E. Sagensis
S. Spiritus, S. Esprit
Sebusiani, & Secusiani, la Bresse
Sallij pop. le pays a l'entour d'Arlez
Sedusien, E. Sedun,
Senonis, Sens. vnde Senones pop. vetustiss. Galliæ. A. Senonensis
Segalauni pop. le pays a l'entour de Valẽce en Daulphiné
Segodunum, Rhodes
Sequana fl. la Seine, separant les Belges en partie auec Marne des Celtes, selõ Cesar
Sequani, post Burgundi pop. Bourguignons
Siccou portus, Lussou
Sesuuij pop E. Exiſnis
Siluanectẽ. E. Senlis
Simphorianus, Saphorin
Sistarica, Sistarique, Sistaricen. E.
Stampæ, Estampes
Tarentasia, Tarentaise. A.
Tauriscon, Tarascon
Tauroentium, Tollen en Prouenee, nunc Tollena. E. Tollenen.
Tectosages pop. du Languedoc
Tholosates, le pays a l'entour de Tholose où ya parlement. E. Tholonen.
Trecæ, Troye. E. Trecen.
Triboces, Cherbourg en Normandie
Tricastinum, Tricasto. E. Tricastinen.
Terrascon
Turones pop. le pays a l'entour de Tours sur Loire
Turonus, Tours. A. Turonen.
Valentia, Valẽce, au Daulphiné. E. Valentinen. Diensi coniunctus
Vapina, Vapinte. E. Vapincen. alias Gabincen. Vap
Vasio, Vason. E. Vasionen.
Var fl. le Var separant la Gaule d'Italie pres de Nice
Vellaunij pop. Vellaye, S. Fleur
Vellaudunum, Villeneufue; Villa noua nunc
Veneris portus, siue templum, seu Aphrodiseum, Cap de Creux
Veneti pop. le pays a l'entour de

Vannes en Bretaigne. E. Venten.
Veragri pop. *le pays à l'entour S. Maurice*
Verno, *Vernon*
Vienna, *Vienne, en Daulphiné. A. Viennensis*
Vibisci pop. *ceux a l'entour de Bourdeaux*
Viuarium, *Viuiers. E. Viuarien.*
Vnelli pop. *le pays du perche*
Volcæ pop. *le pays a l'entour de Montpelier, ou d'Auignon*
Vxellodunum opidum, *Cadenac en Quercy*

AQVITANICVS ET BRACCATVS INDEX.

ACcusianorum colonia, *Gratianopolis, Grenoble, où ya parlement*
Abdura, *Adure. E. Aduren. Ayre*
Agathopolis, *Monspessulanus, Moupelier*
Agatha, *Agathe. E. Agathen. Agede*
Agena, *Agen. E. Agenen.*
Aginum, nunc Angolisma, *Angolesme. E. Angolisme.*
Albaugusta, nunc Albya, *Alby.* vnde Albienses. *E. Albien.*
Antipolis, *Ragnay E. Andegauen.*
Antipolitanus, *vel Seneten. E. Angiers*
Anatillorũ, *Prouins en Brie*
Anicienſis, *E. le pays en Auergne*
Appamara, *Appamer. E. Appimen. Pamiers*
Appanen, *E. Apennes*
Aquensis episcopatus, *in Vasconia, Aix*
Aquæ Sextiæ, *Aix en Prouence. A. Aquensis*
Aquitania, pars Galliæ, *Gascongne, & Guienne.* vnde Aquitani pop.
Arelate, col. Ro.
Arles, *Arelaten. E.*
Auaricum, *Biturigum ciuitas, Bourges*
Auerni pop. *le pays d'Auergne*, Celtis à Matliano adscribuntur
Augusta Asciorum, *Aux en Guienne*, nunc Auscus. vnde
Auſci, & Auxitani pop. *le pays d'Aux. A. Auxitanẽ.*
Augustoritum, *Poictiers.* vnde Pictaui, siue Pictones

Axona

Axona fl. *le Disne en Guiẽne*
Baguerra, *Baguiere*
Bayona, *Bayone. E. Bayocen.*
Bergeracum, *Bergerac*
Bliteræ, & Bitere, *Besiers, en Guienne. E. Biteren.*
Blesa, *Bloys*
Bloya, *Bloye*
Bigerrione, *Bierne. Bigorre*
Bituris, *Bourges*, vnde Bituriges. *A. Bituricen.*
Briecum, *Brieur*
Brionda, *Brionde. E. Brioncen. S. Brien*
Burdigala, *Bourdeaulx, ou il y a pariemẽt. A. Burdegalen.*
Burgum, *Bourg*
Cantabri pop. *Biscaye, ou ceulx à l'entour de Cuse en Guienne*
Carcassio, & Carcasio, *Carcassone. E. Carcassonen.*
Castrum, Cordum, *Chasteau, Cordue. Castren.* E. *Castres*
Castrum Darry, *Chasteau Darry*
Castrum Lerum, *Chastelerauld*
Cathurcum, *Cahors. E. Casturcen.*
Cenomania, *le Mans.* vnde Cenomani. *E. Cenomanẽ.*
Chino, *Chinon*
Clarusmons, *Clermont. E. Claromonten.*
Commenarum, E. *Comminge*
Condorium, siue Condona, *Condon. E. Condonen. siue Condorien.*
Cognacum, *Cognac*
Conserana, *Conserant. E. Conseranen.*
Conuennæ, *Conues*
Cornubiæ, *Cornoaille. E. Crisoputensis*
Datij pop. *le pays a l'entour d'Ax en Guienne*
Dinantum, *Dinant*
Dolla, *Dolle. E. Dolen.*
Dunum regis, *Dun le roy*
Electa, *Elect. E. Electen.*
Elna, *Elne*
Eloicen, siue Eluenen, *E. Eaule.*
Elusaberris, *Aux en Gasconge*
Florus, *Fleur. E. Flori.*
Fongera, *Fongeres*
Fuxus, *Foyx*
Gaballi pop. *ceulx de Lodesue*
Garites, *le pays de Agenois en Guienne*
Galiacum, *Galace*
Garumna fl. *Garomne, separant les Aquitains des Celtes, selon Cæsar*
Glauden, *E. Glaudennes*
Hortesion, *Hortois*
Io. Angelicus, *Sainct Iean*

Iehan d'Angely
Laguieria, *la Guierche*
Lamballa, *Lamballe*
Lascura, *Lascure. E. Lescuren. Lescat*
Lebretum, *Allebret*
Lectorium, *Lectore. E. Lectoren.*
Lemouice, *Lymoges. E. Lemouicen.*
Læona, *Leon. E. Leonen.*
Lrburna, *Libourne*
Lisigniacum, *Lisignan*
Lodesua, *Lodesue. E. Lodeuen. Gabaï ceulx de Lodesue*
Lombaris, *Lombers. E. Lombarien.*
Lomella, *Lomelle*
Ludum, *le Lude*
Luxiona, *Luxon. E. Luxonien.*
Maclouius, *S. Malo. E. Maclouien.*
Magalonium, *Magalone. E. Magalonen.*
Magdunum, *Mauge*
Maleaca, *Malesatz. E. Maleacen.*
Mediolanum, & Mediolanium, Xanthonum, *Sainctes*
Mimatum, *Mende. E. Mimaten.*
Miranda, *Mirande*
Mirapisce, *Mirepoix. E. Mirapicensis*
Moneta, *Monete*
Monlionus, *Monlion*
Monsmarsanus, *Monsmarchant*
Montalbanum, *Montauban. E. Montis albani*
Morlanum, *Morlas*
Narbo, *Narbonne. A. Narbonen.*
Nanetum, *Nantes. E. Nannetten.*
Nemausum, Narb. *Nimes, E. Nemacen.*
Nimatum, *Nimay*
Olorensis, *E. Oloron.*
Partenaicum, *Partenay*
Petra Buffyera, *Pierre Buffiere*
Petragoricum, *Perigort*, vnde Petrocorij, *Perigueulx. E. Petragoricen.*
S. Paulus, *S. Paul. E. S. Pauli*
Pictones pop. *le pays a l'entour de Poictiers*
Pictaui, *Poictiers. E. Pictauē.*
Podium, *le Puy. E. Anicien. S. Flori, S. Fleur. E. S. Flori*
S. Pontius, *S. Pouz. E. S. Pontij*, Themerarum, *S. Poul de Thommiers*
Preciani, *Precins*
Rhedonis, *Renes. E. Rhedonen.*

m Rigena,

Rigena, *Rigena*
Riuiena, *Riuienna. E. Riuiensis, Rieux*
Rocomadorus, *Rochemadou*
Rupella, *la Rochelle*
Ruthenum, *Rouergue*. vnde Rutheni. *E. Ruthen. Rhodes*
Santones pop. *Xantonges*
Santonum portus, *la Rochelle*
Sarlatum, *Sarlat. E. Sarlaten.*
Senecten. E. *Senes*
Tailleburgus, *Taillebourg*
Tarbelli pop. *le pays a l'entour de Tarbe en Bigorre ou ceulx de Bayonne*
Tarba, *Tarbe. E. Tarbiensis*
Tarinensis, E. *Terne*
Tarusates, *le pays a l'entour de Turse*
Tholosa, *Tholose. Tholosanen. E.*
Touarsus, *Touars*
Trecorum, *Triguet. E. Trecorensis*
Trigay, *siue Triguier*
Turonus, *Tours. A. Turonensis*
Tutela, *Tuies. E. Tutelensis*
Vabra, *Vabre, E. Vabrensis*
Vasura, *Basas. E. Vasaten. Basas*
Vacien E.
Vannetæ, *Vannes. E. Vannetensis*
Varena, *Vaurent. E. Vaurensis, Vaubour, siue la Vaur*
Villa Regalis, *Ville Roy*
Vindocinum, *Vendosme*
Vtica, *Vsces. E. Vticensis*
Vsson, *Vsson*
Xanthona, *Xainthes. E. Xanthonensis*

NOMI-

NOMINA CIVITATVM CVM INTERPRETATIONE GERMANICA ET PROPRIA.

ABudiacum, *Happing, iuxta Rosenheym*
Abudiacum Danubianum, *Abach*
Abusiacum, *Fuessen*
Abusina, *Abenspurg*
Alcimoëns, *Vverd, vel Eystiauia, aut Albus Burgus*
Ambra, *Amper, apud lacum & flu. eiusdem nominis*
Agrippinensis, *Colonia*
Aræ Hauiæ, *Nordling, vel potius Heydenheym*
Arbor felix, *Arben*
Aredata, *Lintz*
Argentoratum, *Strasburg*
Artobria, *iam Vueltenburg. Monasterium supra Ratisponam ex magnis ædificiorum ruinis*
Atuacum, vel Atuacutum, *Masdricht*
Auenticum, *Bibelspurg*
Auguntum, *Neuuenstat, vel prope, quia nomen repugnat*
Augusta, *Acilia Straubing, nempe ciuitas antiqua, quæ & hodie Azelburg*
Augusta Rauracorum, *Augst, pagus nunc supra Basileam miliario duo*
Augusta Vindelicorum, *Augspurg*
Aurisium, *Ros*
Atilia, *Altenburg, non longè à Neuburgo, iuxta Danubium*
Autunaco, vel Autiniacũ, *Andernach*
Bædurum, vel Bocodurum, vel Bolodurum, vel Batabis, *Ptolem. Pædicum, Passau, propter confluentiam Æni in Danubium*
Badacum, *Burckhausen*
Baganum, *Bagenheym*
Berbecomagus, *Speir*
Bidaio, *Lauffen*
Bingium, vel Vingio, *lic Nauis fluuius in Rhenum exit, Pingen*
Bodobriga, *Poparten*
Bonna, *Bon, ex cuius opposito Genosia est, vbi Drusus teste Flor. Rhenum ponte coniunxit*

Bracodurum, *Pfulendorff*
Bregetium, *Rab, propter confluentiam Rabonis, vel Arabonis, in Danubium*
Bregetium, *Bregnitz*
Brigantinus lacus, *lacus Cõstantiæ*
Mons Brisacus, *vel* Breucomachus, *Breysach*
Cæsarea, *Reschnig, nõ longe ab Ingolstadio*
Calkiaci, *Calcar. Tacitus*
Cambodunum, *Remmat*
Campodunum, *Kempten*
Caritini regio, *nunc Ducatus Vuirtenburgensis*
Carnus, *Kresburg*
Carrodunum, *Kreynburg, iuxta Vuasserburg*
Castellum, *Cessel, iuxta Mosam opidum dirutum*
Cetio, *Zeysselmaur*
Claudionum, *Melck*
Colonia Traiana, *Keysers vverd*
Confluentes, *Coblentz, ibi Rigodolium est opidum*
Cortoualum, *Ach*
Cornuto, *Peternel*
Curia, *Cur*
Dauantria, *Deuenter*
Diedenhouen, *in ripa Mosellæ, à Francis Theodonis villa vocata, regia Caroli magni*
Dracuna, *Ehingen*
Drusomagus, *Memmingen*
Durocortorum, *Arent, iuxta portum S. Nicolai*
Duromagus, *Durmegon*
Epona, *Epenburg, supra nouam ciuitatem*
Fruxinum, *Frysing*
Famonodum, *Braunou*
Gammodurum, *Constantia*
Gesiudunum, *Ips*
Gessoriacum nauale, *Gent*
Hermonactus, *Kisna*
Icius portus, *vel* Gessoriacum, *Calez*
Inutrium, *Mittenuuald*
Inica, Isen, *iuxta Frysingam*
Iuliacum, *Iulich*
Iuliobona, *vel* Vindobona, *seu* Vindomana, *aut* Pauiana, *Vienna*
Iulium Caruicum, *Villach*
Iuuauiuier, *Saltzburg*
Lauriacum, *Lorch, monasterium iuxta ciuitatẽ Ens*
Legio Traiana, *Drechshusen, quasi Traiana domus*
Leodium, *Lutich*
Leuphona, *Mollen, vel Hanofer*
Lirimeris, *Lubeck*
Lugedunum, *Seuenberg*
Lugedunum, *Vnorckem, vel mons S. Gertrudis*
Marcedurum, *Duren*
Matreio, *Matran*
Matricorũ, *siue* Dinodurum
Medul-

Medullum, *Melding, apud Mulhorff*
Melatis, *Villach*
Mecenia, *Motzing*
Mogontiacum, *Mentz*
Mutiola, *Mereck*
Namurcum, *Namur*
Nasium, *Nause*
Nemeti, *Spirenses*
Neomagus, *Neumegen*
Neomagus, *Oppenheim, vel Spira potius*
Nouesium, *Neuss*
Nouiodunum, *Laybach, & sub Norico, Pannonia, Emona, Clemona*
Nouiomagum, *superius Nymag, pagus circa Bercastel*
Ocella vallis, *Eschental*
Ouillabis, *Lumbach, monasterium iam super flumen Ens*
Parthanum, *Parthenkirch*
Pedicum, *Pruch, super flumen Mura*
Petouium, *siue* Patauium, *Petau*
Pheniana, *Laubing*
Pisonium, *Vueschelburg, inter Strubingam, & Deckendorff*
Portus Manarmanis, *vel naualia, Campen*
Pontes Oeni, *Oeting*
Pontes Sarini, *Sarpruck*
Pontes Scaphonij, *Schessern, nunc monasterium super fluuio Isara*
Quinctianis, *vel* Quinctianorū, *colonia, Kuntzing, iuxta Filsbouen*
Regium, *Docking, non longe à Ratisbona.*
Rimogagus, *Reinmagen*
Rinsiana, *Grengen*
Ristronomanice, *Mundelhaym*
Rusiana, *Vuorms*
Sabaria colonia diui Claudij, *Stainam anger*
Salinum, *Ofen*
Samarobrina, *Camera cum, vel potius S. Quintinus*
Sequani, & Ædui, *est Burgundia, & Lotharingia*
Sirmium, *Simach*
Solaturum, *Sploturn*
Sublauio, *Brixen*
Suollis, *Suol*
Sumontorio, *Hohenuuart monasterium*
Tabernæ, *Zabern*
Targetium. *Stulingen*
Taradunum, *Riedlingen*
Taruana, *Teruuan*
Taururum, *Alba Græca, propter confluentiam Danubij, & Sau*
Teutoburgium, *Senna Evdet, propter confluentiam Dari in Danubium*

Teurum, vel Berunum, *Perneu, apud lacum Remsee*
Tiberiacum, *Berck, vel Bergheym*
Tigurina metropolis Norici, vel Augusta Tiberij, seu Regino, *Regenspurg*
Tollium, *Doll*
Tongeren, *ciuitas*
Tornacum, *Tornach*
Traiectum inferius, *Vtricht*
Treua, *Heymburg*
Treuirorum Augusta, *Trier*
Turegum, vel pagus Tigurinus, *Zurich*
Vacorium, *vel, vt aliqui putant*, Sacarabantia, *Gretz*
Vagenum, *Vuagenheym*
Vallatum, *Feilenbach*
Vangiones, *sunt Spirenses*
Vespi, *nunc Marchionatus Badensis*
Vetera, *Santen*
Vetera castra, *Pfeteren*
Vosauia, *alias* Ficelia, *Obervvesel, ibi cæsa & sepulta est Mammæa, mater Alexandri imperatoris*
Viana, *Vueysenhorn*
Vindonissa, vel Vindonis, *Vuindisch, apud monasterium Kunigsfelden, in quo est sepultura Comitum de Hasburg*
Vimundria, *Agran*
Virunnum, *Iudenburg*
Visontium, *Bisantz*
Vitodurum, *Vumterduer*
Zarmis, *Gethusa, domus venationis Zarmidis regis, nunc Corona apud Septem castra*
Zelia, *Cili*
Zeugma, *Clausenburg*

NOMI-

NOMINA PROPRIA QVIBVS CÆSAR ET ALII VTVNTVR.

Germanicè sonantia.

AMbiorix, *Emberich, vel Heinrich*
Ariouistus, *Ernst*
Autaricus, *Houptrith*
Belloues, *Balduuiff*
Bernhardus, *Bernherr*
Bituit, *Butuuit*
Britomarus, *Bartmar*
Caromandus, *Garman*
Castugo, *Castuuig*
Catamantaledus, *Caltenmantel*
Catiuulcus, *Gotualck*
Cauarinus, Cauarus, & Cauarillus *idem, Geber, vel Geuuer*
Cincibulus, *Zinsubel*
Cingetorix, *Sinnentrich*
Combolomarus, *Cuenuelmar*
Commanus, *Cunman*
Corolanus, *Curliman*
Cutruatus, *Gatrat, vel Conrad.*
Dumnorix, *Dumerich*
Diuico, *Duffuuig*
Eporedorix, *Fridrich*
Induciomarus, *Hussmar*
Litauicus, *Lutuuig*
Lomnorius, *Lonherr, vel Lœuenherr*
Lotharius, *Lother*
Mœnicaptus, *Manshaupt, vel Menschenkopff*
Numeius, *Neuumey*
Olouico, *Aluuig*
Orgetorix, *est Horderich. vel Erentrich*
Ortiago, *Hortiag, vel Hertuuig*
Othmarus, *Othmeyer*
Senanus, *Summan*
Sigones, *Siguuys*
Vercingetorix, *Verssmrich, vel Seersinrich*
Verodoctius, *Vaerdhoch*
Vertico, *Vuerduuig*
Volmarus, *Volmeyer*

NOMINA VRBIVM QVARVNDAM ET LOCORVM HISPANIAE,

Hiſpanicis vocabulis relata.

Anas fl. *Guadiana*
Aſtures, *Aſturia*
Bætica, *El reyno de Granata*
Barcinon, *Barcelona*
Bætis fl. *Guadalchibir*
Baleares, *maior, & minor*
Cæſarea auguſta, *Saragoſa*
Caſtulon, *Caſtiglia*
Calpe, *Gibraltera*
Cinga flu. *Ringa*
Cartheia, *Tariffa*
Corduba, *Cordua*
Carpentani montes, *I monti de Segouia*
Calleci, *Gallicia*
Derthoſa, *Tortoſa*
Durias flu. *El Duero*
Emporiæ, *Empurias*
Ebuſus, *Euiza*
Girunda, *Girona*
Hiberus fl. *Hibero*
Hiſpalis, *Sibilia*
Ilerda, *Lerida*
Malaca, *Malaca*
Numantia, *Soria*
Nerium promontorium, *S. Maria de finibus terra*
Oſcenſes, *Oſca*
Oliſippo, *Lubona*
Ophiuſa, *Frumentera*
Pompeiopolis, *Pampaluna en Nauarra*
Rhoda, *Roſes*
Saguntum, *Mon vedro*
Sicoris fl. *El Segro*
Setabum, *Satiua*
Sacrum promontorium, *Capo S. Vincentio*
Tarraco, *Aragon*
Tagus fl. *El Tago*
Turderani, *Andaluſia*
Valentia, *Valenza*

DE

DE GALLIÆ DIVISIONE

ALDI MANVTII PAVLLI F. ALDI N. COMMENTARIVS AD FRANCISCVM Morandum Sirenam.

SÆPE legendo incurrimus in hæc tria Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ: nec tamen omnes, quæ sit earum differentia, nouere. quod ostendere, breui definitione proposita, veterum testimonio conabimur. Definitur Gallia vel à regione, vel ab hominum cultu: à regione sic. Gallia vel transalpina est, quæ vlterior etiam dicitur, vel cisalpina; quæ citerior. vtraque diuiditur in duas, transalpina in Narbonensem, & comatam; cisalpina in transpadanam, & cispadanam. Rursus à cultu definitur hoc modo. Gallia vel comata est, vel brachata, vel togata. comata est omnis transalpina, præter Narbonensem; brachata, quæ postea Narbonensis dicta; togata, cisalpina omnis. de comata, probat Plinius libro IIII. cap. XVII. Gallia, inquit, omnis, comati vno nomine appellata, in tria populorum genera diuiditur; omnibus maximè distincta, à Scalde ad Sequanam Belgica; ab eo ad Garumnam Celtica; eademque Lugdunensis; inde ad Pyrenæi montis excursum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. III. cap. IIII. iam locutus

erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem transalpinam comatam fuisse; postea verò Narbonensem, in qua fuere Allobroges, prouinciam à Romanis factam, Romanorum hominum consuetudine alere comas desiisse. Intonsas enim gentes vocat Plinius alpinas quoque gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Galliæ partem fuisse. lib. XI. cap. XXXVII. Nomina, inquit, ex eo capillatis alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoque Gallia à C. Cæsare in prouinciæ formam est redacta: quia tamen Narbonensis prius prouincia facta fuerat; ideo Prouinciæ nomine, quod hodie quoque retinet, semper appellata; reliqua verò Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Galliam longè lateque metiretur, Narbonensis rationem habuit, quasi prouinciæ separatæ. scripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa vniuersarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Iuram, quibus Narbonensem Galliam excludit, longitudinem ɔɔɔɔɔXX. ∞ pass. latitudinem ɔɔɔXIII. computauit. & Catullus Comatam appellauit Galliam à Cæsare perdomitam.

Quis hoc potest videre, quis potest pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnis, vltima & Britannia?

Quis porrò dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpina, significetur in iis Antonij verbis, quæ recitat Cicero Philippica IIX? Galliam togatam remitto: comatam postulo. Fuit enim hoc Antonij consilium, vt cisalpinam Galliam D. Bruto, iam eam obtinenti, relinqueret, transalpinam autem, à L. Planco tunc administratam, quæ longè erat firmior, sibi assumere; quo posset deinde, superatis alpibus, in Bruti prouinciam, quæ Togata Gallia à Romano vestitu vocabatur, impetum facere, Brutoque ejecto, vrbem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare. quod Ciceronem non fugit. subiecit

quia

enim in eo loco: Otiosus videlicet esse mauult. Et Philippica v. Est, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam vltimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter Narbonensem: togata verò cisalpinâ, quam ab Italia amnes duo, Rubico à supero mari, Arnus ab infero, dirimebãt. Quod autem ait Plinius, Ab Ancone Gallica ora incipit, Togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos iurisdictionis nõ spectauit. nam ita Anconem Italiæ adiudicasset: sed Gallotum, veterum incolarum, rationem habuit. quis autem Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoque Togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Placet autem Dionis verba recitare ex libro XLVI. quæ Galliarum distinctionem ostendant, adiuncta nominis caussa & Togatæ, & Comatæ. Λιπίδωτὴν Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβωνησίαν, Ἀνίωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν ἀλπέων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς ἔσαν ἄρχειν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τόγατα, ὅτι τὲ εἰρηνικωτέρα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ρωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἤδη· αὐτὴ δὲ ἡ Κόμματα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ἐντὸς ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιέντες, ἐπίσημοι κατὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.

Brachata restat. hæc transalpinæ pars fuit, quæ postea Narbonensis nominata. Plinius lib. III. cap. IIII. Narbonensis prouincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur, brachata ante dicta, amne Varo ab Italia discreta, alpiumque saluberrimis Romano imperio iugis: à reliqua verò Gallia, latere septentrionali, montibus Gebenna, & Iura. Et Mela lib. II. cap. III. Pars Galliæ nostro mari apposita, fuit aliquando brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat,

lat, quod auus eius maternus trans alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio, Sagatos, brachatosque vocat Gallos, qui Fonteium accusabant. cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fonteius præfuisset Quo patet; licet ea Galliæ pars nomen mutauerit; Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat, ipsas tamen brachas non esse depositas. Brachæ autem quasi tunica fuit omnis Galliæ transalpinæ, cui sagum imponebatur: comata tamen potius, quam à brachis, dicta, quæ capillatior fuit. Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam putem; recitabo illud Suetonij, quod in C. Cæsaris vita scriptum est: Idem in curia Galli brachas deposuerunt, latum clauum sumpserunt. Latus enim clauus tunica Senatorum Romæ fuit, quem Galli, brachis depositis, sumpserunt.

IN

INDEX RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM QVAE IN Commentariis Cæsaris habentur.

ABIES in Britannia non prouenit, 91
Acarnania Cæsari subdita, 316
Acco Senonum princeps, 116
Eius supplicium, 137
in Achaia & Dyrrhachio à Cæsare gesta. 316, 317
Achillas præfectus regis Ptolemæi ad occidendũ Pompeium missus, 343. Idem exercitus Alexandrini dux aduersus Cæsarẽ, 344. Eius crudelitas, 346. copiæ, 346. interitus, 351
Achillis & Memnonis congressus, 443
Acilla, 346 & 347. ciuitas libera, 410, 411. se Cæsari dedit, 416
Actius Pelignus Pompeianus captus à Cæsare incolumis dimittitur, 224
Actius Rufus L. Afranium proditionis postulat, 319
Actij Vari Pompeiani delectus, 220 fuga, 222.
Actius Varus Tuberonem appulsu Africæ prohibet, 232 eius copiæ, 273. eiusdem castra, 274
Actij Vari cum Curione pugna, 280. periculum, clades astutiáque, 281 282
Actius Varus castellorũ præfectus, 462. eius mors, 466
Actuariæ naues. 85
Ad exercitum manere, 111
Adbucillus Gallus Allobrox, 317.
Adcantuanni seu Adiatonni rebellio at mox deditio, 62
Adolescentes facilè traducuntur, 157
Adrumetum opp. 273 à Cæsare obsidetur & capitur, 394, 405.
Adrumetanorum mulcta à Cæsare, 446
Aduatici, eorúmque res, 36, 42, 48, 49, 103, 104, 113. & 115
Aduesperasset. 461
ἄδυτα templorum, 344
Aeduorum auctoritas ac potestas, & mox calamitas, 121, 142, 158, 159, & 210. clientes, 177. tumultus ac seditio, 155. perfidia, 166, 167
Aeduorum lex de magistratibus suis, 155
Aeduorũ res cum Arioui sto, 21, 22. cum Aruernis, 17. cum Biturigibus, 140. cum Cæsare & Romanis 6, 9, 10, 20, 21, 22, 27, 28, 88, 112, 116, 155, & seq 166 171, 186 cum Heluetiis, 6. cum Sequanis, 121, & 122.
Aegimum op. 329
Aegimurus op. 401
Aegus Gallus Allobrox apud Cæsarem accusatus, 317. ad Pompeium transfugit, 318.
Aegri militis ingens animus

aduersus hostes, 334
Aegypti munimenta, 363
Aegypto & Alexandria Cæsar potitus, 367
Aegyptiæ classis Pompeianæ præfectus Pôpeius filius, 289
Aegyptij milites Cæsari infidiantur. 344
Aenobarbus. vide Domitius.
Aequinoctialis nauigatio periculosa, 83, 96
Aerariæ fecturę in Aquitania, 62.
Aerarium sanctius, 222
Aerei nummi, & laminæ ferreæ pro nummo apud Britannos, 91
Aes apud Britannos non nascitur. ibid.
Aestimatio rerum & solutio arbitraria ex decreto Cęsaris æquissima, 297
Aestimationes rerum & possessionum in angustia fidei 286.
Aestus maris bis incitatus xij. horarum spatio, 57
Aestus marini vis, 89
Aestus maritimos maiores concitat plena luna, 80
Aestum vt vitent Galli, 130
Aetas & forma in discrimen adducunt, 372
Aetolia à Cæsarianis ducibus recepta, 304
Afranij & Petreij res, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, & seq. 256, 257, & seq. 269. Afranij mors, 446
Afraniana legio 451. vide Petreius.
Afri, insidiosa natio, 398
Africæ calamitas, 406, 418
Africanæ Cæsaris copiæ, 435
Afrorum mos in frumentis suis in specubus subterraneis condendis, 428
Agar opidum, 429, 435, 436
Agendicum opidum, 137. 143
Agger ex latericijs muris confectus, 268
Agger Romanorum ad Auaricum op. 150
Agriculturę cur non studeant Germani 126
Agri priuati olim Sueuis nulli, 66
Agros à finibus suis latissimè vacare, pulchrum ducunt Sueui, 67
Alacritas animi, pugnę studio incenditur, 336
Alba opidum, 224
Albens cælum, 249
Albici cõtra Cæsarem à Massiliẽsibus acciti, 233, 244, 261
Albicorum ferocitas, 244. virtus, 263
Alces feræ, 128
Alduabis fl. 22
Alesia Mandubiorum op. 174. ad Alesiam opera Cæsaris, 176
Alesiensium obsessorum perplexitas, 179
Alesiæ cladis memoria, 204. obsidio Cæsarianis difficilis, 313
Alexandriæ descriptio, 351
Alexandria, receptus fugitiuorum Romanorum, 346
Alexandria incendio tuta, 348
Alexandriâ vsque Pompeium Cæsar persequitur, 345
eandẽ Achillas occupat. 347
Alexandrina licentia, ibid.

Alexandrini belli initia, 349. & dein.
Alexandrinorum diligentia, solertia, & industria, 350. versutia, 361
Alexãdrini Romanorum potentiam suspectam habent, 350. eorum techna aduersus Romanos, ibid. eorundem diuisio, 352. animi fracti, 355. clailis aduersus Cæsarem, & contrà, 355, 356, 359. fuga & cædes, 365. Cæsari deduntur, 367
Alexandrinum Cæsaris periculum. 376
Alga iumẽtis in pastum data, 405.
Allienus Siciliæ prætor, 394
Allienus proconsul Cæsari commeatum in Africam mittit, 411
Allobrogũ animus erga Romanos, 4. iidem ad Cæsarem confugiũt, 7. frumentum Heluetiis dare iubẽtur, 16 solicitantur, 172. duo fratres viri nobiles à Cæsare ad Põpeium deficiunt, 317, & dein. & 332
Alpes, 6. Alpium transmittendarum difficultas, 51
Alteri & alteri, 25, 146, 450
Amagetobria, 28
Amantia, 308
Amanus mons, 303
Ambacti equitum Gallorum, 123.
Ambarrorum ad Cęsarem legati, 6
Ambianorum deditio, 41. eorum potestas, 36
Ambialites Galli, 56
Ambiorix & Catiuulcus Eburonum principes, 97
Ambiorix Cæsaris beneficiarius, 98
Ambiorigis fraus & perfidia aduersus Romanos, 98. & dein. 101, 102, &c. & 115.
Ambiorigem vlciſci & debellare Cæsar statuit, 117, 129, 200.
Ambiorigis mira fuga, 130, 136
Ambiuareti Aeduorũ clientes, 77
Ambiuariti, 70
Ambracia, 306
Amicitia populi Romani fœderatis ornamento debet esse & præsidio, non detrimento, 27
Amphilochi à Cęsare recepti, 316.
Ana opid. 235
Anartes pop. 127
Ancalites Britanniæ pop. 95
Ancona opid. 221
Andes op. 51, 54, 140
Androsthenes Thessaliæ prætor, 329
Animaduersio non vbique exercenda, 318
Animarum immortalitas, 123
Animus Cæsaris altus & erectus, 398
Animus indomabilis Cæsarianorum militum, 147
Animi fortitudo, maximum hominis præsidium, 301
Animi magnitudo facilia ex difficillimis facit, 47
Animos ad audẽdum facientia, 281
Annij Scapulæ mors, 380
Annonæ difficultas, vt ingrauescat,

uescat, 242
Annotinæ naues, 89
Anserē Britanni non gustant, 91.
Antebrogius & Iccius legati Rhemorum, 35
Antecursores Cæsaris, 223
Antesignani equitibus immisti, 326
Antiochi Comageni auxilia Pompeio, 288
Antistij Turpionis Q. q; Pompeij monomachia. 461
Antonius Cæsarianus, 212, 216, 299, 302, 308.
Antuates Galli, 51
Apollinē morbos depellere, 124
Apolloniam Cæsar recipit, 293. 300.
Apolloniæ commoditas Cæsari, 328
Aponiana insula, 393
Apsus fl. 293
in Apuliam Cæsar proficiscitur, 227
Apuliæ grauis autumnus, 287
Aqua dulcis ad litora marina, 351, & 352.
Aquæ auertendæ labor, ibid.
Aquæ dulcis magna vis inuenta, 353. Aquæ & ignis interdictio, 137 Aquæ inopia Pompeiani laborāt, 313
Aquā vsque ad caput subeunt Cæsariani, vt cum Britannis decertent, 94
Aquillaria locus in Africa, 273
Aquilea, 6
Aquiliferi Cæsariani moribundi fortis animus, 320
Aquiliferi decimæ legionis virtus, 78
Aquitania tertia Galliæ pars, 61.
Aquitaniæ limites, 1. eiusdem pars maxima sese Crasso dedit. 64
Aquitaniam Cæsar ipse adit, 209.
Aquitani in copiis Cæsaris, 235.
Aquitanorum clades, 64
rebellio aduersus Rom. 62
Arar fluuius, 7
Aratores stipendiarij, milites facti, 403
Arborum incidēdarum æstus in remorandis hostibus, 42
Arcana concilij iureiurando sanciuntur, 17
Ardor Roman. militum. 147
Arduenna silua, 86, 129
Arecomici, 234
Arelatēses naues Cæsaris, 234
Aremici, 172
Arguetius Cæsarianus, 452
Ariarates Ariobarzanis frater 387.
Arminum opid. 219
Ariobarzanes cccc equites Pompeio suppeditat, 288
Ariouistus Germanorum rex, 18, 19, & seq. vsque ad lib. 2. 100, 113, & 121.
Armis concrepādi mos apud Gallos, 252. eisdem despoliari timent Aduatici, 49
Armorum officinæ Alexandriæ institutæ. 350
Armorum similitudo non nunquam fraudulenta est, 164.
Armatum concilium Gallorum, 118
Armenia minor Deiotari regnum, 387
Armoricæ ciuitates, 112, 178, 303.

Ars, locorum anguſtiis impedita, 377.
Arſinoë Ptolemæi regis minor filia, 351
Artomici, 141, & 142
Aruernorum & Aeduorum factiones, 17
Aruerni & Ruteni à Fabio max. ſuperati, 28
Aruernorum timor à Cæſare, 141, & 142.
Arundinum radicibus paſti equi, 317
Aſculũ op. à Cæſ. recipitur, 223
Aſcurum opid. 405
in Aſiam Cęſar proficiſcitur, 392.
Aſparagum Dyrrhachinorum op. 303
Aſpauia caſtellum, 460
Aſprenas proconſul, 437
Aſta op. Cæſari ſe dedit, 468
Ategua, op 451, 452 capitur, 458, 459.
Atius. vide Actius.
Atrebates, 36, 42, 45, 178
Atuatuca, 130, & 133
Auaricum op. Biturigum, 144 146, 147, 153, 163.
Auaritiæ commenta, 303.
Auaritię imperatorũ malũ, 24
Auctio bonorum Iubæ regis, 446.
Audax facinus Fabij Peligni, 280.
Auienus trib militum ignominioſè à Cæſare mittitur, 422.
Aulerci Romanis dediti, 50, rebellant, 61, 178. Aulerci Brannouices, 178. Aulerci Cenomani, ibid. Aulerci Eburones, ibid.
A. Bæbius eques, 462
A. Clodius, 335
A. Fonteij ignominioſa miſſio, 422
A. Gabinius, 288
A. Trebellius eques, 462
A. Valgius, 453
A. Varro Pompeianus, 297
Aurigarum Britannorum in prœliis mira dexteritas, 82
Aurium deſectio in minoribus ſupplicijs, 140
Auſci Aquitani Romanis dediti, 65
Auſetani ad Cæſarem tranſeunt, 245
Auſpiciorum & religionum obſeruans Pharnaces, 390
Auctoritas & timor Romani exercitus apud Barbaros, 73.
Auximum op. 222
Axona fl. 36 38

BAbilius, al. Fabius, 453
Bacenis ſilua, 120
Bætis flu. 382, 449
Bagrada flu. 282
Baleares inſulæ, 405. Baleares funditores, 37
Baliſta turrem deijciens, 454
Barbarorum mos in caſtris figendis, 205
Barbaros ſe vocant Morini, 6
Baſilica, 378
Batauorum inſula, 70
Belgæ, 1. 34 & ſeq. Belgę Gallorum fortiſſimi, 1, 35, 214
Belgarum in Roman. contuberatio, 34, 37, 39. fuga & cædes, 38. in Britanniã commigratio, 91
Belgium, 91, 97, 98
Bellandi cupidi Heluetij, 2

Bella paruis momentis magnos casus admittunt, 226
Belli communes casus, 325
Belli euentu milites præmia sui laboris expectant, 279
Belli exitus durissimi, 145
Belli ius, 21. Belli iure in captos victor vitæ necisque potestatē habet, 417. Belli de summa iudicium ducis esse debere, non militū, 25.
Belli ratio noua & inusitata, 312, 313
Bello ætate inutiles, Cimbrico bello apud Gallos comesti, 180. Bello inutiles eiiciuntur, 181
Bellum sectantes ocij & prædæ gratia, 61. Bellum confici nollet qui licentia peccādi gaudet, 380. idem sine magistratus & principum cōsensu geri non posse, 199
Bellica porta Vticæ, 274
Bellica laude semper inclyti Galli. 112, 138, 178
Bellidenses Cæsari se dedunt, 293.
Bellocassi populi, 178
Bellonæ templum, 386
Bellouaci, eorumque res, 35, 40, 41, 169, 178, 190, 191, 195 196, & seq.
Beneficium maximum quod Romani exteris conferre possent, 26
Berones Cassiani, 379
Bessi in copiis Pompeij, 288
Bethuria, 459
Bibracte opidum Aeduorum, 13. incenditur, 167
Bibrax Remorum op. 37
Bibractense Gallorum concilium, 171
Bibroci Britanniæ populi, 95
Bibulus xxx. naues Cæsaris incendit, 289. eiusdem odium in Cęsarem, 289, 294, & 295. crudelitas in Cæsarianos, 291. mors. Filij eius duo occisi, 346
Bigerriones Romanis dediti, 65.
Bithyniæ ac Ponti compositio Cæsari difficilis, 386
Biturigum res, 140, 141, 188, 189
Biuius Curius Cæsarianus, 228.
Boduognatus Neruiorū dux, 45.
Bogud Mauritaniæ rex à Cassio in auxilium vocatur, 382 aduersus Marcellū pugnat, 384. à Pompeio filio infestatur, 405. idem & P. Sitius Cirtam Iubæ regis opidum inuadunt, 406
Boia opidum, 145
Boij, 3. Heluetiorum auxiliares, 14. Aeduis attributi, 16
Boiorum op. Gergouia, 142
Bona Iubæ regis sub hasta vendita, 446
Boscerui figura, 128
Bosphori rex cōstituitur Mithridates Pergamenus, 392
Brachium ad flumen Salsum Pompeius facit, 454
Brannouij, 178
Brannouices. vide Aulerci.
Bratuspantiū Bellouacorum opid. 40
Britanniæ descriptio, & Britannorum res, 36, 76, 77, & seq.
Britanniam disciplinæ ergō adibant

adibant Galli, 122
Brundisium op. circaque res gestæ, 227,228,229,287,289, 299.
Brutus adolescens Cæsarianus, 142. eius classis aduersus Massilienses, 261,262,272
Bullis & Amantia opida, 308
Bursauolenses pop. 458
Buthrotum opid. 295
CAbillonum op. 160,186
Caburus Allobrox, 172
Cadauera hostium pro cespite, 466
Cadetes pop. 178
Cadurci. vide Heleuteri.
Cæcilius Niger Barbarus Pompeianus, 467
Cæcinæ Cæsar ignoscit, 443
Cæresi Germani, 36
Cæsar Antonio adest in auguratus petitione, 212
Cæsar cum Afranio dimicat, 237,& 238. eum ad deditionem compellere vult, 256
Cæsar Deiotaro ignoscit, 387, 388. deprecans à suis militibus non exauditus, 440
Cæsar dictator à M. Lepido dictus,272. idem dictator quartò designatus, 448
Cæsar diffidentibus suis accedentibus animũ restituit. 37 laborantibus subuenit, 82
Cæsar & Pompeius vicina castra ponunt, 293,303
Cæsar in Galliam contendit, 4,6,121 in mare se abiicit,& nando euadit;361. legatos suos violatos vlciscitur, 56. nouem annis iisdem ferè militibus vsus, 219
Cæsar Pompeio cõciliari vellet, 229,292,295,& 296
Cæsar Pompeium oppugnare semel deliberat, 231 Pompeium ad pugnam elicere cupit,332 Pompeium terra arcet, Pompeius Cæsarem mari & portibus, 295 & 294
Cæsar Rhenum traiicit, 75
Cæsar quotãnis in Italiam ibat,84 suis aduersus elephantos pugnãdi rationem commonstrat,432. supplicibus libentissimè ignoscit, 387, 388. vna æstate duo maxima bella conficit, 33. vni militum scutum detrahit, & in primã aciem prouolat, 46
Cæsar contra Aduaticos, 42. contra Alexandrinos, 348, 349. contra Ambianos,41. contra Ariouistum, 19,20, 21,25,28,& seq. contra Belgas,34. contra Bellouacos, 40,41. cõtra Britãnos,77,85, & 89. contra Gallos, 185, contra Germanos, 69,72, & 73. cõtra Aeduos,159. contra Labienum, 399,400. contra Massilienses,234. contra Neruios,108. contra Pharnacem,390,391. contra Scipionẽ,393,398, 413, 414, 415, contra Sotiates,61,62. contra Suessiones,40. contra Venetos,54,55. contra Vercingetorigem, 142
Cæsaris opera varia, 7,74.
Cæsaris opera ac munitiones ad Alesiam, 175. eiusdem opera ad Alexandriam,339. ad Brũdisium, 229. ad Ilerdam,

dam, 237, 238. ad Massiliam. 268. Cęsaris opera ac munitiones ad Dyrrhachium, 310, 311, 313.
Cæsaris opera ad Pharum, 359 ad Vzitam, 420
Cæsaris pro castris semper duæ legiones excubabant, 151.
Cæsaris & Pompeij dissidiorũ causſæ, 215, 216. eorum nouissimum inter se prœlium, 336.
Cæsaris ad Scipionem de pace mandata, 316
Cęsaris in Hispania res geſtę, 278. in scientia & consilio omnia sibi posita milites existimabant, 398
Cæsari supplicatio decreta, 84. honores exhibiti, 211
Cæsarem Romana Resp. desiderans, 386. Cæsarem velut despicit Scipio, 410. Cæsarem se esse respondet, 458
Cæsarianę classis incendium, 340.
Cæsariani centurionis capitui ad Scipionem forte & intrepidum responsum, 417
Cæsariani exercitus tolerantia, sitis, ac fames, 338, 430, 431. Cæsariani militis veterani ad Labienum verba, 401.
Cæsariani haud ferè ad Pompeium perfugiebant, sed sępe contrà, 318
Cæsariani à Pompeianis in colloquio conjecto contra fidem vulnerantur, 296
Cæsariani equites mille contra septẽ millia Pompeianorum confligebant, 332
Cæsariani milites ab Afranio & Petreio malè plectũtur, 253. in quodã castello omnes vulnerati, 315. desperatione se interficientes, 103 indomabiles, 147, 361
Cæsarianorum aduersus Britannos difficultates, 77, 78, 79. Cęsarianorum militum aduersus Germanos trepidatio, 22, 23, 24. aduersus Pompeianos pugna & victoria, 464, 465. strages à Põpeio, 320, 451. diligentia ac industria singularis, 86. eorundem lenitas, 259. peritia militaris, 43. licet paucorum aduersus multos hostes ingens animus, 63. perplexitas, atque etiam præsens animus, 52, 53. constantia, seu pertinacia mirauda, 106, 459. res fortiter gestæ, 325. virtus Pompeianis collata, 417
Cæsarianorum amicorum constantia, 318
Cæsarianis militibus Labienus insultat, 400
C. Antistius Rheginus legatus Cęsaris, 115
C. Aufenus trib. mil. ignominiosè à Cęsare mittitur, 422
C. Biotius Rheginus eques R. à Cęsare captus, 439
C. Calusius Sabinus Cęsarianus. 304
C. Caninius Vxellodunum obsidet, 204, 205. vide Caninius.
C. Carpineius eques Rom. 98
C. Cassius Syriacarũ nauium Pom-

Pompeij prefectus, 289
C. Clusianus ignominiosè dimittitur. 421
C. Considius Pompeianus, 273,334. eius crudelitas, ibi.
C. Crispus Sallustius. vide Crispus Sallustius.
C. Curio trib. pl. Cęsaris fautor, 213. vide Curio.
C. Decij quęstorij à Sallustio fuga, 411
C. Fabius legatus Cęsaris, 96, 201, 234.
C. Flauius eques, 462
C. Fundanius eques Rom. ad Cęsarem transfugit, 453
C. Fusij Cottę Rom. equitis mors, 139
C. Gallonius eques Rom. 269
C. Marcellus Rhodiæ classis Pompeianæ prefectus. 289
C. Marius 24, 412
C. Messius Cęsarianus, 411
C. Pletorius quæstor, 369
C. Pomponius Pompeianus, 289.
C. Rebilus. vide T. Rebellus.
C. Sallustius Crispus pręt. 397
C. Saserna, 424
C. Trebonius legatus Cesaris, 93, 135, 143, 234. Massiliam oppugnat, 260. pr. vrbanus, 297
C. Triarius Pompeianus, 289. eius de procursu militum præceptum, 336
C. Valerius Donotaurus, 172
C. Valerius Flaccus, 29
C. Valerius Caburus, 29
C. Valerius Procillus Galliæ prouincię princeps, 11, 29, 32
C. Vergilius Prętorius Pompeianus, 407. eius deditio, 415.
C. Volcatius Tullus, 129
C. Volusenus, 53, 76, 210, 318
Calagurritani pop. 246
Calamitas ex amicis inimicos facit, 343
Calamitatem aut suam aut temporum queri, mediocris est animi, 297
Calcatę 455
Calenus Cæsarianus, 293, 294
Caletorum potestas, 36
Calidon opid. 305
Calones inermes armatis hostibus intrepidi occurrunt, 47. eorum fuga, 45
Calpurnius Saluianus, 379, 380
Cameli xxij, Regis Iubæ à Cęsare capti. 430
Caniulogenus Aulercus, 168. eius mors, 170
intra Cancellos pugnare, 400
Candauia, 292, 328
Caninius Rebilus legatus Cęsaris, 229
Canopus, 364
Cantabri pop. 235
Cantium Britanniæ, 91, 95
Cannusium opid. 227
Capillo promisso sunt Britanni, reliqua omni corporis parte rasa, 92
Cappadoces in copiis Pompeij, 288.
Cappadocia regnum Ariobarzanis, 368
Capita hominum occisorum aduersus hostium opidum conuersa, 466
in Capita singula liberorum ac seruorum tributum impositum, 305
non nisi Capite Cęsaris relato pacem fieri posse, Labieni

bieni insolens dictum, 297
Caput Cn. Pompeij adolescentis Cæsari allatum 470
Capua opid. 220. perfugium Pompeianorum, ibid.
Caralitani Cæsaris studiosi, 231
Caraleis Sardinię Cæsar adit, 447
Carcaso, 61
Carmonenses pop. 271
Carniona opid. 381
Carnutes, eorumque res, 97, 113, 116, 122, 139, 203.
Carra complura. 450
Carri & impedimenta Gallorum in bellis, 195, 242
Carri Heluetiorũ pro vallo, 15
Carruca opid. 463
Carsulenus Cæsarianus præfectus, 366
Carteia opid. 466
Caruilius rex, 95
Casus belli communes, 325
Casus memorabilis, 265
Cassi Britannię pop. 95
Cassiuellanus Britannorum dux, 91, & seq.
Cassianæ turmę honos à Cæsare, 462
Cassius Pompeianus. 340
Cassij Pompeiani timor, 305. eius fuga, 341
Cassius Longinus Pompeianus imperator appellatus, 376. eius stipatores, 378. eiusdem odium apud milites, 376, 378, 381. pugna cum Marcello, 381, 382, 383, 384. vulneratio & consanatio, 378, 379 eiusdem mors. 385
Castellani, castellorum domini, 372
Castella castellis munitione iungit Cæsar, 310
Castellorum ingens numerus 312.
Casticus Sequanus Catamantaledis filius, 2
Castor, 289
Castra castris inclusa, 321, 322
Castra lunata, 437
Castra munire quando primũ cœperint Galli. 154
Castra Q. Ciceron. à Gallis oppugnantur, 104
Castra Posthumiana, locus, 452.
Castrorum Cæsaris exiguitas in Britannia, 81. Pompeianorum luxuries, 338
Catamátaledes Sequanorum princeps, 2
Catascopus, 406
Catenę ferreę pro funibus, 57
Catiuulcus Eburonum princeps, 97. taxo vitã finit, 130
Cato Cæsaris hostis. 216. Siciliæ prętor, 231. eius de Pompeio querela, 232 eiusdem ad Cn. Pompeium filium oratio, 405
Catonis Lusitani oratio ad Cæsarem, 456
Catonis Vticensis molimina aduersus Cæsarẽ, 412 eiusdem apud Vticam gratia, labor, exitus, 441, 442. vide M. Cato.
Caturiges Galli, 6
Cauarillus Aeduus capitur, 174.
Cauarinus Senonum rex, 112, 117.
Causam ex vinculis dicere, 3
Celeritas mutandis iumentis inuenta, 292

Celeritas in bellis momentum. 100,162,263,307,329
Celtæ, qui & Galli, 1
Celtiberia regio, 246
Celtiberi pop. 235
Celtillus Vercingẽtorigis pater, 139
Cenimagni Britâniæ pop. 95
Cenomani. vide Aulerci.
Centrones pop. 6
Neruiorum clientes, 104
Cercinna insula, 397
Cercinnates Cæsarem commeatu iuuant, 412
Cerui in operibus militaribus, 176
Ceteio Cæsar ignoscit, 443
Cetrata prouincia, 236
Cetrati Afraniani occidũtur, 251.
Charæ radicis vsus pro pane, 313.
Cherronesus, 353
Cheruſci Germaniæ pop. 120
Cibaria trium mensium molita, secum efferunt Heluetij, 3
Cibi quibus Britanni abstineant, 91
Cibus seruitute oblata petitus, 181
Ciceronis hybernorum oppugnandorum consiliũ, 104 prudentia, 105. periculum, 107,108. cura Cęsari, ibid. obseruantia mandatorum Cæsaris, 133
Ciliciæ ordinatio per Cęsarem, 386
Cimberius & Nasua Sueuorum imperatores, 22
Cimbri ac Teutoni Italiam vastantes, 20,180. à Mario pulsi. 84
Cinga flu. 240
Cingetorix, eiusque res, 86, 87,95,113,119.
Cingulum opid. 223
Cippi qui dicantur, 177
Circino velut circunductum flumen. 22
Cirta opidum capitur, 406
Cispius & Aquila Cęsariani, 429.
Ciuilis dissensiõ Romanorum, 187
Ciuilis dissensionis remediũ. 213,214.
in Ciuilibus dissensionibus quid accidere soleat, 384
Ciuitas omnis Heluetia in quatuor pagos diuisa, 7
Ciuitas Parisiorum & Senonum, 116
Ciuitatum Germanicarum laus, 126
Ciues Romani Gaditani, 269.
Ciuium Romanorum bona qui contra pop. Rom. armatuliſſent, Zamæ vẽdita, 446
Clades ingens Cæsarianorũ. 324.
Cladibus prędecessorum suorum posteriores dnces prudentiores fiunt, 61
Clamor exercitus & signorũ cantus sine vlla causa auditus Antiochię, 343
Clamor in pugna non inutilis, 336
Clamoris terror, 184,465
Classis Pompeiana, 288. Cęsariana, 289. Cęsarianæ incendium, 340. Gallica aduersus Romanos, 58
Cleopatra cum patre suo pugnans,

gnans, 342. à Cæsare regina Aegypti cõstituitur, 368
Clietum Gallorum fides, 160
Clodius Arquitius Cęsarianus cæsus, 460
Clodij cędes, 138
Clodianæ cędis reus Milo, 298
Clupea insula, 273, 394
Cn. Domitius Caluinus, 285, 305, 441.
Cn. Magius prefectus fabrũ Pompeianus captus ad Cęsarem adducitur, 228, & 229
Cn. Piso Pompeianus. 394, 401
Cn. Pompeius proconsul, 103
Cn. Pompeius Q. Titurij interpres, 113
Cn Pompeij adolescẽtis molimina, 447. eius cędes, 469
Cn. Pompeij aduersus Cæsarem iniquitas, 213. eiusdem prędium fragile, 469. res præclarè gestę, 404 virtus, 347. vide Pompeius
Cocosates Aquitani Romanis dediti, 65
Cœlius Vinicianus Cęsarianus. 392
Cœlius de rep. remotus, 287, 298. Cœlij prętoris iniquitas, ibid. eiusdem molimina frustra cadunt, ibid.
Cœliæ leges, 297
Cohortes colonicæ, 270
Cohorti vni Pompeianæ decem Cęsariani certare non detrectant, 417
Colonorum delectum habet Pompeianus, 222
Comagenus Antiochus, 288
Comana opid. 369. Bellonæ templum, 386
Cominius, 408
Comius Atrebatensium rex, eiusque res, 79, 83, 95, 117, 178, 199, 198, 199, 210, 211.
Commeatibus duobus reportatus ex Britannia Roman. exercitus, 96
Commentariorum Cæsaris elegantia, 187
Commentarios Cęsaris Hirtius contexuit, ibid.
Concilia nocturna & occulta 111.
Concilium Gallorum, 17, 116
Concilium armatum apud Gallos, 113
Conclamandi mos in castris, 336.
Conclamare vasa. 248
Concordię bonum, 100
Conditionem ab armato hoste Romani non accipiunt, 105.
Conditiones pacis equæ quãdo maximè fieri possint, 292
Condrusi Germani, 36, 130
Treuirorum clientes, 69
Conductoribus ędium annua merces habitationis donata, 258
Conetodunus & Guturuatus duces Gallorum, 139
Confluens Mosę & Rheni, 72
Coniugia Gallorum, 124, 125
Coniuratio aduersus Cæsarẽ, 81. aduersus Q. Cassium Longinum, 379
Considij Longi Pompeiani crudelitas, 395. eius acta, 416, 441, eius mors, 445
Consilia hostis audienda non esse, 99
Consilium in ipso negocio non capiendum, 101

Con-

Consilium suum Cęsar occultabat, 399
Constantiæ bonum, 24
Consulendi occasio, brevis, 99
Consulum & Pompeij ad Cęsarem mandata, 220
Continentia Germanorũ, 126
Conuentus Thapsitanorum & Adrumetanorum separatim ab ipsis Thapsitanis & Adrumetanis Cęsari multatus, 446
Conuictolitanes Aeduus, 155, 157, 167, 174.
Copiarum Cęsaris paucitas, 287. eleuatio, 333
Corbeus Bellouacorum dux. 190, 191. eius mors, 198
Corduba Cęsaris amica, 270. Hispaniæ caput, 448, 449. eam Cæsar capere contendit, 450
Cordubensis conuentus Varronem excludit, 270, & 271
Cordubensium onus à Cassio Longino, 377. defectio, 381
Corfinium Cęsar oppugnat, 223, 224, 227, 278.
Coriis intectæ turres, 149
Corneliana castra, 274, 282
Cornelius Balbus vulneratur, 297.
Cornificius Cęsarianus, 373
Cornu vnum in fronte bouis figura cerui, 128
Coronam auream Pharnaces Cęsari miserat, 389
Cortice ex arboribus potius se victuros Cęsariani minantur, quàm Pompeium è manibus dimissuros, 313
Corus ventus, 88
Cosam in agro Thurino Mulo oppugnat, 298
Cotho Adrumeti, 427
Cottæ Aurunculeij prudentia ac virtus, 101
Cotus Aeduus, 154, 155, 174
Cotus Thracum rex cccccc equites Pompeio suppeditat, 288, 305
Crastini primipili Cæsariani fortitudo, 335. mors, 339
Cratium vsus in bellis, 312
Credimus libenter ea quę volumus, 60, 275
Creditarum pecuniarum sine vsuris soluendarum lex, 298
Cremandorum cadauerum mos apud Gallos, 125
Crispus Sallustius Zamensis proconsul, 446. eiusdem ad Cercinnam insulam gesta, 411
Crines mulieribus abscissi, & ex illis tormenta facta, 290
Critognati Aruerni crudelis oratio in obsidione Alesiæ, 179.
Crudelitas veterũ Gallorum, 123, 180.
Cuniculorum agẽdorum peritissimi Galli, 62, 149
Cupiditatis pecuniæ malum, 126.
Curio Cęsarianus, eiusq; res, 221, 222, item 273, & seq. eius mors, 285
Curianorum militum trepidatio, 276. 285
Curiani Galli ac Germani, 415
Curiani equites à Scipione deficientes, 421
Curio solitę po. Romanis dediti, 50, 54, 278.

DAmasippi liberis Cæsar ignoscit, 443. eius mors, 446.
Damnum priuatum salutis publicæ causa non formidandum, 145
Dardani in copiis Pompeij, 288.
Decetia, opid. 155
Decimæ legionis commendatio, 25,26,45,78
Decius Brutus adolescens, 57. classis ad Massiliam præfectus, 234,244
Decius Lęlius Asiaticarum nauium Pompeij pręfectus 289,308,340.
Decumę vectigales in octauas mutatę, 446
Decumanus miles, ex decima legione, 400
Deiotarus, eiusque res, 288, 368,371,372,387,388,392
Delphos Calenus Cęsarianus recipit, 316
Delta in Aegypto, 364
Deuoti, qui Soldurij, 62. eorum mira fides, ibid.
Diablintes Galli, 56
Dianę Ephesiæ fanum spoliari iubet Scipio, 304. interuentu Cęsaris impeditur, 343.
Dictator Iulius Cęsar, 272, 286. dictatura se abdicat, 287
Didius Gadium pręfect. 468, 469. eius mors, 470
Dies ad v calendas, 4
Diei prolatio in exactione pecunię, donatio dicta, 304
Diei vnius anteuersio in itinere faciendo quantum ad summam faciat, 328
Dij Gallorum, 123. Germanorum, 125
Dij immortales omnibus casibus belli intersunt, 391
Dij, quos pro sceleribus vlciscuntur, impunè diu grassari permittunt. 8
Dioscorides & Serapion legati Ptolemęi regis ad Achillam, 345
Dis, pater Gallorum, 124
Disciplina memoria constãs, non literis, 123
Dispositorum equorum celeritas, 340
Dissensionis malum, 100, 155
Diuico Heluetiorum legatus ad Cęsarem, 8
Diuitiacus Aeduorum princeps, eiusque res, 3,9,11,12, 17,25,36,121.
Domicilia Gallorum in æstu, 130.
Domitius Aenobarbus Pompeianus, 224 eius de fuga ex Corfinio, cõsultatio, 225 à Massiliensibus receptus, excluso Cęsare, 233, 244. inde fuga, 272
Domitius proditionis arguitur, 278. eius vrbana gratia & dignitas, 331
Domitius Caluinus, 305. eius cum Pharnace res, 368, 369
Donilaus Gallogręcus CCC equites Pompeio suppeditat, 288
Dotis ratio apud Gallos, 125
Drapes Senonum princeps, 203, & seq. captus, 205. inedia mortuus, 290
Druidũ descriptio, 122, & seq.
Ducere bellum, 282

Dumna-

Dumnacus Andium dux, 201. eius fuga, 203
Dumnorix Aeduus Diuitiaci frater, eiusque res, 2, 5, 10, 11, 12, 87, 88. eius cędes, 88
Duo viri aciem inclinatam restituunt, 460
Duodetriginta longæ naues Cęsaris, 85
Duracius Picto, 201
Durocortorum op. 137
Duumuiri municipiorum, 227, 231.
Dux quanquam in re desperatissima animo non deficiens militibus gratus, 153
Ducis præsentia animus militibus restituitur, 46
Dynastæ prouinciæ, 386
ad Dyrrhachium castra vicina ponũt Cęsar & Pompeius, 293.
Dyrrhachio intercluditur Pŏpeius, 292
Dyrrhachij & in Achaia gesta, 317. & dein.
Dyrrhachina duo prœlia Cęsarem nonnihil debilitarunt, 331
Dyrrhachinæ pugnę infelicitate Cęsar à Pompeianis vbique traducitur, 329

EBurones pop. 36. Treuirorum clientes, 69. vbi siti, 97. eorũ defectio, ibid. humiles & ignobiles, 99. prædę omnibus à Cęsare exponuntur, 132. vastantur, 136. vide & Aulerci.
Eburonices aduersus Rom. conspirant, 60
Ediscędi studium apud Druides, 223
Egesaretus Thessalus Pŏpeĩ fautor, 305
Eiicere nauem, 301, 302
Elauer flumen, 156
Elephanti condocefacti, 407
Elephanti Scipionis, 393, 406, 407, 408, 425.
Elephanti communi periculo in aciem educuntur, 407
eorum terroris minuendi ratio, 432
Elephanti LX aduersus Cæsarianos producti, 419. eorum fuga, 438
Elephanti LXII à Cæsare capti, 440
Elephanto ferocienti veteranus miles se fortiter obiicit, 439.
Elusates Romanis dediti, 65
Ennius citatus, 460, 465
Epasnactus Aruernus Lucterium Cęsari tradit, 209
Ephesiam pecuniam auferre Scipio conatur, 304. ei salutem Cęsar affert. ibid. & 343
Ephippiorum vsus apud Sueuos indecorus. 67
Epibatæ armantur, 402
Epidaurum Octauiana oppugnatione liberat Varinius, 373
Epirus tota Cęsari decitur, 293, 309.
Epistolæ alligandę ratio, 109
Eporedorix Aeduus, 158, 159, 166, 172. capitur, 374
Equestres copiæ, pedestres apparentes, 398, 400
Equestre prœlium, 9, 426
Equestris prœlij consuetudo, 454.
Equestris pugnę mira exercitatio

ratio apud Germanos, 30
Equites mille Cęsariani septê millia Pompeianorũ equitum sustinere non dubitabant, 332
Equites Galli, 123
Equitum Gallorum temerarium iusiurandum, 173
Equites Germani sępè in prœliis ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur, 67
Equitum Ro. generositas, 202
Equitibus quingentis Heluetij quatuor millia equitum Roman. propellunt, 9
Equi alga pasti, 405
Equorum mira docilitas, 67
Equorum studiosi Galli ibid.
Equos suos assuefacit Cæsar non reformidare elephantos, 433
Eratosthenes, 127
Ergastula quædã Milo soluit, 298.
Ericius, bellicum instrumentum, 322
Essedorum vsus in prœliis apud Britannos, 78, 82
Etesiæ venti, 345
Euocati Pompeiani, 334
Euphranor Rhodius vir fortis 356. eius mors, 363
Exactiones grauissimæ Scipionis Pompeiani, 303
Exactiones graues Cassij, 376
Exactor improbus ministris etiam suis odiosus, 377
Excommunicatio veterum Gallorum, 122
Exectis virilitatem non se posse restituere Cęsar ait, 38
Exercitus Cęsarianus Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuatus, 334
Exercitus non minorẽ quàm imperator ipse laudem consecutus, 24
Exercitus Rom. ab Heluetiis pulsus, & sub iugũ missus, 4
Exercitus Cæsariani maior pars tirones, 463
Exercitus Cęsariani sitis, 431
Exercitus totius salus parua in re aliquãdo consistit, 294
Explorator falsa renuncians, 13.

FAbij Peligni facinus audax 280.
Fabius max. Rutenos & Aruernos superauit, 28
Facere pro sano, hoc est quod sani esset, 88
Facinus memorabile, 3, 280, 439. horrendum, 455
Factiones Gallorum. 17, 120
Factum est metum esse magnum, 462
Fagum & abietem Britannia non habet, 91
Falcatæ quadrigę Pharnacis, 391.
Falcium in nauibus bellicis vsus, 58
Fama in nouitate antecedit, 305.
Famæ celeritas, 114. mira apud Gallos, 139
Fames ac penuria Afranianorum, 251
Fames Cęsarianorũ militum & tolerantia, 146, 241
Familia Orgetorigis, decem millia hominum, 3
ex Familia vna duo simul in Senatu Aeduo esse non poterant, 155

Fana pecuniis spoliata, 218
Fanum op· 221
Fascium prælationis inuidia, 344.
Fauonius Scipionẽ castigans, 317.
Fautores Cęsaris lxxiiij. à Pŏpeio securi percussi, 458
Faustus Sylla, 219
Faustus & Afranius viui à Sitio capiuntur, 446.
eorum mors, ibid.
Feminæ notitiam intra ann. 20. Germani non habebãt, 326.
Feminæ à viris prodi hostibus metuentes, viros hostibus ipsę produnt: 152
Feminarum pauor in vrbis oppugnatione, 163, 164
Ferrariæ Biturigum, 249
Ferrariæ officinę à Pompeianis institutæ, 403
Ferrum in maritimis Britanniæ locis nascitur, 91
Festinatio Cęsaris, 407
Fideicŏmissus exercitus, 285
Fides Cæsaris, 458
Fides Cæsarianorũ militum constantissima. 417
Fides clientum Gallorum, 160
Fides tota Italia angustior, 286
Fidei hostili non temerè credendum. 361
Fiducia Cęsaris miranda, 428
Fiduciaria opera legati. 268
Fiduciarium regnum, 361
Filia Ptolemęi regis minor ad Achillam se confert, 338
Filiis in femininogenere, maiori ex duabus filiis, 368
Finitimos longè summouent Germani. 326
Flumen velut circino circunductum circum opidum, 28
Fluminis alti transeundi ratio, 450
Flumen auertere Cæsar molitur, 246
Flumina Romanos milites non morantur. 167
Fœderis militaris sanciendi ritus apud Gallos, 139
Foliis arborum pasti equi, 317
Fontem cuniculo intercipit Cęsar, 208, 209
Fortissimi Gallorum cur sint Belgæ, 2
Fortunæ vis, 136, 137
Fraternæ pietatis exempla, 11, 78, 408. zelus & æmulatio, 11, 12.
Frenati equi & infrenati in bellis, 402
Frentani, 227
Frigoris tolerantissimi Sueui, 66.
Frigoribus exposita est Gallia, 9
Frumentum deditiis suis dandum curat Cęsar, 16
Frumentum militibus certis diebus admetiebatur Cęsar, 9
Frumentum suum Heluetij comburunt, 3
Frumenti angustia premitur Cęsar, 413
Frumenti condendi modus apud Afros, 429
Frumenti modia M. ccc. Cęsari offeruntur, 412
Frumenta & ædificia propria corrumpentes Galli, 172
Frumenta intra munitiones sata, 317

Fuga

Fuga Ambiorigis mira, 136
Fuga pernox, 15
Fugę hostes celandę ratio, 199
Fugæ simulatę fraus, 181
Fugę spę suis adimit Cęsar, 14
Fugitiui etiã legatos de pace mittebant de saltu Pyrenęo 297.
Fuluius Posthumus adiutor Lentuli, 320
Funera Gall. magnifica, 125
Fusius Calenus Cæsarianus, 290. eius industria, 316
Fusius Cotta occiditur, 139

GAbali pop. 172,178
Gabinij Cæsariani felicitas, 373. infelicitas & mors, ibid.
Gabiniani milites, 288, 343, 346
Gaditani Cęsaris fautores, 269 270, 271.
Galba Suessionum rex, 36 eiusdem filij Cęsari dedu-tur, 40
Galearum tegmenta ex vimi-nibus, 319
Galeari, 309
Galliæ diuisio, 1, 121
Gallia omnis ad Septentrio-nem est, 9
Gallia omnis pacata, 50. re-pente tumultuatur, 54
Gallia prouincia, 235. Cęsari decreta, 21
Gallia tanquam prædę Ger-manis & Romanis exposita, 28. subacta, 209. libera esse iussa, 29
Gallia transalpina, 141
Galliæ concilium, cui ne or-bis quidem terrarum possit obsistere 153
Galliæ consensus aduersus Cęsarem, 98. eiusdem in libertate vindicanda, 177
Galliæ conuentus Cęsar agit, 17. concilium indicit, 116
Galliæ equitatus ad Cęsarem in Britanniã profecturum conuenit, 87
Galliæ & Germaniæ morum discrimina, 18, 19, 120
Galliæ & Hispanię regiones saluberrimæ, 287
Galliæ fertilitas ac opulentia prę Germania, 126, 127
Galliæ imperium sibi vindi-care volunt Heluetij, 2. A-riouistus, & Cęsar, 18, 19, 20 21. 27, 28.
Galliæ motus repętini, 96, 118
Galliæ prędia distribuit Cę-sar. 209
Galliæ prouincię seruitus, 180
Galliæ res gestas Hirtius ab-soluit, 187
Gallus Gallos prodens, 60, 108
Galli Belgę, 34, 35
Galli bellicosi, 61, 112, 138
Galli, Celtę lingua Gallica dicti, 1
Galli disciplinæ ergò in Bri-tanniã proficiscebantur, 122
Gallorum equitum mos, 123. iusiurandum temerarium, 173. virtus ac fortitudo mi-rabilis, 242, 395
Gallorum veterum mores & instituta, 121, 122, & dein.
Galli à Dite patre progeniti, 124. Gręcis litteris vtebantur, 123. humanis victimis diis litabant, 123. Cimbrico bello humanis corporibus vescebantur, 125. in acie sedere soliti. 196. iumentis maximè

maximè delectantur, 67. etiam senes militant, 195. multos carros in bellis habent, 241. procero ac mirifico sunt corpore, 49, 415. religionibus dediti, eorumque dij, ac vota, 124, 125. armati in concilium veniebant, 113. nouis rebus plerunque student, 68. in copiis Cęsaris, 235. Iubæ regis, 283. Pompeij, 287. proditores in exercitu Cæs. 42, 118. vrbes suas ipsi incendunt, 145
Gallorum ingenia candida & aperta, 433. inter se discrimina, 1, factiones duę, 17, 120. mira consuetudo in concilij armati indictione, 113. nobilium genera duo, Druides & Equites, 122. prędipui Belgę, & Aedui, 214 tutelam aduersus Arioui-stum Cęsar suscipit, 19, 24, 27. aduersus Romanos coniuratio, 55, 112. odium & insidię, 100, 138. rebellio, 34, 52, 68, 115, 142. ante Cęsaris aduentum annua bella, 113. coniugia, 125. consilia subita & repętina, 55, 68. consuetudo erga liberos suos natu minores, 225. domicilia in æstu, 130. mos in rumoribus nouis excipiendis, 68. cum Cęsarianis prœlium, 53, 143. disciplina ex Britannia allata, 123
Gallorum & Belgarũ eadem est oppugnatio, 37
Gallorum fortitudo, 117. industria ac solertia, 149. infirmitas, 71. leuitas ac mobilitas, 34, 56, 68. libertas, 138. mollities in aduersis, 61. temeritas innata, 160. facinus memorabile in mortis pro patria contemptu, 150, 151. fuga ac clades, 54, 182, 186. Gallorum Germanorumque Labienianorum cædes, 414 immensæ copiæ, 177, 178
Gallis ignota Britannia, 75
Gallicarũ nauiũ forma, 57, 58
Gallica classis aduersus Romanos, 58. Gallicæ plebis vilitas, 121. Gallicus victus cum Germanico non conferendus, 18. Gallico agro Germanicus ager non comparandus, 18
Gallicorũ murorũ forma, 150
Gallinam Britanni non gustant, 92
Ganymedes eunuchus nutricius Arsiones, 351. eius odium, 361. impotens regnum, 368
Garites Romanis dediti, 65
Garoceli Galli, 6
Garumna flu. 1. Garumni Aquitani Rom. dediti, 65
Gebenna mons, 141, 167
Gemella legio, 288
Genabũ, Carnutũ op. 139, 190 diripiturque incęditur, 143
Geneua Allobrogum op. 4
Genusum flu. 326
Gergouia, 139. Boiorum op. 142. Aruernorum op. 156. eius oppugnatio, 162, 163
Germaniæ & Galliæ morum discrimen, 122, 123, & dein.

Germani quando primùm & qua ratione in Galliã transierint, 17, 20, 27, 73. inde pulsi, 32
Germani auxiliares, 119, 173, 191. barbari ac feri, 20, 29. bella non deprecantur, 69. importatis iumentis non vtuntur, 67. quatuordecim annis tecta non subeuntes, 21. fortunam contra Romanos tertio experiri nolunt, 113. Sueuis se impares fatentur, 69
Germani equites cccc in cohorte prætoria Cęsaris, 144. pedites summæ velocitatis inter equites pugnãtes, 30, 205. leuis armaturę, 257. transrhenani continenter cum Belgis pugnantes, 1. Belgis aduersus Rom. coniuncti, 35. eos Cęsar vlciscitur, 120
Germani & Galli Labieniani cum Cęsarianis fide data acceptaque colloquẽtes, 408 eorum Labienianorum clades, 414
Germanorum ad Cæsarem legatio, 69. retenta, 69. aduersus Roman. dolor & odium, 99. arrogantia, 69. cultus corporis, 126. cum Romanis conflictus, 34, 35. clades ac fuga, 33, 72. matres fam. prœliandi tempus suis præscribunt, 31
Germanorũ magnitudo corporis ac terror, 22. mos in bellis parandis, 126. nuditas, ibid. perfidia & simulatio, 72. procacitas, 29. superstitio in prœliis suscipiendis, 31. trepidatio, 72. vagatio seu peregrinatio, & error, 126 victus, 126, 127. virtus, 174. omnis vita in venationibus & studio rei militaris consistit, 125
Germanorũ equitũ virtus, 365
Germanorum Vsipetum ad uersus Menapios dolus, 68
Germanos Galli quondam virtute superabant, 127 eõsdẽ in Gallia inueterascere indignantur Galli, 34
Germanos Cęsar debellat, & Germanico bello finẽ imponit. 72, 73
Cętera quæ ad Germanorũ descriptionem, mores & instituta pertinent, vide pag. 125, 126, & deinceps.
Getuli & Numidæ, Marij beneficiarij, 410. ad Cęsarem deficiunt, 412, 423
Getulorũ Considij comitum auaritia ac crudelitas, 445
Getulorum duo opida capiuntur, 406
Getulorum equites sine fœnis, 426
Gladiatoria familia Milonis, 298.
Glans inscripta vice epistolæ missa, 454, 457
Glandes fusæ, 403
Glasto se inficiunt Britãni, 92
Gobanitio patruus Vercingetorigis, 139
Gomphi à Cęsare non toto die expugnati, 329, 330
Gordunni, Neruiorum clientes, 104
Grando saxorũ in exercitum Cæsaris

Cæsaris cadens, 418
Grauis armaturæ miles, legionarius, 432
Græcè ad Ciceronem scribit Cæsar, 109
Græcè indocti Neruij, ibid.
Græci contra Romanum imperiũ pugnare nolentes, 292
Græcis literis Galli olim vsi, 123
Grudij Neruiorũ clientes, 104
Grumus natura excellens, 452, 460
Guturuatus, Carnutum factionis princeps occiditur, 206.

HAliacmon flu. 306
Harpagones, 244, 455
Harudes pop. 18, 21, & 31
Heleuteri pop. 178
Heleuteri Cadurci, 178
Heleuteri Suessiones, ibid.
Heluetia omnis ciuitas in quatuor pagos diuisa, 7
Heluetij cæteris Gallis præstantiores, 1. Germanis superiores, 24. Romanum consulem occidunt, exercitum sub iugum mittunt, 5. Cæsarianos cædunt, 9. à Cæsare cæduntur, 7, 14, 15, 24. obsides accipere, non dare soliti, 9. oppida sua commigraturi incendũt, 3. ea restituere iubentur, 16. profectionem in Galliam adornãt, 2. quare patriam relinquerent, 17. eorum iter, 3, 4, 5. Rhodani trãsitu à Cæsare prohibentur, 7. Græcis literis vsi, 16. eorum coniuratio, 2 feritas ac peruicacia in bello, 13, 14 fuga, 14. iactantia, 7. legatio supplex ad Cæsarem, 15. mos in iudicijs, 3. perfidia aduersus Romanos. 7. virtus, ibid. Cætera vide pagina 1, 2, 3, & deinde.
Heluij pop. 141, 172, 234
Heraclea Sentica, 328
Hercynia silua, eiusq. ferę, 127
Herculis fanum Gadibus, 269
Herculis fano ablata restituit Cęsar. 272
Herminius mons, 377
Hiadertinorum in pop. Rom. officia, 373
Hiberniainsula, 98
Hibernorum Cęsaris expugnandorũ consilium apud Gallos, 98, 99
Hiemare sub pellibus. 293
Hiemes in Gallia maturę, 75
Hippo regius, 446
Hippotoxotæ, 288, 402
Hispalis op. 269, 273. eius oliueta, 462. eiusdem turbatio ac molestia, 468
Hispalẽsibus ingratitudinem exprobrat Cæsar, 478
Hispani equites, 98
Hispani in copiis Cęsaris, 414
Hispanorum auxilia Gallis aduersus Romanos, 63
Hispanorum pugnandi ratio, 238. seditio inter se, 384
Hispaniæ caput Corduba, 448
Hispaniæ principes ad Cæsarem transeunt, 253
ex Hispania apportabantur necessaria ad armandas naues Cæsaris, 85
Hispanicæ res tam Pompeianorum, quàm Cæsarianorum,

rum, 235,236.278,279, 313, & deinde 447,448.
Hispaniæ duæ à Cæsarianis pacatæ, 322
Hispaniæ vlterioris fœcunditas & situs, 451. eadem potitus Cn. Pompeius adolescens, 447
Hispaniarum deditio, 279
Hispam M. Octauius à Cęsare abalienat, 290
Homines à Gallis pro victimis immolati, 123
Hordeo corrupto & panico vetere se alentes Massilienses, 272
Hordeo frumentum auctum, 317.
Hospitalitas Germanorũ, 127
Hospitium sacrosanctum, 456
eius violati nefas, 455
Hostis consilia qualiter accipienda, 98,99
Hostis in acie tollendi ratio, 114.
Hostis in iniquũ locum pertrahendi stratagema, 118,119
Hostium res prius diligenter explorãdæ quàm prœlium committas, 283,184
Hybridæ à Labieno conscripti, 402
Hyempsal rex, 413
Iadertini, vide Hiadertini.
Ibernia ins. vide Hibernia.
Iberus flu. 245,385
Iccius & Antebrogius Khemorum legati, 35
Iccij angustiæ, 37
Ignis iacti solitus, 453
Ignis supplicium, 3, 140
cum igne pugnantes Cæsariani, 196
Igni viui combusti Paradenses expugnati, 441
Ignibus nocturnis produntur aliquando milites, 314
Ilerda opidum, 237,245
Illurgauonenses pop. 245
in Illyrico gesta. 51, 54, 88, 374
Imanuentius Trinobantium rex, 94
Imitatores solertissimi Galli, 149. item Alexandrini, 350
Impedimẽtis amissis bellum geri non posse, 145
Imperatoris aliæ sunt partes atque legati, 314. cõsilium milites explorare non debere, 23, 24, 165. conspectus, oratio ac præsentia militibus animos addit & conuertit, 25, 46, 398. in conseruandis militibus studium, 251. in commissione pugnæ officium, 243
Imperatorem se appellat Scipio, 303. eo nomine indignus censetur à Centurione Cæsariano capto, 417
Imperatores munera ac dona ab amicis accipiebant re bene gesta, 389
in Impuberes etiam sæuit Bibulus, 294
Incendia ædificiorum, incursionis hostium vulgare signum, 189
Indo rex, 452
Inducarum genus ex misericordia, 267
Inducias Pompeiani postulant à Cæsarianis, & impetrant, 294
Inducioma ri Treuiri simulatio, 86,87. dolus ac defectio,

ctio, 97, 123. fuga, 111. cædes, 114
Inermes aliquando Germani terrorem Romanis afferentes postea armati ac victores, spreti, & superati, 24
Infantibus in ardore pugnæ non parcitum 152
Ingratos ac perfidos Cæsar vlciscitur 428
Inguium opid. Cæsari studiosum, 221
Inguij pop. ibid.
Inimici alter alterum seruantes 107
Insidiæ Labieni aduersus Cæsarem, 420. detectæ, 429
Insidiæ præmonitis minus nocent, 196
Insidiarum occultandarum fraus, 370
Insignia sibi in prœliis accommodabant milites Romani, 44
Insignium & signorum militarium occultandorum fraus, 162
Insontes etiam & innoxios nonnunquam diis suis sacrificabãt veteres Galli, 123
Instar legionis videri, 321
instar cohortium, 359
Integrum quid dicatur, 369
Intercessio tribunitia, 217, 219
Intermittere dare obsides, hoc est cessare & protrahere, 81
Interfectis amissam vitam se restituere non posse, Cæsaris responsum, 388
Interpretes quotidiani 11
per Interpretes Cæsar Gallis locutus, ibid.
Issa insula, 290. vide Hissa.
Isthmum Cæsar munit, 318
Italia sine vulnere à Cæsarianis capta, 325
Italia sine Sicilia & Africa teneri non potest, 278
Italiæ facultates & existimatio, 115
Itineris Cæsariani ad hostes asperitas, 249
Itineris difficultas in Afraniano exercitu, 254
Ithyreæ naues 403
Itius portus, 85, 87
Iuba Numidiæ rex, Pompeij hospes & amicus, 274, 378 Cæsaris hostis, 405. auxilia Pompeio suppeditat, 378 elephantos triginta ad Scipionem adducit, 406, 415 auxilia à Scipione Pompeiano abducit, 406. ad Vticam malè pugnat, 275. Vticenses cõfirmat, 282. Curionem Cæsarianum vincit 285. eius crudelitas, 256, 429, 434. superbia & arrogantia, 424. terror apud Cæsarianos & rursus contemptus, 419. angustiæ, 406, 413, 423, 444. mors, 445
Iudiciorum mira forma, vt alij audirent, alij iudicarent, 287
Iulius Cæsar cos. creatur, 286
Iulianæ legiones, Cæsaris legiones, 362, 415 & quoties occurret.
Iumenta alga tolerata 405
Iumenta suã sarcinaria Afraniani ipsi occidunt, 256
Iumentis maximè delectantur Galli 69

Iunij pœnitentia 456
Iupiter à Gallis cultus 124
Iura mons altissimus, 2, 5
Iusiurandum Labieni in fauorem Pompeij à Cæsare metuentis, 293
Iusiurandum temerarium equitum Gallorum, 173
Iuriiurando hostili fidentes Cæsariani tyrones, in perniciem suam se dedunt, 301

LAbieni Cæsaris legati castra oppugnata, 114 eius stratagemata, 114, 118, 119, 170. supplementum, 167. cum Gallis prœlium, 170. virtus, 156
Labienus à Cęsaris inimicis ad defectionem solicitatur 213. Cingulum opidum exædificat, 221. Pompeio iurat, & idem facere cogit legatos, tribunos, centuriones, &c. 293. eiusdem cum Vatinio de pace altercatio, 297. aduersus Cæsarianos crudelitas, 324. assentatio ad Pompeium, 333. acies contra Cæsarem, 399, 400. insultatio in milites Cęsarianos, 400. insidiæ aduersus Cæsarem, 420. detectæ 429. fuga & clades, 414, 420, 413, 434. mors, 465
Labor qui labores omnes finiat, non ingratus, 249
Laboris intolerantes Galli, 148, 154.
Laboriac duritiæ à pueris student Germani, 125
Labrum duntaxat superius non radunt Britanni, 92
Lacetani ad Cæsarem transeunt, 245
Lachrymæ fictæ, 302
Lacte & pecore viuũt Sueui 66
Lacte, caseo, carne viuunt Germani, 126
Lacus Lemanus, 2, & 5
Laminæ ferreæ pro numismate, 91
Lanistæ in modũ Cęsar suos vt tyrones aduersus elephãtes instituit, 432
Largitio Cæsaris, 272
Largiter posse, 11
Larinates pop. 227
Lăriſſa opid. 330, 338
Latobrigi patriam suam deserunt, 3. redeunt, 16. eorum numerus, ibid.
Latrocinia apud Germanos infamia quæ non sint, 126
Latrones dicti Romani ab Aeduis, 158
Legati alia sunt partes, atque imperatoris, 314
Legati officium, 269
Legati iure gentium sacrosancti, 55
Legati singulis præfecti legionibus 31, 162
Legatorũ violatorũ vltio, 59
Legatos Gæsaris Galli violãt, 55. Pompeiani item, 459
Legio Centuriones suos cædens 381
Legio gemella, 288
Legio septima frumentatrix, 81
Legio octaua præsidio nonæ esse iubetur, 334
Legionis nonæ imminutio atque afflictio, 322, 334
Legionis decimæ virtus, & pretium apud Cęsarem, 25
Legio vndecima Cęsaris impar

par ceteris, 192
Legio vicesima septima tyronum 301, 304
Legio tricesima sexta, 372. tricesima septima, 353
Legio tyronum, 301, 304
Legio vernacula 271
Legio veterana 301
Legione vna Gallia vlterior obtenta, 4
Legiones à duce perfuga traductæ, 275
Legiones Cæsaris veteranę & nouæ, 192
Legiones duę Cęsari detractę, Pompeio traditę, 105, 220. eæ primariæ erant in exercitu Pompeij, 334
Legiones decem magnus numerus, 218
Legiones Pompeij, 288
Legiones semper duę pro castris Cæsaris excubabãt, 151
Legionum Cęsarianarum in hiberna distributio, 33, 34
Legionum inter se dissidium & consensus, 379. & seq.
Legionum Romanarum robur admirabile, 52, 195, 196
Legionarij militis robur, 433
Legionarij in equos impositi, 26
Leguminibus etiam contenti erant Cæsariani milites in inopia, 313
Lemanus, vide Lacus.
Lemouices populi, 201
Lemouicum opid. ibid.
Lenium opid. 468
Lentulus Asculo expellitur, 223.
Lętulus Spinther Cæsaris beneficiarius, 227. Eiusdem fuga, 222. mors, 343
Lentulus Marcellinus quæstor Cæsarianus 216, 319
Lentuli consulis æs alienum, 216. odium in Cæsarẽ, 215
senium, 331
Lentulus & Marcellus COSS. Cæsaris hostes, 212, 222. Roma metu Cæsaris aufugiunt, 222
Lenunculi nauigia piscatoria, 285
Lepidus procõs. in auxilium a Cassio vocatur, 382. mediat inter Cassium & Marcellum, 384, 385
Lepontij populi, 70
Leporem Britanni non gustant, 91
Leptis opidum, 396. ciuitas immunis & libera, ibid.
Leptim opidum Labienus oppugnare conatur, 408
Leptitanorum mulcta à Cæsare, 446
Leuaci Neruiorũ clientes, 104
Leuci populi, 24
Leuis armatura inter equites interiecta, 403
Leuis armaturę pedites, 197
Lexouij, seu Lexobij, aduersus Romanos cõspirãt, 56, 60
Lex Aeduorum de magistratib. creandis, 154
Lex Iulia, 222
Lex Pompeia de ambitu, 287
Leges Cœliæ duæ, 198
Libertas Gallorum, 55
Libertatis cupiditas, 98. dulcedo, 56. stimulus, 178, 244
Libertini & serui in militiam adscripti 402
Libo Pompeianus cum Cæsare

fare ad Oricum colloquitur, 295. insulam Brundisinam occupat, 299. Cęsarianos terret, ibid. Brundisio discedit, ibid. Vide Scribonius.
Liburnica classis Pompeiana, 289
Licentiam militarem Cæsar castigat 422
Licinius Damasippus, 286
Lictores habere priuatis non licebat, 218
Ligarius (præn. P.) captus à Cęsare necari iussus, 428
Ligurius, vide Q.
Liger, seu Ligeris fl. 55, 141, 167
Lilium in munitionibus Alesiæ, 177
Lilybęũ promõtoriũ, 394 413
Lingones pop. 15, 24, 70
Lintrium vsus in fluminibus traiiciendis, 7
Liscus Aeduus Dumnorigem apud Cæsarem defert, 9, 10
Litata internecio, hoc est vlta, 461
Litauicus Aeduus, eiusq. fratres, 157, 159, 160. Eius perfidia ac fuga, 158, 159, 160, 166.
Literę Cęsaris græcè ad Ciceronem, 109
Literę Cæsaris vix atque ægrè in senatu recitatæ, 215
Literarum perferendarũ difficultas, 107
Literis disciplina Druidum non mandabatur, 123
Littora omnia venas aquæ dulcis habent, 351
Liuineius Regulus, Adrumeti præfectus, 443
Loci iniquitatis incommodum, 162, 165, 184
Locorum mutatio propter salubritatem, 213
Lõgarum nauium agilitas, 89
Longinus Cęsarianus, 379
Lorica 176
L. Aemilius decurio equitum Gallorum, 13
L. Afranius legatus Pompeij, 235. proditionis postulatus, 331
L. Aurũculeius Cotta legatus, 39, 97. Eius prudens consilium, 99. vulnus, 102 mors, 103
L. Cęlię Cęsar ignoscit, 443
L. Cęsar adolescẽs legatus, 172 219. Cęsari Vticam venẽtiobuiam it, 442, 443
L. Canuleius legatus Cęsarianus, 309
L. Cassius consul ab Heluetiis cęsus 5, 7
L. Cassius Longinus Cęsarianus, 304
L. Cispius Cęsarianus 427
L. Decidius Saxo Cęsarianus miles, 248
L. Domitius 218. in Cęsaris potestatem venit, 237 eius fuga, 272
L. Domitij sententia de tribus tabellis iudicibus dandis in causa eorum qui à Pompeio non steti ssent, 331 ejusdem mors, 340
L. Fabij Centurionis seu virtus, seu temeritas miranda, 163, 164
L. Hirrus à Pompeio ad Parthos missus, 331
L. Iunius Pacciecus, 448

L. Late-

L. Laterensis prætor appellatus, 379. eius mors, 380
L. Lentulus cos. 215. eius mors, 343. vide Lentulus:
L. Licinius Squillus Cassium saucíat, 378
L. Luceius Pompeianus, 296
L. Manilij procōsulis fuga, 61
L. Manlius pr. Pōpeianus, 227
L. Mergilio, 380
L. Metellus trib. pl. Cęsari obiicitur 233
L. Minutius Basilus, 129. eius ad Cęsarem epistola, 451
L. Munatius Plancus, 96, 97
L. Nasidius Pompeianus, 261
L. Paulus consul 211
L. Petrosidij aquiliferi mors, 103
L. Piso auus L. Pisonis soceri Cæsaris ab Heluetiis interfectus, 7
L. Piso Cęsaris socer, 216
L. Plancus Cęsarianus, 236, 395
L. Pupius Centurio à Cæsare captus, dimittitur, 222
L. Rabilius aduersus Cassium cōspirat, 378. eius mors, 380
L. Roscius, 96, 112, 216
L. Rubrius in potestatem Cęsaris venit, 226
L. Septimij trib. mil. aduersus Pompeium crudelitas, 343
L. Sertorius, 246
L. Straberius Pompeianus Apolloniæ prępectus, clàm inde profugit 293
L. Sylla, 13
L. Ticida eques Rom. 416
L. Titius trib. mil. 381
L. Tiburtius in colloquio vulneratur, 297
L. Torij apud Cordubenses terror 381
L. Torquatus Orici prępectus Pompeianus se & Oricum Cæsari dedit, 292. eius mors, 446
L. Valerij Præconini legati mors, 61
L. Vareni centurionis egregia pro inimico facinus, 106
L. Vibullius Rufus bis in Cęsaris potestatem veniens, ab eo semper dimissus, 291
Lucretius Vespillo Pompeianus, 289
Lucterius Cadurcus, homo audax, 140, 141, 303
Luminib. accensis noctu Vticam Cęsar peruenit, 443
Lunę plenę vis in æstibus maritimis 80
Luna nisi noua Germanos non contendere, 31
Lunata castra, 437
Lusitania, 234, 378
Lusitani Hispalim oppugnat, 449
Lusitani leuis armaturę, 241
Lutetia Parisiorum, 116. incenditur, 168
Lux seu dies pudorem malefactoribus affert. 249
Luxuries Pompeiani exercitus, 338
Lyssum opid. 300, 301, 308

MAcedones equites in Pomp. copiis, 288
Macedonię pars libera, 305
Machinę bellicę Romanorum barbaris admirationi sunt, 49
Machinę varię Alexandrinę, 350
Magetobrię ædes. Vide Amageto-

magetobria.
Magistratus Gallorum, 125
Magistratus bellici apud Germanos, 126
Magistratus lex apud Aeduos, 155
Magistratus prępostere decernuntur Romæ, 217,218
Magistratus Romanis sacrosancti, 471
Magnitudo animi Cæsa. 409
Magnitudo corporis & vires vt parentur, 66
Malaca vrbs, 385
Malacia ac tranquillitas maris, 59
Malo præsente, aliis malis mederi, 256
Malcus Nabatęorum rex, 349
Mandubiorum fames ac miseria, 181
Mandubratius adolescēs Britannus, 94,95
Manlius Tusculus, 379
Manu sata Pompeij, 310
Manus ferreæ, 244
Manus rebellibus victis præcisę, 209
Manibus præcisis dimissi tabellarij capti, 453
Marcelli odium aduersus Cęsarem, 213
Marcellus cum Cordubensibus à Cassio deficit, 382 Vide M. Marcell.
Marcius Crispus præsidio Thabennensibus à Cęsare mittitur 435
Marcomanni Germani, 31
M. Acilius & Statius Murcus legati Cęsaris, 294
M. Antonius legatus Cęsaris, 182. quęstor, 188. Brundisio prępest, 299. Eius sacerdotij petitio, 212
M. Antonius Q. Cassius trib. pl. Cęsaris fautores, 216
M. Aquinius nouus homo, 424
M. Aquinio Catonis filio Cęsar ignoscit, 443
M. Aristij Tribuni militum misera cędes, 160
M. Bibulus Pompeij prępfectus maris maximus, 289 vide Bibulus.
M. Calidij sententia de rep. in dissensione ciuili Pompeij & Cęsaris, 215
M. Cato Vticensis, 404,412, 441,442. vide Cato
M. Cœlius Rufus pr. Ro. 297
M. Crassus, 13
M. Crassus à Parthis interfectus, 303
M. Eppio Catonis filio Cæsar ignoscit, 443
M. Fauonius Pompeianus, 305
M. Lepidus pr. 272
M. Marcelli sententia de rep. in dissensione Cęsaris ac Pompeij, 215. Idem pr. appellatus, 382. eiusdē prudentia, 383,384
M. Messala & M. Piso consules, 21
M. Messala legatus, 408
M Mettius Ariouisti hospes, 29. de manibus Germanorum ereptus, 33
M. Octauius Pompeianus, 289 290, 374.
M. Opimij præf. equitū Scipionis mors 307
M. Petreij Centurionis prędarum facinus, 164, 165. eiusdem fauor erga Cæsarē, 305.

305. fauor erga Pompeium 401. vulnus, 402. fuga, 444 mors, 445
M. Plotius in colloquio vulneratur, 297
M. Pomponius Cęsarianus, 340.
M. Rufus quæstor, 273, 285. eiusdem sententia de Cæsare & Pompeio, 216
M. Silanus, 115
M. Trebius Gallus, 54
M. Tyro ignominiosè mittitur, 412
M. Varronis in vlteriore Hispania legati nutatio, 269 eius legiones 382
Marcomanni pop. 31
Mare bis æstuás xij. horarum spatio, 57
Mare conclusum, & mare apertum, 56
Maris transitu Cęsarem prohibere Pompeius conatur, 289.
Marium omnium non eandem esse naturam, 56
Marij affinis Cæsar 410
Maritimorum Gallorum rebellio aduersus Cæsarem, 54, 55, 56.
Maritimorum opidorũ munitio, 57
Marrucini pop. 227, 280
Mars, 124
Marsi Centuriones perfugæ, 275.
Marsorum militũ virtus, 225
Massilienſium res, 233, 234, 235 244, 245, 260, 262, & seq. eorum nomini & vetustati defert Cæsar ne eos perdat, 272, 273
Matarę, 25
Materiari, frumentari, 177
Materfamil. de muro se deiciens, 457
Materię inopia laborat Africa, 405
Matiscona opid. 386
Matrona fluuius, 1
Mauri equites, 396. elephãtorum prędium, 439
Maurorum equitũ duo millia à minus triginta Gallis equitibus in vrbem repelluntur, 395
Mazaca opid. 386
Mediomatrices, 70, 178
Medobrega Lusitaniæ opidũ, 377.
Melodunum opidum, 168
Memorabile Cęsaris factum in difficultate pecuniaria, 286
Memorabile Cæsaris documentum in reficiendis militibus 327
Memorabilis casus in conflictu nauali, 263
Memorię exercitatio, 123
Menapij Galli, 36, 56, 65, 84. ab Vsipetibus oppressi, 68 eorum vastatio, 84. rebellio, 116. deditio, 118
Mendacij vsus in captandis militum animis, 158
Menedemus Macedonię princeps, 395
Mercatorum commercia cur admittant Sueui, 67
Mercaturę commercio nationum vires eneruari, 1
Mercurius præcipuè apud Gallos celebratur, 124
Metiosedum opidum, 170

Metropolis opidum in potestatem Cęsaris redactũ, 330
Messala Cæsarianus Vticam custodit, 442
Messanæ periclitatio, 340
Miles non minus modestia & continentia, quàm virtute & animi magnitudine cõmendabilis, 165
Militis aduersus imperatorẽ ingratitudo, 343
Militis etiam ęgerrimi ac vedut moribundi mirus animus, 134
Militis in Cęsarem cauillum 26.
Militis veterani cum elephãto pugna, 439
Milites à manè ad vesperam ieiuni in armis stantes, 415
Milites ab imperatoris auctoritate pendere debere, 165
Milites in conspectu imperatoris enixius contẽdunt, 59
Milites luce magis in officio continentur, 249
Milites præ pauore testamẽta condentes, 23
Milites propter res magnas bene gestas peccandi licentiam sumentes, 440
Milites seipsos plectentes, 326
Militum amor erga Cęsarem 259. alacritas augẽda magis quàm reprimenda, 336
Militum importunorum sedandorum ratio, 441
Militum insolentia, 346
Militum pretium in seditionibus ciuilibus 348
Militum suorum cura Cęsari, 111, 131, 147, 189, 251, 335.
Militum tyronum ruditas 135
Militibus animus vel minima spe victoriæ monstrata accenditur, 64
Milites fortes Cæsar honoribus ac muneribus prosequitur, 315
Milites suos sibi confirmat Cæsar, 219, 289
Militaris disciplina & seueritas largitione nimia minuitur, 377
Militaris rei dedecus in exercitu Cæsaris non admissum, 321
Militarium signorum conferendorum ceremonia apud Gallos in fœderibus sanciendis, 139
Milo cædis Clodianę reus, 298 eiusdem molimen, ac mors ibidem.
Minerua dea, 124. eius templum, 343
Minutatim se recipere, 409
Minutius Rufus Pompeianus, 289
Minutius Silo, L. Racilij cliens, 378
Minutius coniurationis aduersus Cassium index, excruciatur, 380
Miracula post victoriam Cæsaris, 343
Miseriam fortiter ferre, virtus est, 179
Mithridates Pergamenus, 363, 364. Cęsari se iungit, 364, 365. rex Bosphorià Cæsare constituitur, 392
Mona insula, 92
Monomachia, 461
Morini Galli, 36, 58. vltimi Gallorum pacati, 65. eorum ad

ad Cæsarem legati, 77. Cæsarianos ex Britannia reduces inuadunt, 83. in potestatem Romanorum rediguntur, 84. Atrebatibus à Cęsare attributi, 178
à Morinis in Britanniam traiectus breuissimus est, 76
Moritasgus Cauarini regis frater, 112
Mors ignominiæ prælata, 135
Mortis metus vt tollatur, 123
mortis præsentis pro patria mirus contemptus, 151
Morti se facilius quidam offerunt, quàm dolorem patienter ferant, 179
Mortui facilè culpantur, 199
Mosa fluuius, 70
Mulieres & pueri in muro dispositi ad speciem duntaxat, 292
Mulieres Germanorum rhedis & carris impositæ, 31
Mulierum Gallicarum mos in prœliis capillum passum demittendi, & liberos proferendi, 164
Mulierum crines præsecti ad tormenta bellica efficienda 290. matrumfamil. apud Germanos in bello auctoritas, 31
Mulierum trepidatio in vrbis oppugnatione, 163
Mulieribus & infantibus non parcùt Rom. milites in vlciscenda Gallorum perfidia, 152
Muliones equitum speciem exhibentes, 162
Munatius Plancus Cassij lictorem gladio transfixit, 378
Munda opidum, 465, 466
Mundensis campus, 463
Mundensium ducum clades, 468.
Munera ac dona à sociis & amicis recipere soliti Imperatores Romani re bene gesta, 389
Munera Milonis, 298
à Municipiis Rom. pecuniæ exiguntur, 218
Munitiones Cęsaris ad Alesiam, 175, 176
Munitiones Cęsaris & Pompeij ad Dyrrhachium, 310
Munitionum ambitus inusitatus, 320. vide Opera.
Muri opidorum Gallicorum, 150.
Muri hostilis primùm conscendendi gloria, 163
Murus miræ longitudinis, 5
Musculi forma, 265
Mutationes magnę paruis momentis fiunt, 322
Mutuò sese cóficere conantur Iuba & Petreius, 445
Myoparo, 376

N Abatęorum rex, 349
Nannetes Galli, 56
Nantuates opidum, 70
Narbo vrbs, 61, 141, 210
Nardum & resinam sibi infundens mori certus, 467
Nasidij classis capta, 428
Nasidij odio Sulcitani à Cæsare mulctantur, 447
Nasidianę naues, inutiles, 263
Nasua & Cimberius Sueuorũ imperatores, 22
Naues Britannorum, 243
Naues Cæsaris, 55, 76, 84, 89, 90, 230, 243, 287, 288, 289, 302.

Naues

Naues longæ, 78,79
Nauium Cęsarianarum afflictatio, 80, 90, 416. felicitas in mari, 96,301
Nauium Gallicarum forma, 57,58.
Nauium Rhodiarum naufragium, 301
Nauium Romanarum cum Gallicis impar prœlium, 57, & seq.
Nauale certamen Romanorũ & Gallorum, 58. Massiliẽsium & Cæsarianorum, 285
Vatinij & Octauij, 375
Nauigationes Cæsaris felices 56.
Naupactus, 305
Nauseæ fastidium, 301
Neapolis 394
Nebulę crassę latibulum, 450
Necessarium tempus, 154,159
Necessitas coacta omnia perquirit, 355
Negligentia ex diuturnitate, 293,294.
Negligentiæ ac remissionis pernicies in obsidione, 291
Nemetes Germani 31
Nemetocerna opid. 210
Neruij equitatu nihil olim valebant, 42. Gallorum ferociſſimi, 36. græcè indocti, 109. militaria opera à Romanis facere docti, 105
fuga, 110. eorum clientes, 104. mores, 41, 42. astus, 110. multitudo, 105. peruicacia in re aduersa, 48.
in Romanos rebellio ac fraus, 43, 104, 105, 110, 113, 116. deditio, 48, 116
Nicomedis Bithynij nobilitas, 387
Nicopolis opid. 370
Nili aqua limosa atque turbida, 351
Nimbus cum saxorum grandine, 418
Nitiobriges pop. 141. eorum rex Teutomatus, 154
Niue altissima Cæsar nõ prohibetur ab itinere, 141
Norica opid. 4
Noricus ager, ibid.
Noricus rex, 224
Nouiodunum opi. 40, 145, 166
Nox dierum xxx. in insulis Britannicis, 92. peccantibus amica, 277
Noctis licentia, 226
Noctem diei præponunt Galli, 124
Noctes in Britannia quàm in continente breuiores, 92
Noctium non dierum numero spatia temporum metiuntur Galli, 124
Nocturna Gallorum concilia 119.
Nocturna opera Cæsarianorũ obsessorum, 104, 105
Nudo corpore malint pugnare Heluetij, quàm impediti 14.
Numeius & Verodoctius Heluetiorum legati, 4
Numidæ & Cretes sagittarij in exercitu Cæsaris, 37
Numidę & Getuli à Scipione multi dilabuntur ad Cęsarem, 395
Numidæ in cruce suffixi, 429
Numidarum aduersus Curionem stratagema, 284
Numidarum celeritas. 431

eorum

eorum equi infrenati, 426
clades, 274, 282. incursio in exercitum Cęsaris, 396, 431
Nutricius pueri regis regnum procurans, 345
Nymphęum portus, 300

OBsessorum fortis & audax eruptio, nec minus felix, 291
Obsides Cæsariani ab Aeduis malè mulctantur, 171
Obsides Gallorum malè habet Arioui stus, 18
Obucula op. 381
Ocelum opid. citerioris Prouinciæ extremum 6
Octauij Pompeiani castra oppugnantur, 291. eius cum Vatinio nauale prœliũ, 375 fuga, ibid.
Octodorus Veragrorũ vicus, 51, incensus, 54
Octogesa opid. 246
Oculorum effossio in minoribus suppliciis, 140
Olei tricies centenis millibus pondo mulctantur Leptitani à Cæsare, 445
Ollouico Teutomati pater 154
Onustus, cum genitiuo, 428
Opera bellica Romanorũ Adnaticis admirationi sunt 49
Opera Cæsaris ad Alesiam, 175, 176. ad Massiliam, 264 265, 267. vide Cæsaris opera.
Opidum altissimis mœnibus à Cæsare vno nec toto die expugnatum, 330
Opidum quod dicatur Britannis, 95
Opida Hispanię natura loci munita, 451
Oppius legatus Cæsaris, 430
Oppugnatio vehementissima 104.
in Orbem se aduersus hostes colligendi ratio, 83, 101
Orchomenum Cęsar recipit, 316.
Orcinia silua, 127
Orgetorix, Heluetiorũ princeps, 3
Orgetorigis filia & filius capiuntur, 15
Orgetorigis mors, 3
Oricum opidum, 289. Cęsar recipit, 293
Oscenses pop. 235
Osismij Romanis dediti 50
Otacilius Crassus Pompeianus, 301

PAbuli equorum inopia apud Pompeianos, 317
Pabuli, inopia iumenta sua occidentes, 256
sine Pabulo retenta iumenta toto quatriduo, ibid.
Pacatorum insigne in bellis, 164.
Pacidij Pompeiani aduersus Cęsarem pugna, 436. eiusdem mors, ibid.
Pęmani Germani, 36
Pagi centum Sueuorum ad ripam Rheni considẽtes, 22
Pagi Tigurini robur, 17
Pagos in quatuor omnis ciuitas Heluetia diuisa, ibid.
Palæopharsalica victoria, 376
Palma ex pauimento enata, 344.
Paludati prætores, 218
Paludes Morinorum, 84
Palus inter duo castra media, 38. perpetua in Sequanam influens, 168

Panis

Panis à famelicis in hostium castra abiectus, 313
Panis è radice factus, ibid.
Panico & hordeo se alentes Massilienses, 272
Paraua opid. & eius miseranda clades, 441
Paretonium, 352
Parentare ciuibus, 147
Parisij populi 116
Parthi Romanorũ hostes 303
Parthicum bellum, 214
Parthinorum opidum Cæsar expugnat, 308
Parthinos Pompeius prædæ loco habuit. 309
Parua res magnum sæpè momentum habet, 324
Pastores indomiti, 244
Pastores Turini à Milone solicitantur, 298
Pax quando inter duces aduersarios optime fiat, 292
Pax vnius diei, 50
Pacis studiosus Cæsar, 292
Pacem cum Pompeio sæpè frustra Cæsar tentat, 291,292
Peccandi impunitatem sibi arrogantes milites propter res præclarè gestas, 440
Pecunię confiandę commenta, 303,377,380
Pecuniæ cupiditatis malum, 126, 445.
Pecunię è fanis tolluntur. 218
Pecuniam publicam sibi oblatam Cæsar repudiat, 227
Pecus loco frumenti imperatum, 242
Pecoris cupidi barbari, 132
Pecoris in agros obseruari sinendi astutia ad occultandas insidias, 390
Pedes equestre prœlium faciens, 455
Pedites Germani inter equites prœliari soliti, 172
Pedites mira celeritate equorum cursum adæquantes, 30.
Peditum eximiæ pernicitatis commiscendorum inter equites in pugna, stratagema 172, 197, 332. 431.
Pelsigni pop. 223
Pelles pro velis, 57
Pelles vestitus Sueuorũ 66, 126
Peluſium se confert Pompeius victus fugiens, 342. id à Mithridate capitur, 363
Pentiremes duę Cæsarianæ capiuntur, 427
Perfidia Aeduorum aduersus Romanos, 160
Perfuga Gallus ad Gallos adornatur, 60
Perfugæ Cæsariani, 319
Perfugæ multi quotidie ad Cæsarem confluebant, 161
Periclitari fortunam, 291
Periurium Otacilij Pompeiani, 301
Periurij perfidiam morte Cæs. vltiscitur, 428
Petra locus, 309
Petreius legatus Pompeij, 235 eius furor, 253. vulnus, 402
Petreius Thessalus Pompeij fautor, 305
Petreius & Afranius Pompeiani copias iungunt, 234 Cæsaris calamitatem Romam supra verum nunciant, 242, 243. Eorundem crudelitas in Cæsarianos, 263.

Petreij

Petreij mors, 445
Petrocorij populi, 178
Pharus quid sit, 347
Pharitæ, 359
Pharnacis Armeniæ regis res, 368, 369. & seq.
Pharsalia locus vbi Cæsar milites suos exposuit, 289
Pharsalici exercitus clades, 339, 340.
Philippus trib. pl. 218
Philo Pompeianus Hispalis præfectus, 467
Photinus eunuchus nutricius Ptolemęi regis, regnum Aegypti procurat, 345
Eius cædes, 348
Piceni pop. 223
Pictonum vexatio, 201
Pilorum cacumina ardentia, 418, 419.
Piruſtæ Illyrici, 85. eorum legatio ac deditio, ibid.
Pisaurum opidum, 221
Piscibus & ouis auium victitantes populi, 70
Piso Aquitanus cum fratre occiditur, 71
Planities xv. millia passuum patens, 413
Plebs Gallorum, seruorum loco habetur, 122
Plebis Gallicæ tutamen aduersus potentiores. 120
Plebem solam, vix bellum conflare posse, 199
Pletorij Rustiani mors, 446
Pleumosij, Neruiorum clientes, 104
Plumbum album in Britannia, 91
Pluuia saxorum, 418
Pompeia lex ambitus, 287
Pompeiæ Fausti vxori Cęsar ignoscit, 446
Pompeij & Cęsaris amicitia, 115. abalienatio Pompeij 214, 218. æmulatio, obtrectatio ac studia aduersus Cæsarem, 213, 216, 218. arrogantia ac superbia, parem non feretis, 217, 232, 311, 316 amici, 246. auctoritas, nomen & existimatio, ibid. 310, 334, 382. dominatio Romanis suspecta, 213 legati & mandata ad Cæsarem, 219, 220, 223. eius dignitati Cęsar semper studuit, 219 gratia in Senatu, 222. in Hispania, 269, 270. Brundisio abituri opera aduersus Cęsarem, 228, 229. facultas in parandis copiis, 287, 288. exercitus & vnde conscriptus, ibid. duces, 289. acceleratio ad Dyrrhachium, 293. inde exclusio, 311. dictum de Cæsare, 196. ei inuidiam Milo facit, 298. ambitio, 311, 316. eum ad pugnam elicere Cæsar cupit, 316. eiusdem exercitus penuria, 317. opera ad Brundisium aduersus Cæsarem, 321, 322 honor, 324. præsumptio de victoria & fuga Cæsarianorum, 330, 331, 333. luxus, 338. castra expugnata, ibid. nomen in scutis militum inscriptũ & mox detractum, 382. res præclarè gestæ, 404. in eius castris nõ licebat dicere quẽquam ex Pompeianis perisse,

rissе,456. funestæ laudes, ibid. fuga & incommoda & aduersa, 292,337,338,341. mors, 343
Pompeij filij res,307,308,462, 463 467 & seq.
Pompeianę aciei instructio, 334. classis administratores, 289
Pompeianarum partium inclinatio, 313,441,442, earundem fautoribus Cęsar ignoscit, 443
Pompeiani præfecti perfidia aduersus Cæsarianos tyrones, 301. militis vnius cum Cæsariano singulare certamen, 461
Pompeiani sæpe ad Cæsarem deficiebant, rarò contra, 319, 456, 457. milites mala valetudine laborantes, 313. duces Iuba & Petreius inter se depugnant vt alter alterum occidat, 445
Pompeianorum copiæ vnde conflatæ, 235. metus à Cęsare,293. eorum & Cæsarianorum de pace colloquium,297. in difficultatibus patiętia,294.exactiones 303. fames & angustia,317 fuga ac clades, 315,337,339, 340,446,452,455, 466,467. à victoria spiritus, 324,325. vana spes de victoria, 331 deditio,340. in acie Pharsalica cęsorum numerus, 338, 339. eisdem victis vix vsquam perfugium est, 343.
Pompeij Rufi periculum, 440
Pomponius (præn. M.) Cæsarianus, 349
Pontis in Rheno à Cæsare facti ratio & forma,74,75,119
Pontem celeriter efficit Cæsar, 119,243
Pontem Genuensem Cæsar rescindit 4
Pontę in Arare Cæsar facit, 7
Pontes interruptos reficere Cæsar prohibetur 241
Pontones, 302
Pontum Cæsar recipit, 392
Pontum Pharnaces occupat, 372.
Populi & ciuitates ad partes Cæsaris transeuntes, 245
Portenta victoriam Cæsaris secuta, 343
Posse largiter, 11
Posthumiana castra, 452
Præda virtute parta, quanquā tenuis, grata militibus, 373
Prædonum bellum, 273
Prœlium equestre, 421. nauale 354
Prœlia sex à Cęsare vno die facta, 315
Prędescriptio, prętextus 304
Præsidium Iubę regis apud Thabenam interficitur, 435
Prætores inter se aduersarij, 297, 298.
Prętorum de imperio, ad populum ferebatur, 218
Præuertere rei, hoc est anteuertere & præuenire atque occupare, 155
Præciani Romanis dediti, 64
Precibus aliquē detestari, 130
Princeps, prima, 25
Pro rata parte, 224
Proconsul cum imperio ad vrbem manens, 115

Pro-

Procurator regni nutricius regis pueri, 345
Prouincia facta ex regno Iubæ, 446
Prouincię Gallię seruitus, 180
Prudentes, credi sibi putant, 277.
ad Ptolemęum regē Aegypti Pompeius fugiens se confert, 343
Ptolemæum inter & Cleopatram Cæsar arbitrum se interponit, 345
Ptolemæi patris testamentum, ibid.
Ptolemęum puerum regem Cæsar in suam potestatem recipit, 387
Ptolemęi regis pueri fictæ lachrymæ, 362
Ptolemęi regis castra oppugnat Cęsar, 366
mors, 367
Puberes omnes armati conuenire coguntur armato concilio indicto apud Gallos, 113
Pubertas diuturna, laudi apud Germanos est, 126
P. Atius, 274
P. Attius eques Rom. à Cęsare captus, 431. venia donatus, 444
P. Caluitius Pompeianus, 466
P. Considius pro exploratore missus falsa renunciat, 13
P. Cornelij Scipionis mors, 434.
P. Crassi adolescentis res, 32, 50, 54, 55, 62, 63.
P. Domitius. vide Domitius.
P. Lentulus Spinther in potestatem Cęsaris venit, 226
vide Lentulus.
P. Ligarius Afranius iussu Cęsaris necatus, 412
P. Saserna, 397
P. Seruilius cos. 286
P. Sextius Bibaculus, alias Baculus, 46, 53, 134
P. Sextius 369
P. Sitius Numidiam Iubę regnum inuadit 413
eiusdem virtus, 445
P. Sulpitius Rufus legatus, 77
P. Sulpitius pr. 340
P. Syllæ dexteritas, 314
P. Vatinius Cæsaris legatus, 296.
P. Vestrius eques Romanus, captus, 428
Puellæ regnātis tędium apud populum, 361
Pueri & mulieres in muro ad speciem militum dispositi, 291.
Pugna acerrima Neruiorum ac Romanorum, 46, 47
Pugna non stataria, sed procursoria Lusitanorum, 238
Pugna ex essedis, 78, 82
Pugna naualis, 59
Pugna sex horas durans, 55
Pugnæ ratio astuta, 102
Pugnam ineuntiū Gallorum vota, 124
Puluere excitati indicium in bellis, 81
Putęi à Cæsarianis fodiuntur 353.
Pyra Iubę regis in opido Zama, 444
Pyrenęi montes, 1. à Cęsare occupantur, 5

QVadrigę falcatę Pharnacis aduersus Cęsarē, 391

Quæstus vndecunque quæsitus, 377
Quæstorum nequitia, 303, 394
Quæstorum improborum odium, 376
Quatuor vnius cohortis Cæsarianæ centuriones in pugna oculos amittunt, 315
Q. Aquila Cæsarianus, 427, 428
Q. Atrius nauiũ Cæsarianarũ præfectus, 89
Q. Atius Varus præfectus equitum, 202
Q. Caffius trib. pleb. Cæsarianus, 270. Gaditanorum præfectus, 272
Q. Cassij Longini odium in Hispanos, & contrà, 376 377. vulnus, 378. mors, 384. vide Cassius.
Q. Cominius Cæsarianus ad Scipionem deductus, 416
Q. Coponius Rhodię classis Pompeianæ præfectus, 360
Q. Cornificius Cæsarianus, 372.
Q. Cicero Cæsarianus, 96 eius castra oppugnantur à Neruiis, 103. Eiusdem valetudo tenuissima, 105
Q. Fabius max. legatus Cæsaris, 448
Q. Fulginij Cæsariani primi hastati xxiii. legionis mors 240.
Q. Fufius Calenus legatus Cæsaris, 259
Q. Iunius Hispanus, 98
Q. Laberij Duri trib. mil. mors, 93
Q. Ligurio Cæsar ignoscit, 443.
Q. Lucanij centurionis mors, 102
Q. Lucretius Senator, 224
Q. Marcius trib. mil. Pompeianus ad Cæsarem transfugit, 455
Q. Patiscus Cæsarianus, 369.
Q. Pedius legatus Cæsaris, 34, 39, 298, 448.
Q. Pompeij Nigri equitis Ro. Italicensis robur, 461 eiusdem cum Antistio Turpione singulare certamen, ibid.
Q. Sertorij milites, 63
Q. Sabinus, 316
Q. Sextius de vita pecuniam paciscitur, 380
Q. Titurius Sabinus legatus Cæsaris, 37, & 38. eiusdem prouincia, 56. apud Vnellos acta, 59. stratagema, 60, 97, 99. eiusdem mors, 103
Q. Tullius Cicero, 131
Q. Varus præfectus equitum Domitij, Cæsarianus. 307
Q. Velanius, 54
Quire, 441
Quos inter 155

R Abirius Posthumus, 397
Radix qua vice panis vterentur Cæsariani, 313
Radicibus arundinum pasti equi, 317
Rapinas suorum castigat Cæsar, 422
Rascipolis Macedonis auxilia Pompeio, 288
Ratione & consilio Romanos barbaris nationibus in bello præstare, 24
Rauenna opid. 228.
Rauraci pop. 178. se Heluetiis domos suas relinquentibus

tibus iungunt, 3. Aeduis attributi, 16
Rebellionis reprimēdę apud Gallos consilium Cæsaris acerbum, 116
Rebilus magni vsus militaris vir, 280
Reditus Cæsaris in Italiam quàm honorificus, 212
Rex Iuba. vide Iuba.
Regem à Romanis appellari & amicum, maximum beneficium, 26
Regis pueri ætas à militibus eluſa, 362
Regem ad dicendam cauſam euocari indignatur regni procurator, 345
Reges Aegyptiis conſtituit Cæſar, 367
Reges Britannici quatuor, 95
Regnum fiduciarium, 361
Regnum Iubę in prouinciam conuerſum, 446
Regni ambitio odioſa, 139
Regum controuerſiis ſe interponit Cæſar, 344
Rei ex vinculis cauſam apud Heluetios dicebant, 3
Religio ſacerdotum Gallicorum, 123, 124
Remis detergi, 357
Remulco nauem abſtrahere, 273, abducere, 308 deducere, 354
Renunciatus frater à fratre in magiſtratu, 155
Repręſentare, in præſentia dare, 388
Reſcribere ad equum, 26
ne Reſpublica detrimentum capiat, cautio extrema, 217
Reſpublicam concernentia magiſtratus tractet, 128
Rhedones Romanis dediti 50
Rhemi Romanorum amici, 172. in inſidias Bellouacorum incidunt, 193
Rhemi ſe Cęſari dedunt, 355 Eorum amicitiæ vſus Cæſari, ibidem. Eorundem apud Cęſarem auctoritas & gratia, 112, 116
Rheni fluminis latitudo & altitudo, origo, fluxus, & inſulę, 70, 72
Rhenum tranſire Cęſar ſtatuit, 73, 119
Rhodanus fluuius, 1, 2, 5, 20
Rhodię claſſis Pompeianæ prędfectus C. Marcellus cũ C. Pomponio, 289
Rhodiorũ in maritimis prœliis virtus, 356, 357
Robur & magnitudo corporis vt paretur, 66
Roma male adminiſtrata, 387
Roma terrore completur de Cęſaris ſucceſſu, 222
Romę omnia diuina humanaque iura miſcentur Pompeij ac Cęſaris diſſenſione, ibid.
Romani ab armato hoſte cõditionem non accipiunt, 105.
Romani ab Heluetiis cędduntur, 22
Romani admirationi ſunt Vxellodunenſibus, 208
Romani arbitri regni Aegyptij teſtamento electi, 345, 346.
Romani armis graues, 933
Romani ſecundis rebus confirmantur, aduerſis incitantur, 22

tur, 194,361
Romani sociorum dignitatē augere soliti, non minuere, 27
Romani negotiatores imprudentes Genabi à Gallis opprimuntur, 139
Romani populi disciplina & opes, 115. diuisio, 234
Romani non sine deorum ope bellum gerere Gallis visi, 49
Romani Sicambris prędabūdi produntur, 132,133,134
Romani statura breui, Gallis ludibrio sunt, 49
Romani milites desperata salute seipsos interficientes, 103. detrimento accepto diligentiores fiunt, 194,361 in insidiis à Gallis deprehensi, 102
Romanorum militum magnanimitas, 52,146. prędens in repentina re animus, 44 opprimendorum consiliū apud Britannos, 83. trepidatio, 22. virtus, 32,102
Romanorum ambitio, 180
Romani auxilio Aeduorum aduersus Allobroges vsi, 28
Romanorū ac Britannorum dispar pugna, 93
Romanorum ciuium etiam hostium suorum misericordia mouetur Cæsar, 251
Romanorum ciuium iniurias in Ponto acceptas Pharnaci Cęsar remittit, 388
Romanorum in Galliam euocatio per Diuitiacum, 122. incautorum oppressio ab Aeduis, 160. mos in pugna committenda, 336 seruitutem excutere Galli conantur, 55. timor apud Aeduos, 9. apud Barbaros, 73
Romanis obmurmurant Alexandrinorū principes, 351
Romanos in Gallia inueterascere indignantur Belgę, 34.
Romani imperij dignitas vt conseruetur, 368
Romanę naues ad Massiliam, 244.
Romanarum legionum plus quàm hyperbolica laus, 472
Romanum præsidium crudeliter ab Aeduis interfectū, 158.
Ros pellibus quibus naues tegebantur, exceptus, 294
Roscillus & Aegus Allobroges fratres à Cæsare ad Pōpeium deficiunt, 317, 318, 319
Roscius prætor Pompeium Cæsari purgat, 220
Rostra actuariis nauibus Vatinius imponit, 375
Rumoribus incertis sæpè Galli seruiunt, 68
Rumorum coërcēdorum ratio, 125
Ruspina op. 396. primūm ad amicitiam Cęsaris accessit in Africa, 413
Rutheni, 28. Aruernis conciliantur, 141
Rutilius Lupus pr. Pompeianus, 228

Sabinus, vide Q. Titurius.
Sabis flu. 42
Sabura Iubæ regis præf. 282 eiusdem stratagema, 283

mors, 445
Sacerdotum auctoritas, 155
Sacerdotes Galliæ Druides, 122,123.
Sacramentum apud se dicere Domitianos milites Cęsar iubet, 227
Sacramenti Domitiani religione milites suos liberat Curio, 278
Sacramẽtum militare vt soluatur, 278,279
Sacramenti redemptione, pecuniæ cogendæ inuentum, 380.
Sacramento rogare, 115
Sacrati viri à Capua ex Cęsarianis cęsi, 324
Sacrificia veterum Gallorum, 122,123.
Sacrificiorum interdictio grauissima, 122
Sadales Coti regis filius inter Pompeij copias, 288
Sagittarij Galli, 154
Sagittariorum & funditorum Pompeianorum cędes, 337
Sagittarum triginta millia in castellum Cęsarianum conięcta, 315
Saguntinorum signa, 452
Salinarum stagnum, 437
Salona opid. 290,373
Salonarum conuentus, 290
oppugnatio, ibid.
Salsum fluu. 451
Saltus Pyrenæus, Castulonẽsis, 235
Salum pro mari, 427
Sali & nauseæ molestia, 301
Sallustij ad Cercinnam insulam gesta, 411
Salutatio militaris, 440
Salutem omniũ paucis committi, graue ac miserum, 357
Samarobriua op. 96, 108, 211
Samarobriuense Gallorum concilium, 96
Santones Tolosatiũ vicini, 6
Sarsura opid. 434
Saserna prędectus Leptitanus, 397, 408.
Sata manu, 310
Saturnini & Gracchorum casus, 219
Saxea pluuia, 418
Scæuæ centurionis scutum, cc xxx. foraminibus confossum, 315
Scaldium flumen, 131
Scaphæ, 79
Scapularogo extructo sibi exitum parat, 466
Sceleratum Cęsarem vocat Scipio, 417
Sceleris conscientia, 422
Scipio iussu Iubæ regis vestitum mutat, 424. elephantos ad pugnam assuefacit, 407. imperatorem se appellat, 303, 396. Pompeij fautor & affinis, 217, 316, 331
Scipionis copię, 393. sententia de Pompeio & Cæsare, 215. largitio & auaritia, 303. diligentia ac celeritas, 305. turpis fuga ac clades, 306, 421
Scipionis commiseratur Cæsar, 397
Scipionis legionarij multi ad Cæsarem deficiunt, 421. eius oratio ad captiuos Cęsarianos, 417. crudelitas aduersus eosdem, 417, 418. acies ad pugnam instructa,

419, 425. eiusdem victo-
riola, 426
Scipioni legatos Cęsar de pace mittit, 316. suppetias fert Iuba rex, 419
Scipionem vnum esse populi Rom. imperatorem, Considij vox, 396
Scipionis milites ad vnum omnes cæsi, 440
Scipionis mors, 446
Scorpio, bellicum instrumentum, 151, 408, 409
Scribonius Libo Achaicę classis Pompeianæ prefectus, 289. cum Cæsare ad Oricum colloquitur, 295
Scribonium Libonem Cæsar iubet de pace cum Pŏpeio agere, 229
Scuta & pila pro vallo posita, 466.
Scuta ex cortice facta, & viminibus intexta, 50
Scutorum cælatura, 461
Scutis se à saxea pluuia protegentes Cæsariani, 418
Scutata & cetrata prouincia, 266.
Sectio opidi Aduatici vĕdita, 50.
Secundarij secundæ legionis milites, 379
Seditionum Romanorum cura Cęsari, 385
Sedulij Lemouicum ducis mors, 185
Seduni Galli, 51, 52
Seduśij Germani, 31
Segni pop. Germaniæ, 130
Segonax rex, 95
Segontiaci Britânię pop. ibid.
Segouia opid. 381
Segusiani, 8, 572
Seipsum occidere nequit Iuba rex, 445
Sementes facere, 2
Senatores Romani in Cęsaris potestatem redacti, 227
Senatores tres ex sexcĕtis reliqui, quingenti milites ex LX. millibus, 48
Senatus à popularibus suis interfectus, quòd bellum cum Romanis gerere nollet, 59
Senatus omnis Venetus necatus, reliqui sub corona venditi, ibid.
Senatus reuerentia apud Cæsarem, 213
Senatui populoque Romano se Cæsar subiicere vult vt pacem cum Pŏpeio faciat, 291, 292.
Senatusconsultum aduersus Cęsarem, 214
Senatusco̊sultum extremum, dent operam magistratus, ne respublica detrimĕtum capiat, 218. quando id fieret, ibid.
Senectus apud Gallos etiam militat, 194
Senes bello inutiles, Cimbrico bello apud Gallos comesti, 180
Senis honor propter peritiam 168.
Senones in fide Aeduorum, 116.
Senonum conscientia facinoris aduersus Romanos, 113. Eorundem motus, 112 rebellio, 116. deditio, ibid.
Sentinæ vitia, 301

Sequana flu. 1
Sequanus ager optimus totius Galliæ, 18
Sequani Germanos in Galliã inducunt, 121. principatu deiiciuntur, ibid.
Sequanorum demissus animus, 19
Sequanorum & Aeduorum factiones, 121
Sequanorum miseria à Germanis, 17, 18, 19. ab Ariouisto, 18, 19, 20
Sequanis Aedui subditi, 18, 121
Sequanos sibi Heluetij per Dumnorigem conciliant, 5
Sergius Galba Cæsari amicus, 212.
Seruius Galba, 51. eius perplexitas, 52
Seruus dominum iugulans, 448. punitur, 458
Serui pastores armantur à Pompeio, 227
Serui puberes armati Alexandrino bello, 340
Serui puberes omnes in extrema necessitate manumissi, 290.
Seruispeculatores capti in crucem sublati, 458
Seruos se mentientes milites interfecti, 453
Seruilis tumultus in Italia, 24
Seruilius consul, 298
Seruitutis conditio odiosa, 56
Sestertia C. militibus donat Longinus, 377
Sesuuij Romanis dediti, 50
Seueritas Cæsaris, 59. Vercingetorigis, 140
Sex prœlia vno die à Cæsare facta, 315
Sext. Bibaculi ægri ingens animus aduersus hostes, 134
Sex. Cæsar, 271. Iulij Cæsaris auunculus, 386
Sex. Pompeius frater Cn. Pompeij, 448. à fratre Cn. Pompeio auxilium petit, 449
Sex. Quinctilius Varus, 227, 275.
Sibutzates Aquitani Romanis dediti, 65
Sicilia ac Sardinia à Cæsare recipiuntur, 231
Sicoris flu. 236, 240, 246
Sigambri, al. Sicambri, 74, 75, 132.
Signorum cantus in bellis vtilitas, 336
Signa militaria septuaginta quatuor de Gallis capta, 185
Signa militaria xxxij. Cæsariana amissa, 324
Signorum militarium conferendorum mos Gallicus, 139
Signorum militarium Pompeianorum ad Cæsarem delatorum ingens numerus, 340.
Signiferi ignominia notati, 325
Signifer Pompeianus ad Cæsarem transfugiens, 456
Silicense flumen, 381
Siluarum latibula & munimenta, 42, 43, 65, 75, 90
Sitis ingens, 208
Sitius, Iubæ fines inuadit, 418
Socios de se bene meritos Romani non deserebant, 27, 28, 191.
Soldurioru deuotoru fides, 62
Solitudines circum ciuitates suas amant Germani, 126
Soritia opid. 462

Sortes & vaticinationes matrumfam. Germanorum in prœliis ineundis, 31, 32
Sotiates à Cæsare victi, 62
Speciaria & militaria dona, 315.
Speculæ Hispaniæ, 451
Speculator Pompeianus captus & occisus, 453
Speculatores missi, suorum consilia hosti aperiunt, 412
Speculatorum comprehensorum pœna, 458
Speculatoria nauigia, 79
Spes, animos ac patientiam addit, 312
Spes vna miseris reliqua, 285
Sponte sua, hoc est, per se, 5
Squillus index coniurationis 380.
Stagnum salinarum, 437
Statius Murcus Cæsaris legatus, 294
Stimuli in operibus bellicis, 177.
Stipendium duplex bene meritis Cæsar largitur, 315
Stipendium militum auertentes delati, 318
Stipendium victores victis imponunt iure belli, 27
Storiarum vsus in bellis, 265
Stratagema Ambiorigis, 102
Bellouacorum, 194, 195, 196
Cæsaris, 161. Domitij, 307
Iubæ regis, 282
Stratagema peditum pernicium equitibus in pugna permiscendorum, 332
Stratagema Pompeij in eruptione, 319
Stratagema Salonensium ciuium aduersus Octauiũ, 290
Stratagema timoris simulandi, 118
Stratagema Vercingetorigis in fallendis suis, 149
Structores vt se muniant à telis hostium, 264
Styli cæci extra vallum consiti, 409
Sub pellibus hiemare, 293
Subcoactæ thoracis genus ad vitanda tela, 311
Subsidiari, subsidium ferre, 194.
Sudes in bella paratæ, 403
Suessiones Rhemorum fratres, 35, 36. Rhemis attributi, 190. Cæsari deduntur, 40.
Vide Heleuteri.
Sueui, 22, 31, 32. Germanorum bellicosissimi, 66. Rhenum transire moliuntur, 22. Eorum delectus aduersus Romanos, 75
Sueuis ne dij quidem pares, 69.
Sueuis vectigales Vbij, 67
Sulcitanorum mulcta à Cæsare, 447
Sulmonenses Cæsaris fautores, 224
Sulpitius legatus Cæsaris, 252
Supplicatio Cæsari decreta xv, & xx. dierum, 31, 84
Supplicia apud Gallos, 123, 124
Supplicum ritus ad victores exeuntium, 367
Suppicibus Cæsar libenter ignoscit, 388
Surus Aeduus captus, 209
Sylla alter, Lentulus, 216
Sylla intercessionem tribunitiã non sustulit, 217, 218, 219.

Sylla

Sylla (prænomine P.) castrorum Cæsaris præfectus, 314
eiusdem dexteritas, ibid.
Syllæ Fausti largitio, 442
Syriacę res Cęsaris, 386
TAbellæ tres iudicum, 331
Tabellarij Cæsaris à Pharnace intercepti, 373
Tabellarij capti, manibus pręcisis dimissi, 454
Tabernaculorum Pompeianorum luxuries, 338
Tabulæ Gręcæ in Heluetiorũ castris repertæ, 16
Tabulæ nouæ, 287. earum lex, 298
Taleæ, 177
Talum intorquet Pompeius, 469.
Tarbelli populi, 64
Tarcúdarius Castor ccc. equites Pompeio suppeditat, 288
Tarraconenses ad Cæsarem transeunt, 245, 272
Tarsus Ciliciæ vrbs, 386
Tarusates Romanis dediti, 63, 64.
Tasgetius Carnutensis à suis ciuibus cæditur, 97
Taurenta, Massilienſium castellum, 262
Taxi venenum, 130
Taximagulus rex, 95
Tectosages Volcæ, 127
Tegea opid. 435
Tela vt vitent milites, 311
Temerarium Gallorum equitum iusiurandum, 173
Temerarium Pompeianorum iuramentum de non reuertendo in castra, nisi victoria adepta, 334
Temeritas Gallis innata, 160
Temeritatis ac festinantiæ exitus, 285
Tempestas naues Cæsaris affligens, 80, 90
Tempestatis incommodum in bonum versum, 449
Tempestatum cælestium vis, 65, 82, 240.
Temporum spatia Galli non dierum, sed noctium numero definiunt, 124
Tenchtherorum bellum, 66
Tentoriola Cæsarianorum, 418.
Tergestinorum oppressio, 200
Testamẽtum Ptolemæi regis, 345.
Testamenta pauore condunt Cæsariani milites aduersus Germanos pugnaturi, 23
Testudo pedum LX. 260
Tetrarchia Deiotaro adimitur 392.
Teutomatus Nitiobrigũ rex, 154, 162.
Teutoni & Cimbri, 20, 24, 180
à finibus Belgarũ arcẽtur, 35
Thabena opidum, 435
Thabenenses Cæsaris auxilium inuocant, 435
Thamesis flu. 91, 94
Thapsus opid. 416. eius custodes Cæsar ignominiosè mittit, 418
Thapsitanorum angustiæ, 437
mulcta à Cæsare, 446
Thauris insula, 375
Thebas Calenus Cæsarianus recipit, 316
Theologia Gallorum, 123, 124
Germanorum, 125
Theophanes Pompeianus, 296

Thermus prętor Pompeianus, 221
Thessalii in copiis Pompeij, 288
Thessaliæ & Aetoliæ legati ad Cæsarem, 304
Thessalię diuisio, 305
Thessalia in Cęsaris potestatem venit, 330
Theutomatus, vide Teutomatus.
Thoraces ad vitados telorum ictus, 311
Thurij 298
Thurinus ager, vide Turinũ.
Tiberius Nero Cęsarianus, 363
Tiberius Tullius, 456
Ticida, 418
Tigurinus pagus, 7
Timor misericordiam non recipit in summo periculo, 152. mentem homini eripit, 359. timoris excusatio ac prætextus, 23. eius vanitas, 285. vis, 136, 280, 285. eius simulandi astus, 60, 110, 114, 118.
Timorem à Germanis, militibus suis adimit Cęs. 24, 25
Tisdrum op. 412, 441, 445
Tisdritanorum mulcta à Cęsare, 447
Titurij Sabini trepidatio, 100, 101.
Titi duo Hispani adolescentes Cæsariani ab inimicis intercepti, 407
T. Allieni ignominiosa missio, 422
T. Ampij sacrilegium impeditur, 343
T. Baluętij primipilaris mors 102.
T. Cæcilij Cęturionis mors, 240.
T. Labienus Cæsaris legatus, 6, 47, 56, 96, 131. vide Labien⁹.
T. Pulcio, 322
T. Pulfionis centurionis inimicitia cum L. Vareno, eiusdęq. Pulfionis virtus, 107
T. Rebellus proconsul, 441
T. Salienus Centurio, 408
T. Sextius, 115, 164, 186
T. Silius, 54
T. Terrasidius, ibid.
T. Thorius Italicensis dux à legionib. quibusdã eligitur in odium Cassij, 381
T. Vasius, 378
Togata Gallia, 200, 213
Tolerare equos & equitatum, 313, 317.
Tolosa & Tolosates, 6, 61, 141
Torquatus Orici pręfect. 292. eius mors, 446
Torques aurei duo honoris ergò prępfecto Cassianę turmæ à Cæsare dati, 462
Tragula missa epistola, 109
Traiectus Britanniæ breuissimus, 76
Transrhenani pop. Gallię domitæ fama audita legatos ad Cæsarem mittunt, 50
Trebonius legatus, 234. proconsul, 385. vi de tribunali deturbatus, 298. eiusdem mira in reficiędis operibus industria, 268. humanitas, 297
Trecentis, qui Varo ac Scipioni pecunias contulissent, vno nomine pecunia imperata Cæsar ignoscit, 443
Tres aut quatuor milites Cęsariani duo millia Numidarum in fugam vertunt, 431

Tre-

Treuiri, 21, 22, 56. equitatu cæteris Gallis præstant, 46, 86. Germanos aduersus Romanos solicitãt, 86, 112, 115. eorum ferocia, 201. clades, 119, 171, 209.
Triboces Germani, 31
Tribuni militum & Centuriones Afraniani ad Cæsarẽ deficientes, 254
Tribuni pl. ad Cæs. fugiunt, 218. octauo demum mẽse rationes exigebantur, 217
Tribuni quidam militum à Cæsare ignominiosè dimittuntur, 422, 423
Tribunitię interceſſionis violatio, 219
Tributum in capita singula seruorum ac liberorum impositum, 303
Triginta equites Galli duo millia Maurorum equitum repellunt, 396
Trinobantes, Britannorum ciuitas, 95
Triumphi Cæsaris ornamenta, 408
Triumphus Pompeianorum ante victoriam, 331
Tubæ soni non exauditi malum in receptu canẽdo, 163
Tubero ab Actio Vario appulsu litoris Africani prohibetur, 232
Tulingi pop. 3, 15
Tullius legatus, 456
Tullij Rufi quæstorij mors, 440.
Turinum opid. & Turini à Milone solicitantur, 258
Turios Cælius solicitans interficitur, ibid.
Turmæ prœliares nimis densæ esse non debent, 197
Turones pop. 51, 140
Turris altius tutò attollendæ ratio, 264
Turris lateritia, 263
Turris Phari admirabilis, 347
Turres bellicas Romani quò volunt promouent, 49
Turres cxx. celerrimè à Cęsarianis excitatæ, 104
Tuticani cædes, 324
Tympanorũ in adytis spontaneus sonus, 344
Tyrannos Cæsar in fidem recipit, 386
Tyrones vt hortandi, 438
Tyronum legio, 304, 374
mollities & ignauia, 301
timiditati Cæsar prospicit, 410.
Tyrones Cæsariani capti inter legiones Scipionis dispartiti, 418

VAcca opid. 433
Vadabilem Sicorim fluuium efficit Cæsar, 246
Valerius adolescens, 466
Valerius Flaccus legatus Cæsaris, 231. eius mors, 315
Vallus in masculino genere, 320.
Vangiones Germani, 31
Varro legatus Pompeij, 235
Varronis cohortes à Carmonensibus eiiciuntur, 271
Varronis fictus erga Cæsarem animus, 269. deditio, 271, 272
Varus in Africa, 428. Iubæ resistere non audet, 286. eius fuga, 280, 281, 428
Varus flu. 259
Vasa conclamare, 248

Vastitatem circum se amant Sueui, 67
Vatinius Cęsarianus, 340 eius virtus & victoria aduersus Octauium, 375
Vatinianorum militum fortitudo 375,376
Vbij, 33, 67. auxilium contra Sueuos à Romanis petunt, 73. Sueuis vectigales, 67. Cæsari conciliati, 75, 120
Vcubis opid. 451. incensum, 458
Vectigalia Hispalensibus remitti Cæsar à pop. Rom. impetrauerat, 471
Vectigalium multiplicatio, 303.
Vectones pop. 235
Vedeliacus Coti frater, 155
Velauni 178
Vellaunodunum opidum deditur, 143
Velocassium potestas 36
Velorum nauibus inutilium reddendorum ratio, 58, 59
Venationis exercitium & laus 125, 128. Eius studiosi Sueui, 66
Venetia vrbs Gallię maritima, 56
Veneti Galli, 54. Romanis dediti, 50
Veneti Vnelli, 178
Venetorum Senatus à Cęsare necatus, 59
Veneti belli confectio, 59, 76
Ventispontę opid. 463
Ventus Cæsari velut ad nutum seruiens, 301
Veragri Galli, 51
Verbigenus pagus, 15
Vercingetorix Celtilli filius, 139. rex à suis appellatur, 140. eius consilia, 144, 145. proditionis accusatur, 148, 149. eiusdem res, 153, 156, 171, 177, 183, 185. Cæsari deditur, 186
Vereri nauibus, hoc est, male timere, 89
Vergasillaunus Aruernus Gallicarum copiarum dux, 176 184. captus, 185
Vergilius Pompeianus Thapsi præfectus, 437
Vergiliarum signum confectum, 418
Vergobretus magistratus Aeduorum 9
Vernacularũ legionum duarum robur, 451
Verocasses, seu Velocasses pop. 36
Verodoctius, 4
Veromandui 36, 42, 45
Versaonenses 463
Vertico Neruius perfuga ad Cęsarem, 107
Vertiscus Rhemorũ præfect. occiditur, 194
Vesuntio Sequanorum opid. 22.
Vestitus regius Deiotaro à Cæsare restitutus, 185
Vestitu insigni vtebatur Cęsar in prœliis, 177
Veteranus exercitus, 441
Veteranarum legionum fiducia, 410
Veterani militis Cęsariani ad Labienum insultabundum verba, 400
Veterani militis mira aduersus elephantum fortitudo, 439.

Veterani

Veterani milites Cæsariani in naue capti, ad Scipionẽ deducti, & male mulctati, 417,418.
Veteranorum hortatio, 438
Veteranorum militum irritatorum grauis vltio, 440
prudentia & fortitudo animi, 301. tolerantia, 405.
Vetustati opidi Massiliẽsium Cæsar defert, 273
Vexilli proponendi tessera, 44
Vibullius Rufus Põpeianus, 223,227,233.
Victori auctoritas adest, 291
Victorum in victos potestas, 20,21.
Victi vt à victoribus pacem supplices petant, 367
Victoria non prẽsumenda solùm, sed cogitandum etiam vt paretur, 330,331
Victoriæ Cæsaris nuncij terror hostibus, 340
Victoriæ conditio expendenda, 323,324
Victoriæ gloria, 197
Victoriæ simulacrum se conuertens, 343
Victoriæ spei stimulus, 64
Victoriam non qualemcũque Cęsar volebat, sed incruentam ac mitem, 251,410
Victoriam certò sibi prẽsumit Pompeius, 330,333
Vicorum ac castellorum grauamina, 303
Vienna opid. 142
Vinum ad se inferri nolunt Neruij, 41
Vino Sueui non vtuntur, 67
Vinum & nardum idẽtidem sibi infundẽs Scapula mori certus, 448
Vires & magnitudo corporis vt parentur, 66
Virilitas Romanis negotiatoribus in Ponto exacta, 388
Virorum potestas aduersus vxorem & liberos olim in Gallia, 125
Viridomarus Aeduus, 158,166
Viridouix Vnellorum rex, 59
Virtus naturę incommodum vincens, 374
Virtuti multa cõcedenda, 518
per Virtutem interfecti videri volunt Iuba & Petreius seipsos conficientes, 446
Virtutem suorum militum Cæsar honorat, 315
Virtute non dolo certare soliti Galli, 433. itẽ Heluetij, 7
Virtute Romani Gallos superabant, 59
Vita pecunia redempta, 380
Vitam fidei posthabent Cæsariani milites capti, 417
Vitium facere, 439
Viuos homines diis sacrificabant Galli veteres, 123
Vlcilles Hirus Põpeianus, 223
Vlla opidum, 383,448,449
Vltio Romanorum militum, 440.
Vltionis cupiditas, 253
Vndeuicesimani, vndeuicesimæ legionis milites, 381
Vnelli pop. 50,59
Vocabulorum armamentorum imperitiæ malum in gubernatoribus, 244
Vocates Aquitani Romanis dediti, 63,64
Vocio Noricorum rex, 32
Vocontij pop. 6

Voge-

Vogesus mons, 70
Volcatius Tullus Cęsarianus, 105, 172.
Volcæ seu Volgæ, 141, 234
Voraginosum solum, 463
Vota Gallorum, 124
Vrbs ciuitati præsidio, 145
Vrbes à Cæsare occupatæ, 221
Vrbes xx. Biturigum vno die incensæ, 145
Vri feræ, 128
Vrsao opidum natura munitum, 470
Vsceta, 443
Vsipetes & Tenchteri Germani, 66. Sueuis expulsi, 67. Sigambris se iungũt, 73
Vsuræ grauissimæ, 304
Vsurarum leuatio, 286, 287
Vsus, rerum magister, 264
Vtica opid. 232, 281, 441, 442
Vticenses expeditio Curionis Cæsariani, 273, 274, 275.
Vticenses Cæsaris amici, 281
Eorum erga Catonem animus, 441, 442
Varium in bellis vsus, 241
Vulgi inscientia & leuitas ciuitati exitiosa esse nó debet, 161
Vulnera corporis tegenda, 277
Vulneribus procumbentes milites prœliũ redintegrãt, 46
Vultus Germanorum formidabilis Gallis visus 23
Vultu Cęsaris imperatoris sui milites confortantur, 398
Vxellodunum opidum, eiusque obsidium & expugnatio, 204
Vxores Ariouisti duæ 32
Vxores communes apud Brittannos 92
Vxores ducẽtes milites emolliuntur 346
Vzita opidum, 415, 420, 425

ZAma, regia Iubæ, illum excludit, 444
Zamenses Cęsarem accersunt, qui se à Iuba rege suo tueatur, 444
Zela opidum Ponti, 389
Zetta opidum, 439

FINIS.

PRIVILEGII CAESAREI SVMMA.

MAXIMILIANI II. *Romanorum Imperatoris semper Augusti, publico edicto cautum & sancitum est, ne quicuiuscumque status, gradus, ordinis, aut conditionis fuerit, quacumque sacri Romani imperij, & ditionis eius fines patent, quæcumque probatorum auctorum opera, quotquot vel hactenus nondum impressa, vel ab aliis quidem impressa, nouis autem deinceps scholiis, annotationibus aut commentariis aucta & illustrata, Christophorus Plantinus ciuis & typographus Antuerpiensis primus typis procuderit, intra proximum sexennium à prima cuiusque operis aut voluminis editione, vllo pacto eiusdem vel diuersi characteris forma excudat, aut excusa ab aliis, intra eiusdem Maximiliani & Imperij fines vendenda importet, seu quouis modo distrahat manifestè vel occultè, sub pœna decem Marcharum auri puri, quarum dimidia fisco Imperiali fraudis vindici, residua verò pars prænominato Plantino cedat, præterlibrorum ad imitationem impressorum amissionem, quos idem Plantinus vbicunque locorum nactus fuerit, per se, vel suos, adiumento magistratus loci, vel extra, propria auctoritate sibi vindicare, inque suam potestatem redigere poterit. In cuius rei fidem ipsi Edicto manu subscripsit, & sigillum apponi iussit Cæsarea Maiestas. Datum in ciuitate Viennæ Austriæ, die vigesima prima mensis Februarij, Anno Domini* M. D. LXV.

Subsig.

Maximilianus.

Ad mandatum sacræ Cæs. M. proprium

Hellers.

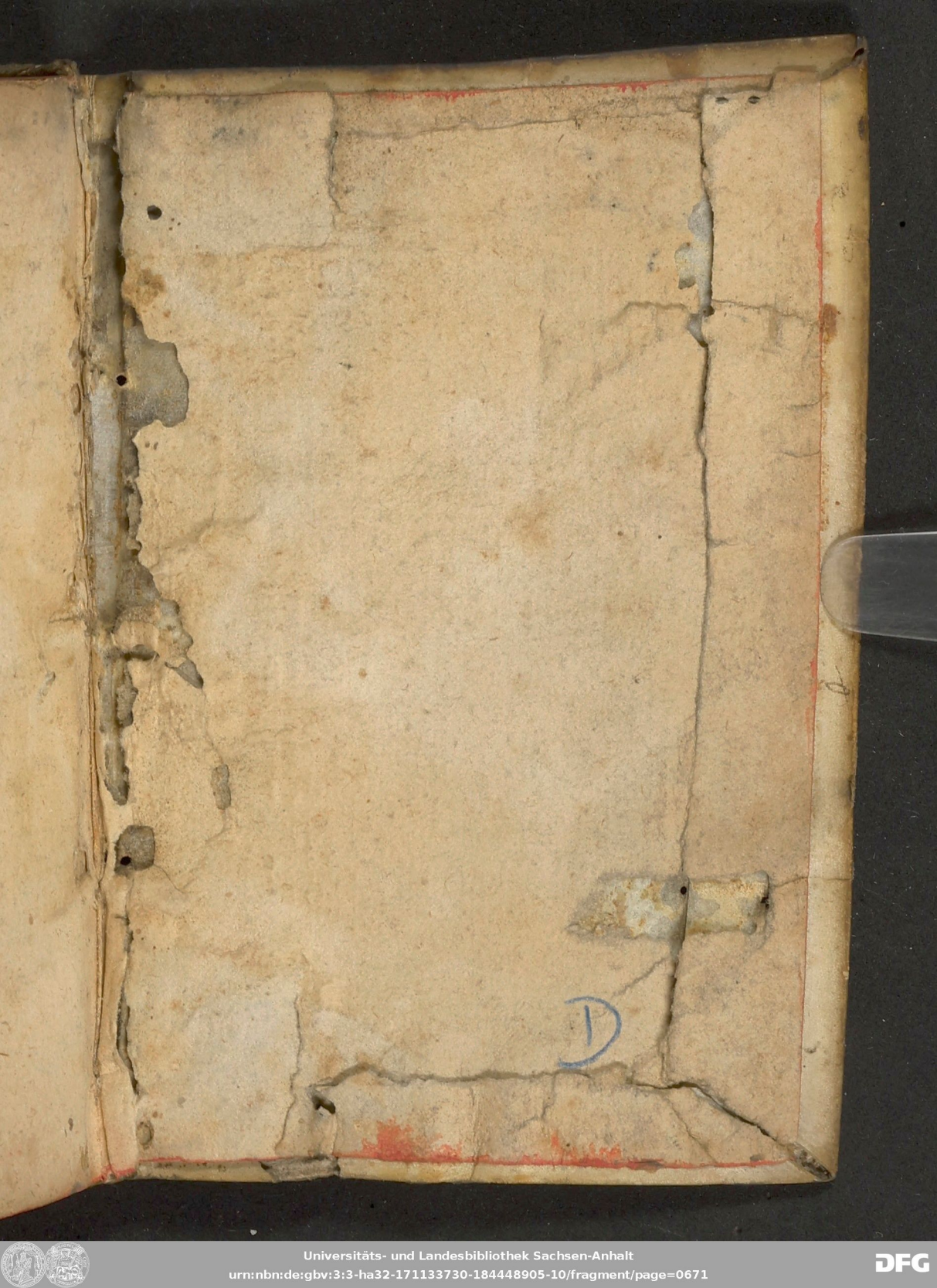

C. IVLII

CÆSARIS COMMENTARII,

DE

BELLO GALLICO ET CIVILI.

Eiusdem librorum, qui desiderantur, Fragmenta.

Omnia nunc opera & iudicio viri docti emendata & edita.

ANTVERPIAE,

Ex officina Christoph. Plantini, M. D. LXXXV.

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:3-ha32-171133730-184448905-10/fragment/page=0673